Абір Мухерджі

ЛЮДИНА, ЩО ПІДВОДИТЬСЯ

ФАБУЛА
ВИДАВНИЦТВО

Абір Мухерджі

ЛЮДИНА, ЩО ПІДВОДИТЬСЯ

Роман

ФАБУЛА
ВИДАВНИЦТВО

УДК 82-311.6
М92

ФАБУЛА
ВИДАВНИЦТВО

Оригінальна назва твору: A Rising Man

Уперше опубліковано Harvill Secker, підрозділом Vintage.
Vintage входить до складу групи компаній Penguin Random House.

Право Абіра Мухерджі бути визнаним Автором Твору застережено відповідно до Закону про захист авторських і патентних прав, а також прав у галузі конструкторських винаходів від 1988 року.

Усі права збережено.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якій формі без письмового дозволу власників авторських прав.

Ця книга є художнім вимислом. Будь-які посилання на історичні події, реальних людей і реальні місця — ненавмисні. Інші персонажі і події є вигадкою автора, і будь-які збіги з реальними подіями, місцями або людьми, живими чи мертвими, є суто випадковими.

Мухерджі, Абір

М92 Людина, що підводиться. Роман / пер. з англ. С. Орлова. — Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2019. — 416 с.

ISBN 978-617-09-4962-2

Із перших рядків на сторінках роману розпочинається мова про вбивство високопоставленого чиновника — помічника губернатора Бенгалії. Підозра падає на терористів-революціонерів, оскільки у країні розпочався черговий етап національно-визвольного руху за незалежність Індії.

Паралельно з убивством важливого посадовця здійснюється ще один важливий злочин — група бандитів нападає на поштово-пасажирський потяг, убивають охоронця але нічого не грабують і не викрадають. Обидва ці непрості злочини потрібно розслідувати і розкрити капітану Віндгему, від якого і оповідається у творі. І він успішно з цим упорався.

Події в романі відбуваються у Калькутті за вісімнадцять років до проголошення в Індії незалежності від англійських колонізаторів.

УДК 82-311.6

Copyright © Abir Mukherjee 2016
© С. Орлова, переклад з англ., 2019
© «Фабула», макет, 2019
© Видавництво «Ранок», 2019

ISBN 978-617-09-4962-2

Світлій пам'яті мого батька,
Сатьєндра Могана Мухерджі

Калькутта, схоже, повна «людей,
що підіймаються».

Редьярд Кіплінг,
«Місто страшної ночі»

ОДИН

Середа, 9 квітня 1919 р.

Принаймні він добре вдягнений. Чорна краватка, смокінг… Якщо ідеш на вірну смерть, маєш виглядати якнайкраще.

Я закашлявся: сморід дряпав за горло. За кілька годин він стане нестерпним, таким міцним, що від нього знудить і калькуттського торговця рибою. Витягнув пачку «Кепстанса», постукав, щоб вискочила сигарета, запалив її і вдихнув; дим прочистив легені. У тропіках запах смерті набагато гірший. Як і більшість інших запахів.

Його знайшов худорлявий низенький *пеон*[1], що вийшов на роздобуток. Бідолаха мало не помер від жаху. Годину по тому його і досі трусило. Знайшов у темній глухій алеї, яку місцеві називають *галі*: із трьох боків її обступили старі халупи, а небо можна було побачити, хіба що скрутивши шию і дивлячись прямо вгору. Хлопцевим очам можна позаздрити, якщо він

---

[1] Пеон — людина, яка перебуває під пеонажем, тобто коли працівник не може впливати на умови праці. У літературі цей термін часто використовують стосовно найманих працівників колоніальних країн.— *Тут і далі прим. пер., якщо не вказано інше.*

розгледів його в такій темряві. А може, його на нього просто вивів ніс.

Вигнуте тіло, обличчям догори, наполовину затонуло у стічній канаві. Перерізане горло, руки і ноги неприродно вигнуті, на білій накрохмаленій сорочці — велика бура пляма крові. На спотвореній руці бракувало кількох пальців, око вискочило з очниці — щоправда, остання дія була справою величезних чорних воронів, які наразі сердито спостерігали з найближчих дахів за тим, що відбувається. Та що там не кажи, для *бурра сагиба* смерть цілком пристойна.

Я і не таке бачив.

Була ще й записка. Заплямований кров'ю папірець, зім'ятий і запханий до рота, як корок до пляшки. Цікава деталь, щось новеньке. Коли вважаєш, що вже все бачив, відчуваєш певне задоволення, якщо вбивця ще може здивувати.

Зібрався натовп місцевих зівак. Різнобарвна юрба роззяв, торговців і домогосподарок. Кожен намагався проштовхнутися ближче, щоб подивитися на труп. Новини швидко облетіли квартал. Так завжди буває. Убивство — чудова розвага в будь-якому куточку світу, а тут, у Чорному місті, можна навіть квитки продавати, стільки охочих побачити мертвого *сагиба*[1]. Я спостерігав, як Дігбі гарчить на місцевих констеблів, що натягували стрічку. Вони, у свою чергу, кричали на натовп, і у відповідь іноземні голоси вигукували глузливі й образливі фрази. Констеблі лаялися, хапалися

[1] Сагиб — найменування знатної особи, переважно європейця в Індії; пан.— *Прим. ред.*

за свої бамбукові *латі* і били направо і наліво, змушуючи голоту відступити.

У мене сорочка до спини прилипла. Ще й дев'ятої немає, а спека вже нестерпна, навіть у затінку алеї. Я опустився на коліна поруч із тілом і обстежив його. У внутрішній кишені смокінга щось лежало. Я всунув туди руку і витягнув чорного шкіряного гаманця, кілька ключів і жменьку дрібних монет. Сховав ключі й монети в пакет для доказів і взявся за гаманець. Він був старим і м'яким, потертим, і, мабуть, коштував чимало, коли був новеньким. Усередині лежала світлина жінки, зігнута, із обшарпаними ріжками. Жінка молода, схоже, не було й тридцяти, убрана так, що можна було здогадатися, що світлину зроблено багатенько років тому. Перевернув. На зворотному боці було зазначено: «Феррі і сини, Заучіголл, Глазго». Сунув її в кишеню. Більше в гаманці майже нічого не було. Ні грошей, ні візиток, лише кілька розписок. Нічого такого, що б допомогло встановити особистість убитого. Я закрив гаманця, поклав його до інших доказів і перейшов до зім'ятого папірця в роті жертви. Обережно його потягнув, щоб зайвий раз не змінювати позу тіла. Папірець легко вискочив. Гарний якісний папір. Такий можна знайти в дорогих готелях. Я розгорнув його. З одного боку написано три рядочки. Чорне чорнило. Східні літери.

Я гукнув Дігбі. Стрункий білявий чолов'яга, справжній син своєї імперії; вуса природженого військового і владна поведінка. Мій підлеглий, хоча в це інколи важко повірити. Справжній ветеран, що прослужив у Імперській поліції десять років, принаймні так він сам каже, чудово порозумівся з місцевим людом. Він підійшов, витираючи спітнілі долоні об туніку.

— Дуже незвично, що *сагиба* знайшли вбитим у Калькутті.

Він знизав плечима.

— Багато чого може здивувати, Господь свідок.

— Що думаєте про це? — Я передав йому папірець.

Він театрально оглянув записку з обох боків і лише тоді відповів:

— Схоже, це бенгальською… *сер.*

Останнє слово він виплюнув. І його можна зрозуміти. Прикро, коли тебе обійшли з підвищенням. Особливо якщо посада дісталася якомусь прибульцеві з Лондона, який щойно зійшов із корабля. Але то вже його проблема. Не моя.

— Можете прочитати? — запитав я.

— Звісно можу. Тут написано: «***Більше попереджень не буде. Вулицями потече англійська кров. Геть з Індії!***»

Він повернув мені записку і сказав:

— Схоже на терористів. Але занадто вже зухвало, навіть для них.

Можливо, він має рацію, але перед тим, як робити висновки, мені потрібні факти. І що більш важливо, не сподобався мені його тон.

— Ретельно обшукайте всю прилеглу територію,— наказав я.— Мушу знати, хто це такий.

— А я знаю, хто це,— відповів він.— Прізвище Мак-Олі. Александр Мак-Олі. Велике цабе у письменників.

— Де?

Дігбі так на мене зиркнув, немов щось огидне проковтнув.

— Будинок письменників, *сер,* адміністрація уряду Бенгалії і добрячої частини Індії. Мак-Олі є, чи тепер уже був, однією з найважливіших осіб. Радник лейтенант-губернатора, що не кажи. Іще один плюс на користь політичного вбивства, чи не так, старий?

— Продовжуйте пошуки,— зітхнув я.

— Так, сер,— відсалютував він. Оглянув місце злочину і побачив молодого місцевого сержанта. Індієць пильно вдивлявся у вікно, що виходило на алею.— Сержанте Банерджі! — гукнув Дігбі.— Сюди, будь ласка.

Індієць обернувся і виструнчився, клацнувши підборами, тоді квапливо підбіг і віддав честь.

— Капітане Віндгем,— сказав Дігбі,— дозвольте представити сержанта Не Здавайся Банерджі. Вважаю його чудовим надбанням Імперської поліції, а ще він перший індієць, який увійшов до трійки офіцерів, що найуспішніше склали іспити.

— Вражає,— відповів я, бо так воно й було певною мірою, а частково тому, що тон Дігбі натякав на те, що все геть не так.

Вигляд у сержанта був надто збентеженим.

— Він і йому подібні — плоди політики уряду щодо збільшення кількості місцевого населення в кожному підрозділі адміністрації, нехай нам Господь допоможе.

Я обернувся до Банерджі. Худенький, низенький хлопець із правильними рисами обличчя — такі виглядають юними й у сорок. Не такими уявляють поліцейських. Враження він справляв чесного і водночас знервованого чоловіка, а гладеньке чорне волосся, акуратно розчесане на косий проділ, і круглі окуляри в металевій оправі робили його схожим швидше на поета, аніж на поліцейського.

— Сержанте,— сказав я,— починайте шукати відбитки пальців.

— Авжеж, сер,— відповів він з акцентом суррейського гольф-клубу. Вимова у нього більш англійська, ніж у мене.— Ще щось, сер?

— Лише одне,— кивнув я.— Що ви там видивлялися?

— Я бачив жінку, сер,— заблимав він очима.— Вона за нами спостерігала.

— Банерджі,— великий палець Дігбі вказав на юрбу,— звідти за нами спостерігає сотня роззяв.

— Так, сер, але та леді дуже налякана. Коли побачила мене, заклякла і зникла в кімнаті.

— Гаразд,— сказав я.— Коли обшукаєте все внизу, ми з вами піднімемося туди і побачимо, чи зможемо поговорити з вашою подружкою.

— Не вважаю, що це добра думка, старий,— заперечив Дігбі.— Тобі варто дещо знати про місцевих мешканців та їхні звички. Якщо почнеш розпитувати жінку, їм це не сподобається. Не встигнеш і до другого запитання перейти, як розпочнеться заколот. Краще вже я за це візьмуся.

Банерджі поморщився.

Дігбі спохмурнів:

— Ви щось хотіли сказати, сержанте?

— Ні, сер.— Голос у Банерджі був такий, немов він просив вибачення.— Просто не думаю, що наш візит стане причиною заколоту.

— І чому ж це ви так у цьому переконані? — поцікавився Дігбі.

— Ну, знаєте, сер,— відповів Банерджі,— мені достеменно відомо, що в тому будинку — бордель.

Годину по тому ми з Банерджі стояли перед входом до будинку номер сорок сім по Маніктолла-лейн. Перед нами була неохайна двоповерхова будівля. От чого не бракувало в Чорному місті, так це неохайних будинків. Здається, інших тут і немає, лише напівзруйнова-

ні переповнені споруди, у яких роєм купчилися люди. Дігбі щось там казав про злидні місцевого люду, та насправді була в цьому кварталі своя жалюгідна краса, чимось нагадував він Вайтчепел або Степні.

Стіни колись були пофарбовані в життєрадісний блакитний колір, але фарба давно вже програла бій із безжалісним сонцем і дощами. Лише кілька блідих клаптиків, водянисто-блакитних смужок на вкритій пліснявою сіро-зеленій штукатурці, свідчили про щасливіші часи. Місцями штукатурка відвалилася, виставивши напоказ покришені руді цеглини, зі щілин потяглися паростки бур'яну. Вгорі, немов зламані зуби, стирчали залишки балкона, ліани нещадно душили металеве поруччя.

Парадні двері являли собою кілька кривих, погано підігнаних дощок. Фарба на них також облупилася, оголивши темну, поточену шашелем деревину.

Банерджі підняв *латі* й гучно постукав.

Ізсередини не пролунало ані звуку.

Він покосився на мене.

Я кивнув.

Він знову постукав.

— Поліція! Відчиняйте!

Нарешті почувся заглушений голос:

— *Аши, аши!* Постривайте!

Звуки. Човгання ніг, клацання замка. Тоненькі дерев'яні двері загриміли і прочинилися. Перед нами стояв місцевий старий із копицею сріблястого нечесаного волосся, зігнутий, немов той знак запитання. Засмагла шкіра, тонка, немов пергамент, звисала з нього так, що здавалося, немов то не людина, а птах у клітці. Старий глянув на Банерджі і беззубо посміхнувся.

— Агов, *баба,* чого тобі треба?

Банерджі перевів погляд на мене.

— Сер, легше буде, якщо я поясню йому бенгальською.

Я кивнув.

Банерджі заговорив, але старий, схоже, його не чув. Сержант повторив уже гучніше. Тонкі брови старого збентежено зійшлися на переніссі. Поступово обличчя його прояснилося, повернулася посмішка. Він зник, і за мить двері широко відчинилися.

— *Ашун!* — сказав він Банерджі і повернувся до мене: — Заходь, *сагибе.* Заходь. Заходь!

Він повів нас довгим темним коридором. Прохолодне повітря було важким від запаху ладану. Ми пішли слідом, і наші кроки луною відбилися від полірованого мармуру. Будинок був обставлений зі смаком, майже розкішно, являючи собою разючий контраст із обшарпаним фасадом. Немов вийшов за ворота Майл-Енда і опинився у Мейфейрі.

У кінці коридора старий зупинився і впустив нас до великої, гарно обставленої вітальні. На елегантних канапах у стилі рококо були розсипані шовкові східні подушечки. На дальній стіні, над кріслом, оббитим червоним оксамитом, хоробро дивився з портрета індійський принц у короні.

Зі стелі нерухомо звисала велика зелена *пунка*[1] завбільшки як чималий обідній стіл, із двору лилося світло.

Старий жестом попросив нас почекати і нечутно зник.

У сусідній кімнаті цокав годинник. Відстрочка мене потішила. Минув уже тиждень, а мені й досі здається, що акліматизація не закінчилася. І справа не тільки у спеці. Є дещо інше. Аморфне і невизначене. Знерво-

[1] Пунка — різновид великого віяла, що кріпилося до стелі і приводилося в дію кулі.

ваність, що проявилася болем у потилиці і нудотою в шлунку. Схоже, сама Калькутта вимагає від мене плати за приїзд сюди.

Кілька хвилин по тому двері відчинилися і увійшла індійка середнього віку, за нею, як вірний цуцик, дріботів старий. Як на свій вік, жінка була вродливою. Двадцять років тому її можна було б назвати справжньою красунею. Повнотіла, зі шкірою кольору кави і карими очима, підведеними вугіллям. Спереду волосся у неї розділялося на проділ, а ззаду було стягнуте у вузол. На лобі — кармінна цяточка. Убрана в яскраво-зелене шовкове сарі, краї якого розшито золотистими птахами. Під ним — блуза зеленого шовку, яка не закривала живіт. Руки прикрашали кілька золотих браслетів, а шию обвивало багате намисто з маленьких зелених камінців.

— *Намаскар,* джентльмени,— привіталася вона, склавши руки перед грудьми. Браслети тихенько задзеленчали.— Прошу, сідайте.

Я очима запитав у Банерджі, чи не цю жінку він бачив у вікні. Він похитав головою.

Вона представилася як місіс Боуз, володарка дому.

— Мій слуга каже, ви маєте до мене запитання.

Вона підійшла й елегантно опустилась у шезлонг. Немов за наказом, *пунка* на стелі гойднулася, пропускаючи приємний вітерець. Місіс Боуз натиснула на маленьку мідну кнопку на стіні поруч. На порозі мовчки з'явилася служниця.

— Ви вип'єте чаю, так? — запитала місіс Боуз і, не очікуючи на відповідь, повернулася до служниці та наказала: — *Міна, ча.*

Дівчина зникла так само мовчки, як і з'явилася.

— Ну а тепер,— повернулася до нас місіс Боуз,— скажіть, чим я можу вам допомогти, джентльмени?

— Я капітан Віндгем,— сказав я,— а це сержант Банерджі. Я так розумію, вам уже відомо про інцидент, що стався на алеї поруч із вашим домом.

Вона ввічливо посміхнулася.

— Ваші констеблі зчиняють такий галас, що, гадаю, увесь квартал *уже* знає про цей «інцидент», як ви його назвали. Може, ви розкажете мені, що ж там сталося?

— Було вбито людину.

— Вбито? — Жоден м'яз на її обличчі не ворухнувся.— Який жах.

Із власного досвіду знаю, що англійським жінкам варто лише почути слово «вбивство», як одразу ж виникає потреба в нюхальній солі, але місіс Боуз явно зліплена з іншого матеріалу.

— Перепрошую, джентльмени,— продовжила вона,— але в цій частині міста людей убивають щодня. Але я не пам'ятаю, щоб раніше нашими вулицями бігала половина поліцейських Калькутти і перевертала все догори дриґом, не кажучи вже про англійського офіцера. Як правило, бідолашну жертву везуть до моргу, оце і все розслідування. Чому ж цього разу така метушня?

А «метушня» тому, що вбили англійця. Але у мене склалося відчуття, що їй про це добре відомо.

— Мушу запитати вас, мадам, чи бачили ви, чи чули щось на алеї минулої ночі?

Вона похитала головою:

— З алеї вночі завжди доносяться якісь звуки. П'яничкі б'ються, собаки виють, але якщо ви питаєте, чи не чула я, як убивають людину, то відповідь «ні».

Відповідь була дуже категоричною, і це здалося мені дивним. Досвід підказує, що жінки середнього віку із середнього класу, як правило, дуже охоче допомагають слідству, якщо сталося вбивство. Це робить

їхнє життя цікавішим. Деякі беруться до справи так завзято, що радісно переказують усі чутки та плітки, немов це одкровення святого Івана. Її поведінку аж ніяк не назвеш типовою для жінки, яка щойно почула про вбивство за десять футів від свого дому. Підозрюю, вона щось приховує. Але що б то не було, воно не обов'язково має відношення до вбивства. Останнім часом влада ввела так багато заборон, що вона може приховувати зовсім інше.

— Чи не відбувалося поблизу якихось зборів бунтарського характеру? — запитав я.

Вона поглянула на мене так, немов я був на диво дурнуватою дитиною.

— Цілком можливо, капітане. Урешті-решт, це ж Калькутта. Місто, у якому мільйону бенгальців нема чим зайнятися, як теревенити про революцію. Хіба не тому ви перемістили столицю в Делі? Чи не краще смажитись у тихій пустелі в оточенні поступливих пенджабців, аніж миритися з такими *небезпечними* бенгальськими підбурювачами? Щоправда, далі *розмов* справа у них не йде. Але, відповідаючи на ваше запитання, *ні,* мені не відомо про збори бунтарського характеру. Нічого такого, що б порушувало ваші дорогоцінні закони Роулетта[1].

Закони Роулетта. Їх прийняли минулого місяця, і це дало нам змогу хапати будь-кого за підозрою в тероризмі та революційній діяльності. За ґратами людину можна було тримати без слідства до двох ро-

---

[1] Закон Роулетта — «Акт, спрямований на викорінення анархістських і революційних злочинів», закон, прийнятий владою в Індії 18 березня 1919 року. Надавав право поліції обшукувати, арештовувати і кидати до в'язниці без висування звинувачення і слідства будь-якого громадянина Індії, якого підозрювали в нелояльності до колонізаторів.

ків. Життя поліцейських стало легшим і простішим. Індійці, звісно, люто опиралися, і не можу сказати, що я їх звинувачую. Урешті-решт, ми ж боролися за свободу, а дійшли до того, що заарештовували людей без ордерів і кидали до тюрем за те, що нам ввижалося бунтарським, чи то збори без дозволу, чи витріщання на англійця.

Місіс Боуз підвелася.

— Перепрошую, джентльмени, я не можу вам нічим допомогти.

Настав час заговорити по-іншому.

— Може, ви ще змініте свою думку, місіс Боуз,— сказав я.— Сержант озвучив підозру щодо того, який у вас тут заклад. Особисто я вважаю, що він помиляється, але можу покликати команду з десяти офіцерів найближчого підрозділу, і за тридцять хвилин вони дізнаються, хто з нас має рацію. Вони здатні перевернути тут усе догори дриґом, а вас супроводити на Лал-базар і поставити там кілька запитань. Може, вам навіть запропонують провести кілька ночей у камері, на гостині у віце-короля, так би мовити... Але ви завжди можете обрати співпрацю з нами.

Вона поглянула на мене і посміхнулася. Не схоже, щоб мої слова її налякали, що дуже дивно. Проте свою наступну фразу вона добре обміркувала.

— Капітане Віндгем, гадаю, сталося... непорозуміння. З радістю допоможу вам усим, чим зможу. Але минулої ночі, чесно, я нічого не бачила і не чула.

— У такому разі,— сказав я,— ви не заперечуватимете, якщо ми опитаємо тих, хто перебував у цей час у будинку?

Двері відчинилися, увійшла служниця зі срібною тацею, на якій стояло все, що асоціюється з чаюван-

ням осіб середнього класу. Вона поставила тацю на стіл червоного дерева поруч зі своєю господинею і вийшла з кімнати.

Місіс Боуз взяла чайничок і елегантне срібне ситечко і налила чаю в три чашки.

— Звісно, капітане,— нарешті сказала вона.— Можете говорити з ким захочете.

Вона знову натиснула на мідну кнопку, повернулася служниця. Вони обмінялися іноземними словами, і дівчина зникла.

Місіс Боуз повернулася до мене.

— Скажіть-но мені, капітане, ви ж явно в Індії не так давно. Скільки ви вже тут?

— Навіть і не здогадувався, що це так очевидно.

Місіс Боуз посміхнулася.

— Так воно і є. По-перше, ваше обличчя того цікавого відтінку — рожевого, який дозволяє припустити, що найголовнішого уроку місцевого життя ви ще не засвоїли: між півднем і четвертою варто лишатись у приміщенні. По-друге, ви ще не набули того бундючного вигляду, з яким ваші земляки в цій країні звертаються до індійців.

— Вибачте, що вас розчарував,— відповів я.

— Не вибачайтесь,— відмахнулася вона.— Упевнена, що це лише питання часу.

Не встиг я нічого відповісти, як двері відчинилися і до кімнати увійшли чотири стрункі дівчини, а за ними — служниця і старий, який нас зустрів. Схоже, дівчат щойно витягли з ліжка. На відміну від місіс Боуз жодна з них не була нафарбована, але усі були красунями від природи. Убрані вони були в прості бавовняні сарі пастельних кольорів.

— Капітане Віндгем,— сказала місіс Боуз,— дозвольте представити моїх домочадців.— Вона махнула

рукою на старого: — Ратана ви вже зустрічали. І Міну, мою служницю. А це Сарасваті, Лакшмі, Деві й Сіта.

Вона називала імена, і дівчата одна за одною складали руки у привітанні. Схоже, вони нервували. Цього і варто було очікувати. Більшість молодих проституток у Лондоні також нервували, коли їх розпитували представники закону. Більшість, але не всі.

— Не всі в моєму домі володіють англійською,— продовжила місіс Боуз.— Не заперечуватимете, якщо я перекладатиму на хінді?

— Чому хінді, а не бенгальська? — поцікавився я.

— Тому, капітане, що хоча Калькутта і столиця Бенгалії, багато її мешканців не є бенгальцями. Сіта з Орісси, а Лакшмі із Біхара. Хінді, скажімо так, лінгва франка.— Вона посміхнулася, задоволена своєю промовою, і вказала на Банерджі: — Я так розумію, ваш сержант розмовляє хінді?

Я поглянув на нього.

— Моя хінді заіржавіла, сер,— відповів він,— але її вистачить.

— Гаразд, місіс Боуз,— сказав я,— прошу, запитайте у них, чи вони не бачили або не чули чогось незвичного на алеї минулої ночі.

Місіс Боуз переклала запитання. Старий, схоже, не почув, тож вона повторила голосніше. Я поглянув на Банерджі. Той не відривав очей від Деві.

Одна за одною дівчата відповіли: «Ні».

Мене це не переконало.

— У домі було семеро, і жоден нічого не бачив і не чув?

— Виходить, так,— підтвердила місіс Боуз.

Я по черзі оглянув усіх. Ратан, старий, був явно глухуватим, тож нічого і не міг почути. Служниця, Міна, могла, але її тіло не вказує на те, що вона щось

приховує. Місіс Боуз занадто розумна, щоб щось видати. Жінки її професії швидко навчаються обходити незручні запитання поліції. Лишається четверо дівчат. Одна з них могла щось бачити. Якщо так, то приховати це від мене їм буде значно важче, ніж місіс Боуз.

Я повернувся до Банерджі:

— Сержанте, будь ласка, повторіть запитання кожній дівчині окремо.

Він так і зробив. Я спостерігав, як вони відповідають. Сарасваті і Лакшмі обидві відповіли: «Ні». Деві на мить завагалася, відвела погляд, а тоді теж відповіла: «Ні». Цього мені вистачило.

Банерджі запитав останню дівчину. Відповідь її була такою ж, як і в подруг, але я не побачив і натяку на те, що вона щось приховує. Мусимо поговорити з Деві. Але не зараз і не тут. Потрібно поговорити з нею наодинці.

— На жаль, капітане, ми нічим не можемо вам допомогти,— сказала місіс Боуз.

— Схоже, так,— підвівсь я з канапи.

Банерджі теж встав. Якщо місіс Боуз і відчула полегшення, вона добре його приховала. Спокійна, як лотос на озері. Я вдався до останньої спроби позбавити її рівноваги.

— Лише одне, останнє запитання, якщо дозволите.

— Звісно, капітане.

— Де містер Боуз?

Вона грайливо посміхнулася:

— Годі вам, капітане! Ви ж розумієте, що моя професія інколи вимагає хоч якоїсь подоби респектабельності. Я дійшла висновку, що чоловік, навіть якщо його й ніколи немає, допомагає владнати деякі невеличкі життєві проблеми.

Ми вийшли з будинку і знову опинилися на нещадній спеці. Тіло ще не забрали, просто прикрили брудною парусиною. Його вже давно мали відвезти. Я пошукав Дігбі, але ніде не побачив.

Алея перетворилася на горно, хоча на юрбу це ніяк не вплинуло, вона лише збільшилася. Люди тулилися одне до одного, прикрившись великими чорними парасолями. Схоже, парасолю мав при собі кожен мешканець Калькутти, хоча ховалися під ними від сонця, а не від дощу. Я пригадав пораду місіс Боуз не виходити на вулицю вдень і вирішив її дотримуватись.

Десь далеко почулася сирена, і незабаром ми побачили, як до нас по вузенькій переповненій вуличці прямує оливково-зелена карета «швидкої допомоги». Попереду неї їхав констебль на велосипеді і кричав, щоб звільнили дорогу. Дістався до стрічки, він зіскочив на землю, притулив велосипеда до муру і поквапився до мене.

— Капітане Віндгем, сер? — віддав він честь.

Я кивнув.

— Маю для вас повідомлення, сер. Вашої присутності негайно вимагає комісар Таггарт.

Лорд Чарлз Таггарт, комісар поліції. Ось причина мого перебування у Бенгалії.

Я подякував констеблю, і той повернувся до велосипеда. «Швидка допомога» вже зупинилася біля стрічки, і звідти вийшли два санітари-індійці. Вони поговорили з Банерджі, поклали тіло на ноші та завантажили в автомобіль.

Я знову озирнувся, шукаючи Дігбі, але не побачив, тож попросив Банерджі поїхати зі мною, і ми пішли до автомобіля, що стояв на початку алеї. Водій, кре-

мезний сикх у тюрбані, відсалютував і відчинив задні дверцята.

Ми повільно покотили вузенькими переповненими вулицями Чорного міста; водій майже не прибирав руки з клаксона і лаяв пішоходів, рикш і вози, які не давали нам дороги. Я повернувся до Банерджі.

— Звідки вам відомо, що цей будинок — бордель, сержанте?

Він сором'язливо посміхнувся.

— Я розпитав кількох місцевих із натовпу про будинки навколо. Одна жіночка із задоволенням поділилася своїми міркуваннями щодо того, що відбувається в номері сорок сім.

— А наша місіс Боуз? Що про неї скажете?

— Цікава жінка, сер. Точно не прихильниця британців.

Він має рацію. Але це не означає, що вона має відношення до справи. Урешті-решт, вона ділова жінка, і мені добре відомо, що такі люди на політику не мають часу. Доки це не може збільшити прибутків, звісно.

— А жінка, яку ви бачили у вікні?

— Це та, яку звуть Деві.

— Ви ж не вважаєте, що це її справжнє ім'я?

— Бувають і такі, сер. Але Деві означає «богиня», і три інші дівчини мають імена індуських богинь. Тож гадаю, це не просто збіг. Як я зрозумів, такі дівчата часто працюють під вигаданими іменами.

— Ваша правда, сержанте,— сказав я і сухо додав: — Вітаю, ваша обізнаність щодо повій заслуговує поваги.

У молодого чоловіка почервоніли вуха.

— Отже,— продовжив я,— думаєте, вона щось бачила?

— Вона заперечує, сер.

— Так, але яка *ваша* думка?

— Переконаний, вона бреше, і ризикну припустити, сер, що ви теж це помітили. От тільки не розумію, чому ви не стали розпитувати її далі?

— Терпіння, сержанте,— відповів я.— На все свій час і місце.

Ми вже дісталися до Читпор-роуд, околиці Білого міста. Уздовж широких авеню вишикувалися імпозантні особняки: будинки заможних торговців, які продавали все, від бавовни до опіуму.

— Незвичайне прізвисько, Не Здавайся,— сказав я.

— Завдячую йому своїм ім'ям, сер,— відповів Банерджі.— Мене звуть Сурендранат. Це одне з імен Індри, короля богів. На жаль, вимова помічнику інспектора Дігбі ніяк не дається, для нього воно звучить дуже схоже на англійське «не здавайся», тож так він мене й охрестив.

— І яке ваше ставлення до цього, сержанте?

Банерджі покрутився на сидінні.

— Мене й гірше називали, сер. Враховуючи природну нездатність ваших земляків вимовити будь-яке іноземне ім'я, у якому складів більше одного, Не Здавайся не таке вже й погане.

Якийсь час ми їхали мовчки, але скоро мені стало ніяково. До того ж хотілося більше дізнатися про цього молодика, оскільки, не враховуючи слуг і підлеглих нижчих рангів, він був першим *справжнім* індійцем, якого я зустрів після приїзду. Тож я почав його розпитувати.

— Дитинство я провів на Шіам-базарі,— почав він.— А тоді пансіон та університет у Англії.

Батько його був адвокатом у Калькутті і відправив своїх трьох синів навчатися до Англії: Гарроу, тоді Оксфорд, Кембридж. Банерджі наймолодший із них. Один зі старших братів пішов стопами батька і став членом Лінкольнс-Інн[1]. Інший став досить відомим лікарем. Батько хотів, щоб молодший син зробив кар'єру в індійському департаменті державної служби, легендарному ІДДС, але, незважаючи на престиж, юнакові не припало до душі цілий день шкрябати пером. Натомість він вирішив піти в поліцію.

— Як до цього поставився батько? — поцікавився я.

— Не дуже зрадів,— зізнався Банерджі.— Він підтримує боротьбу за національний уряд. Вважає, що, вступивши до імперської поліції, я допомагаю британцям принижувати власний народ.

— А ти сам як вважаєш?

Перед тим як відповісти, Банерджі на мить замислився.

— Гадаю, сер, що колись у нас дійсно буде національний уряд. Або ж британці підуть геть. У будь-якому разі, я переконаний, що після цього мир по всій країні не запанує і земляки мої доброзичливими не стануть, що б там не казав містер Ганді. Вбивства в Індії все одно будуть скоювати. І навіть якщо ви підете, сер, індійцям знадобляться навички, щоб виконувати свої обов'язки на тих посадах, які раніше обіймали ви. Правопорядку це стосується не менше, ніж інших галузей.

Не зовсім такого схвалення імперії чекав я від поліцейського. Англійці, як правило, вважають, що місцеві мешканці або підтримують їх, або виступають проти, і якщо ти вже працюєш в Імперській поліції, мусиш

---

[1] Лінкольнс-Інн — асоціація юристів, які мають право виступати в суді.

бути на боці найвідданіших. Урешті-решт, на їхніх плечах тримається вся система. І той факт, що принаймні один із поліцейських підтримує і тих і інших, може стати ударом.

Зізнаюся, що перший тиждень у Калькутті був для мене більш ніж неспокійним. З індійцями я вже зустрічався, навіть бився пліч-о-пліч із ними на війні. Пригадую Іпр 1915 року, самогубну контратаку, на яку послали нас генерали під жалюгідним селищем Лангемарк. Сипаї з третього лахорського дивізіону, переважно сикхи і патани, ішли в бій без надії на успіх, і їх скосило, не встигли вони навіть побачити позицій бошів. Вони померли хороброю смертю. І тепер тут, у Калькутті, я з тривогою дивився, як ми поводилися з їхнім народом на їхній землі.

— А ви, сер? — запитав Банерджі.— Яким вітром вас занесло до Калькутти?

Я мовчав.

Що мені було відповісти?

Що вижив у війні, яка вбила брата і друзів? Що мене поранило, я повернувся додому і дізнався, що доки видужував у шпиталі, померла від грипу дружина? Що Англія мені набридла і я втратив у неї віру? Розказувати таке місцевому мешканцю вважається дурним тоном. Тож я відповів те ж саме, що й усім іншим:

— Втомився від дощу, сержанте.

ДВА

Мати померла, коли мені було шість. Батько обіймав посаду директора місцевої школи і вважався в нашій парафії людиною поважною, хоча за межами її про повагу і мови не було. Незабаром він одружився вдруге, і мене, зайвого в новому господарстві, відіслали в Гейдерлі, непримітний маленький пансіон на забутому Богом заході країни, якомога далі, наскільки це можливо в Англії.

Гейдерлі мало чим відрізнявся від незліченної кількості інших невеличких приватних шкіл для хлопчиків, які цяточками розсипалися по графствах. Провінціальний за місцем розташування і парафіяльний за духом, він давав стерпну освіту, цілком пристойну для стороннього ока, і, що важливіше, являв собою зручний притулок для дітей середнього класу, яких із тієї чи іншої причини мусили заслати в якесь скромне місце. Мене це влаштовувало. У Гейдерлі я почувався задоволеним, принаймні щасливішим, аніж удома. Я б і довше там залишався, коли була б така змога. Я заздрив хлопцям, які залишались у школі на канікули, бо батьки мусили їхати в якийсь невідомий куточок земної кулі, щоб виконати обов'язок білої людини і підтримати справу імперії.

Імперія і справді була справою середнього класу, бо трималася на плечах таких шкіл, як Гейдерлі. Саме в таких освітніх установах штампували усміхнених

і старанних молодих людей, котрим належало бути мастилом для коліс імперії, юнаків, що ставали державними службовцями, поліцейськими, церковнослужителями і збирачами податків. Ці юнаки, у свою чергу, одружувались і народжували власних дітей, яких посилали до Англії отримувати таку ж освіту, яку колись отримали вони самі. У ті ж самі школи, де з них витворювали наступне покоління колоніальних службовців. Колесо здійснювало повний оберт.

Гейдерлі я покинув, коли мені виповнилося сімнадцять: закінчилися гроші. За рік до цього батько захворів, і у світлі скрутного фінансового становища платня за школу стала для нас недопустимою розкішшю. Зла на нього я не тримаю. Просто так склалося. Проте проблему, що постала переді мною, я мусив якось вирішувати, і полягала вона в тому, що ж мені із собою робити. Університет, хоч як би я не марив надіями, був поза питанням. Натомість я вчинив так, як робила більшість енергійних молодиків з обмеженими перспективами та ще більш обмеженими коштами за багато століть до мене. Вирушив до Лондона.

Мені пощастило. В Іст Енді, прямо в кінці вулиці Майл-Енд, жив дядько, місцевий суддя, який мав певні зв'язки, і саме він уперше запропонував мені подумати про поліцію. Думка була непоганою, враховуючи, що інших варіантів не було. Тож я подав заяву і отримав посаду констебля в підрозділі «H» столичної поліції, штаб-квартира якого розташовувалася у Степні. Столичну поліцію вважають найстарішою у світі. Це не так. Правда, у нас були боу-стрит раннери[1], але пер-

[1] Боу-стрит раннери — перші англійські детективи, які працювали в суді на Боу-стрит. Отримували вони небагато, але за пристойну платню їх міг найняти будь-який громадянин.

шим містом зі справжньою поліцією був Париж. Ба, навіть у Англії столична не найстарша. Ця честь належить Глазго, де поліція з'явилася за тридцять років до того, як Роберт Піл запропонував таке нововведення в Лондоні. Та якщо десь поліція і була потрібна більше, ніж у Лондоні, то це саме в Глазго.

Це не означає, що Лондон — місто безпечне. Точно не Іст Енд і не Степні, і вбивств ми побачили чимало, хоча на жертвах ніколи не було чорних краваток. Не таке це було місце. Та хлопці з підрозділу «Н» були дуже вдячними за старі надійні револьвери «бульдог», хоча сам я ніколи не стріляв із нього на гарячу голову: варто було лише прицілитись у злодія, і ти отримував бажаний результат.

Кар'єра моя змінилася два роки по тому, після розслідування особливо огидного подвійного вбивства на Вестферрі-роуд. Тіла крамаря на ім'я Фурлоу і його дружини знайшла вранці їхня помічниця, дівчина Розі, яка, побачивши сцену немов із роману жахів, відреагувала єдиним розумним способом — щосили закричала. Так сталося, що я здійснював обхід і, почувши крики, першим з'явився на місце злочину. Слідів зламу не було. Власне, слідів узагалі не було, якщо не враховувати у квартирі над крамницею два тіла з перерізаними горлянками в нічному вбранні. Незабаром прибігли інші констеблі, крамницю оточили. Зробили обшук і під ліжком Фурлоу знайшли касу, відкриту і порожню.

Історія потрапила в газети, місцеве населення розхвилювалося, і справа перейшла до Управління кримінальних розслідувань. Я проявив наполегливість, і мені дозволили залишитись у справі. Переконав, що можу бути корисним. Урешті-решт, я ж прийшов першим і знаю територію.

Ми запитали, чи є свідки, і кілька чоловік зголосилося. Розказали про двох підозрілих чоловіків, які вранці виходили з квартири. Двоє навіть упізнали в них братів, Альфреда й Альберта Стретфордів, які здобули собі репутацію занадто жорстоких, навіть для цієї частини міста. Ми притягли їх на допит, і вони, звісно, усе заперечували. Послухати їх, так можна було подумати, що вони під час убивств були в церкві.

Тоді свідки почали відмовлятися від своїх слів. Історії розповідей змінилися: було темно, важко сказати напевне, навіть не пам'ятають, чи то був той же самий день,— ми раптом залишилися з порожніми руками, і брати Стретфорди уже збиралися на волю. Офіцери управління вирішили востаннє випробувати долю і повернулися на місце злочину, сподіваючися знайти докази, які могли пропустити раніше. Я залишився у відділку. Мене потягнуло до шафки з доказами. Справа розвалювалася на очах, і моє перебування в управлінні добігало свого кінця, тож мені хотілося ще разок глянути на те, що в нас було, просто щоб залишилися спогади. Я оглянув ті нечисленні речі, що зберігались у шафці: закривавлене нічне вбрання, розбитий кишеньковий годинник, пуста каса. І тут я помітив червонувату пляму на внутрішній частині кришки каси. Мабуть, у метушні її прогледіли, коли знайшли скриню. Я відразу ж зрозумів, що це і яке має значення. Кинувся сходами нагору і тремтячими руками простягнув касу старшому офіцеру. Негайно викликали щойно створене бюро відбитків пальців Скотленд-Ярду[1]. Ті зняли відбиток, який ідеально збігався з відбитком великого пальця Альфреда Стрет-

[1] Скотленд-Ярд — центральне управління лондонської поліції, політичної поліції та розшукового відділу; лондонська кримінальна поліція.— *Прим. ред.*

форда. Ми упіймали його на гарячому. Я подав заяву про переведення до Управління кримінальних розслідувань, і моє прохання задовольнили.

Обох братів Стретфордів повісили.

Наступні сім років я провів, розслідуючи справи в управлінні, після яких більшість людей за обід уже не взялися б. Із часом я трохи втомився і наприкінці 1912 року перевівся до підрозділу спеціальної служби, їхня роль у ті часи зводилася до нагляду за феніями[1] в столиці й тими, хто їм співчуває. Мало хто пам'ятає, що спеціальна служба починала своє життя як спеціальна ірландська служба. Може, назва і змінилася, але завдання залишилося тим самим.

Улітку 1914 року розпочалася війна. Я був одним із небагатьох, хто не радів, як ті індички напередодні Різдва, може, тому, що бачив достатньо смертей і знав, як це огидно, безглуздо, і пишатися тут немає чим. Мене оминула лихоманка, яка потягла в ті дні безліч молодих чоловіків до призовних пунктів. Усі сподівалися, що до нового року все скінчиться. Скільки ж людей вважало, що війна буде короткою; ми прийдемо, відлупцюємо кайзера, і всьому кінець. Немов подолати індустріальну могутність імперської німецької армії було не складніше, ніж придушити заколот тубільців, озброєних списами, десь у колоніях.

Але врешті-решт я пішов добровольцем. Не заради любові до короля чи країни, почуття благородного, а заради кохання до жінки, справи значно складнішої.

---

[1] Феній — член таємного товариства, яке боролося за звільнення Ірландії від англійської влади.

Уперше я побачив Сару в автобусі на Майл-Енд осіннього ранку 1913 року. Кохання з першого погляду часто порівнюють зі скрипками та феєрверками. Мені це більше нагадало серцевий напад. Вона була красунею, щоб роз'їжджати на омнібусах по Вайтчепел-роуд,— та й узагалі занадто вродливою, щоб перебувати в радіусі п'яти миль від цього місця. Не встиг я отямитись, як вона вийшла і загубилась у натовпі. І все могло б закінчитися, якби кілька днів по тому я не побачив її в тім же самім омнібусі. Дуже скоро я почав планувати свої поїздки так, щоб вони збігалися з її подорожами. Тут надто пригодилися прийоми стеження, яких я навчився у спеціальній службі, але цього разу я не ганявся за ірландцями по всьому місту.

Наступні кілька тижнів ці ранкові зустрічі робили моє життя яскравішим; я радів, коли її бачив, і відчував спустошення, коли вона виходила. Одного дня, коли автобус був особливо переповнений, я поступився їй місцем. Вона сказала, що це дуже люб'язно з мого боку. Я скористався нагодою, щоб розпочати розмову.

Із часом я дізнався про неї більше. Директорка школи, на кілька років старша за мене, велика розумниця. Її врода привабила мене до неї, та закохався я в неї завдяки гострому розуму. Вона була відкрита до нового, підтримувала ліберальні та радикальні ідеї. Деяких чоловіків розумні жінки відлякують. Я ж був у захваті від неї. То були найщасливіші дні мого життя. Вона обожнювала природу, і холодними недільними днями ми прогулювались у королівських садах. Навіть тепер, коли я дивлюся на парк, то щоразу згадую її.

Але справжнє кохання ніколи не буває безтурботним, у нашому випадку воно вирувало і буяло. І все через те, що не одного мене вона полонила. Прихиль-

ників вистачало: переважно інтелектуали та радикали, був навіть один дивний іноземець. Вона ввела мене до свого кола: довголиці щирі чоловіки з блискучими ідеями і в старих пошарпаних пальтах, які збирались у кав'ярні і палко сперечалися про братську солідарність робочого класу і диктатуру пролетаріату. Звісно, усе це дурниці. Усі вони приходили заради того ж, що і я,— метелики навколо одного багаття. Якби вони були певні, що це допоможе завоювати її прихильність, радо перерізали б один одному горлянку, випхнувши братську солідарність у найближче віконце. Поєднувало їх одне — підозра до мене, яка анітрохи не зменшилася, коли стало відомо, що я поліцейський.

Звісно, у групі були й інші жінки, але Сарине світло сяяло найяскравіше. А вона, цілком усвідомлюючи ситуацію, намагалася розподіляти свою увагу порівну: добре слово тут, погляд там, і жоден залицяльник не занепадав духом і не відчував, що ним нехтують.

Завербувався я тому, що хотів триматися осторонь від цієї групи. Як і всі радикали, вони багато говорили, але нічого не робили, і не потрібен був великий розум, аби побачити, як вона втомилася від нескінченних балачок. Я завербувався, бо відчув, що, попри свої ліберальні погляди, вона просто хоче, щоб чоловік був чоловіком. Завербувався, бо кохав її. А тоді попросив вийти за мене заміж.

На військову службу я вступив у лютому 1915 року й отримав три тижні на найнеобхідніше навчання разом із двома дюжинами інших новобранців. Ми із Сарою побралися наприкінці лютого, а за два дні я вирушив до Франції.

Майже з корабля нас кинули в бій під Нев-Шапель. У бою, першому з багатьох, загинуло чимало моїх товаришів. Багато кого потрібно було замінити, тож підвищення не були дивиною. Як інспектор поліції я вважався офіцером, тож скоро став другим лейтенантом. Подальші підвищення не змусили себе чекати, і завдячував я тільки тому, що залишився живим. Один за одним гинули друзі. І родичі. У Камбрії в сімнадцятому загинув мій зведений брат Чарлі: «зник безвісти, можливо, загинув у бою». Він був на моєму весіллі за два роки до цього, а на його поминках я востаннє бачив батька: незабаром і той помер. Зрештою, із двадцяти добровольців, які завербувалися разом, нас лишилося тільки двоє, і тільки я один залишився при своєму розумі. Хоча це спірне питання.

Саме на війні я і зустрів лорда Таггарта. Мене викликали і наказали відрапортувати йому в Сент-Омері. На ньому були погони майора десятого піхотного корпусу, але скоро стало ясно, що насправді він із військової розвідки. Він переглянув мої документи, звернув увагу на те, скільки років я провів у підрозділі спеціальної служби, і приготував для мене завдання. Мене відправили в Кале вистежувати голландського націоналіста, якого розвідка підозрювала у допомозі ворогам. Я кілька тижнів висів у цього чоловіка на хвості, відстежуючи всі його контакти та зустрічі, і незабаром ми викрили мережу шпигунів, які працювали біля доків і передавали до Німеччини інформацію через нашу організацію роботи тилу.

Таггарт запитав, чи не хочу я продовжувати працювати на нього. Вирішувати було неважко: за мі-

сяць у розвідці я зробив набагато більше, ніж за два роки, які провів у траншеях. Результатами лишилися задоволені обидві сторони, я довів, що є хорошим спеціалістом. У порівнянні з ірландцями німці були аматорами. До шпигунства вони ставилися, як британці до торгівлі: не дуже чиста справа, яку краще залишити іншим націям.

Моя війна закінчилася наприкінці літа 1918 року після другої битви на Марні. Ганси востаннє кинули кості. Вони палили по нас усим, що мали; схоже, град артилерійських снарядів не вщухав два тижні. Я проводив рекогносцирування передових траншей, коли ми зазнали прямого удару. Мені пощастило. Мене знайшов санітар і притягнув до польового шпиталю, за тиждень мене перевезли до лікарні в Англії. Якийсь час я перебував у критичному стані. Мені давали морфій, щоб заглушити біль, і в наркотичному тумані я провів чимало днів. Лише набагато пізніше, коли мій психічний стан визнали задовільним, мені повідомили про смерть Сари. Сказали, що то був грип, справжня епідемія, і від нього померло безліч народу. Немов від того мені стало легше.

Назад до Франції мене вже не послали. Не було сенсу. У жовтні стало ясно, що війна закінчилася. Натомість мене демобілізували, дозволили повернутися до цивільного життя. Але яке це життя, коли всі, кого ти любив, лежать на цвинтарі або на полях боїв у Франції, а тобі залишилися самі спогади і відчуття провини? Я повернувся до поліції, сподіваючись знову отримати хоч якусь мету, ніби повернення до знайомих справ може реанімувати порожню душу.

Нічого не допомагало. Сарина смерть забрала із собою найкращу частину мене, тож тепер дні були пустими, а ночі — сповненими криками померлих, заглушити які ніщо не могло. Ніщо, окрім морфію. Коли він скінчився, я перейшов на опіум. Не такий дійовий, але дістати його відносно легко, особливо для поліцейського, який точить зуби в Іст Енді. Тільки в Лаймхаусі було кілька барлогів. Якось морозної грудневої ночі я плентався по Нероу-стрит, дійшов до місця, де Кат вливається у Темзу, і подумав, чи не покінчити з усим одразу. Важко не буде. Коротенька прогулянка в темряву. Болю від холоду майже не відчуєш, і дуже скоро все закінчиться…

А тоді пригадав давню суперечку із сержантом із річкової поліції у Веппінгу. Лише думка про те, яке задоволення він отримає, виловивши з води моє роздуте тіло, мене утримала.

Отакі дрібниці можуть мати для мене значення.

Незабаром я отримав телеграму від лорда Таггарта, у якій він пропонував мені роботу. Його призначають комісаром Імперської поліції в Бенгалії, і йому потрібні хороші детективи, тож він запитував, чи не приєднаюсь я до нього в Калькутті. В Англії у мене так мало залишилося привабливого, що вже на початку березня, попрощавшись на набережній із батьком Сари, я ступив на борт пароплава, який тримав курс на Бенгалію. Перед від'їздом мені вдалося поцупити запас таблеток морфію із шафи з доказами в Бетнал-Гріні. Зробити це було неважко: докази часто губилися. Ходили чутки, що деякі офіцери у Веппінгу більше заробляли на контрабанді, ніж на службі. Але мене більше хвилюва-

ло, щоб таблеток вистачило на тритижневу подорож. А витримати її буде складно. Доведеться обмежувати себе, але я сподівався, що до Калькутти якось дотягну.

На жаль, доля має свої плани. Погана погода у Середземному морі додала до подорожі ще тиждень, і таблетки скінчилися за кілька днів до того, як на обрії з'явилися береги Бенгалії.

Бенгалія: зелена, щедра і темна. Країна парують джунглів і вологих мангрових хащ[1], води більше, ніж землі. Клімат тут був таким же ворожим, як і в будь-якому іншому куточку світу, тут або нестерпно пекло сонце, або заливали дощі, немов Бог у нападі роздратування зібрав у цьому проклятому місці все, що англійцям так не подобається. От і причина, чому тут, за вісімдесят миль від берега, у малярійному болоті на західному березі каламутної ріки Хуглі, ми маємо збудувати Калькутту, нашу індійську столицю. Певно, англійцям подобається виклик.

На індійський ґрунт я ступив першого квітня 1919 року. День дурня. У яблучко. Пароплав піднявся по річці. Джунглі поступилися полям і брудним селам, і нарешті за крутим поворотом річки з'явилося велике місто під вінцем чорного туману від сотень промислових димарів.

Уперше опинитися в Калькутті без допомоги наркотиків — досвід не з приємних. Звісно, тут спекотно — нестерпна, задушлива, безжалісна спека. Але

---

[1] Мангрові хащі — лісові зарості (переважно з манглів — тропічних дерев із повітряним корінням, що йде від стовбура й гілок у ґрунт) на мулистих морських узбережжях і в гирлах тропічних річок.— *Прим. ред.*

проблема не в жарі. До божевілля доводить вологість.

Ріка задихається від кількості суден. Численні торгівці, що перетинають океан, вимагають місця біля доків. Якщо ріка — артерія міста, то ці судна — його кров, бо експортують товари по всьому світу.

Побачивши Калькутту, легко вирішити, що це якась давня метрополія. Насправді ж вона молодша за Нью-Йорк, Бостон та половину інших американських міст. Та, на відміну від них, народилася вона не від прагнення нового, як міста в Новому Світі. Причина появи набагато примітивніша. Це місце існує для торгівлі.

Калькутта: ми назвали її містом палаців. Наша зірка на Сході. Ми збудували це місто, спорудили будинки і пам'ятники там, де раніше не було нічого, крім джунглів і вкритих очеретом халуп. Ми заплатили кров'ю і тепер оголосили Калькутту *британським* містом. Та, провівши тут п'ять хвилин, одразу розумієш, що це геть не так. Утім, це не означає, що місто індійське.

Правда в тому, що Калькутта унікальна.

ТРИ

Під номером вісімнадцять на вулиці Лал-базар стояв масивний особняк, побудований ще в славетні дні Ост-Індської компанії, за часів коли давній добрий англієць, озброєний розумом і гострим оком, яке всюди побачить вигоду, міг приїхати до Бенгалії без копійчини в кишені і, правильно розігравши карти, стати багатим, немов той принц. Звісно, якщо він не дуже переймався тим, як саме це відбувається. Кажуть, що саме такий чоловік і збудував дім: приїхав сюди ні з чим, заробив купу грошей, а тоді всі втратив. Продав комусь будинок, а той продав його ще комусь, а вже той продав його уряду, і тепер це штаб-квартира Імперської поліції (Бенгальський підрозділ).

Побудований він був у стилі, який ми любимо називати *колоніальним неокласицизмом*: самі колони, карнизи та вікна з жалюзі. І пофарбований у червоно-коричневий колір. Якби Радж[1] мав колір, то це точно був би червоно-коричневий. Більшість урядових будинків, від поліцейських дільниць до пошти, пофарбовані саме в такий колір. Є у мене така підозра, що десь у Манчестері чи Бірмінгемі мешкає собі товстенький промисловець, який наживається від контрактів на виробництво цілого моря червоно-коричневої фарби для всіх будівель Раджа.

---

[1] Радж — британський уряд в Індії до 1948 року.

Ми з Не Здавайся пройшли повз двох вартових, які віддали нам честь, увійшли у фойє і піднялися сходами, стіни над якими були завішані меморіальними дошками, фотографіями й іншими свідченнями кількох сотень років нав'язування колоніальних законів.

Офіс лорда Таггарта розташувався на третьому поверсі, потрапити до нього можна було через невеличку приймальню. Там сидів його особистий секретар, низенький чоловік на ім'я Деніелз, чиєю єдиною метою в житті було слугувати хазяїну, і ставився він до цього завдання з відданістю очманілого кокер-спанієля. Я постукав і увійшов, Не Здавайся тримався кроків на два позаду. З-поза столу підвівся Деніелз. Виглядав він так, як завжди виглядають секретарі вельми поважних персон: блідий, люб'язний, на кілька дюймів нижчий за свого боса.

— Прошу сюди, капітане Віндгем,— сказав він і провів мене до подвійних дверей.— Комісар на вас чекає.

Я увійшов. Не Здавайся зупинився на порозі.

— Ходімо, сержанте,— гукнув я його.— Не будемо примушувати комісара чекати.

Він глибоко вдихнув і пройшов за мною до кімнати, розміром як ангар для маленького цепеліна[1]. Крізь скляні двері лилося світло і відбивалося від люстр, що звисали з високої стелі. Вражаючий кабінет, як для поліцейського. Утім, гадаю, головний охоронець закону і порядку на такому важливому, але проблематичному аванпості імперії, на такий заслуговує. У дальньому кінці кімнати за столом як човен завбільшки під портретом Ґеорґа V[2] на повний зріст сидів комісар.

---

[1] Цепелін — дирижабль із металевим каркасом, обтягнутий тканиною.— *Прим. ред.*

[2] Ґеорґ V (1865–1936) — король Великої Британії у 1910–1936 рр.— *Прим. ред.*

Навпроти нього розташувався Дігбі. Я приєднався до трійці, щосили намагаючись приховати своє здивування, Не Здавайся — на півкроку за мною.

— Сідай, Семе,— сказав комісар, не піднімаючись.

Я так і зробив, зайнявши стілець поруч із Дігбі. Стільців було лише два, тож Не Здавайся розхвилювався ще сильніше. Він гарячково озирнувся навколо. Такий погляд був у тих, хто перебігав під вогнем по нічийній землі.

Дігбі почервонів.

— Чи ви розумієте, сержанте, де перебуваєте? У дільниці Гоувраха? Тут не місце таким, як...

— Стривай,— підняв руку Таггарт.— Сержант мусить залишитися. Вважаю, хоча б один індієць має бути присутнім.— Він повернувся до дверей і гукнув: — Деніелзе! Принесіть стілець для сержанта.

Секретар підвівся із виглядом наляканого кролика. Тоді мовчки кивнув і вийшов із кімнати, незабаром повернувся зі стільцем, який поставив поруч з моїм, і знову вийшов, навіть не звернувши уваги на сержантові слова подяки. Не Здавайся сів і почав зосереджено розглядати двері. Дігбі, здавалося, от-от ударить грець[1].

Я повернувся до лорда Таггарта. Високий чоловік за п'ятдесят, із доброзичливим обличчям священика і чарами диявола.

— Отже, Семе,— підвівся він і заходив по кімнаті,— справа Мак-Олі. Мені вже телефонував лейтенант-губернатор. Він хоче знати, що ми вже зробили.

— Швидко поширюються новини,— покосився я на Дігбі, який напружено дивився в одну точку.— Тіло знайшли лише кілька годин тому.

---

[1] Грець — апоплексичний удар, параліч.— *Прим. ред.*

Дігбі знизав плечима.

— Варто тобі дещо дізнатися про Калькутту, Семе,— продовжив комісар.— Ми не єдині представники закону і порядку.— Він понизив голос і сказав: — Лейтенант-губернатор має власні *джерела,* назвемо їх так.

— Тобто таємну поліцію?

Комісар поморщився. Він повернувся на своє місце, узяв лаковану автоматичну ручку і розгублено постукав по столу.

— Назвемо їх *альтернативними каналами.*

Я не стримав усмішки. *Таємна поліція* буває в інших націй. Ми, британці, маємо *альтернативні канали.*

— Як там їх не називай, він дуже занепокоєний,— продовжив Таггарт.— Коли поширяться новини, що високопоставленого британського чиновника,— одного з його найближчих радників, не менше,— убито, ми опинимося на пороховій бочці. Для революціонерів настане знаменний день. Хто знає, яким буде їхній наступний крок... Дігбі уже ввів мене в курс справи, але я хочу почути твою оцінку.

Небагато ж я міг розповісти.

— Розслідування лише на початковій стадії, сер,— сказав я.— Але я поділяю думку помічника інспектора Дігбі. Схоже, це політична справа.

Комісар потер рукою підборіддя.

— Свідки?

— Іще не знайшли, але маємо кілька зачіпок.

— Як ви пропонуєте продовжувати?

— Як завжди,— сказав я.— Почнемо з відбитків пальців на місці злочину, опитаємо свідків, тоді людей, які знали вбитого. Хочу отримати більше інформації про Мак-Олі: коли його востаннє бачили, що робив у Чорному місті минулого вечора вбраний, як в опе-

ру. Також хочу поговорити з його босом, лейтенант-губернатором.

Дігбі хмикнув.

— Це буде важко, Семе,— зітхнув комісар.— Лейтенант-губернатор і його люди готуються пливти до Дарджилінга за два тижні. Можемо спробувати знайти тобі час у його розкладі. Лиши це мені. Враховуючи делікатність ситуації, він може погодитися приділити тобі хвилин п'ятнадцять. Поки що працюй над іншими напрямками.

— У такому разі почнемо із секретаря Мак-Олі, якщо у нього він був.

— І не сумнівайтеся,— сказав Дігбі.— Якась там конторська душа у письменників.

— От і добре,— підсумував комісар.— Продовжуй і тримай мене в курсі, Семе. Дігбі, поговоріть із вашими людьми в Чорному місті. Перевіримо, чи не чули вони чогось. Хочу, щоб на цю справу, джентльмени, кинули всі сили.

— Дуже добре, сер,— відповів я.

— І останнє,— сказав комісар. Він повернувся до Не Здавайся.— Як вас звуть, сержанте?

— Банерджі, сер,— відсалютував сержант і подивився на мене.— Не Здавайся Банерджі.

Я вийшов із кабінету слідом за Дігбі, від мене не відставав Не Здавайся. У голові крутилася розмова з комісаром. Щось тут було не так.

— Що думаєте? — запитав я Дігбі.

— Схоже, отримали собі головний біль, старий.

Якщо казати про аналіз, інформації така відповідь містила вельми мало.

— Починайте опитувати ваших інформантів. Може, хтось із них щось чув.

Він відкрив рота, щоб заговорити, але передумав.

— Можете запропонувати щось краще? — запитав я.

— Та ні, старий,— посміхнувся він.— Ти ж колишній скотленд-ярдівець. Зробимо по-твоєму.

Я відпустив його і провів поглядом, доки він не завернув за ріг до свого кабінету, тоді наказав Банерджі дізнатися новини з місця злочину. Сержант віддав честь і вирушив у напрямку «ями», де працював разом з іншими місцевими офіцерами. Я мусив лишитися на самоті, щоб поміркувати.

Я вийшов із будинку і попрямував до двору між головним блоком і прибудовою, де розташувалися стайні, гараж і кілька адміністративних відділків. Тут було розбито сад Імперської поліції — клаптик трави і кілька дерев'яних лав у оточенні клумб і кількох зовсім не буйнорослих дерев. Гучна назва для такого закутка, але все одно то був сад, і мене це влаштовувало.

Мені завжди здавалося, що сади містять у собі спогади про щасливіші часи. Три роки я просидів у траншеях, пригадуючи дні, які провів у парках Лондона із Сарою. Мріяв знову гуляти там із нею, просто дивитися на траву і квіти. Мрія померла, але сади все одно давали мені втіху. Урешті-решт, я ж англієць.

Я сів на ослін і спробував упорядкувати думки. Комісар притягнув нас із місця злочину лише для того, щоб наголосити, якою важливою є ця справа. Це само по собі вже дивно. Усе одно, що зупинити хірурга посеред операції лише для того, щоб підкреслити, як важливо врятувати пацієнта.

Хвилювало мене і ще дещо. Звідки люди лейтенант-губернатора так швидко дізналися про вбивство? *Пеон*

знайшов тіло десь близько сьомої. Йому знадобилося п'ятнадцять хвилин, щоб дістатися до найближчої дільниці і здійняти тривогу. Тоді ж на місце прибув місцевий констебль, зрозумів, що *пеон* не збожеволів і в грязюці дійсно лежить мертвий *сагиб* із вирваним оком у парадній сорочці та краватці. Це вже принаймні сьома тридцять. Коли приїхали ми, була вже майже восьма тридцять, та й тоді, лише хвилин п'ятнадцять по тому Дігбі ідентифікував убитого як Мак-Олі. Проте вже за годину з'явився констебль і викликав нас на Лал-базар. Враховуючи, що від місцевої дільниці він їхав на велосипеді не менше п'ятнадцяти хвилин, це означає, що за сорок п'ять хвилин від того, як ми ідентифікували тіло, у лейтенант-губернатора вже про це дізналися, зв'язалися з комісаром і сказали йому щось таке, що його так налякало, що він негайно викликав офіцерів із місця злочину. Дуже схоже на те, неначе «Вест Гем» виграв лігу: можливо… але не дуже правдоподібно.

На це були такі можливі пояснення: один із констеблів слідчої команди працював на таємну поліцію лейтенант-губернатора і передав їм інформацію, поки ми з Банерджі опитували в борделі місіс Боуз та її людей. Таке цілком можливо. Навіть за той короткий час, що я тут провів, я вже зрозумів: корупція тут така, що гроші Імперської поліції змушують побігати і хлопців зі столичної.

Утім, був іще один можливий варіант: люди лейтенант-губернатора дізналися про вбивство ще *до* того, як *пеон* знайшов тіло. Це пояснює, чому лейтенант-губернатор відреагував так швидко. Але виникають запитання. Може, на хвості у Мак-Олі сиділи детективи? Якщо так, то чому ж вони не втрутилися, коли побачили, що він у біді? Врешті-решт, він же

поважний британський чиновник. Якщо вони не перешкодили нападові на *бурра сагиба,* тоді ми можемо збирати речі, зачиняти крамницю і віддавати ключі індійцям.

З іншого боку, люди лейтенант-губернатора могли просто знайти тіло Мак-Олі вже після того, як його вбили. Це більше схоже на правду, але якщо так, чому вони пішли і дозволили знайти тіло іншому? Чому не здійняли тривогу самі? Ба — більше, чому не прибрали все так, щоб ніхто нічого не дізнався? То не вперше б приховали смерть високопоставленої особи. Пригадую справу південноамериканського посла в суді Сент-Джеймса. Його знайшли задушеним у кімнаті над шинком, і не було на ньому нічого, крім зашморгу на шиї та посмішки на обличчі. Пізніше його світлості доповіли, що він мирно помер уві сні у своєму ліжку.

Думки крутились і крутились. Жодне з пояснень не мало сенсу. Не надто сприятливий початок моєї кар'єри в Калькутті; як я вже починав розуміти, справа ця унікальна, не схожа на жодну з тих, які я розслідував раніше. Це не просто вбивство білої людини у чорному передмісті. Схоже, це політичне вбивство високопоставленого британського чиновника місцевими терористами. Ставки вельми високі.

Я знову пригадав Сару. Що б вона сказала, побачивши, як я тут сиджу, за тисячі миль від дому? Як веду це розслідування? Сподіваюся, що мною б вона пишалася. Господи, як я за нею сумую.

Мабуть, просидів я так довгенько, бо помітив, що сонце змінило позицію, моя тінь зникла, а сам я спітнів. Зосередитися на завданні ставало дедалі складніше. Цієї миті я б залюбки віддав свою місячну платню за укол морфію чи затяжку «О», але потрібно було

займатися вбивством. Та й місячної платні я ще не отримав.

Я повернувся до кабінету. Не Здавайся сидів на стільці в коридорі, заглиблений у власні думки.

— Сподіваюся, я вас не потурбував, сержанте?

Він перелякано підстрибнув, перевернувши при цьому стілець, і відсалютував. Не щастить йому зі стільцями.

— Ні, сер. Вибачте, сер,— сказав він і увійшов слідом за мною до кабінету.

Обличчя у нього було таке, ніби він приніс погані новини, але не був певен, чи можна мені їх повідомити. Я б охоче запевнив його, що краще зі мною такого не робити, але не став, бо інакше у мене б уже давно не лишилося підлеглих.

— Доповідайте, сержанте,— сказав я.

Не Здавайся опустив очі на ноги.

— Маємо дзвінок із коссіпорської дільниці. Це місце злочину, сер. Туди прибули військові.

— Що? Це ж цивільна справа. Яке відношення мають до неї військові?

— Військова *розвідка,* сер, не військова поліція.— Сержант нервово потер руки.— Я вже таке бачив, сер. Минулого року ми вивчали місце вибуху. Націоналісти підірвали залізничну лінію на північ від Гоура. Примчала вантажівка з повним кузовом військових, і за кілька годин те розслідування у нас забрали. Наказали нікому не казати ані слова, пригрозивши дисциплінарним покаранням.

— Радий, що ви мені це розповіли,— щиро сказав я.— Що ви ще про них знаєте?

— Боюсь, небагато. Такі речі не розказують людям мого… *рангу*, але всім відомо, принаймні на Лалбазар, що у військовій розвідці існує підрозділ — зда-

ється, він називається підрозділ «Н»,— який звітує безпосередньо лейтенант-губернатору. Усе, що він вважає політичним злочином, потрапляє їм до рук.

— Існує закон, який це виправдовує?

Банерджі сумно посміхнувся.

— Сумніваюся, що він є, сер, а якби і був, це нічого б не змінило. Можна сказати, що лейтенант-губернатор має право чинити на свій розсуд і може сам вирішувати, як впроваджувати губернаторську владу на колоніальних територіях його величності в Бенгалії.

— Тобто може робити що заманеться?

Сержант збентежено посміхнувся.

— Гадаю, так, сер.

Не знаю, як це може вплинути на розслідування. Але існує лише один спосіб перевірити. Інколи на новому місці важливо якомога раніше окреслити свої принципи. З чим ти ладен миритися, а з чим — ні. Люди називають це межею. Досвід підказує, що принаймні в перші дні начальство однаково часто і послаблення дає, і зауваження робить, особливо якщо саме ця людина і взяла тебе на роботу.

Я облишив сержанта стояти там, де він був, спокійно встав, вийшов за двері і піднявся сходами. Не звертаючи увагу на протести наляканого Деніелза, увійшов до кабінету Таггарта.

Комісар підвів погляд. Схоже, він не здивувався.

— Знаю, що ти хочеш сказати, Семе.

— Мене усунули від справи Мак-Олі?

Таггарт махнув рукою на стілець. Стривожений Деніелз так і стояв у дверях.

— Я вас дуже поважаю, сер,— сказав я,— але що, в біса відбувається? Годину тому ви наказали мені працювати в усіх напрямках, а тепер я з'ясовую, що справа перейшла до інших.

Таггарт зняв окуляри і протер їх маленькою хустиночкою.

— Заспокойся, Семе,— зітхнув він.— Я і сам це щойно з'ясував. Слухай, справа і досі твоя. Лейтенант-губернатор просто вирішив, що місце злочину оглянуть військові. Йому б дуже не хотілося, щоб ситуацією скористалися терористи. На всій території введено комендантську годину. Зроблю, що можу, щоб військові не плутались у тебе під ногами.

— Мені потрібен доступ до місця злочину,— заявив я.— Ми й досі не знайшли знаряддя вбивства.

— Подивимося, що можна зробити,— відповів Таггарт,— але це може зайняти днів зо два.

Через кілька днів місце злочину не буде вартим і олов'яної рупії. Усе, що може нас зацікавити, опиниться в руках військової розвідки, і якщо вони схожі на своїх двійників у Франції часів війни, то навряд чи захочуть поділитися. До горла підкотив клубок. Я спробував його проковтнути. Більше нема чого говорити, тож я вийшов із кабінету і покрокував до сходів. Принаймні, це й досі моя справа.

Не Здавайся чекав у моєму кабінеті. Кваплячись до Таггарта, я забув його відпустити. Цікаво, скільки б він так простояв, якби я не повернувся? Цілком імовірно, кілька годин.

А тепер маю для нього роботу. Головне зараз — захистити тіло Мак-Олі. Якщо воно і досі у нас.

ЧОТИРИ

Щоб дізнатися ім'я секретаря Мак-Олі, довелося зробити кілька телефонних дзвінків, і виявилося, що *він* — то *вона,* міс Ґрант. Дивно, що чоловік такого рангу, як Мак-Олі, мав секретарем жінку. Але ж часи змінюються. В Англії також зараз вельми багато жінок, що виконують роботу чоловіків, яких послали в окопи. Війна скінчилася, та леді не квапляться повертатися на кухню. Власне, я не проти. Будь-який чоловік, який побував у польовому шпиталі, у якому працюють санітарки, охоче підтвердить, що більшу кількість працюючих жінок варто щиро підтримувати.

Зустріч із міс Ґрант мала відбутися о четвертій годині в Будинку письменників. П'ять хвилин ходьби від Лал-базара, тож я пішов пішки і вчинив помилку. Навіть увечері спека свинцем навалилася мені на плечі, і коли я дістався площі Далхаузі, з мене потьоками котився піт. Якщо Калькутта має серце, то це Далхаузі. Як і Трафальгарська площа в Лондоні, Далхаузі завелика, щоби бути елегантною. Публічне місце не має бути таким величезним. У центрі розташувався чималий прямокутний басейн із водою кольору бананового листя. Дігбі згадував, що колись місцеві прали тут білизну, плавали і проводили релігійні церемонії. Після заколоту п'ятдесят сьомого року все це припинилося. Такого більше не дозволялося. Тепер басейн стояв порожнім, і темно-зелена вода мерехтіла під по-

луденним сонцем. Місцеві — принаймні, ті, кого ми схвалювали,— тепер узуті й одягнені у фраки з високими комірцями, квапливо пробігали повз нього, опустивши голови, поспішаючи на зустрічі та прийоми, і трималися на безпечній відстані від води за допомогою залізних поручнів і табличок англійською та бенгальською, які погрожували чималим штрафом, якщо вони не витримають спокуси і захочуть повернутися до своєї низької природи і стрибнути у воду.

З боків площу оточували головні будівлі британської адміністрації: головний поштамт, телефонна станція і, звісно, масивна кам'яна споруда Будинку письменників. Життям понад сотні мільйонів індійців, від Біхару до кордонів Бірми, керували з Будинку письменників, тож цілком зрозуміло, що він був мало не найбільшим у всій імперії. Утім, «найбільший» — не найкраще слово для того, щоб його описати. Найліпшим було б «величний». Бо такою і була його мета: вселяти благоговіння в кожного, хто його бачив, переважно в місцевих мешканців. І звісно, він був грізним. Чотири поверхи заввишки і двісті ярдів завдовжки, з масивним цоколем і височенними колонами, завершеними статуями богів. І богів не індуських. Тут царювали грецькі, а може, і римські. Ніколи не міг їх розрізнити.

Іще одна характерна риса Калькутти. Усе, що ми тут будували, було витримано в класичному стилі. І все було більшим, аніж необхідно. Наші установи, будинки і пам'ятники кричали: «Поглянь на наші труди! Ми справжні спадкоємці Риму».

Це архітектура домінування, і виглядає вона трохи абсурдно. Палладіанські будівлі з колонами і фронтонами, статуї давно померлих англійців у тогах, латинські написи на всьому — від палаців до громадських туалетів. Незнайомцю, який уперше все це бачить,

можна було б пробачити, якби він вирішив, що Калькутту колонізували італійці, а не англійці.

На площі вирувало життя. Крізь течію білих і місцевих службовців, попри спеку, у костюмах і краватках, проривалися трамваї і моторні автомобілі. Крізь широкі портики будинків вливалися і виливалися потоки людей.

На вході я запитав, як можна знайти міс Ґрант; клерк пошукав у довіднику і натиснув кнопку мідного дзвоника на мармуровій стільниці конторки. З'явився лакей у тюрбані, і клерк заговорив із ним різким тоном, яким зазвичай бюрократи на незначних посадах розмовляють зі своїми підлеглими. Лакей улесливо посміхнувся і помахав, щоб я ішов за ним. Ми перейшли вестибюль і підійшли до ліфта, на якому було написано «ЗАБРОНЬОВАНО». Він відчинив ґратчасті двері й запросив мене увійти. Кнопок не було. Натомість він витяг із кишені ключ, вставив у мідний паз і повернув. Ліфт здригнувся, а тоді почав плавно підніматися. Лакей посміхнувся.

— Швидкісний ліфт, *сагибе!*

Ми раптово зупинилися на четвертому поверсі, і чоловік повів мене по обшитому дубом коридору з блакитним килимом, таким товстим, що в ньому легко задихнувся б маленький песик. Зупинився біля однієї з багатьох однаковісіньких дверей без номерів і посміхнувся. Зсередини доносився стукіт друкарської машинки. Я подякував, а він склав долоні в індуському жесті «пранаам» і пішов коридором назад.

Я постукав і увійшов. За столом, замалим для величезної друкарської машинки, телефону і стосу паперів, сиділа молода жінка. Вона так заглибилась у свою роботу, що нічого не помічала.

— Міс Ґрант?

Вона схаменулася, підняла на мене почервонілі очі.

— Я капітан Віндгем.

— Капітане,— вона прибрала з обличчя пасмо каштанового волосся,— будь ласка, заходьте.

Підводячись зі стільця, вона зачепила стос паперів, і ті розсипалися по підлозі.

— Вибачте,— сказала вона і швидко нагнулася, щоб їх підняти.

Я намагався не дивитися на її ноги, хоч було це нелегко, бо ноги у неї дуже гарні, і мені такі дуже подобаються. Вона це помітила, і, щоб приховати збентеження, я опустився навколішки, підняв кілька розсипаних папірців і передав їй. Відчув дотик її пальців, запах її парфумів. Не квіткових — набагато землистіших. Вона посміхнулась і подякувала. Приємна посмішка. Найприємніша з усього, що я досі бачив у Калькутті. Кілька ґудзиків на комірці блузки були розстебнуті і відкривали гладеньку засмаглу шкіру. Занадто засмаглу для англійки, занадто бліду для індійки.

Схоже, вона змішаного походження. Таких ми називаємо «англо-індійцями». У якомусь поколінні їй дісталася місцева кров. І цього достатньо, щоб вибракувати її і таких, як вона, викинути в переддвер'я пекла. Не індійці, але і не британці.

— Будь ласка, сідайте,— сказала вона, підсунувши стілець.— Бажаєте чогось випити? Може, чаю?

Я попросив води.

— Упевнені, капітане? Знаєте, що кажуть про тутешню воду? Може, краще джину з тоніком? Принаймні це безпечніше.

Думка про джин із тоніком у такій компанії була зовсім непоганою, навіть враховуючи, що ми сидітимемо в цьому кабінеті й обговорюватимемо вбивство її наймача. Але я виконував свій обов'язок.

— Вода мене цілком влаштує, дякую.

На маленькому столику стояв графин і кілька пляшок. Вона наповнила водою дві склянки і передала одну мені.

— Я дізналася вранці,— сказала вона, відпивши.— Подруга зі штаб-квартири лейтенант-губернатора зателефонувала. Сказала, що знайшли тіло містера Мак-Олі. Це правда?

— Боюсь, так.

На її очах з'явилися сльози. Мені не хотілося, щоб вона плакала, бо я ніколи не знав, що казати, коли жінок переповнюють емоції. Урешті-решт я зробив те, що і завжди робив у таких ситуаціях,— запропонував їй сигарету. Вона взяла, я і собі запалив.

Вона вдихнула дим і опанувала себе.

— Чим я можу допомогти?

— Потрібно, щоб ви відповіли на кілька запитань, міс Ґрант.

Вона кивнула.

— Будь ласка, називайте мене Енні.

Таке ім'я їй підходить.

— Може, почнемо з того, що розкажете мені про містера Мак-Олі. Як довго ви знайомі, яку роль він тут відігравав, хто його друзі, і таке інше.

Вона ненадовго замислилася, зробила ще одну затяжку. Я дивився, як жевріє кінчик сигарети. Вона вийняла її з рота і нервово видихнула.

— Містер Мак-Олі очолював фінансовий відділ Індійської цивільної служби в Бенгалії. Але обов'язки у нього були значно ширшими. Він був одним із людей внутрішнього кола лейтенант-губернатора, його радником у різноманітних політичних справах. Щодня він займався питаннями різного рівня: від переговорів щодо платні працівникам пошти до контролю за тим,

щоби вчасно ходили потяги,— почала вона повільно, немов пригадувала слова.— Я працювала на нього десь зо три роки, з кінця шістнадцятого року, коли його попередній секретар вирішив послужити королю і країні і загинув у пустелі десь під Багдадом.— Вона затягнулася.— Що ж до містера Мак-Олі, то він у Калькутті вже чверть сторіччя, а то й більше. Вечори проводив переважно в «Бенгальському клубі».— Дивилася вона повз мене, немов говорила до стіни.— Друзів у нього було небагато. Такі люди друзів не мають.

Співчуваю. У мене і самого за останні роки лишилося небагато дорогих друзів.

— Якою ж він був людиною?

— Такою, яка сприймає вас, виходячи з того, що ви можете зробити. Якщо ви багатій, то і штани змусить вас зняти своїми чарами. Якщо ні, і хвилинки для вас не знайде.— Вона нервово розсміялася.— Схоже, і тут він залишався у виграші. Він був близьким із кількома дуже впливовими особами.

— Як хто?

— Звісно, лейтенант-губернатор. Але тут ділові стосунки. Про дружбу і мови не може бути. Лейтенант-губернатор Бенгалії, заступник віце-короля всієї Індії не опускається до таких, як Мак-Олі, якими б корисними вони не були.

— Корисними в якому сенсі?

Вона поглянула на мене так, ніби моє запитання, а може, і я сам, були геть дурними.

— Мак-Олі був радником лейтенант-губернатора, капітане. Він виходець із робочого класу; твердолобий чолов'яга, який може швидко і тихо все владнати і не дуже переймається, чи не образив когось у процесі. Саме такі й можуть бути корисними політикам на кшталт лейтенант-губернатора.

Я мовчав, сподіваючись, що вона розвине думку. Люди часто говорять, щоб заповнити паузу, та вона не з таких. Дозволила тиші повиснути в повітрі.

— З ким іще він був близьким?

— Джеймс Бучан,— сказала вона, немов це ім'я мало для мене якесь значення. Вона зрозуміла це по виразу мого обличчя і посміхнулась.— Я так розумію, у Калькутті ви новачок, капітане. Це джутовий барон, ще й шотландець, як і Мак-Олі. Його родина торгувала джутом і гумою понад сторіччя, ще з часів Ост-Індської компанії. Колись, іще на старій батьківщині, вони мали кілька млинів. Якщо спуститеся річкою, побачите баржі з написом «Бучан Воркс — Данді». Вони переправляли джут зі Східної Бенгалії, через Калькутту до Шотландії. А там уже з неї плели все, від мотузок до парусини. Бучану заманулося перевезти свої млини з Данді і розпочати виробництво тут. Усе, що він раніше виготовляв у Шотландії, тепер робиться тут, і вартість значно нижча. Кажуть, не встиг він і оком моргнути, а вже потроїв прибутки. Він давно вже мільйонер. Володіє кількома млинами за десять миль угору річкою, у місцині, що називається Серампор, і особняком завбільшки з палац магараджі.

— Ви там були?

Вона кивнула.

— Він практично керує містом.

— Як він це робить?

— Гроші вміють розмовляти, капітане. Усі місцеві чиновники у нього в кишені, а може, і поліція. Не знаю, як там у Англії, але тут будь-кого можна купити за певну кількість рупій. Майже всі там, нагорі, так чи інакше зобов'язані йому своєю посадою. Він навіть привіз кілька сотень своїх людей із Шотландії, щоб ті стежили за його справами. Данді на Хуглі — от як називають

те містечко. Вам варто прогулятися по Чоурінгі-роуд у неділю, капітане. Кожен другий із усіх, кого ви зустрінете, буде людиною Бучана з Серампора,— приїхав провести вихідний у місті. Удома вони були простими чорноробами, а тут кожен має власного слугу і походжає з бундючним виглядом, як той лорд.

— Чоурінгі? Вулиця навпроти парку?

— Ой, капітане,— піддражнила вона,— коли ж ви приїхали? Чоурінгі — це ж наша Піккаділлі. Саме туди виходять усі великі й усі хороші.— Вона зробила паузу.— Охоче вам її покажу.

Чудово. Піти кудись із нею було б просто чудово. Але я відразу ж пошкодував про цю думку і докорив собі. Урешті-решт, я чоловік у жалобі. Що б там не було, а в Англії я не зустрічав таких хоробрих дівчат. Утім, міс Ґрант не англійка.

Я спробував зосередитись.

— А які стосунки були в Бучана з Мак-Олі?

— Містер Мак-Олі завжди казав, що він єдиний, кому Бучан довіряє. Ніби через те, що вони з одного міста. Бучан ніколи його не соромився. Вони часто напивалися разом. Після вечірки з Бучаном Мак-Олі міг наступного дня з'явитись у своєму кабінеті о десятій, а то й об одинадцятій ранку. Вони знали, як розважитися.

— Чи були вони близькими друзями?

Вона трохи поміркувала.

— Не впевнена, капітане. Мак-Олі точно був до Бучана ближче, ніж до лейтенант-губернатора, але це не означає, що Бучан поводився з ним як із рівнею. У мене склалося враження, що Мак-Олі сам був людиною Бучана. Усе для того робив: тут дозвіл, там зміна закону. Можливо, Бучан непогано йому за це віддячував, але доказів я не маю, звісно.

— Іще когось він міг назвати другом?

— Не можу пригадати. Як я вже казала, його не дуже любили… Хоча був один проповідник; гадаю, звали його Дунн чи Ґунн, якось так. Мак-Олі ніколи не відрізнявся релігійністю, але місяців шість тому зустрів цього проповідника, здається, той нещодавно приїхав до Калькутти. Такий, як і всі інші: щойно ступив із корабля і заходився рятувати маленькі брунатні душі від пекельного вогню… *Зелот,*— презирливо кинула вона.— Нібито він керує притулком для сиріт.— Вона постукала сигаретою об олов'яну попільничку на столі.— Час від часу Мак-Олі їздив туди допомагати. Усіх тут, включаючи мене, це дуже вразило. А тоді, місяців два тому, він почав ходити до церкви. Почав дедалі більше говорити про гріхи і спокутування. Схоже, щось у нього в душі змінилося. Немов став іншою людиною. Дивно,— сказала вона, ледь помітно посміхнувшись,— що такий чоловік, як Мак-Олі, може все життя бути свинею, а перед смертю знайти Бога. Чистісінький, усі гріхи прощені. Хіба в цьому є справедливість, капітане?

Я міг би вказати, що певна справедливість є в тому, що його зарізали і кинули в багнюку, але доречніше було поставити ще кілька запитань.

— А чи були у нього вороги? — запитав я.— Хто б виграв від його смерті?

Вона тихо розсміялася.

— Його ненавиділа половина працівників у цьому будинку, але не можу уявити, що хтось його вбив. Крім них, була ще ціла купа людей, життя яких він зруйнував, щоб допомогти своїм патронам, але я не скажу, хто це.

— А індійці? Чи мав він ворогів серед них?

— Наважуся припустити, що мав. Кілька місцевих землевласників і агентів із продажу джуту збанкруту-

вали завдяки Мак-Олі. Не кажучи вже про тих, хто постраждав, коли лорд Курзон поділив Бенгалію. Хоча під наказом і стояло ім'я Курзона, але рапорт і рекомендації написані самим Мак-Олі. Це сталося п'ятнадцять років тому, але багато бенгальців цього йому і досі не пробачили. І не забули.

Може, це і є мотив? У газетах багато писали про масові протести в Калькутті, коли було оголошено про розподіл. Тоді віце-король, лорд Курзон, вирішив розділити Бенгалію на дві частини. Пояснив це тим, що Бенгалія начебто завелика, щоб успішно нею керувати. Певна правда в цьому була: провінція була більша за Францію, і населення мала чи не вдвічі більше, але місцеві мешканці побачили в цьому спробу розділити і правити. Дали відсіч. Але навіщо чекати п'ятнадцять років, щоб помститися? Хоч і кажуть, що наші східні брати мають добру пам'ять, та якщо хтось так довго готував помсту, то вигадав би щось більш точніше за ніж.

Думки мої почали розбігатися. Ці ознаки мені вже знайомі. За кілька годин я вкриюся холодним потом. Потрібно зосередитись.

— А знайомі жінки у нього були? — запитав я.— Може, супутниця?

— Ні, наскільки мені відомо,— похитала вона головою.— Його важко назвати привабливим.

І знову вона має рацію. З такими очима!

— Він був закоренілим холостяком,— продовжила вона.— Принаймні, при мені він ніколи не згадував супутниці. Я три роки укладала його розклад і не пригадую, щоб він колись попросив забронювати вечерю чи купити комусь квіти.

Я дістав світлину, яку знайшов у гаманці Мак-Олі, і показав їй.

— А ця жінка? Не впізнаєте?

Вона похитала головою.

— Не пригадую, щоб коли-небудь бачила. Це важливо?

— Не певен,— зітхнув я.— Може. А вчора у Мак-Олі були зустрічі?

Вона відчинила шухлядку стола, витягла великий щоденник із золотим обрізом, перегорнула сторінки.

— О десятій він зустрічався з лейтенант-губернатором. Останнім часом вони частенько бачились. Як і минулого року у цей самий час. Перед тим як лейтенант-губернатор зі своїм кортежем відбувають у Дарджилінг, справ завжди багато. Після цього він обідав із сером Годфрі Сомзом з Асоціації землевласників. У «Великому східному». Повернувся сюди десь о четвертій, трохи напідпитку, і скоро пішов. Гадаю, пішов додому спати.— Вона продовжила читати: — О дев'ятій мусив дещо зробити в «Бенгальському клубі». Мабуть, чергова вечірка містера Бучана.

— А Бучан часто влаштовує вечірки?

— Так,— сказала вона, узявши зі столу олівець.— Раз чи двічі на місяць. Гадаю, це можна пояснити кліматом і шотландським темпераментом. Якщо ртутний стовпчик сягає вісімдесяти п'яти[1], вони божеволіють і мусять випити та погаласувати.

Як на мене, не таке вже і погане життя. Якщо вчора Мак-Олі збирався на вечірку Бучана, це пояснює вбрання, у якому його знайшли, але не те, що він робив у Чорному місті за кілька миль від «Бенгальського клубу».

---

[1] Тобто майже тридцять градусів за шкалою Цельсія. Температуру повітря вказано за шкалою Фаренгейта Г. Д. (1686–1736), данського фізика, який винайшов ртутний термометр, запропонувавши шкалу температур (шкала Фаренгейта), яка й донині використовується у США та Великій Британії.— *Прим. ред.*

— Як ви можете пояснити те, що вчора він був у Коссіпорі[1]?

Вона похитала головою.

— Боюся, ніяк. Він ніколи не заходив на територію індійців без поважної причини. Відвідував лише одне місце — сирітський притулок того проповідника, але той у Дум-Думі[2], а не в Коссіпорі.

— Дум-Дум? — Щось у цій назві знайоме.

— Район біля нового аеродрому, за десять миль звідси. Там розташований військовий завод, де винайшли експансивні кулі. Сподіваюся, ви про нього чули.

— Звісно.— Я пригадав демонстрацію цих куль у Скотленд-Ярді. Експансивні кулі — одні з перших у світі куль із м'яким наконечником, які, влучаючи в тіло людини, розплющувалися і завдавали максимальних пошкоджень. Можна сказати, що експансивні кулі не пробивали, а розривали тіло. До війни ми залюбки користувалися ними, щоб придушити повстання місцевих племен у Африці. Пізніше міжнародна конвенція їх заборонила, і немало наших генералів вважають це дуже недоречним.

— У будь-якому разі,— продовжила вона,— учора він не мав жодної причини відвідувати сирітський притулок.

А якби і мав, подумав я, навряд чи з'явився б там у чорній краватці.

— А що в нього було заплановано на сьогодні?

— Він мав зустрітись із лейтенант-губернатором о дев'ятій, щоб обговорити бюджет на наступний період, після цього — обід із директором одного з місцевих банків. Більше в щоденнику нічого немає.

---

[1] Коссіпор — передмістя Калькутти.

[2] Дум-Дум — передмістя Калькутти.

— Коли Мак-Олі не прийшов на зустріч о дев'ятій, чи телефонував хтось від лейтенант-губернатора, питався, де він?

Вона трохи подумала і похитала головою.

— Ні. Я тут із восьмої. Перший дзвінок із приймальні лейтенант-губернатора був об одинадцятій: телефонував мій знайомий, щоб сказати, що знайшли тіло.

— А військова розвідка? — запитав я.— Чи мав до них Мак-Олі якесь відношення?

Вона широко розкрила очі.

— Мені невідомо, капітане. Якщо і мав, то тримав язика за зубами.

Суттєві запитання у мене скінчилися. Я поміркував, чи не запитати у неї щось несуттєве, але гостинністю вродливої жінки краще не зловживати. Що довше ти біля неї, то більше шансів вона має тебе розкусити. Я подякував за приділений час і підвівся, щоб іти. Вона встала і провела мене до дверей.

— Капітане,— сказала вона на прощання,— якщо я можу ще чимось допомогти, дайте мені знати.

Я подякував, іще разок крадькома поглянув на ці гладенькі засмаглі ноги, а тоді почув, як з мого рота злетіли слова:

— Якщо пропозиція і досі в силі, то я був би радий, якби ви показали мені Чоурінгі-роуд.

Вона посміхнулась.

— Гаразд, капітане. Із задоволенням.

Я спустився сходами і зупинився, запалив сигарету і подивився в далечінь. Сонце стало схоже на червоний диск на заході, спека спадала. Це не означає, що

стало комфортніше, просто не так жарко. Вважалося, що сутінки тут — найкраща пора дня, хоч і тривали вони недовго. Ніч камінням падала на тропіки. Перехід від світлого дня до темряви відбувався менше ніж за годину.

Над головою пролетіла зграя птахів і приземлилась у центрі площі. Я перейшов дорогу і схилився над поруччям: дивився у воду і розмірковував над тим, що почув від прекрасної міс Ґрант. Александр Мак-Олі, шотландець, родом звідкілясь неподалік від Данді, двадцять п'ять років у Індії, без друзів і родини. Радник повновладних урядовців, завдяки чому й отримав безліч ворогів. Огидна робота, навіть власна секретарка вважала його покидьком. Та раптом кілька місяців тому він знайшов Бога і став геть іншою людиною.

І це аж ніяк не проливає світла на те, хто міг бажати йому смерті. Я кинув недопалок у воду і подивився, як він із шипінням погас. Недалеко ж я просунувся, от хіба дізнався про зв'язок Мак-Олі з Бучаном та чому він розгулював у костюмі пінгвіна. Якщо не брати до уваги знайомство з Енні Ґрант, звісно. Чомусь це здавалося найбільшим успіхом, відколи я покинув Лондон.

На вулицях засвітилися ліхтарі. Спочатку жовто-гарячим світлом, а невдовзі — сліпучо білим. Урядові заклади та крамниці закривалися на ніч. У темряву виливалися потоки чиновників і крамарів. Я повертався на Лал-базар, маневруючи поміж робітників, які квапилися і штовхалися, аби влізти в трамвай, що довезе їх додому.

Лал-базар заливало світло, крізь шпарини віконниць проривалося жовте сяйво. На столі мене чекала запис-

ка від Не Здавайся. Я зателефонував у «яму» і попросив чергового сержанта запросити Банерджі. За хвилину той уже стукав у мої двері. Увійшов, відсалютував і став, виструнчившись, як велетенський олов'яний солдатик.

— Ви не на параді, Не Здавайся,— сказав я.

— Сер?

— Вільно, сержанте. Не варто віддавати честь, щоразу як заходите до кабінету.

Бідолаха насупив брови.

— Ні, сер. Перепрошую, сер. Хочу доповісти новини. Я послав охоронця в морг, як ви і наказали. Доступ до тіла матимуть лише уповноважені особи.

— Добре,— похвалив я.— А розтин?

— Призначений на завтра, сер. У нас лише один патологоанатом. Заявив, що в нього черга трупів на кілька тижнів, але я натиснув, пославшись на невідкладність і делікатність справи, і попросив, дуже наполегливо, змінити для нас порядок черговості. Моє прохання його не дуже потішило, але врешті-решт він погодився зробити послугу і призначив на завтра.

— Ви, певне, були вельми переконливим.

— Може, кілька разів згадав ім'я комісара. От воно і допомогло.

— Авжеж.— Я був уражений.— А я й забув, що ви з ним на ти. Ще щось?

— Вас шукав помічник інспектора Дігбі, сер. Я сказав, що ви в Будинку письменників опитуєте секретарку Мак-Олі. Він відповів, що це могло почекати і до ранку.

— Ви знаєте, чого він хотів?

— Гадаю, знайшов якусь зачіпку.

Новина мене приголомшила. Щоразу, коли колезі вдавалося вхопити кінчик нитки, у мене з'являлося

дивне гірко-солодке відчуття: хвилювання від того, що справа зрушила з місця, забарвлене обуренням, що хтось інший може мене затьмарити. Я списував це на природну жагу змагання. І на невпевненість у собі.

— Якщо він мав би зачіпку, то зачекав і розказав би мені сьогодні або ж лишив повідомлення. Де він зараз?

Сержант знизав плечима.

— Не знаю, сер.

— Добре. Завтра почну день із розмови з ним,— сказав я.— І, Не Здавайся, на нас завтра чекає багато чого. Хочу зустрітися з містером Джеймсом Бучаном. Можеш дізнатися, де він, і домовитися про зустріч? А ще було б добре опитати людей, які знали Мак-Олі: його слуг і колег. Знайди імена й адреси. І ще потрібно простежити за християнським проповідником. Ім'я Ганн або Данн, або щось дуже схоже. Він керує сиріт-ським притулком у Дум-Думі.

Банерджі вийняв із нагрудної кишені маленького записника й олівця і квапливо записав мої інструкції.

— Так, сер,— сказав він.— Беруся за це негайно.

Іще один душний вечір. Вологість така висока, що повітря здається мокрим. Незважаючи на це, я вирішив не брати рикшу, прогулятися до своєї квартири за милю звідси. Не те щоб я був проти рикш. Хоча в Калькутті вони тягали візки лише пішки. Не можу сказати, що вони були мені до душі, але проти них я нічого не мав. У тому, щоб тягати візок, немає нічого ганебного. Це робота, а будь-яка робота наділяє людину гідністю і забезпечує їжу на столі. Я вирушив пішки, бо, як підтвердить будь-який бувалий поліцей-

ський, єдиний спосіб вивчити місто — пройти кожен його квадратний дюйм.

Маршрут додому я обрав звивистий. Спершу Боу-базар, тоді ліворуч на Коледж-стрит, авеню малесеньких книгарень, повз побілені портики лікарні Медичного коледжу і до вулиці Мачуа-базар. То була територія Калькуттського університету. «Заснований 1857 року,— заявляла табличка.— Найстаріший університет в Азії». Схоже на правду, якщо не рахувати місцевих інститутів, а на них краще і не зважати, бо деякі були на кілька тисячоліть старішими.

Пансіон «Королівський бельведер» розташувався на площі Маркуса і нагадував приморський пансіон удома. Традиції Борнмута[1], експортовані в спекотну Бенгалію. Попри назву, королівського у ньому було мало, але там підтримували чистоту і до контори діставатися було зручно. А найголовніше, він недорогий. Помічник лорда Таггарта оплатив мені там кімнату на місяць. Досить часу, сподіваюся, щоб знайти постійну квартиру.

Пансіон належав командиру у спідниці, місіс Теббіт, дружині полковника індійської армії (у відставці) Теббіта. І своїм кораблем вони з полковником керували вправно. Сніданок подавали між пів на сьому і пів на восьму, а вечерю між сьомою і пів на дев'яту. Їжа була такою, що у порівнянні з нею армійський раціон смакував, як вечеря в «Савой гриль», і лишалася у шлунку мішком каміння. Парадні двері зачиняли

[1] Борнмут — місто в графстві Дорсет, популярний серед англійців курорт на березі Ла-Маншу. Назва перекладається як «гирло Борна» (мається на увазі струмок, що впадає тут у протоку).— *Прим. ред.*

рівно о десятій. Але, враховуючи мої військові заслуги і посаду в Імперській поліції, мені зробили честь і видали власний ключ.

Я піднявся у свою кімнату. Була вона маленькою і спартанською, як чернеча келія, але не наближена до Бога. Ліжко, шафа, умивальник у кутку, стіл і стілець. На стіні — картинки з пасторальними сценами, вікно виходить на сусідній будинок. Хаосу від моїх нечисленних речей не додалося. Усі вони вміщувалися у велику валізу, яку Сара купила мені в «Гарродз», коли я їхав до Франції. Така собі величезна валіза з відділеннями для всього, що може знадобитися джентльмену в подорожі за кордон. І міцна. Могла б витримати пряме влучення снаряда бошів, і на одязі не з'явилося б жодної зморшки.

Я зняв пасок і кобуру, повісив на спинку стільця, підійшов до умивальника, відкрутив кран і побризкав на обличчя теплуватою водою.

Знявши решту одягу, упав горілиць на ліжко. Руки трусилися. Бажання ставало дедалі сильнішим. Чекати довго не доведеться, сказав я сам собі, лише кілька годин. Перевернувся, сховав руки під подушку і вкотре подумав, що я тут роблю.

Підготувати до Калькутти не могло ніщо, хіба тільки війна. Ні жахи, які переповідали в задимлених кімнатах Пел Мела ті, хто повернувся з Індії, ні історії журналістів та новелістів, навіть ні морська подорож у п'ять тисяч миль із зупинками в Александрії та Адені. Калькутта, коли ти там опинявся, здавалася такою чужою, яка і не виникне в уяві англійця. Роберт Клайв[1] називав її «найнеприємнішим місцем у Всесвіті», і його думка була однією з позитивніших.

---

[1] Роберт Клайв — британський генерал і чиновник, який затвердив панування Британської Ост-Індської компанії в Південній Індії і Бенгалії.

Щось таки було в цьому місті. І це не спека, не клята вологість. Я починав підозрювати, що тут замішані люди. Англійським джентльменам у Калькутті властива виняткова пиха, якої не знайдеш на інших аванпостах імперії. Причиною її могла стати обізнаність. Урешті-решт, англійці панують у Бенгалії вже сто п'ятдесят років, тож можуть ставитися до місцевих, особливо бенгальців, доволі презирливо. Минулого вечора її чудово продемонстрував за вечерею полковник Теббіт: «З усіх національностей імперії бенгальці найгірші. Ніякої тобі відданості. Не те, що воїни з Пенджабу, які залюбки підуть на смерть, якщо накаже *сагиб*. Ні, ці бенгальці геть інші, собі на умі. Щось мудрують та міркують… і розмовляють. Навіщо одне слово, коли можна наговорити цілий абзац? Оце по-бенгальськи».

Щодо Пенджабу, він має рацію. Вони дійсно підуть на смерть, якщо наказати. Я сам бачив. Але які б вони не були, білі чи смагляві, у людях, готових принести себе в жертву заради примхи начальників, є щось гнітюче, і якщо бенгальці до цього не схильні, я їх розумію. Більше того, як поліцейському мені до душі люди, які надають перевагу розмовам, а не бійкам.

Але якщо вірити полковнику, британському уряду в Індії більше загрожують десять бенгальців із друкарським верстатом, аніж дюжина озброєних полків сикхів і патанів[1]. Не те, щоб я недооцінював здатність друкованого слова роздувати пристрасті. За своє життя я бачив достатньо пропаганди. Але той факт, що навіть зараз на батьківщині британські цензори зайняті

---

[1] Патани (пуштуни, афганці) — іранський народ, що населяє південний схід, південь і південний захід Афганістану та північний захід Пакистану. Переважна більшість патанів сповідує сунітський іслам, який часто набуває радикальних форм. Часто наймалися на службу в індійську армію.

вилученням фенійських книжок і перекручуванням новин, мені не до вподоби. Хоча Індія — не Ірландія, може, тут і варто бути жорсткішим. Бо записку в роті Мак-Олі можна вважати такою собі прихованою метафорою сили слова.

Від думок мене відволік запах смаженої риби з їдальні. Годинник показував двадцять хвилин на дев'яту. Чи не пропустити вечерю? Замінити на кілька склянок віскі? Добряча частина «Таліскера» і досі стояла на підлозі біля ліжка. Але віскі робить мене сентиментальним, ще й гарантії немає, що я зупинюся після другої склянки.

Я підвівся, надягнув сорочку, заспокоївся і вийшов до вечері. За довгим столом іще сиділо кілька постояльців. За дальнім кінцем стола розташувався полковник. Я вибачився.

— Не хвилюйтеся, капітане Віндгем,— підвелася місіс Теббіт, щоб мене обслужити.— Ми знаємо, що ви людина зайнята. Тут іще багато залишилося.

Вона полюбляла квоктати навколо мене. Урешті-решт, не кожен пансіон може похвалитися поліцейським офіцером серед своїх постояльців. Більшості доводилося задовольнятися звичним набором торгових представників і комівояжерів. Місіс Теббіт поклала на тарілку порцію сірої риби і ще сіріших овочів, я подякував і озирнувся, де б краще сісти.

Навпроти вечеряв рудоволосий ірландець на ім'я Бірн, я вже бачив його минулого вечора. Він був торговим представником манчестерського текстильного концерну і більшість часу подорожував країною, продаючи товари місцевим роздрібним торговцям. Два тижні в Калькутті були найкращим часом за цілий рік. Праворуч сидів дошкульний джентльмен на ім'я Петерс, адвокат із Патни, приїхав до міста на засідання

Вищого суду. Обидва чоловіки привітали мене кивком голови і продовжили розмову.

— Ви маєте їх побачити,— з ентузіазмом казав Бірн.— Милі чайних плантацій. Куди не кинь оком.— Він повернувся до мене: — Капітане Віндгем, я щойно казав вашому колезі Петерсу, що в п'ятницю їду на чайні плантації в Ассамі. Геть не такі, як тут, у Дарджилінзі. Розумієте, ті, що в Ассамі, розташовані нижче, на берегах річки Брахмапутра, не на пагорбах.— Він знову звернувся до Петерса, який саме намагався сховати рибу на тарілці під овочами.— А от і ще, що вас здивує! — посміхнувся він.— *Час!* — І він театрально подивився на свій годинник.— Зараз тут, у Калькутті, пів на дев'яту. Такий само час у Бомбеї, Карачі й Делі. Звісно, такий час і в усіх містах Ассаму. Але на чайних плантаціях час не такий. Ні, сер! Чи відомо вам, який там час?

Петерса це аж ніяк не зацікавило.

— Пів на десяту! — вигукнув Бірн.— Саме так. На годину попереду решти країни! «Час чайних плантацій» — ось як це називається.

— А чому так, містере Бірн? — запитала місіс Теббіт, підводячись, щоб покласти на Петерсову тарілку ще один шмат риби. Вона вважала себе господинею не гіршою за лондонських дам, тож виконувала свій обов'язок підтримувати світську бесіду поміж своїх постояльців.

— Розумієте, місіс Теббіт,— відповів той,— справа у денному світлі. Як ви знаєте, збирачі чаю працюють у полі від перших променів сонця до заходу. Але Ассам так далеко на сході, що сонце сходить о четвертій, коли в Калькутті іще темно, а заходить о пів на п'яту дня. Власників плантацій це не дуже влаштовує. Їм не до вподоби, коли працівники встають посеред

офіційної ночі. Тож вони і перевели годинники на годину вперед.

Місіс Теббіт повернулася до мене.

— Як вам це, капітане?

Чхати мені на той «час чайних плантацій», але суспільна мораль диктує свої правила, і така чесна відповідь вважалась би поганою манерою. Натомість я проковтнув рибу і видав приємнішу відповідь, принаймні набагато приємнішу за рибу місіс Теббіт:

— Вважаю, що це розумне рішення.

— Дурниці! — хмикнув полковник з іншого кінця столу.— Мій любий хлопчику, розумним тут і не пахне. Малодушність, ось як це називається! У мій час ми слухняно вставали о *третій* ранку, якщо нам наказували. А зараз із цього роздувають справжню проблему. Ніякої дисципліни. Країна загинула!

За столом запанувала тиша. Бірн із Петерсом кивали, але чи погоджувалися вони, чи просто хотіли, щоб старий дурень стулив пельку, зрозуміти було важко. У будь-якому разі їхнє рішення точно було розумним.

Після вечері Теббіти пішли до своєї кімнати, а Бірн із Петерсом запросили мене у вітальню покурити. Я вибачився і відмовився. Справа в тому, що після війни компанія з мене нікудишня, що й казати про час, коли я в такому стані. Я повернувся до своєї кімнати, зачинив двері і ввімкнув вентилятор на стелі. Скинув черевики й упав на ліжко, закинувши руки за голову. Лежав і дивився, як ліниво обертається вентилятор. Про сон можна було і не мріяти. Гнітюча ніч, і нерви напнуті, як струни. Я в сотий раз поглянув на годинник. Іще годину чекати, доки всі в домі заснуть.

Час ледь плентався. Мені край потрібна затяжка. Її потребували і тіло, і душа. Без неї снитимуться жахи, ті ж самі жахи. Наші траншеї, нескінченний артиле-

рійський обстріл. Крики поранених. Майже просто на мене летить фугас, збиває з ніг. Отямився на спині на дні траншеї, під чорною водою. Заборсався, намагаючись піднятися на ноги, та марно. Багнюка міцно мене тримала, і я занурювався дедалі глибше, несамовито розмахуючи руками, аби тільки вхопитися за щось, аби ступити на щось тверде, та не було нічого, крім смердючого багна. Сили мене покидали. Легені от-от вибухнуть. Смерть уже схопила мене за горло. Помру, захлинусь у диявольській липкій грязюці на дні траншеї. Перед очима все розпливлося. Підступила темрява. Я перестав опиратися. Здався. Ні, не здався, підкорився. Смерть стане звільненням. Більше не можу затримувати дихання. Відкрию шлях до легень і покладу всьому кінець. Аж тоді, в останню мить, мене схопили сильні руки. Потягли вгору. Я вирвався на поверхню, ледве дихаючи, але живий. Снаряди і досі падають. Мене безцеремонно притулили до стіни окопа. Не бачу обличчя свого рятівника. Мені б віддихатися. Поряд зі мною тіло, обличчя засипане землею. Мене охоплює жах. Лізу до нього. Відчайдушно, гарячково струшую землю з обличчя. На мене холодними, мертвими очима дивиться Сара.

П’ЯТЬ

Час.

Вивалився з ліжка, доплівся до умивальника і змив з обличчя піт. Натягнув першу-ліпшу сорочку і штани і мовчки пішов із кімнати, спустився і вийшов, обережно зачинивши за собою двері. На розі майдану стояло кілька рикш, щось палко між собою обговорюючи. Коли я вийшов, усі їхні очі звернулися на мене, розмова обірвалася на половині фрази.

— Англійська? — запитав я.

— Я розмовляю англійською, *сагибе,*— відповів наймолодший, жилавий, у жовтому жилеті й картатих червоних *лунгхі*[1].

Я окинув його поглядом. Чорні очі, шкіра того ж кольору, що і сигара у пальцях, укритих плямами тютюну. Він підніс її до рота і добряче затягнувся. Щоки запали, підкресливши кутасте рябе обличчя.

— Мені до Тангари,— сказав я.

Решта рикш розреготалися, перекинувшись незрозумілими словами на клятій іноземній мові. Молодик похитав головою і посміхнувся, як тільки вміють посміхатися місцеві, коли збираються повідомити погані новини.

— Тангара далеко, *сагибе.* Задалеко для рикші.

---

[1] Лунгхі — традиційний чоловічий одяг в Індії. Являє собою смугу тканини, яку обмотують навколо стегон і зав’язують кінці вузлом.

Я вилаявся. От дурень! Мав здогадатися, що жоден рикша не повезе мене в Тангару за п'ять миль звідси. Мені точно розум затьмарило. Та я не з тих, хто легко здається. Особливо якщо справа стосується опіуму.

— Тоді вези мене до стоянки тонга[1].

Він кивнув і допоміг мені влаштуватися, а за мить ми вже стрімко неслися вулицями поблизу площі Маркус.

— Навіщо тобі в Тангару саме зараз, *сагибе?* — запитав молодик на бігу.

— Хочу до китайського кварталу.

Існує лише одна причина, з якої європеєць поїде до китайського кварталу серед ночі. Але промовляти це вголос недоречно.

— *Сагибе,*— сказав юнак,— я можу відвезти вас до маленького китайського кварталу. Тіретта-базар біля Кулутола. Усе, що можна знайти в китайському кварталі, можна знайти і в Тіретта-базарі. Китайська їжа... Китайські *ліки*...

А він не дурний.

— Гаразд,— погодився я.— Вези туди.

І похмуро усміхнувся, уявивши, що б сказала місіс Теббіт, якби дізналася, де перебуває її трофейний постоялець у таку годину. Та вона і сама в цьому частково винна. Якби не дала мені ключа, я спав би зараз собі в ліжку.

Ні, брехня. Бажання було занадто сильним. Якщо б вона не дала ключа, я б знайшов інший спосіб утекти — може, через вікно, по простирадлу чи ринві. От і користь від навчання в англійському пансіоні — отримуєш першокласні знання, як зайти і вийти майже з будь-якого приміщення.

---

[1] Тонга — легкий двоколісний екіпаж, яким часто користувалися в сільській місцевості Індії.

Та й не обходить мене те гіпотетичне незадоволення місіс Теббіт. Те, що я роблю, не є протизаконним. Для англійця в Індії існує дуже мало суворо заборонених законом речей. Візит до курильні опіуму точно не з цієї категорії. Що ж до китайців, то заборонити їм буде вкрай важко, бо ми, бачте, самі дві війни проти їхнього імператора влаштували, аби тільки отримати право торгувати цією клятою штукою в їхній країні. І торгували. Так завзято, що підсадили на неї чверть чоловічого населення. Якщо так подумати, то королеву Вікторію[1] можна вважати найбільшим торговцем наркотиками в історії.

У цю годину місто мовчало, якщо взагалі можна сказати, що Калькутта замовкає. Ми просувалися на південь, і дороги вужчали, а будинки ставали занедбанішими. На задніх вуличках, здається, не було нікого, крім бездомних собак і бродячих матросів, які переповзали з шинку до борделю, радо розстаючись із тим, що залишилося від платні, готуючись вийти в море з наступним припливом.

Ми завернули в сумнівну алею і зупинилися біля старих дверей. Ані вікон, ані вивіски, просто двері в мурі, а над ними — паперові ліхтарики, які так полюбляють китайці. Я зійшов і розплатився. Слова вже не потрібні. Мій розум зайнятий іншим. Хлопець кивнув на знак подяки, гучно постукав і гукнув. Двері відчинив присадкуватий китаєць у брудній сорочці та шортах хакі. Пухкенькі коліна лишалися неприкритими,

[1] Вікторія (1819–1901) — королева Великої Британії та Ірландії в 1837–1901 рр., її панування припало на період політичного та економічного розквіту держави.— *Прим. ред.*

і він мав вигляд бойскаута, який пішов слизькою доріжкою.

Він оглянув мене з ніг до голови, оцінив, як, бува, селянин оцінює кульгавого коня, щоб вирішити, чи не пристрелити його, і помахав рукою, щоб я заходив.

— Хутко, хутко,— кинув він, дивлячись повз мене на алею, немов сама думка про розмову була йому неприємною.

Цілий тиждень я тільки і зустрічав, що улесливих індійців, тож така поведінка мене на диво порадувала.

Я пішов за ним тьмяним коридором, ми спустилися сходами і вийшли в інший коридор, менший, у дальньому кінці якого виднівся вхід, прикритий побляклою завісою. У повітрі висів запах опіумного диму, солодкого, смолистого, землистого, у моєму мозку щось спалахнуло. Уже недовго.

Китаєць витягнув руку. Я і гадки не мав, які тут ціни, тож витяг кілька брудних банкнот і передав йому. Він перерахував і усміхнувся.

— Чекайте тут,— сказав і зник за завісою.

Потяглися хвилини, я вже почав непокоїтися. Підняв завісу, зазирнув усередину. Голі стіни і приземкуваті ліжка з дерева і мотуззя, освітлені мерехтливим світлом тьмяного ліхтаря. Про вишуканість і мови не йде. Ні тобі м'якеньких канапок, ні позолочених люльок, ні гарненьких дівчат. Тут місце для справжніх наркоманів: маленьких людей, у яких мало що залишилось у житті. Саме для мене. Не можу сказати, що вважаю себе наркоманом. Вживаю суто з медичних міркувань. Потребую «О», щоб заснути, а для цього нора на задній вулиці навіть краща за дорогий особняк, хай навіть і без гарненьких дівчат. Головна проблема в першокласних закладах — якість опіуму. Занадто він добрий. Чистий опіум збуджує. Надає сил.

А сил зараз не хотілося. Хотілося забуття, а для цього потрібен дешевий товар: грубий, із домішками, саме такий, як тут, перемішаний із попелом та ще Бог знає чим. У результаті маєш ейфорію, за якою — анестезія, втрата сил, ступор. Благословенний «О». Найкраща річ у світі після морфію.

Із передпокою вийшла молода круглолиця східна жінка. Губи та нігті у неї були пофарбовані кривавo-червоним, а сукня була такою ж чорною і шовковистою, як і волосся, що рікою стікало по плечах на спину. З одного боку сукня мала розріз аж до самого стегна, і я вирішив, що поквапився з оцінкою цього місця.

— Прошу за мною, *сагибе*,— сказала вона.

Індуське звертання з вуст східної дівчини прозвучало якось неприємно. Все одно, як француз заспівав би «Боже, борони королеву». Та все одно я пішов до *чарпою*[1] у дальньому кінці тьмяної кімнати.

— Прошу, влаштовуйтеся зручніше,— сказала вона, махнувши на хитку дерев'яну койку.

Влаштуватися зручніше було б неймовірним досягненням, але я слухняно ліг на низеньке ліжко. Вона зникла і за хвилину повернулася з дерев'яною тацею, на якій стояла проста бамбукова люлька для опіуму із довгим мундштуком і металевим чубуком, що переходив у невеличку керамічну чашу. Поруч розташувалися спиртова лампа, довга голка і нарешті маленька чорна кулька опіумної смоли, завбільшки з горошину. Жінка поставила тацю на підлогу, підняла свічку, що тут же і лежала, і засвітила спиртову лампу. Тоді взяла кульку опіуму і вправно насадила на кінчик голки.

---

[1] Чарпой — традиційне індуське ліжко, що складається з дерев'яної рами і плетеного з мотузків лежака.

— Бенгальський опіум,— сказала вона.— Набагато кращий за китайський. *Сагиб* отримає більше задоволення.

Вона піднесла голку до полум'я. Кулька роздулася, перетворилася з чорної на розжарену червону. Зі спритністю склодува дівчина розтягнула «О», а тоді знову скрутила в кульку. І так кілька разів, і нарешті поклала її до чаші люльки і передала мені з виглядом самурая, який передає меча. Я взяв і підніс чашу близько до лампи, щоб язичок полум'я дотягнувся до кульки. Затягнувся довгою неквапливою затяжкою, глибоко вдихаючи м'який дим зі смаком сиропу. Вдихав, аж доки нічого не залишилося.

І тоді нарешті заснув.

Прокинувся я кілька годин по тому. Перевірив годинник, але він, як завжди, зупинився і показував за чверть другу. Десь у цей час він завжди зупинявся, тож довіряти йому після дев'ятої вечора не варто було. Належав колись він батькові. Той передав його мені на мій вісімнадцятий день народження, і це ледь не єдина річ, яку я успадкував від своєї родини. Відтоді я завжди його ношу, навіть у Франції він був зі мною. Щоправда, він трохи підбріхує після того, як німці намагалися позбавити мене життя своїми снарядами на Соммі у шістнадцятому. Мене відкинуло вибуховою хвилею, але якимось дивом я залишився живим. Годиннику, на жаль, не так пощастило. Циферблат тріснув, корпус подряпався. Під час відпустки я його полагодив, але, як справжній старий солдат, відтоді він змінився. Там якась біда з механізмом, тож годин через дванадцять після заводу годинник починає відставати і показувати

неточний час. Після війни я носив його до найкращих годинникарів на Гаттон Гарден. Ті його лудили-ладнали і нарешті оголошували перемогу, та за тиждень годинник завжди повертався до попереднього стану.

Я підвівся на *чарпої,* сорочка змокла від поту. Свічки згоріли і перетворилися на застиглі калюжі розтопленого воску. У тьмяному світлі ліхтаря можна було побачити кілька інших постатей, що лежали на своїх койках на боці або на спині. Дівчини ніде не видно. Я повільно встав на ноги, хитаючись, пішов до сходів і вийшов на вулицю.

Опустився індустріальний туман, нічне повітря було важким і смердючим, і відразу ж згадався Лондон. Лише тепер я подумав, як же повертатимусь до пансіону. Шанси знайти тут у такий час транспорт майже дорівнювалися нулю. Лишалося йти пішки. Так би я і зробив, якби уявляв, де я. Сердито вилаяв себе, що не попросив рикшу почекати. І тут у голові сяйнула думка, що майже двадцять чотири години тому Мак-Олі зустрів свою смерть у дуже схожому непривабливому кварталі. Ото була б іронія долі, якби людину, відповідальну за слідство, вбили за подібних обставин невдовзі після жертви. Іронія, і не дуже приємна.

Я вирушив туди, де, як сподівався, була північ. Пішов на світло в тумані, хоча важко назвати світлом тьмяну жовту пляму. За спиною почувся звук. Я обернувся і потягнувся за револьвером. І відразу ж зрозумів, що той залишився на стільці в моїй кімнаті. Знову вилаяв себе.

— Хто тут? — гукнув я, щосили намагаючись замаскувати страх у голосі.

У відповідь тиша. Із мороку стічної труби вискочив товстий пацюк і стрибнув у канаву. Я з полегшенням зітхнув. Це місто діє мені на нерви.

Та щойно відвернувся, дещо відчув. Нічого матеріального, просто зміна в повітрі, мерехтіння тіней. Озирнувся, і на мить здалося, що чую тихий шепіт. По спині пішли сироти. Сказав собі, що це просто параноя. Після куріння опіуму часто щось учувається. Пожалкував, що не прислухався до здорового глузду і не залишився у «Бельведері», а поїхав шукати собі пригод. Але здорового глузду дуже не вистачає, коли вкрай потрібна затяжка.

Щось знову зашкрябало. Деренчання металу. Де-далі голосніше і ближче. Не роздумуючи, я кинувся у протилежному напрямку. Завернув за ріг і, зіткнувшись із чоловіком, збив його з ніг.

— *Сагибе?*

Юний рикша, що привіз мене сюди.

— *Сагибе,*— сказав він, хапаючи ротом повітря.— Я не помітив, як ви вийшли.

Я усміхнувся і допоміг йому підвестися, а тоді вказав на перекинутий візок.

— Пансіон?

Подумав, чи не розібратися, що то був за шум, але вирішив цього не робити. Урешті-решт, обачність — найкраща з чеснот. Особливо коли зброя висить у кімнаті за півмилі звідси.

П'ятнадцять хвилин по тому ми вже повернулися до площі Маркус. Я зійшов біля «Бельведера», витягнув із кишені купюру в одну рупію і передав молодику. Той витяг засмальцьованого шкіряного гаманця і почав шукати здачу. Я його було зупинив, але він спантеличено підняв очі:

— Плата за проїзд лише дві анни[1], *сагибе.*

— Решта за очікування,— сказав я.

Він посміхнувся і стулив долоні.

— Дякую, *сагибе.*

— Як твоє ім'я? — запитав я.

— Салман.

— Ти магометанин?

— Так, *сагибе.*

— Усе життя тут живеш?

— Ні, *сагибе.* Я родом із Ноакхалі, у Східній Бенгалії. Але живу в Калькутті вже багато років.

— Тож місто знаєш добре?

— Це точно, сер,— відповів він, потрусивши головою, як це роблять індійці.

— Мені потрібен хороший рикша,— сказав я.— Який би зміг у разі потреби швидко під'їхати. Тебе зацікавить ця робота?

— Я завжди стою он там.— І він показав на ріг майдану.

— Добре.— Я покопався в кишені і витяг банкноту в п'ять рупій.— Нехай це буде авансом.

Я повернувся до пансіону і тихенько прокрався до своєї кімнати. Роздягнувся в темряві, сів на ліжко й опустив голову на узголів'я. На підлозі стояла пляшка віскі і склянка. Я налив. Чарочку на ніч, от і все. Легенько покрутив віскі по склянці, віддався аромату з присмаком антисептика. Уже давно не почувався я таким спокійним. Пив маленькими ковтками і роз-

[1] Анна — дрібна монета, 1/16 рупії.

мірковував про події. Лише другий тиждень у Калькутті, а вже розслідую перше вбивство. До речі, дуже значуще для кар'єри.

Цікаво, чому лорд Таггарт доручив цю справу саме мені. У Калькутті, певно, знайшлося б кілька досвідчених інспекторів, до яких можна було звернутися. Чи так він мене випробовує? Чи це таке собі хрещення вогнем? Я обміркував обидва варіанти, але так і не дійшов висновків щодо його мотивів. Натомість я допив віскі, ліг і спробував подумати про щось інше. Урешті-решт я заснув під спогади про Сару в автобусі на Майл-Енд.

ШІСТЬ

Четвер, 10 квітня 1919 р.

Іноді краще взагалі не прокидатися.

Та у Калькутті це неможливо. Сонце сходить о п'ятій, оголошуючи какофонію собак, корів і півнів, а щойно тварини втомлюються, заводять співи муедзини, їхній заклик до молитви лунає з кожного мінарета міста. Від такого шуму о пів на шосту не прокидаються лише ті європейці, що лежать під могильними плитами цвинтаря на Парк-стрит.

Знову я прокинувся від запаху риби. Спав я погано, бо не давало спокою пронизливе дзижчання комара. Місіс Теббіт запевняла, що жодна комаха не перетинає порога «Бельведера», та, схоже, ця дістала особливий дозвіл. Я підвівся, прийняв душ і поголився, а тоді вдягнувся і спустився до сніданку. В їдальні не було нікого, крім служниці, тож я сів за стіл і звірив свій годинник із тим, що стояв на комині. Щойно почав заводити, увійшла місіс Теббіт. Вона несла тацю з рисом та рибою, і, підозрюю, приготовлений сніданок був із залишків учорашньої вечері. Господиня церемонно зайняла своє місце навпроти мене, немов страва надавала їй повне право почуватися мало не королевою.

— Боюся, не зможу нічого з'їсти, місіс Теббіт,— сказав я.— Щось сьогодні шлунок неспокійний.

Брехня, звісно, але з добрим наміром.

— Дуже погано, капітане,— спохмурніла вона.— Уночі він вас непокоїв?

— Саме так.

— Бідолашний ви мій! Мені здалося, я чула кроки вночі. То ви?

— Можливо,— погодився я.

Ідеальне виправдання; наступного разу, коли захочеться завітати до Тіретта-базару, зможу знову ним скористатися.

Я попросив чашечку чорної кави і взяв ранкову газету «Стейтсмен», що лежала на столі. Згорнена вона була так, що можна було побачити лише половину заголовка на першій сторінці, але і цього вистачило, щоб я звернув увагу. Розгорнув і почав читати:

У КОССІПОРІ ВБИТО ВИСОКОПОСТАВЛЕНОГО ЧИНОВНИКА

Далі був репортаж із місця злочину й опис тіла Мак-Олі, від якого, мабуть, не один читач удавився сніданком. Огидний і пишномовний репортаж. І точний до того ж. Навіть згадали криваву записку в роті. А от те, що його знайшли за кілька ярдів від борделю, чомусь не зауважили. Стаття напевне роздмухає незадоволення білих, як і передовиця, у якій не було жодних сумнівів щодо того, хто винен у злочині. «Терористи і революціонери!» — кричала та, забувши про всі закони, і вимагала негайної і безжалісної справедливості.

Це мене схвилювало. Звісно, газета має право висловити свою думку, і якщо чесно, проти «безжалісної» і я б не заперечував. Непокоїла мене «негайна», оскільки це залежало від мене і моєї команди, і, якщо судити з учорашніх подій, поспіхом ми багато не зробимо.

На диво швидко ця історія потрапила до них. Попри всі зусилля лейтенант-губернатора не випускати пару

з-під покришки, навіть військову розвідку долучив. А тут по всій сторінці повно трагічних деталей смерті Мак-Олі, тепер уся увага звернеться на нас. Можна не сумніватися, що суспільство охоплює паніка від найменшого натяку на проблему. Люди вимагатимуть негайних результатів. Хоча і непогано було б, якби це змусило лейтенант-губернатора повернути мені місце злочину.

За годину я вже сидів за своїм столом і дивився на Дігбі. Коли я увійшов, він уже нетерпляче на мене чекав.

— Віндгеме! — зустрів мене він.— Здається, справа зрушила з місця!

Я й оком не повів, запросив його до кабінету й улаштувався за столом, а він забігав по кімнаті.

— Розкажіть мені, що там у вас.

Він навис над столом.

— Один із моїх інформаторів щось відкопав. Каже, що чув, хто міг убити Мак-Олі. І може назвати ім'я.

— Ви йому довіряєте?

— Авжеж ні,— пирхнув він.— То ж індієць. Але я йому плачу, й інформація, яку він зливає, як правило, достовірна.

— Де він?

— У Чорному місті. Торгує бетелем. Проходить під іменем Вікрам. Має клаптик землі поблизу Шіамбазару.

— Гаразд,— кивнув я.— Перевірте автомобіль. Їдемо до нього.

Дігбі посміхнувся.

— Туди не можна поїхати отак просто, старий. Якщо побачать, що він розмовляє з парочкою *сагибів* у поліцейському авто, про нього як інформатора

можна забути, не кажучи вже про те, що це вплине на тривалість його життя.

— Що ж тоді?

— Відпочивай,— сказав він, постукавши по кінчику носа.— Я все влаштував. Сьогодні ввечері.

Сидіти цілий день і чекати, що там розкаже агент Дігбі, я не став. Це аж ніяк не підпадає під тлумачення «негайної і безжалісної справедливості» газети «Стейтсмен», та й комісара це не вразить.

— А раніше не можна?

— Довірся мені,— відповів він.— Під прикриттям темряви надійніше.

Я неохоче погодився і кивнув.

— Чудово! — потер долоні Дігбі.— Ще щось буде, старий?

Я попросив його сісти і стисло переказав учорашню розмову з міс Ґрант.

— Її слова честі Мак-Олі не роблять,— сказав він.— Завжди вважав його темною конячкою.

— Тож ви його добре знали? — запитав я.— Чому ж раніше не казали?

— Та не те щоб знав,— пробелькотів він.— Зустрічав кілька разів, оце й усе. Калькутта — село маленьке, і сам знаєш, люди патякають різне. Хлопці з клубу казали, що він дивакуватий, якщо ти мене розумієш.

Нічого я не розумів, так йому і сказав.

Дігбі повагався.

— Ну... він не з багатьма сходився. Не зрозумій неправильно, я не сумніваюся, що він був старанним чиновником, тримав місцевих на припоні, але він... не з наших. Ходять чутки, що батько у нього був *шахтарем.*

Сказав він це таким тоном, ніби, принаймні на його думку, це трохи краще за кулі.

— А що скажете про Бучана? — поцікавився я.— Його знаєте?

Дігбі помовчав.

— Не дуже добре. Зустрічав кілька разів по роботі, оце й усе.

— А він із *наших?*

Дігбі розреготався.

— Він мільйонер. Захоче, стане нашим. Якщо не заперечуєш, старий, піду займуся справами.

Він пішов, зачинивши за собою двері. Я обміркував подальші дії. Думка про те, щоб чекати аж до вечора, аби розпитати інформатора Дігбі, не дуже приваблювала. Тож я вирішив дотримуватися свого плану. Тобто поговорити з Бучаном, колегами і слугами Мак-Олі, побути присутнім під час розтину, домовитися про зустріч із лейтенант-губернатором і знайти проповідника, про якого згадувала міс Ґрант. Та найбільше мені хотілося ще раз розпитати ту дівчину, Деві. Щось вона нам не сказала, і вкрай потрібно було дізнатися, що саме. Для цього мушу забрати її подалі від місіс Боуз.

Я зателефонував у «яму» і попросив з'єднати з Банерджі. Черговий сержант гукнув через кімнату, і за мить Банерджі відповів.

— Що ви дізналися, сержанте?

— Сер,— акцент у нього був своєрідний, немов то архієпископ Кентерберійський говорить,— я зателефонував до млинів містера Бучана в Серампорі. Секретар повідомив, що містера Бучана вже кілька днів немає на місці і невідомо, коли він повернеться. І дав мені телефон резиденції містера Бучана. Я туди дзвонив і отримав відповідь, що містер Бучан на цьому тижні в Калькутті, у своїх апартаментах у клубі.

— У якому саме?

— У «Бенгальському клубі», сер. Я взяв на себе сміливість зателефонувати до вітальні клубу. Клерк повідомив, що містер Бучан дійсно у своїх апартаментах, але наказав його не турбувати до десятої. Також він сказав, що містер Бучан снідає зазвичай десь близько одинадцятої. Можливо, зможемо його застати.

— Добре,— похвалив я.— Не доведеться їхати до млинів. Спробуй реквізувати авто і водія. Хочу зустрітися з нашим приятелем Бучаном, доки він не пішов із клубу.

— Так, сер.

— А проповідник? — запитав я.— Знайшли хоч якийсь слід?

— Іще ні, сер. Я телефонував у відділок у Дум-Думі, мені сказали, що поблизу є кілька притулків для сиріт і християнських місій. Вони отримають інформацію і негайно сповістять мене.

— Іще щось?

— Останнє, сер,— сказав сержант.— Мені відома адреса помешкання Мак-Олі, якщо хочете допитати слуг.

— Дуже добре, сержанте,— сказав я, занотовуючи адресу на клаптику паперу.— Повідомите, коли домовитеся про автомобіль.

Не встиг я покласти слухавку, як телефон знову задзвонив. Я вирішив, що то Банерджі щось забув мені розказати, але з подивом почув голос Деніелза, секретаря комісара.

— Віндгеме,— квапливо заговорив він,— будь ласка, негайно приходьте до кабінету комісара. Це терміново!

СІМ

— Повірити не можу, що Таггарт так розпоряджається нашим часом,— поскаржився Дігбі, витираючи з лоба піт вологим носовичком.

Як же я йому співчуваю, і не лише через температуру, що сягає ста десяти в затінку. Принаймні, сягала б, якби той затінок був.

Квітень навряд чи можна назвати найприємнішим місяцем у Калькутті. Таких узагалі було мало, а квітень — початок літа, тож із кожним днем ставало дедалі гірше. Земля задихалася під пекучою ковдрою спеки, і місцеві мешканці знемагали так само, як і англійці, у нескінченному і виснажливому очікуванні сезону дощів, до якого залишалося іще два довгі місяці.

Ми втрьох — Дігбі, Банерджі і я — уже годину як їхали геть від міста. По обидва боки дороги тяглися зелені поля. Тут, далеко від міської метушні, час не рухався, і чоловіки обробляли землю, поганяючи волів, які тягали плуги по полі. Водій зупинився на узбіччі, а ми подерлися на крутий берег футів за двадцять над полем до залізничних рейок. Попереду, немов товстий металевий слимак, застиг потяг. Чорний як смола локомотив, а за ним — вісім вагонів, і пасажирські, і товарні, усі пофарбовані в кольори Східної бенгальської залізничної компанії. Навколо крутилося кілька місцевих констеблів, намагаючись уникати сонця. На них, як і майже на всіх офіцерах і поліцейських у Індії,

була форма кольору хакі. Тільки Калькутта відрізнялася. Наша форма була білою.

— Як, на його думку, ми розслідуватимемо справу Мак-Олі, якщо він посилатиме нас на вбивство кожного Тома, Діка чи Гаррі? — бурчав Дігбі.

— Певен, що комісар має на це свої причини,— сказав я, хоча сам зараз жодної не назвав би.

— Хіба не можна було знайти когось іншого? Це ж смерть кулі, заради Бога! Тут і офіцери місцевої дільниці впоралися б.

Від спеки і такої напруженої прогулянки він увесь укрився по́том.

За наказом Таггарта нас послали розслідувати вбивство. У рапорті писалося, що на потяг напали *дакоїти*[1], невдала спроба пограбування, під час якої загинув залізничник-індієць. Хоча колір шкіри і не мусить впливати на важливість справи, у реальності він таки впливав, і, зізнаюся, мене, як і Дігбі неабияк здивувало, що Таггарт вважає за потрібне відривати нас від справи Мак-Олі і перекидати на розслідування невдалого пограбування.

Усі події, схоже, розгортались у вагончику охоронця в кінці потяга. Я наказав Дігбі опитати машиніста, а сам пішов до місця злочину. Два констеблі опускали тіло, загорнене в простирадло, на землю.

Я попросив відкрити голову жертви. Видовище не з приємних: зламаний ніс, криваві синці та сплутане волосся, липке від крові. Хто б це не зробив, махати кулаками він не соромився. Я кивнув констеблю, щоб той закрив простирадло.

У вагончику можна було розгледіти силуети двох чоловіків; схоже, вони про щось палко сперечалися.

---

[1] Дакоїти (*хінді, бенгальська, урду*) — бандити.

Той, що був нижчим на зріст, у гостроверхому капелюсі, здавався дуже схвильованим, розмахував руками, тицяв товстим пальцем у груди іншого. Я зробив висновок, що саме він і є старшим офіцером на місці злочину. Яким же було моє збентеження, коли я не побачив на ньому форми поліцейського: то був залізничник. Англо-індієць на вигляд, він завзято лаявся з місцевим сержантом поліції. Обидва зустріли нас з явним полегшенням.

— Англійські офіцери! — вигукнув залізничник.— От тепер буде діло!

Я проігнорував його і повернувся до сержанта, чимось дуже схожого на Банерджі: худий, в окулярах і майже з таким самим трагічним виразом на обличчі.

— Що тут сталося? — запитав я.

Кондуктор утрутився, не встиг індієць і рота розкрити.

— Якщо хочете знати,— заявив він,— то крім мене ніхто не розкаже, бо я ж черговий залізничний офіцер, і саме я був тут, коли все сталося.

Я зітхнув. Ох і не подобалося мені мати справу з чиновниками. Вони були неабиякої думки про важливість своєї особи, а найгіршими серед них були саме ті, що носили гостроверхі капелюхи.

— А ви?

— Перкінс, сер. Альберт Перкінс,— сказав він, випнувши груди і витягнувшись на весь свій зріст п'яти футів і п'яти дюймів плюс капелюх.— Старший охоронець у цьому потязі.

— У такому разі, містере Перкінс, розкажіть ви, що сталося. Із самого початку.

— Добре,— почав Перкінс.— Якщо хочете знати із самого початку, тож із нього я і почну. За розкладом ми мали виїхати зі станції Сілдах учора о пів на другу, але

затрималися на дев'яносто хвилин, тож коли таки поїхали, було вже за третю. Десь із годину все було гаразд. А коли дісталися цього місця, хтось смикнув стоп-кран. Звісно, машиністу довелося негайно гальмувати. Я пробігся по вагонах, щоб знайти проблему. Не часто, скажу я вам, у нічному потязі смикають стоп-кран. Не встиг увійти у пасажирське відділення другого класу, як усе й почалося. Дорогу перегородили два індійці, такі собі поважні, у костюмах. Один тицьнув мені під ніс пістолетом і наказав лягати долілиць на підлогу. Звісно, я послухався. Пасажири почали було панікувати, але один із тих хлопців гукнув щось бенгальською, і всі замовкли. Із підлоги важко щось побачити, але я переконаний, що другий злодій вийшов із вагона. Кілька хвилин по тому ззовні почулися голоси — місцеві, і було їх там чимало, якщо вірити вигукам. Раптом здійнялася метушня. Мені здалося, що зараз вони підуть по вагонах грабувати пасажирів, але нічого не сталося. Навіть перший клас не чіпали. Машиніст каже, що вони просто поставили по своїй людині перед кожним вагоном і парочку біля паротяга, а решта пішла до останнього вагона.

— І що далі?

Перкінс знизав плечима.

— Точно не скажу. Той негідник і голови мені підняти не давав. Я тільки і почув, що якісь крики. А десь уже о п'ятій хтось гукнув, і цей *дакоїт* вийшов із нашого вагона. Я думав, що він повернеться зі своїми приятелями, але ніхто так і не прийшов. Як у воду пірнули.

— І що ви зробили?

— Та нічого. Аж поки машиніст зі своїм помічником не почали мене шукати. Звідки мені було знати, що ті покидьки не стоять біля дверей? А тоді я пішов

з Евансом. Це машиніст. Знаєте, він справжній англієць. Із Лондона. Принаймні, так він сам каже. От уже двадцять років сорок третій водить. Коли я переконався, що негідників і слід запав, почав перевіряти усі вагони по черзі. Кілька англійських леді в першому класі перелякалися, але лиха нікому не заподіяли. І вже коли я оглянув увесь потяг і дійшов до вагончика охорони, побачив тіло Пела.— І він махнув на рейки, де лежало загорнене в простирадло тіло.

— Це його ім'я, так?

Перкінс похмуро кивнув.

— Хайрен Пел.

Я роззирнувся. Невеличкий вагончик, переділений на дві частини залізними ґратами з дверцятами, крізь які можна переходити з однієї половини в іншу. З нашого боку біля ґрат стояв невеличкий стіл, усипаний паперами. На підлозі поряд із ним — перекинутий стілець, розбитий ущент ліхтар і кілька аркушів паперу, що прилипли до калюжі загустілої крові. З іншого боку — з дюжину важкеньких на вигляд джутових мішків, а за ними — два великі сейфи, обидва розкриті.

— А чому, на вашу думку, вони на нього напали? — запитав Дігбі.

— Не знаю,— відповів кондуктор.

— Що взяли? — продовжив я.

Залізничник зняв капелюха і почухав потилицю.

— У тому і справа. Наскільки я зрозумів, не взяли нічого.

— Нічого? — підняв брови Дігбі.— Група *дакоїтів* зупиняє потяг, убиває охоронців і йде собі з порожніми руками? Смішно.

— Кажу вам,— заторохкотів Перкінс,— усі мішки на своїх місцях, а пасажирів вони не грабували.

— А сейфи? — запитав я.— Що в них було?

— Учора нічого,— сказав Перкінс.

— Так завжди буває?

— Іноді бувають повні. Іноді порожні. Урешті-решт, це ж сорок третій *нічний.*— Він поглянув на наші обличчя і пояснив: — Сорок третій *нічний* — це поштовий потяг Дарджилінга. Головний перевізник між Калькуттою і Північною Бенгалією. На ньому все возять, від худоби до офіційної урядової кореспонденції.

— А як ви здійняли тривогу? — поставив я наступне запитання.

— Хвилин через десять після того, як поїхали *дакоїти,* проходив двадцять шостий. Ми його зупинили і розказали, що відбулося. Вони запропонували допомогу, доїхали до Найгаті, а звідти вже зателефонували вам.

Я повернувся до сержанта-індійця.

— Де пасажири?

— Пасажирів другого і третього класу перевезли до вузлової станції Бандель для опитування. У першому класі всі пасажири були європейцями, сер. Їх теж відвезли до Банделя, але дозволили продовжити подорож. Усі імена й адреси ми зібрали.

Пасажири першого класу були білими. Тож ніхто і не очікував, що вони послухаються наказів місцевого офіцера і затримаються на кілька годин невідомо де, щоб відповісти на кілька запитань. Схоже, в Індії навіть закон підкорявся жорсткому расовому порядку.

Я лишив Дігбі оформлювати свідчення кондуктора, а сам пішов, похрустуючи гравієм, до паротяга. Банерджі розмовляв із машиністом. Побачивши мене, зістрибнув із драбини локомотива.

— Багато дізналися? — поцікавився я.

— Деяку інформацію отримав, сер. Але цікавого небагато. Англійською він погано володіє.

— Дивно. Кондуктор запевняє, що він англієць.

— Боюсь, він має рацію, сер. Може, самі хочете його розпитати?

Еванс був чоловіком кремезним, могутнім, як паротяг, яким керував. Обличчя і комбінезон у нього були припорошені шаром вугільного пилу, у зморшки глибоко в'їлася сажа. Він мені відразу припав до душі.

Його версія дуже нагадувала Перкінсову: десь за годину після станції Калькутта Сілда хтось смикнув стоп-кран, і Еванс зупинив потяг. Та доки Перкінс перечікував напад, досліджуючи підлогу вагона другого класу, Еванс із локомотива міг краще роздивитися, що відбувалося.

— Щойно ми зупинилися,— сказав він,— із усіх боків на потяг понабігали злодюжки. Спереду, зліва, справа.

— Скільки? — уточнив я.

Еванс невпевнено знизав плечима.

— Не скажу, начальнику. Було ж бо темно, але скажу, що не менше десяти. Один видерся сюди і наставив на мене пістолета. Наказав підняти руки. Двадцять років тому я б йому показав, але зараз я вже не той. Інші пострибали у вагони. Леді в першому класі заверещали. Але швидко замовкли. Мабуть, їм теж пістолетом погрожували,— говорив він так швидко, що ледве можна було розрізнити слова. Від деяких звуків узагалі відмовлявся, схоже, через непотрібність.

— Ви помітили, що відбувалося у вагончику охорони?

— Ні,— похитав він головою.— Далеко.

— Що було далі?

— Покидьок наказав нам із Еріком,— він кивнув на свого помічника, який старанно кидав у топку вугілля,— виходити з локомотива, але ми відмовились. Еге ж, Еріку? — Кочегар кивнув, не припиняючи кидати.— Я сказав, що хай краще мене пристрелять, бо

я вже стільки років проводив поштовий Дарджилінга по цій Божій землі, але і кроку не зроблю з паротяга, доки не доїдемо до Гардинг-Бриджа. Тож содоміт передумав і врешті-решт дозволив нам залишитися. Нічого такого більше і не було. Так ми і сиділи тут із тим покидьком і Еріком. Чули метушню в останньому вагоні, але нічого в темряві не бачили. Десь годину по тому, майже перед сходом сонця, негідник, що чатував на рейках, щось крикнув. Усі покидьки разом із нашим приятелем повистрибували з потяга і накивали п'ятами. Частина побігла он туди.— Він указав на поля на півночі.— Решта кинулися до дороги. За кілька хвилин нікого не залишилося.

— А тоді?

— Ну, ми з Еріком трохи почекали. Сонце вже зійшло, тож ми оглянули місцевість, щоб переконатися, що все чисто і покидьків не лишилося. Нікого не було, тож ми вилізли і пішли по вагонах шукати Перкінса. Сподівався, що вони йому боків нам'яли, аж ні — лежав собі цілий-цілісінький у вагоні другого класу, як янголятко на відпочинку. Не встиг підвестися на ноги, наказав мені повертатися до локомотива, а сам закінчив оглядати вагони. Він і знайшов бідолаху Пела.

— Розкажіть про нього.

Еванс знову знизав плечима.

— Пристойний хлопець, із родини залізничників. І сам із дитинства на залізниці працював. Спокійний, навіть гуску не налякав би. Уявити не можу, що він опирався банді *дакоїтів*. Я б на їхньому місці ліпше б Перкінса вбив.

— Кондуктор вам не дуже подобається?

— Ви ж його бачили. Вам сподобався? А тепер уявіть, як із ним день у день працювати цілих сім років.

У мене лишилося останнє запитання.

— А *дакоїти* в цих краях часто зустрічаються?

Еванс похитав головою.

— Не скажу, щоб про них не чули, особливо у джунглях у глибині країни чи там у Біхарі,— це ж така дупа,— але так близько до Калькутти *дакоїти* на потяги ще не нападали.

Я подякував, зістрибнув на гравій і гукнув до Банерджі, який розмовляв із місцевим констеблем.

— Прогуляймося, сержанте,— попрямував я в поля, куди, за словами Еванса, побігла частина ватаги.

Хвилин десять нишпорили ми по землі на північ від потяга, але тільки і знайшли, що прим'яту траву.

Повернулися до потяга і попрямували на південний схід, до бруківки, якою, за свідченням машиніста, пішла решта *дакоїтів*.

— Що це за дорога? — запитав я у Банерджі.

— Велика магістраль, сер.

— Веде до Калькутти?

— Так, сер.

— А в іншому напрямку?

Банерджі посміхнувся.

— Вона понад двісті миль завдовжки, сер. Веде до Делі, а тоді до перевалу Гибер і до Кабула.

— Гадаю, можемо не зважати на можливість утечі наших злочинців до Афганістану, сержанте,— зауважив я.— Мене цікавить, яке велике місто на ній наступне?

— Найближчим до нас, сер, є, мабуть, Нар'янпор.

— Скільки до нього?

— Не знаю, сер. Не можу точно визначити, де ми перебуваємо.

Ми пройшли ще кілька хвилин, доки не побачили невеличкий, добре утоптаний майданчик поряд із дорогою.

— Погляньте,— вказав я Банерджі на сліди по землі.

— Відбитки шин,— кивнув він.— Тут був моторний засіб, може, зовсім недавно. Автомобіль?

— Ні,— не погодився я.— Шини занадто широкі для автомобільних. Сліди лишило щось більше, скоріше вантажівка.

Ми пройшли іще трохи, але більше нічого не знайшли. Я подивився на годинник. Майже пів на десяту. Мусимо їхати, якщо хочемо застати містера Бучана в «Бенгальському клубі». Я неохоче кликнув Банерджі, звелівши повертатися до потяга.

— Версії, джентльмени? — запитав я, щойно автомобіль рушив до Калькутти.

Ми втрьох тулилися на задньому сидінні.

— Мені, старий, усе ясно як день,— почав Дігбі.— *Дакоїти* напали на поштовий потяг, сподіваючись пограбувати сейфи. Нічого не знайшли, а від розчарування зігнали злість на охоронцеві. Коли той помер, вони злякались і втекли. Мусимо наказати місцевій поліції перевірити тутешніх злодіїв. Тут явно не естети працювали. Хтось та й не втримає язика за зубами і здасть усю банду.

Спокусливий напрямок. Звинуватити в усьому незграбних бандитів і перекласти роботу на місцевих хлопців. Проблема лише в тому, що цей сценарій суперечить фактам. Із того, що я побачив, назвати злодіїв незграбними аж ніяк не можна. Усе свідчить про те, що вони все ретельно спланували. Усе, крім наслідків — звісно, тут і полягає найбільше запитання. Якщо їхнім мотивом було пограбування, чому ж вони нічого не вкрали?

ВІСІМ

«Бенгальський клуб» розташувався на Есплана-
наді, широкій авеню між резиденцією лей-
тенант-губернатора і річкою Хуглі. Біля воріт стовби-
чило двоє велетенських бородатих сикхів, і, зважаючи
на їхні габарити, особливої потреби у воротах не було.
Обидва охоронці були в червоно-білій формі, рясно
оздобленій золотими кісьми, у яку вбирався полк
внутрішньої кавалерії. Золоті кокарди на білих тюр-
банах вогнем палали на полуденному сонці.

Не встигли ми під'їхати, як один із величезних вар-
тових зробив крок уперед і підняв долоню завбільшки
з тенісну ракетку. Водій повільно зупинився, Банерджі
вийшов і підійшов до сикха. Сержант ледь сягав гру-
дей велетня. Того, що сталося, ніхто не очікував. Ба-
нерджі закричав і почав розмахувати руками як нові-
жений. Переляканий охоронець змінився на обличчі,
вклонився і несамовито замахав, щоб ми проїжджали,
а його напарник витягнувся струнко і відсалютував.
Ну прямо Джек-Рассел тер'єр на смерть налякав до-
бермана!

— Чудова вистава, Не Здавайся,— сказав я, коли
сержант повернувся.— На якусь мить я злякався, що
він вас розчавить.

Автомобіль котився по довгій доріжці з гравію по-
між бездоганних лужків. Кілька місцевих садівників
підстригали і без цього ідеальну траву, нагадуючи

цирульників, що клацали ножицями над лисою головою клієнта. Сам «Клуб» вважався мініатюрною копією Бленгеймського палацу, вибіленого і перенесеного у тропіки, і являв собою ще один взірець втілення наших імперських фантазій в архітектурі. Британська Індія, де кожен англієць мав замок.

Автомобіль зупинився перед пишним входом. На мідній табличці, пригвинченій до однієї з колон, було написано: «Бенгальський клуб, 1827». Поряд стояв дерев'яний знак, на якому бездоганними білими літерами вивели таке повідомлення:

СОБАКАМ І ІНДІЙЦЯМ
ДАЛІ ЗАХОДИТИ ЗАБОРОНЕНО

Не Здавайся помітив моє незадоволення.

— Не хвилюйтеся, сер,— сказав він.— Ми, індійці, знаємо своє місце. До того ж британці за сто п'ятдесят років досягли певних успіхів, яких наша цивілізація і за чотири тисячі не мала.

— Свята правда,— пробубонів Дігбі.

— Наприклад? — запитав я.

Губи Банерджі розтяглись у ледь помітну усмішку.

— Ми так і не навчили собак читати.

Він сказав, що огляне територію, доки ми з Дігбі шукатимемо Бучана.

— І чути не хочу,— відмахнувсь я.— Дідько мене забирай, якщо ти прохолоджуватимешся, а ми з Дігбі виконуватимемо всю брудну роботу.

Він посміхнувся.

— Так, сер. Перепрошую, сер.

— Якщо хочеш знати мою думку, старий,— заявив Дігбі,— то ліпше б сержант тут залишався. Ми ж не хочемо, щоб до нас повернулися спиною, особливо коли потребуємо відповідей на кілька запитань.

Мабуть, так було б тактовніше, але щось я був не в гуморі для демонстрації такту. На щастя, втрутився Не Здавайся.

— Сер,— запропонував він,— я можу опитати прислугу.

— Добре, сержанте,— погодився я, і Не Здавайся повернув до лужка, а ми з Дігбі пішли в дім.

Передпокій був великим, а мармуру, колон і бюстів у декорі було значно більше, ніж того вимагає приміщення, яке не є Британським музеєм. Якби Юлій Цезар чи Платон заскочили б на чарочку, вони б почувалися як удома. У дальньому кінці, притулившись за конторкою, сидів індієць середнього віку в чорному сюртуку й кашкеті з емблемою клубу. Доки Дігбі розпитував про Бучана, я скористався нагодою і розглянувся довкола.

На стіні велика дубова панель перелічувала покійних членів клубу: довгий сувій полковників, генералів, лицарів королівства і навіть один «високошанований», що невідомо яким дивом туди потрапив, усі увічнені золотими літерами. На інших стінах висіли голови тигрів, носорогів і стільки рогів, що й оленів стільки не бігало у горах. Сама конторка розташувалася під черговим портретом Ґеорґа V на весь зріст, цього разу у цілком військовому обмундируванні і на вигляд трохи зіпрілого. Мене завжди дивувало, як він схожий на кайзера Вільгельма. На мою думку, єдиною відмінністю між ними було волосся на обличчі. Поміняй на них форму, і, я певен, ніхто б не помітив і не відрізнив. Навіть зважаючи на те, що вони кузени, схожість була просто неймовірною. І дуже прикро, що стільки народу загинуло внаслідок незначної родинної сварки.

— Бучан снідає на веранді на другому поверсі,— повідомив Дігбі, указавши на пишно прикрашені сходи.— Сюди.

Я пішов за ним. Ми піднялися сходами, обабіч яких висіли дзеркала, й увійшли в простору вітальню, у якій не було майже нікого, крім кількох сивих пихатих старих, які читали газети. Вони нагадали мені полковника Теббіта: вуса, котлети з баранини, обличчя бурякового кольору...

Затримуватися ми не стали, пройшли крізь скляні двері до прохолодної веранди. Під навісом стояло півдюжини столиків і плетені стільці. Усі порожні, крім найдальшого, за яким сидів присадкуватий джентльмен у білій сорочці та блакитному шовковому жилеті й читав газету. На столі перед ним стояла тарілка з жовтими спілими манго. І без Дігбі було зрозуміло, що саме його ми й шукали. Щось у ньому було, якась прихована сила, що в будь-яку мить могла прорватися назовні, як у колишнього боксера. Почувши наші кроки, він підвів погляд і відклав газету. Сталево-сірі очі, міцна щелепа і неймовірне відчуття сили, за якою ховається погроза. Людина-скеля.

— Містере Бучане, сер,— сказав Дігбі,— чи не приділите нам кілька хвилин?

— А-а, Дігбі! — проскреготів Бучан. Голос нагадував ревіння танкового двигуна.— Як справи, чорт тебе забирай?

— Прекрасно, сер, прекрасно. Дякую, що поцікавилися.— Дігбі немов чоботи самого віце-короля облизував. Він махнув у мій бік: — Дозвольте представити капітана Сема Віндгема, він служив у Скотленд-Ярді.

Бучан привітав мене ледь помітним кивком чисто поголеної кулеподібної голови.

— Містере Бучане...— Я привітався так само.

— Ми з капітаном Віндгемом сподіваємося, що ви зможете відповісти на кілька запитань, сер, стосовно

цієї справи Мак-Олі.— Дігбі кивнув на заголовок у газеті, що лежала перед Бучаном.

Бучан вказав на два порожні плетені стільці.

— Звісно, джентльмени. Прошу, приєднуйтесь.

Біля столика матеріалізувався офіціант у тюрбані.

— Що замовлятимете? — запитав Бучан.

Я похитав головою.

— Нічого, сер.

Зневажливим жестом Бучан відпустив офіціанта, і той розчинився в повітрі так само непомітно, як і з'явився.

— Джентльмени, це просто сором, дідько мене забирай,— сказав Бучан, похлопавши своєю велетенською долонею по газеті.— Куди котиться ця країна, якщо якісь покидьки наважуються на вбивство радника лейтенант-губернатора? І де? Прямо серед Калькутти!

— Ми розслідуємо справу, сер,— заявив Дігбі.— Не сумнівайтеся, зробимо все можливе.

Бучан не звернув на його слова уваги.

— А що кажуть про це наші *добрі* друзі з Індійської партії конгресу? *Нічого.* Теж мені, проповідники «ненасильства»! Хоч хтось із них прокляв цей прояв надприродної жорстокості? Жоден... Чортові лицеміри. Послухайте мене, джентльмени, той, хто це зробив, мусить бути покараний для науки іншим. Ми мусимо показати цим аборигенам, що з такою *брехнею* панькатися не маємо наміру. Перевішати їх із півдюжини, та ще й з родинами, то більше такого і не утнуть.

Він узяв зі столу ножа, вправно відрізав тоненьку скибочку манго і ножом відправив її до рота.

— Ми покараємо того, хто несе відповідальність за цей злочин,— сказав я.— Саме тому і прийшли. Хочемо поставити вам кілька запитань.

— Еге ж,— кивнув він.— І що хочете знати?

— Містер Мак-Олі був вашим другом?

Бучан знову кивнув.

— Так,— прогарчав він.— Добрим другом, і мені не соромно це казати… на відміну від інших.

— Розкажіть про нього.

— Що саме?

— Як довго ви були знайомі?

— Здається, років зо двадцять,— зітхнув він.

— Познайомилися в Індії?

— Еге ж.— Кивок.— Зустрів його у Калькутті, просто в цьому клубі. Дивно, але в Шотландії були майже сусідами, а от познайомилися тільки тут. Я тоді щойно повернувся з Дакки з переговорів щодо купівлі джуту, мусив їхати далі, у Данді. Вирішив трохи перепочити в Калькутті перед тривалою подорожжю. У той день віце-король улаштовував прийом, якщо я не помиляюся. Тож я сюди і приїхав. Відшукав його.

— Ви його навмисне шукали?

— Еге ж. Хоч він тоді і був молодшим клерком, але вже подавав надії. І він шотландець, як і я. Хіба не хочеться знайти рідну душу, коли ми далеко від дому, капітане?

І то правда. Варто лише озирнутись. Один лише погляд на Калькутту, цей маленький шматочок Англії, закинутий у болота Бенгалії, довів би, що ми, британці, потребуємо знайомого середовища, можливо, більше за інших.

— Якою він був людиною? — запитав я.

Бучан трохи подумав.

— Порядною,— відповів нарешті.— Старанний слуга корони. Не менше за всіх допомагав поліпшити це місце. А робота була не з легких, особливо в останні роки, коли доводилося розбиратися з вимогами *індіанізації* геть усього.— Він скривився від огиди.

— Вам не здається, що це добре, сер?

— Навпаки, капітане, здається. Це дійсно добре, принаймні на папері. Зробити кілька поступок, дозволити індійцям поступово взяти на себе певну відповідальність за керування країною, щоб одного дня вони зайняли своє місце за столом націй імперії, поруч з Австралією та Канадою… Але на практиці? Не забувайте, що індієць — азіат. Йому не можна довіряти так само, як австралійцю чи канадцю,— якщо вже на те пішло, то навіть так, як південноафриканцю. Усе, чого ми досягли своїми реформами,— це відкрили скриньку Пандори. Дали скуштувати їм влади, і замість того, щоб бути за це вдячними, вони хочуть ще і ще. Не заспокояться, доки не контролюватимуть усе, що ми тут побудували. Саме цим і займався Мак-Олі.

— І як воно йому?

— Візьмемо інцидент у Чампарані кілька років тому. Коли з'явився той адвокатець із Ґуджарата, зібрав натовп, і все зупинилося на кілька місяців. Селюки припинили платити ренту і збирати індиго. «Ненасильницький громадянський опір» — ось як вони це назвали. Скоріше вже, шантаж. Віце-король наказав лейтенант-губернатору розібратися, і, як завжди, це безхребетне диво не знало, за що й хапатися. Тож довелося братися до роботи Мак-Олі. Бідолаха мусив умовляти землевласників погодитися на більшість вимог селян. І багатьом це не сподобалося: вважали, що він їх надурив, аби тільки врятувати репутацію віце-короля. Здавалося б, індійці мусять бути вдячними, бо він стільки для них зробив, та ні. Аж ніяк! То був лише початок! Відтоді мало не щомісяця вони вдаються до нової спроби отримати іще якісь поступки. Знали б ви, скільки страйків улаштовували на моїх млинах. І щоразу, коли вони досягають успіху, ситуація погіршується.

Вважають, що їм усе зійде з рук. Тож, на мою думку, то було лише питання часу, коли вони наважаться на це.— І він постукав по заголовку в газеті.

— Чи доводилося Мак-Олі на вас працювати? — продовжив я.

Бучан з'їв іще шматочок манго і лише тоді відповів:

— Він працював у департаменті державної служби, відколи ми познайомилися.

Цікавий вибір слів.

— Чи ваш друг робив вам послуги?

Питання залишилось у повітрі, як неприємний запах. Дігбі збентежено закрутився на стільці, Бучан так і впився у мене очима. Та я не проти. Мені б спровокувати реакцію. Він опустив очі на тарілку. Повільно взяв ніж і встромив його у свіжий манго, вправно розрізав на чверті, видаливши кісточку. Коли перевів погляд на мене, уже заспокоївся.

— Знаєте, капітане, як я вже сказав, він був моїм другом. Інколи розкривав мені очі на те, що відбувається в урядових колах, якщо це могло певною мірою вплинути на мою справу.

Мушу віддати чоловікові належне. Спровокувати себе він не дозволить. Він склав про мене думку і вирішив поводитись, як приятель. Урешті-решт, я ж лише поліцейський, що мусить дізнатися, хто вбив його друга. Утім, така реакція говорить сама за себе. Реакція політика.

— А чи не розкривав він вам очей на думку уряду щодо розподілу Бенгалії? — поцікавився я.

Одною рукою Бучан потер шию.

— Не розумію, яке це має відношення до справи, капітане. Це сталося п'ятнадцять років тому.

— Ми працюємо над версією, за якою Мак-Олі вбив той, кому він дуже насолив. Може, це пов'язано

з його роллю в переділі Керзона. Я так розумію, тоді багато народу збанкрутувало.

— Так! — роздратовано погодився він.— Постраждало багато старих *заміндарів*[1]. Зізнаюся, тоді ми багато про це говорили. Чорт забирай, то була найгучніша подія в цій частині світу від часів битви під Плессі! Не було *нікого,* хто б про це не говорив. Власне, дивно було б, якби ми з ним не торкнулися цієї теми. Але далі балачок не пішло. І моя думка його не цікавила.

Він повернувся до Дігбі.

— Сподіваюся, ваш капітан тут не заради уроку історії. Ви ж маєте і більш доречні запитання? Що стосуються розслідування? Не хотілося б скаржитися Таггарту, що його офіцери марнують мій час, теревенячи про давні історії, коли мусять шукати покидька, винного в убивстві.

Дігбі почав квапливо переконувати його, що все не так. Я не звернув на його слова уваги.

— У нього було багато друзів? — запитав я.

Бучан з'їв іще шматочок манго.

— Не дуже. Випереджу ваше запитання, капітане, мені не відомо чому. Схоже, він був не з балакучих.

— Вважаєте, це має якесь відношення до його походження?

— Тобто до того, що він із Тайсайда? Сумніваюся, капітане. *Мені* ж цей факт не зашкодив.

— Я мав на увазі його соціальний клас.

Бучан замислився.

— Так, розумію, чому ви питаєте. Але, якщо чесно, Калькутта — таке місце, де людині, до якої прислуховується лейтенант-губернатор, друзів ніколи не браку-

---

[1] Заміндари — землевласники в Індії, які сплачували земельний податок на користь британської колоніальної влади.

ватиме. Принаймні, друзів певного сорту. Вважаю, точніше буде сказати, що він їх не потребував.

Його слова узгоджувались із тим, що розказала Енні Ґрант. Я змінив тему.

— Чи помітили ви якісь зміни в його поведінці за останні місяці? Я так зрозумів, він звернувся до релігії?

Бучан знову спохмурнів.

— Ви про ті дурниці, якими забивав йому голову той проповідник?

Я кивнув.

— Що сказати? Не так давно заявився сюди з Південної Африки якийсь кальвіністський священик на ім'я О'Ґунн. Такий собі, знаєте, чесний, переконаний, що Бог наділив нас обов'язком рятувати язичників від самих себе. Вони з Мак-Олі були колись знайомі. Він навіть знав дружину Мак-Олі.

— Мак-Олі одружений?

— *Був* одружений,— зітхнув Бучан.— Вона давно померла, іще в Шотландії. Може, тому він і вирішив сюди податися.

Схоже, ми з Мак-Олі приїхали в Калькутту з однієї причини. Кумедним збігом обставин це назвати важко.

Я спробував зосередитися. Бучан розказував далі.

— Невдовзі він уже ходив до церкви щонеділі і заводив мову про те, щоб зав'язати з пияцтвом. Можете собі уявити, капітане, який це серйозний крок для шотландця.

— Що можете розказати про цього О'Ґунна? — запитав я.

— Небагато. Ми з ним лише кілька разів зустрічалися. Скажімо так, у нас із ним небагато спільного.— Він дістав із кишені жилета золотого годинника і демонстративно подивився, котра година.— Джентльмени, не хочу, аби ви вважали мене грубим, але до другої

мушу повернутися до Серампора. Боюся, більше часу для вас не маю.

— Звісно, сер,— квапливо запевнив його Дігбі. Підвівся було зі свого стільця, але я поклав руку йому на плече.

— Іще кілька запитань, сер. Якщо ви не проти.

Бучан кивнув.

— Я так зрозумів, що в день убивства Мак-Олі був тут, на прийомі, який ви влаштовували?

— Саме так,— погодився він, дивлячись на сади в далечині.— Ми тут організували невеличку вечірку для американців, які планують зробити велике замовлення. Мені здалося, що вечірка з верхами калькуттського суспільства може їх вразити. Я б і віце-короля витяг до нас, якби він був у місті. Самі знаєте тих американців: так пишаються своєю республікою, а самі ладні хвостами крутити перед першим-ліпшим дурником із титулом. Був би я лордом, набагато більше вибив би грошей з американців.

— О котрій Мак-Олі пішов?

— Точно не скажу. Був зайнятий іншими гостями, але десь між десятою та одинадцятою.

— Ви знаєте, куди він поїхав?

Бучан похитав головою.

— Гадки не маю, капітане. Думав, що він пішов додому.

— Здогадуєтесь, навіщо він поїхав у Чорне місто?

— Ні,— відрізав Бучан. У голосі бриніло роздратування.— Може, запитаєте О'Ґунна? Наскільки мені відомо, Мак-Олі там допомагав йому рятувати язичників.— І розреготався.— А тепер, джентльмени, я мушу йти.

Він підвівся і простягнув мені руку.

— Наступного тижня у мене іще одна вечірка, капітане,— сказав він, проводжаючи нас до скляних

дверей.— Приходьте, якщо матимете час. Із задоволенням представлю вас найкращим людям Калькутти. І ти, звісно, Дігбі. Мій секретар перешле вам всю необхідну інформацію.

Він пішов, а ми з Дігбі сіли. Я виглянув із веранди. Унизу Не Здавайся розпитував садівника.

— Що скажеш, старий? — посміхнувся Дігбі.

— Цікавий релігійний поворот,— відповів я.— Мусимо дізнатися більше.

— Гадаєш, місцеві язичники пристукнули його за молитви?

Навряд чи. Важко уявити, що купка місцевих фундаменталістів убила Мак-Олі за те, що той проповідував слово Боже. Власне, я б ліпше поставив на те, що сам Господь вирішив вразити Мак-Олі блискавкою заради розваги. Досвід підказує, що Всемогутній може дозволити собі такі примхи. Але ділитися цими думками з Дігбі іще зарано. Чогось бракує... Вислизає якийсь зв'язок. Може, спека у тому винна, може, «О» чи страви місіс Теббіт, але що б то не було, мозок мій працює не на повних обертах.

— Гадаю, не можна нічим нехтувати,— сказав я.

Ми повернулися до дверей, і Дігбі гукнув водія, я ж пішов шукати Не Здавайся. Спека була нестерпною. Сержант сидів на ослоні в затінку жакаранди[1], крутив у пальцях пурпурову квітку і про щось міркував. Я гукнув його, він схаменувся і випустив квітку. Квапливо підвівся і поспішив до мене.

— А мені здалося, ми домовилися *не ледарювати.*

---

[1] Жакаранда, або «фіалкове дерево»,— чагарники й дерева середнього та великого розміру; вражають своєю красою навесні під час цвітіння, яке триває майже два тижні, що і привело до їхнього поширення в багатьох країнах. Є цінною деревиною з розкішним малюнком.— *Прим. ред.*

— Вибачте, сер, я просто…

Ми пішли лужком до воріт. Автомобіль із вимкненим двигуном уже чекав на нас. Дігбі на задньому сидінні не зводив із нас очей.

— Дізналися щось цікаве?

— Можливо.— Сержант ледве не біг, намагаючись від мене не відставати.— Викурив сигарету з носієм, який чергував два дні тому.

— У день прийому містера Бучана?

— Так, сер. Виходить, що це була одна з найспокійніших вечірок містера Бучана. Як правило, вони закінчуються о другій чи третій ночі. З цієї ж опівночі уже почали розходитися.

— А він, часом, не бачив, як пішов Мак-Олі?

— Бачив. Стверджує, що це було десь близько одинадцятої, і ось що цікаво: він свідчить, що перед тим, як Мак-Олі пішов, вони з Бучаном хвилин на п'ятнадцять виходили в іншу кімнату. Коли повернулися, обличчя у Бучана було аж червоним, і Мак-Олі вийшов, не сказавши нікому ні слова. Після цього Бучан зробив дзвінок телефоном для членів клубу.

— Він не чув, про що вони розмовляли?

— На жаль, ні, сер. Каже, що двері були зачинені, а підслуховувати він не любить.

— А про що Бучан говорив по телефону?

— Знову ж таки ні, сер.

Шкода, хоча інформацію сержант приніс дуже корисну. Цікаво, чому Бучан забув розповісти про свою останню бесіду з Мак-Олі?

Я повернувся до Банерджі.

— Маю для вас іще одне завдання, сержанте.

— Так, сер?

— Затримайтесь тут іще на деякий час. Поговоріть із вашим новим приятелем і дізнайтесь, чи Бучан

виходив із клубу після вечірки тієї ночі. І спробуйте розпитати інших службовців, особливо того хлопця за конторкою. Той телефонний дзвінок Бучана... З'ясуйте, чи просив він когось з'єднати його з абонентом. Хочу знати, кому він телефонував.

Банерджі кивнув і побіг туди, звідки ми щойно прийшли. Я сів у автомобіль до Дігбі.

— Сержант накопав щось цікаве? — запитав той.

Я переказав про те, що Мак-Олі пішов із вечірки десь об одинадцятій, і про його приватну розмову з Бучаном.

— Наразі,— підсумував я,— виходить, що Бучан був останньою особою, яка бачила його живим.

ДЕВ'ЯТЬ

Рух по Еспланаді завмер. Перекинувся візок, завантажений овочами, і вони розсипались і розкотилися, перегородивши дорогу. Автобуси й автомобілі вишикувалися ланцюгом, їхні водії несамовито тиснули на клаксони. Повитріщатися на видовище зібралася чимала юрба місцевих мешканців, а парочка хлопчаків скористалася нагодою і поцупила кілька головок цвітної капусти з візка, доки увага власників була звернена на інше. Навіть рикші зупинилися, але їхні пасажири просто вийшли та рушили далі пішки. Рикші, схоже, сприйняли інцидент по-філософськи, чого не скажеш про мене.

Минуло вже понад тридцять годин, відколи ми знайшли тіло, і за цей час у мене не з'явилося нічого, крім низки запитань, відповідей на які я так і не отримав. Останнім у черзі було те, чому Бучан не розповів про свою нічну розмову з Мак-Олі. Компанія у цього запитання була пречудова. Я і досі не дізнався, як лейтенант-губернатору вдалося так швидко дізнатися про вбивство Мак-Олі і чому він направив на місце злочину військову розвідку. Була там і невеличка таємниця, яку приховала від нас повія. Мало того, мені додали головного болю, змусивши міркувати, чому *дакоїти* напали на потяг, убили людину і нічого не вкрали. Що більше я про все це думав, то заплутанішою поставала справа.

У розпачі я вдарив кулаком по сидінню. Терплячим мене назвати важко, усе терпіння вичерпалось у траншеях за ті кілька років, коли я служив мішенню для німецької артилерії. Раптом мені сяйнула думка. Витяг папірця з адресою, якого мені дав Не Здавайся.

— Де Принсепт-стрит? — запитав я у Дігбі.

— Неподалік, старий, одразу за Бентінк-стрит.

Я наказав йому повертатись у відділок, а сам вийшов і пішов до квартири Мак-Олі. Пройшов по Еспланаді, повернув на Бентінк-стрит, проминув солідну стару будівлю, у якій розташувалися контори торговців, які витворили Калькутту. Праворуч розкинулася площа Чоурінгі з круглим портиком. Коли я підійшов ближче, із подивом побачив Енні Ґрант, яка вийшла з обертових дверей. Думки її були десь далеко, інакше вона б мене помітила, але дівчина повернула і поквапилася в напрямку Будинку письменників.

Я нагадав собі, що висновки робити зарано. Вона мала безліч причин сюди прийти, але позбутися відчуття, що її візит має відношення до вбивства Мак-Олі, було важко. Занадто вже швидко отримав «Стейтсмен» цю історію, і репортаж був на диво точним. Чи можна знайти краще джерело за секретарку жертви? Хотів було її зупинити, але відкинув цю ідею. Що я зроблю? Звинувачу в тому, що вона продає інформацію газеті? Навіть якщо я маю рацію, вона заперечуватиме, а довести я нічого не можу. Та й хіба то злочин — говорити з журналістами? Особисто я так не вважаю. І не ясно, чи підпадає цей випадок під закон Роулетта. Якщо ж я помиляюсь, вона вирішить, що я за нею стежу. У будь-якому разі я втрачу всі шанси познайомитися з нею ближче. Тож я дав їй спокій і пішов далі на Принсепт-стрит.

Квартира Мак-Олі розташувалась у сірому багатоповерховому будинку навпроти парку. На вході стояв похмурий *дарван*[1], який спрямував мене на четвертий поверх. На сходах витав запах респектабельності. Щоправда, пахло дезінфікуючим засобом, але в Калькутті це майже одне й те ж. Я постукав у двері під номером сім, і мені відкрив стривожений індієць, убраний в охайні штани та сорочку. Дивився він із підозрою.

— Чи можу допомогти, сер?

— Ви слуга містера Мак-Олі?

Чоловік обережно кивнув.

Я представився і сказав, що маю кілька запитань щодо його покійного хазяїна. Він трохи здивувався.

— Але ж я вчора вже говорив із *поліцією.*— У нього вийшло «полішиєю».

— Потрібно, щоб відповіли ще на кілька моїх запитань,— заявив на це я.

Він кивнув і впустив мене до темного передпокою, звідти ми пройшли в аскетичну вітальню, у якій стояла пошарпана канапа, кілька стільців і стіл. Вид із вікна не являв собою нічого особливого. Кімната людини, яка в ній майже не жила. На столі лежав стос тек, зв'язаних червоною стрічкою.

— Чаю, *сагибе?*

Я відмовився, сів на один зі стільців, а чоловікові вказав на канапу.

— Як вас звуть?

— Сандеш,— занервував він.

— Скільки ви працюєте на Мак-Олі?

Він на мить замислився.

---

[1] Дарван (*хінді*) — воротар, портьє.

— Майже п'ятнадцять років я працюю на Мак-Олі, *сагибе.* Почав ще до того, як він переїхав на цю квартиру.

— Як ви до нього влаштувались?

— Прошу, *сагибе?*

— Як ви знайшли цю роботу?

— Мені дав рекомендацію слуга одного з колишніх колег майстра *сагиба.*

— А Мак-Олі *сагиб* був хорошим хазяїном?

Він посміхнувся.

— Так. Він дуже чесна і делікатна людина. Завжди відвертий і зі мною, і з іншими.

— З іншими?

— У майстра *сагиба* працюють іще кухар і покоївка.

— Вони тут?

— Ні, *сагибе.* Покоївка приходить лише тричі на тиждень. Кухар тут уранці, але вчора я повідомив йому, що його послуги вже не потрібні. Більше немає кому готувати.

— Мак-Олі жив тут сам?

— Так, *сагибе,*— кивнув він,— завжди майстер *сагиб* живе сам. Хоча я теж мешкаю у цій квартирі, за кухнею.

— А чи є у нього в Калькутті якась родина?

Чоловік похитав головою.

— Немає родини. Не тільки в Калькутті, *сагибе,* ніде немає родини. Є племінник, син його покійного брата, але племінника вбивають на війні, два роки тому. Смерть племінника дуже засмучує майстра *сагиба.* Майстер *сагиб* останній у своїй родині і не має *потомства*, тож родинне ім'я помирає разом із ним.

— *Потомства?* — перепитав я.

Він збентежився.

— *Потомство* — це неправильне англійське слово, *сагибе?* Мені кажуть, що воно означає, е-е, «діти»?

Що ж, він має рацію. Я вже почав дещо розуміти про Калькутту: індійці, на відміну від Не Здавайся з його двадцятичотирикратною дикцією, як правило, надають перевагу чудернацькій суміші вікторіанських виразів і вічному теперішньому часу.

— А друзі? — запитав я.— До нього приходило багато гостей?

— Знову ні, *сагибе.* Гості приходять сюди дуже рідко.

— А жінки? Чи заходили до нього подруги?

Він незграбно розсміявся.

— До майстра *сагиба* ніколи не приходять жінки. Єдина жінка, що інколи заходить,— його секретарка, міс Ґрант. *Мемсагиб* приходить із робочою метою.— І він вказав на теки на столі.— Вона знову приходить минулого вечора і забирає деякі теки і документи.

— Ви знаєте, які саме теки вона забрала?

— Вибачте, *сагибе.* Я до цього не маю відношення.

Цікаво. Знову на сцені несподівано з'явилася міс Ґрант. Може, просто звичайний збіг, але я не з тих, хто в таке вірить. Вона нічого не казала про те, що мусить іти до квартири Мак-Олі, коли я її розпитував. Хоча вона і не зобов'язана цього робити.

— Чи Мак-Олі *сагиб* має ворогів?

— Майстер *сагиб* дуже відкрита людина,— заперечив слуга.— Він усім подобається.

— А чи є хтось, хто йому не подобається? — не відступав я.

Чоловік на мить задумався.

— Стівенс *сагиб,*— сказав він,— другий після майстра *сагиб* у конторі. Я часто чув, як майстер *сагиб* каже, що той Стівенс *сагиб* є негідником. Майстер *сагиб* завжди пильно стежить за махінаціями Стівенса

сагиба. Каже, що Стівенс *сагиб* заздрить гарним стосункам майстра *сагиба* з лейтенант-губернатором *сагибом.*

— Чи ви нічого незвичного не помітили в поведінці Мак-Олі *сагиба* останнім часом?

Слуга помовчав, почухав потилицю.

— Я не кажу погано про майстра *сагиба.*

Я змінив тон. Іноді ліпше натиснути.

— Вашого хазяїна вбили, і ми ведемо поліцейське розслідування. Відповідайте на запитання.

Він здався і видав таку історію:

— Останні три-чотири місяці майстер *сагиб* поводиться напрочуд незвично. Їде кудись пізно ввечері, повертається після опівночі. Спочатку уникає алкоголь, а тоді минулого місяця знову напивається до нестями.

— Що, на вашу думку, могло так змінити його поведінку?

Він похитав головою.

— Цього я, на жаль, не знаю, *сагибе.*

— А коли ви востаннє бачили Мак-Олі?

Він на мить задумався.

— У вівторок увечері. Перед тим як він їде до «Бенгальського клубу».

— А він казав, коли повернеться?

— Ні, *сагибе.* Якщо від мене не вимагається особливих приготувань, майстер *сагиб* ніколи не ділиться зі мною своїми планами.

— Він не казав, чи збирається того вечора до Коссіпора?

— Точно ні, *сагибе.*

Сказано це було так палко, що я зацікавився.

— А *хоч колись* туди їздив?

Знову повернувся нашорошений погляд. В очах немов опустилися завіси.

— Не знаю,— отримав я емоційну відповідь.— Я вже кажу це інспектору *сагибу*, який приходить вчора.

Сагибу? Коли на порозі він сказав, що вже говорив із поліцією, я вирішив, що то був місцевий констебль, який приходив повідомити про смерть його хазяїна. Я точно не посилав сюди жодного офіцера *сагиба,* і крім лорда Таггарта ніхто не міг цього зробити.

— Як звали інспектора? — поцікавився я.

— Не знаю, *сагибе.*

— Опишіть його.

— Схожий на вас, високий, і волосся такого ж кольору, але він має вуса. І форма дуже схожа на вашу.

Може, Дігбі? Можливо, але ніхто б не сказав, що він схожий на мене. Хоча в очах індійців ми всі маємо однаковий вигляд.

— Про що вас розпитував інспектор?

Слуга завагався.

— Розпитує переважно про майстра *сагиба* і Коссіпор. Дуже наполягає, а я відповідаю, що нічого не знаю про це. Урешті-решт він приймає мої свідчення. Переглядає теки майстра *сагиба,*— він знову вказав на стіл,— і особисті папери.

— А де ці особисті папери?

— У кабінеті майстра *сагиба.*

Він провів мене до кімнати без вікон, трохи більшої за шафу. Більшість місця займав дерев'яний стіл і полиці. На столі були розкидані теки і папери.

— Я не встиг скласти теки після огляду інспектора *сагиба,*— вибачився слуга.

Я зазирнув у деякі папери. Переважна кількість була кореспонденцією ділового характеру: Мак-Олі прохав різних людей втрутитися в земельні та податкові справи тощо. Імена адресатів нічого мені не вказували.

А от на полиці над столом стояло кілька брунатних тек, усі підписані «Бучан».

Я взяв одну і погортав сторінки. Кореспонденція, датована 1915 роком; переважно листи від Джеймса Бучана, одні надруковані, інші написані рукою, і копії відповідей Мак-Олі, усі в чорних вугільних плямах, які лишаються від копіювального паперу. Наскільки я зрозумів, вони теж стосувалися ділових угод: страйк на одному з джутових млинів Бучана, проблеми з річними перевозками, з якими зіткнувся Бучан, намагаючись доставити гуму зі своєї плантації у Східній Бенгалії, нічого кримінального. Але я і сам не знав, чого шукати.

— А інспектор забрав якусь теку? — запитав я.

Слуга кивнув.

— Так, *сагибе.* Три теки, усі з тієї полиці.

— На них також було написано «Бучан»?

— Не пам'ятаю, *сагибе.* Може, у нього спитаєте?

Залюбки б це зробив, якби знав, хто він такий.

— Маю переконатися, що інспектор *сагиб* забрав усі потрібні теки,— збрехав я.— Він їх уважно переглянув?

— Ні, *сагибе.* Бере ці теки, не відкриваючи їх. А тоді читає кореспонденцію. Він іще переглядає таке у їдальні й обшукує спальню майстра *сагиба,* але інших документів не бере.

— Він приходив до міс Ґрант?

— Ні, *сагибе.* Він приходить набагато пізніше. Після восьмої вечора. Ґрант *мемсагиб* приходить о шостій.

Я подумки відтворив події. Наша зустріч із міс Ґрант, під час якої вона ні слова не сказала про те, що піде до квартири Мак-Олі, закінчилася приблизно о п'ятій. Годину по тому вона була вже тут, забирала теку. Якщо вона просто повертала в кабінет урядові

документи, чому не забрала усі теки на столі? Чому взяла лише одну?

Іще через дві години приходить англієць у формі, представляється інспектором поліції, розпитує про Коссіпор і переглядає папери Мак-Олі. Бере три теки, усі з полиці, на якій лишилося листування із Джеймсом Бучаном. Той факт, що він обшукав спальню, свідчить, що того, на що сподівався, не знайшов. Може, шукав ту теку, яку забрала міс Ґрант? Це все припущення, але низка запитань без відповідей цілком виправдовує ще одну зустріч із міс Ґрант. І від однієї думки про це я зрадів більше, ніж варто було.

— Покажіть мені спальню Мак-Олі *сагиба,*— повернувся я до справи.

Кімната була заставлена скринями, наполовину заповненими одягом і дрібничками, які прикрашали життя Мак-Олі. Єдина кімната у квартирі, де відчувалася його присутність. На туалетному столику — світлина Мак-Олі з жінкою. Та ж сама, що і на світлині з його гаманця.

— Що станеться з його речами?

Слуга знизав плечима.

— Не знаю, *сагибе.* Я лише складаю.

На мене накотила хвиля суму. Припускаю, що на мій настрій впливає куріння «О», але цього разу почувався я по-іншому. Узяв світлину, сів на ліжко й уважно її роздивився.

Два дні тому Мак-Олі був одним із найвпливовіших чоловіків у Бенгалії; його однаково поважали і боялися. А тепер пам'ять про нього вже наполовину стерлася. Усе, що від нього залишилося, наслідок п'ятдесяти з лишком років життя, було загорнене у вчорашні газети. Ще трохи, і всі ці речі кудись повезуть і забудуть про них.

Від цієї думки стало моторошно. Урешті-решт, що залишиться від усіх нас після смерті? Кількох особливих увічнять у бронзі або у камені, або на сторінках історії, а решта... Які сліди залишаться, крім спогадів у коханих, вицвілих світлин і жменьки дрібничок, накопичених за життя? Що залишилося від Сари? Мої спогади не вшанують її розум, а світлини не відтворять її красу. Та принаймні в *моїх* спогадах вона живе. А якщо помру я, хто пам'ятатиме про *мене?* Занадто вже промовистою була паралель із Мак-Олі, щоб її не помітити і не звернути на неї увагу.

— Складіть усе у скрині,— наказав я.— І теки з кабінету також. Я пришлю по речі констеблів. Тут можуть бути потрібні нам докази.

Дивний наказ, і навіть я сам не розумів, навіщо його віддав. Якщо і були докази, їх уже забрав той *сагиб,* що приходив минулого вечора. Правда полягала в тому, що не було тут ніяких цінних доказів. А я захищав пам'ять про померлу людину, про чоловіка, якого ніколи не зустрічав,— принаймні, поки він був іще живий. Навіщо? Бо його минуле перегукувалося з моїм? Байдуже. Я не дозволю спогадам про нього так швидко вмерти. Вшаную його тим, що знайду вбивцю.

Слуга провів мене до дверей, і я йому подякував.

— Що ж ви тепер робитимете, хазяїна у вас не лишилося? — поцікавився я.

Він ледь помітно усміхнувся.

— Хто знає? Якщо пощастить, знайду інше місце. Інакше доведеться повертатися до рідного міста.— Він вказав угору.— Усе в руках богів.

ДЕСЯТЬ

Повернувшись на Лал-базар, я знайшов на столі записку від Деніелза. Лорду Таггарту потрібен звіт. Розказувати особливо нема чого, та й не подобається мені, коли Деніелз увесь час смикає. Утім, за довгі роки я усвідомив, що в таких ситуаціях найліпше не звертати на них уваги, і вирішив пообідати. Але куди саме йти, не знав. Тут вам не Лондон. У тропіках англієць може підхопити дизентерію, лише подивившись на несвіжий сандвіч, тож вибір закладу харчування — мало не справа життя і смерті.

Підкорившись миттєвому бажанню, я підняв слухавку і попросив з'єднати з Енні Ґрант із Будинку письменників. Вона відповіла після третього гудка.

— Міс Ґрант?

— Капітане Віндгем? Чим можу допомогти? — Голос у неї був стривожений.

— Чи не хочете зі мною пообідати? Якщо вільні, звісно.

Я запевняв сам себе, що обід — то привід для того, щоб поставити їй кілька запитань, але то була лише частина правди. Щось там, у шлунку, шкребло. Смішно. Як може чоловік прожити три роки під бомбами й автоматним вогнем і все одно нервово труситися, запрошуючи жінку на обід? На мить лінія затихла. Я затамував подих і відчув незадоволення собою.

— Гадаю, час я знайду, капітане, але не певна, що можу розказати про Мак-Олі ще щось, крім того, що ви почули вчора.

— Перепрошую, міс Ґрант, я не ясно висловився. Просто подумав, що було б непогано пообідати... Я тут майже нічого не знаю, тож, може, ви могли б показати мені... якщо вільні, звісно... де перекусити.— І чому так важко зупинитись?

Голос її повеселішав.

— У такому разі, капітане, я згодна. Дайте мені п'ятнадцять хвилин. Зустрічаємося на сходах біля моєї контори.

П'ятнадцять хвилин по тому я чекав на сходах Будинку письменників і дивився на площу. Вона вийшла і постукала мене по плечу:

— Капітане Віндгем.— Посміхнулася.

— Будь ласка, називайте мене Семом.

— Гаразд, Семе,— погодилася вона, узяла мене під руку і повела сходами вниз.— Почнемо знайомство з кулінарними дивами Калькутти?

Мені сподобалося, особливо слово «знайомство». Воно обіцяло продовження.

— Ви не проти того нового ресторану, «Червоний слон» на Парк-стрит? Про нього тільки й мова. Давно чекаю, з ким би туди сходити.

Ніколи про нього не чув. Та яке це має значення? Що б вона не запропонувала, я б на все погодився, навіть на обід із трьох страв у місіс Теббіт.

— Ходімо!

Я так радо погодився, що вона розсміялася, як школярка на пікніку, і я відчув незрозумілий приступ гор-

дості. Схоже, сміялася вона з мене, але мені байдуже. Вона взяла мене за руку і потягла вулицею, гукнувши *тонга*. А я не міг звільнитися від думки, як же дивно тримати руку іншої жінки.

Погонич натягнув віжки, й екіпаж зупинився біля тротуару. Худорлявий хлопець, самі м'язи та сухожилля, шкіра аж почорніла від бенгальського сонця. Я допоміг Енні сісти, заліз сам.

— Парк-стрит,— сказала вона.

Погонич знову смикнув віжки, і ми влились у транспортний потік. Поїхали в бік Еспланади, подалі від людних вулиць навколо площі Далхаузі, і незабаром уже котили по Майо-роуд до шляхетної Парк-стрит.

«Червоний слон» виявився пристойним закладом, що займав перший поверх великого чотириповерхового будинку. Завдяки тонованим вікнам і масивним дерев'яним дверям, перед якими стояв не менш масивний сикх, іззовні майже нічого не можна було розгледіти. Часом мені здавалося, що в Калькутті кожний другий сикх — портьє. Зрозуміло чому. Вони значно кремезніші за місцевих бенгальців. Допоки в Калькутті є двері, сикх не залишиться без роботи. Чолов'яга ввічливо кивнув і провів нас усередину.

Там усе було темним і блискучим, як у якомусь модному ритуальному салоні. Чорна мармурова підлога, дзеркальні стіни, столики чорного дерева, під однією зі стін — бар із високими чорними стільцями і чорним барменом.

— Барвисте місце,— зауважив я.

Енні розсміялася.

— У Калькутті, капітане, що чорніший ресторан, то ексклюзивніший.

У такому разі, промайнула думка, «Червоний слон» — найексклюзивніший.

Проблеми почалися з появою метрдотеля, європейця в пенсне, який матеріалізувався перед нами і загородив дорогу. П'ять футів чотири дюйми на зріст чи може трохи вищий завдяки високо задертому носу, з манерами, чорнішими за інтер'єр.

— Ви резервували столик? — запитав він тоном, яким лікар міг би поцікавитися, чи страждаєте ви на сифіліс. Судячи з кількості вільних столиків, відсутність резервування перешкодою не була. Утім він мало не зойкнув, почувши негативну відповідь, і зазирнув у книгу завбільшки як він сам.

— Боюсь, нічим не можу допомогти,— похитав він головою, немов його щойно попросили провести складну операцію.

— Не схоже, що у вас багато відвідувачів,— сказав я.

Знову хитання головою.

— Дуже шкода, але вільних столиків немає принаймні до третьої.

— Навіть одного-єдиного не знайдеться?

— Боюсь, ні,— відповів він і повернувся до Енні.— Може, зайдете в ресторанчик трохи далі?

Обличчя її раптом змінилося, немов вона отримала ляпаса.

— Ходімо,— потягла вона мене за руку.— Знайдемо щось інше.

— Стривай.— Я повернувся до метрдотеля.— Невже ви не зможете знайти для нас куточок?

Він знову похитав головою.

— Сер, мабуть, недавно в Калькутті.

Я так часто це чую, немов Калькутта дуже відрізняється від решти міст імперії. Ці слова вже починають мене дратувати.

— Звідки ж я, на вашу думку? З Тімбукта?

— Будь ласка, Семе,— попросила Енні.— Ходімо. Заради мене.

Сперечатися з нею не хотілося. Я спопелив метрдотеля поглядом, повернувся і вийшов слідом за Енні.

— У чому проблема? — запитав я, коли ми опинилися на вулиці. Вона не відповіла, просто йшла попереду мене. Я не дуже знаюся на жінках, але видно було, що Енні дуже засмучена.— Усе гаразд?

Вона обернулася.

— Усе добре.

— Гадаю, краще сказати мені правду.

Вона завагалася.

— Чесно, усе добре. Це вже не вперше.

Навіть і гадки не маю, про що вона.

— Що саме не вперше?

Вона поглянула на мене.

— Ви дійсно нічого не розумієте, Семе? — Зітхнула.— Столика для нас не знайшлося, бо таким, як я, перебувати там — дурний тон. Якби ви прийшли туди з англійською дамою, і клопоту не було б.

У мене аж кров закипіла.

— Смішно! І всі ці дурниці лише тому, що ви частково індійка?

Може, я і новенький у Калькутті і не знаю звичаїв, але це вже гротескно, з мене досить. Я повернуся до ресторану, іще не впевнений, що робитиму, але ж я поліцейський, а посилатися на свою владу в нашій професії навчаєшся швидко.

Вона взяла мене за лікоть.

— Будь ласка, Семе,— сказала втомлено, на очах зблиснули сльози. І цього було достатньо, щоб позбавити вітру мої вітрила.

— Гаразд,— погодився я.— Але ж мусимо ми десь поїсти.

Вона на мить замислилась, і на обличчі засяяла посмішка.

— Є тут недалеко місце, яке вам сподобається. Хоча воно не таке вже і вишукане.

Якщо її це заспокоїло, то я згоден. Вона повернулась і гукнула рикшу.

Ми зупинилися біля пошарпаного маленького будиночка, двері якого виходили просто на тротуар. На другому поверсі була прикручена вивіска «Гламорган Готель». Усередині не було вільного місця. Поміж гостей за маленькими прямокутними столиками снували офіціанти в білих сорочках. Ресторан займав два поверхи, головну залу і мезонін. Декор був простим: білені стіни і картаті скатертини, усе просочилося приємним запахом кухні. Високо на стелі гуло кілька вентиляторів.

Я заплатив рикші, і Енні провела мене в ресторан. Назустріч вийшов огрядний англо-індієць у брудному фартусі і з вусами-щіточкою і привітав її, як старого друга.

— Міс Ґрант! — розсипався він привітаннями.— Яке задоволення знову вас бачити. Ви так давно не заходили, що я почав було хвилюватися.

— Вітаю, Альберте,— сказала вона, потискаючи йому руку і посміхаючись так, як, тішив я себе надією, посміхалася лише для мене.— Це мій друг, капітан Віндгем. Він у місті недавно, і я вирішила показати йому найкращий ресторан у всій Калькутті.

— Ви дуже люб'язна, міс Ґрант! — вигукнув він, ухопив мою руку й енергійно її потиснув.— Така честь із вами познайомитися, сер!

— Альберт,— пояснила Енні, поплескавши його по плечу,— утілення Калькутти. Його родина володіє цим рестораном уже майже сорок років.

Альберт розплився в усмішці і провів нас перекошеними вузькими сходами до мезоніну, де кілька столиків іще залишалися вільними. Посадив нас за той, із якого відкривався вид на ресторан унизу.

— Особливе місце,— сказав він,— для моїх улюблених клієнтів!

Пішов і швидко повернувся з двома пошарпаними аркушами меню. За столиками під нами точилися звичайні розмови.

Я поглянув на перелік страв, назви яких нагадували скоріше заклинання з іноземних релігійних книг, аніж меню, до якого я звик.

— Може, замовите за обох? — запропонував я.

Вона посміхнулась, покликала найближчого офіціанта і замовила кілька блюд. Офіціант кивнув і зник на сходах.

— «Гламорган»? — зауважив я.— Дивна назва для ресторану.

— Це цікава історія,— обізвалася вона.— За словами Альберта, його дідусь Гарольд був із тих місць. Приплив до Калькутти матросом на старому кліпері. Якось він так напився, що не встиг повернутися до доків, і корабель відплив без нього. Спочатку він спробував улаштуватися матросом на інше судно, що прямувало на захід,— удома залишилися дружина з сином,— але наближався сезон дощів і небагато кораблів ризикували виходити в море. А ті, які не боялися, не потребували матроса з такою репутацією, як у дідуся Гаррі. Урешті-решт він здався і вирішив перечекати кілька місяців у Калькутті, а вже тоді повертатися додому. Але втрутилася доля. Одного дня

він зустрів бенгальську дівчину, танцівницю. Бідолаху Гаррі підкорили її танці. Він забув про родину в Уельсі, почав залицятися до дівчини, що для матроса без копійки за душею було справжнім подвигом, і таки досяг успіху, бо одружився з нею — не в церкві, звісно, але індуїстська церемонія була проведена за всіма правилами — і прожив решту життя в Калькутті. До моря він уже не повернувся, а більше нічого і не вмів, от хіба що готувати. Тож він нашкріб грошенят і відкрив цей ресторан, назвавши його на честь своєї батьківщини. Тут і досі подають найкращі англо-індійські страви в місті.

— Історія кохання? — хмикнув я.— Приємно чути. Із того, що я побачив, можна зробити висновки, що британці й індійці ладні одне одному горлянки перегризти.

Вона посміхнулася.

— Були часи, Семе, коли індійці та британці знаходили спільну мову. *Сагиби* вбиралися в індійський одяг і дотримувалися місцевих традицій. І звісно, одружувалися з місцевими жінками. Індійцям це теж було на користь. Британці принесли нові ідеї, почали поширювати культуру серед бенгальців. Розпочався так званий *бенгальський ренесанс.* За останні сто років цей маленький ресторанчик відвідало стільки митців, поетів, філософів і вчених, що можна було б заселити половину Європи. Принаймні так казатимуть вам бенгальці. Іронія полягає в тому, що нові ідеї, які принесли британці, про демократію й емпіричне мислення, ті, якими вони так пишалися і які бенгальці прийняли так близько до серця, є саме тими ідеями, які уряд тепер вважає такими небезпечними у вустах людей із темною шкірою.

— Що змінилося?

— Хто знає? — зітхнула вона.— Може, повстання? Може, просто час такий? Кажуть же, що ближче знаєш, то менше поважаєш. Мені іноді здається, що британці й індійці схожі на старе подружжя. Цілу вічність уже разом, сваряться і гадають, що ненавидять одне одного, але в серці й досі живе взаємне кохання. Поживете тут іще трохи і самі все помітите. У нас кровна спорідненість.

Дуже розумна жінка. Краса і розум — могутня комбінація. І в цьому відношенні вона нагадувала мені Сару.

— А ви, міс Ґрант? — запитав я.— Ви британка чи індійка?

Вона напружено розсміялася.

— Якщо індійці не вважають мене індійкою, а англійці не бачать у мені британку, то яке значення має те, що я думаю про себе? Якщо чесно, Семе, я не та й не інша. Такий собі результат того першого розквіту британсько-індійської любові сто років тому, коли серед британців не вважалося неправильним одружуватися з індійськими жінками. Наразі ми бентежимо, нагадуємо британцям, що вони не завжди вважали себе вищими за місцевих мешканців. Знаєте, як нас називають? *Доміцильовані європейці.* Офіційний термін. І звучить майже пристойно, якщо не замислюватись, що за ним ховається. Нас визнають європейцями, але дому в Європі ми не маємо. Частка індійської крові засуджує нас на вигнання, покоління за поколінням. Індійці ж дивляться на нас із огидою і ненавистю. Для них ми символізуємо дорогоцінних індійських жінок, які забули про свою культуру і чистоту, і нездатність індійських чоловіків перешкодити цьому. Для них ми вигнанці, не вхожі в жодну касту; фізичне втілення їхнього безсилля.

Та найгірше — це лицемірство. І англійці, й індійці поводяться з нами дуже чемно, щоправда по-своєму. Але всі вони нас зневажають. Утім, тут країна лицемірів. Британці удають, що принесли гуртові непокірних дикунів переваги західної цивілізації, хоча насправді це лише невеличкі комерційні прибутки. А індійці? Освічена еліта заявляє, що хоче позбавити Індію від британської тиранії заради всіх індійців, але що вони знають про потреби мільйонів індійців у селах? Хіба їх це обходить? Вони самі хочуть стати правлячим класом замість британців.

— А щодо англо-індійців? — запитав я.

Вона розсміялася.

— Ми такі ж погані, як і решта. Називаємо себе британцями, копіюємо вас і називаємо Британію «доброю старою», а самі не підбиралися до неї ближче Бомбея. Погано поводимось із місцевими, називаємо «вогами» та «кулі», немов, зневажаючи їх, доводимо *вам,* що відрізняємося від них. А ще ми напрочуд патріотичні. Ви знали, що найпоширеніші імена у нас — Вікторія й Альберт? Ми найвідданіші піддані імперії. Чому? Бо нажахані тим, що з нами станеться, якщо британці дійсно підуть.

— Ціла країна лицемірів і брехунів? Може, варто бути менш цинічною, міс Ґрант?

Вона посміхнулася тією самою чарівною посмішкою. До нас підійшов Альберт із десертами.

— Ну, може, і не всі,— поклала вона долоню на руку Альберта, коли той поставив тарілки.— Наскільки мені відомо, коли Альберт запевняє, що готує найкращий карамельний крем в Індії, то це чиста правда.

Ми закінчили обідати і трохи потеревенили ні про що за кавою. Вона запитала про мою родину. Я сказав, що не маю нікого. Так воно і є, принаймні частково.

Досі ми старанно уникали навіть згадувати про Мак-Олі. Хоча його присутність відчувалася за столиком, як привид Банко[1]. Вибору в мене не лишилося, тож я торкнувся теми якомога обережніше.

— Як справи в конторі? — запитав я.

— Повний хаос,— зітхнула вона.— Хоч і не так погано, як учора. Забагато справ було у містера Мак-Олі, стільки документів потребувало його підпису, що половина відділу не може без нього працювати. Але потроху все владнається.

— Уже призначили його наступника?

— Офіційно ні, але ясно, що посаду дістане містер Стівенс. Він узяв на себе більшу частину обов'язків містера Мак-Олі, а мене вже призначили його секретаркою.

— От пощастило! А мені саме потрібно з ним поговорити. Можете влаштувати мені зустріч?

Вона кивнула.

— Запишу, щойно повернуся в контору, але це може зайняти якийсь час. Його засипали роботою.

— До речі, що він за людина? — поцікавився я, пригадавши слова слуги Мак-Олі.

— Містер Стівенс? Доволі люб'язний. Із нового покоління, усе щось модернізує.

— Із Мак-Олі вони ладнали?

Вона посміхнулася.

— Скажімо так, не завжди погоджувались один із одним. Мак-Олі любив робити по-своєму. Не дуже прислухався до пропозицій Стівенса.

— Вони сперечалися?

— Бувало.

— А останнім часом?

Вона завагалася.

---

[1] Привид Банко — персонаж трагедії В. Шекспіра «Макбет».

— Будь ласка, Енні,— попросив я.— Ви нікого не зраджуєте, а для мене ваші слова напрочуд важливі.

Вона розмішала каву.

— Минулого тижня,— зітхнула вона,— у четвер чи п'ятницю, точно не пам'ятаю, Стівенс увірвався до кабінету Мак-Олі. Він поряд із моїм, ще й двері між ними були відчинені. Стівенс, не більше не менше, звинуватив Мак-Олі у фальсифікації якогось законопроекту.

— Погрожував?

Вона знову завагалася.

— Майже нічого не сказав, от тільки те, що Мак-Олі пізніше пошкодує.

Цікаво.

— Якою була реакція Мак-Олі?

— Точно не зашарівся,— розсміялася вона.— У боргу не залишився.

— Ви знаєте, про який законопроект ішла мова? — запитав я.

— Гума. Здається, щось стосовно мита на імпорт із Бірми.

— Вони сперечалися про митні ставки? — Я трохи розчарувався. З такої причини заздрісний колега навряд чи стане вбивати Мак-Олі. Урядові службовці не відзначаються бурхливими пристрастями, а якби ті й розіграли ся, суперечка щодо мита на гуму навряд чи може вважатися підставою для вбивства. Я змінив тему: — Чи Мак-Олі брав колись роботу додому?

— На жаль, увесь час,— відповіла вона.— Він жив роботою.

Від цієї фрази мені чомусь стало ніяково.

— Чому *на жаль?*

— Бо час від часу документи губилися, і важко було сказати, чи то вони дійсно загубилися, чи потрапили до неправильної теки, чи Мак-Олі забув їх удома.

— Тож його смерть усе ускладнила?

— Виникли деякі проблеми,— продовжила вона.— Як я вже казала, Мак-Олі відповідав за безліч проектів. Багато чого у відділі застопорилося без його підпису. Ми не знайшли документів, які терміново мав підписати замість Мак-Олі містер Стівенс. Довелося мені йти до квартири містера Мак-Олі й шукати там.

— Знайшли?

— Так, пощастило. Інакше справи були б кепськими. Але підписав їх Стівенс лише сьогодні вранці. Тож затрималися ми на кілька днів. Не дуже добре, але й не кінець світу.

Це пояснює її присутність у квартирі Мак-Олі. Я зітхнув із полегшенням, і мої сумніви щодо міс Ґрант благополучно розвіялись.

— Як просувається розслідування? — у свою чергу поцікавилася вона.

Я хотів відповісти, як відповідаю всім. То було б правильно. Але у присутності вродливих жінок мене охоплює слабкість. Вони мене обеззброюють. А може, просто не хочеться їх розчаровувати. Я допив каву і сказав правду: досі усі мої спроби лише світять, а не гріють, і мені здається, що від мене багато чого приховують.

— Сподіваюсь, це ви не про мене, Семе? — запитала вона.

— Звісно, ні,— квапливо запевнив я її.— Ви єдина є щирою.

ОДИНАДЦЯТЬ

Я попрощався з Енні на сходах Будинку письменників і пішов назад на Лал-базар, намагаючись не виходити із подоби затінку, який давали будівлі по дорозі.

На столі на мене чекали три нові жовті записки. Схоже, за час моєї відсутності кабінет перетворився на пошту. Перша була від Деніелза: він хотів мене бачити. На ній стояло «ТЕРМІНОВО», я її зім'яв і кинув до сміття.

Друга була від Банерджі. Він поговорив із носієм у «Бенгальському клубі», і той стверджував, що в ніч убивства Мак-Олі Бучан пішов спати, щойно гості розійшлися, і вийшов до сніданку приблизно о десятій. Дізнатися, з ким розмовляв тієї ночі Бучан, не вдалося, бо клерк не захотів або не міг розголосити цю таємницю.

Третя була від Дігбі. Військова розвідка пішла назустріч комісарові, і нам гарантували доступ до місця злочину. Розраховувати ми можемо і «на будь-яку допомогу в разі потреби». Непоганий виверт: ніби хтось спочатку дав вам ляпаса, а тоді запитав, як може допомогти вам зупинити кров із носа.

Я підняв слухавку і зателефонував до кабінету Дігбі. Ніхто не відповів. Я вже хотів іти його шукати, як у двері постукав Банерджі.

— Розтин тіла, сер. Призначений на третю. Прийдете?

Я кивнув.
— Мені б теж хотілося.

Посередині вулиці Коледж-стрит розташувався шпиталь Медичного коледжу з моргом Імперської поліції в підвальному приміщенні. Морги чомусь завжди влаштовують у підвальних приміщеннях, немов зберігання тіла в підпіллі було першим кроком до могили. Цей морг не відрізнявся від решти: білі кахлі на стінах і підлозі, штучне світло, усюди нездоровий сморід формальдегіду та плоті.

Зустрів нас патологоанатом, на вигляд ледь кращий за труп, і представився доктором Ламбом. Йому за п'ятдесят, бліда, майже сіра шкіра, немов і сам почав уподібнюватись до тіл, з якими працював. На ногах у нього були гумові чоботи, на руках — гумові рукавички, додати ще білий фартух поверх блакитної сорочки і краватку-метелик у горошок — і здалеку його можна було прийняти за циркового клоуна у відставці.

Розшаркуватися він не став, одразу поквапився до анатомічного театру. Усередині запах був особливо в'їдливим, а підлога аж блищала від води. У центрі кімнати стояв стіл для розтину, широка мармурова плита, на якій лежало тіло Мак-Олі, і досі в закривавленому смокінгу. Стіл з одного боку нахилявся вниз, до стоку. Поруч із тілом були розкладені медичні інструменти: колекція пилок, бурів і ножів, запозичених із Середніх віків. Нас уже чекали ще двоє. Поліцейський фотограф, озброєний фотоапаратом, спалахами, триногою і фотопластинками. Інший був, як я зрозумів, асистентом лікаря Ламба, щоб занотувати висновки лікаря, написати цей жахливий диктант.

— Гаразд, джентльмени,— бадьоро сказав лікар.— Починаємо?

Він почав розрізати одяг Мак-Олі великими ножицями, немов той кравець, що схилився над манекеном. Коли одяг зняли, він приступив до замірювання тіла, виконуючи звичну процедуру: зріст, колір волосся, особливі прикмети,— усе це асистент старанно занотовував. Лікар методично описав рани Мак-Олі, починаючи з відсутнього ока і спускаючись униз. Він говорив і показував фотографу, який робив знімки крупним планом.

— Невеликий розрив язика, синці навколо рота. Чіткий розріз на шиї. Скоріше за все, зроблений ножем із довгим лезом, помірно гострим. Довжина розрізу п'ять дюймів. Починається на два дюйми нижче кута щелепи. Розріз чистий, трохи піднімається вгору. Перерізані артерії.

Він перейшов до грудної клітки.

— Велика колота рана, три дюйми завширшки. Знову ж таки, могли нанести ножом із довгим лезом. Схоже, зачепила легеню.

Оглянув долоні Мак-Олі.

— Порізів, які б указували на спробу себе захистити, немає.

Зліва від мене щось забубонів Банерджі. Я повернув голову. Юний сержант пристрасно читав мантру, обличчя у нього було білим-білісіньким.

— Це ваш перший розтин, сержанте?

Він соромливо посміхнувся.

— Другий, сер.

Шкода. Другий, як правило, ще гірший. Перший, яким би він не був, рятує певна доля несподіванки. Ніколи не знаєш, що побачиш далі. Другий такої переваги не має. Точно знаєш, що на тебе чекає, але готовим себе аж ніяк не відчуваєш.

— Як пройшов перший?

— Довелося піти задовго до кінця.

Я кивнув.

— Непоганий результат, сержанте.

Він зашарівся, але така вже у мене звичка — дражнити підлеглих. Своєрідний комплімент.

Лікар Ламб перейшов до обмивання тіла, примовляючи своїм глибоким баритоном, немов священик-інк, який змащує жертву перед тим, як вирізати серце. Тоді він узяв ніж, зробив розріз від горла до живота. Крові майже не було. Відкрив грудну клітку, відкривши головні органи, і почав один за одним їх діставати. Банерджі нервово переступив з ноги на ногу. У таких ситуаціях важко визначити, що ж стало останньою краплею, це завжди комбінація факторів: запахи і звуки зливаються в моторошне крещендо. Банерджі затулив рота, повернувся і квапливо кинувся до виходу.

Мене на першому розтині нудило, як собаку. Навіть не можу сказати чому. Ніяк майже ж не відрізняється від візиту до бойні. Але щось таки є в людській душі, що повстає проти споглядання, як іншу людину перетворюють на купу м'яса. Хоча пристосовуємося ми швидко. Це одна з наших переваг. Природну реакцію можна вимкнути або, як у моєму випадку, знищити. Вистачить три роки спостерігання за тим, як шматують інших. Я заздрю реакції Банерджі. Заздрю, що він може *реагувати*.

Я залишився ще на кілька хвилин, не відводячи очей від рук лікаря. Працював він спокійно і впевнено, немов стоматолог, що видаляє зуб. Він робив свою справу, а я намагався відтворити картину того, що сталося. Синці навколо рота, не було спроби себе захистити. Схоже, вбивця до Мак-Олі наблизився зі спини.

Застав його зненацька. Може, прикрив йому рота, щоб той не закричав. А тоді перерізав горлянку, судячи з бризок крові на місці злочину.

Не давало спокою лише одне. Убивця явно знав, що робить. Розріз рівний, артерії перерізані влучно. Мак-Олі помер менше ніж за хвилину. Тож навіщо друга рана? Навіщо бити в груди? Убивця розумів, що Мак-Олі не вижити. Навіщо ж гаяти час і завдавати іще одного удару?

Звідси витікає ще одне запитання. Записка. Навіщо засовувати папірець до рота Мак-Олі? Звісно, якщо вбивство скоєне з політичних мотивів, логічно було б припустити, що записку залишать на видноті. Спочатку я вважав, що до рота її запхали, аби не загубилася, але тепер щодо цього з'явилися сумніви.

Усе, що мені було потрібно, я побачив. Усе інше прочитаю у звіті. Я повернувся і пішов шукати Не Здавайся; він сидів на сходах будівлі коледжу, обхопивши голову руками. Я опустився поруч і запропонував сигарету, витяг і собі. Він із вдячністю взяв, стиснув у тремтячій руці. Хвилину ми посиділи в тиші. Дим робив свою справу.

— Легше стане? — запитав він.

— Так.

— Не певен, що колись до цього звикну.

— Не так це вже і погано.

Я докурив сигарету і відкинув недопалок. Банерджі й досі не відійшов від побаченого. Не годиться. Мені потрібно, щоб він зосередився, а найкращий спосіб для цього — повернутися до роботи. Мусимо розкрити два вбивства, для одного з яких я ніяк не збагну мотиву, а для іншого маю безліч мотивів, але жодної певної зачіпки.

— Ходімо, сержанте,— сказав я,— робота чекає.

ДВАНАДЦЯТЬ

— Ви, часом, минулого вечора не проходили повз квартиру Мак-Олі?

Дігбі мало чаєм не захлинувся.

— Що? Навіщо, дідько мене забирай, я б там тинявся? — Ми сиділи в моєму тісному кабінеті. Не Здавайся був із нами, тож тут було трохи приємніше і затишніше.— Чому це ти питаєш, старий?

— Розпитував уранці слугу Мак-Олі. Той сказав, що до квартири десь о восьмій вечора приходив *сагиб* офіцер, ставив запитання про Мак-Олі і Коссіпор, а тоді пішов, прихопивши купу тек із кабінету Мак-Олі.

— А зовнішність його він описав?

— Високий, білявий, з вусами. Тому я сподівався, що це могли бути ви.

Дігбі усміхнувся.

— Я і ще половина наших офіцерів.

— Ви ж не думаєте, що Таггарт доручив цю справу іншим офіцерам?

— Сумніваюся,— відповів він.— Ти ж його золотий хлопчик. Гадаєш, він би сказав мені раніше, ніж тобі?

Цілком слушно, але я мусив переконатися. Банерджі підняв руку. Ми з Дігбі повернулися до нього.

— Вам не потрібен дозвіл, Не Здавайся. Якщо маєте що сказати, просто говоріть.

— Дякую, сер. Я просто хотів запитати, чому слуга переконаний, що то був поліцейський.

— Чоловік був у формі.

— З усією повагою до вас, сер, але військові також носять білу форму, дуже схожу на нашу. Недосвідчене око великої різниці між поліцейською та військовою формами не побачить.

— На що натякаєте, сержанте? — запитав Дігбі.

— Ні на що, сер. Просто міркував, що той офіцер міг бути і не поліцейським. То міг бути військовий. Урешті-решт, військова розвідка відповідає тепер за місце злочину.

Цікаве спостереження, змушує замислитися.

— Багато дізнався? — поцікавився Дігбі.

— Не дуже,— зізнавсь я.— Тільки те, що останнім часом Мак-Олі щось турбувало. Виходив не у звичний час, кинув пити, але недавно знову взявся за старе.

— Вороги?

— Послухати його слугу, так можна вирішити, що Мак-Олі — святий. От хіба що трохи не ладнав зі своїм конкурентом, Стівенсом.

— Бажаєте, щоб я влаштував із ним зустріч, сер? — запропонував Банерджі.

— Я вже попросив про це секретарку Мак-Олі,— відповів я, сподіваюсь, нейтральним тоном.— Хоча дещо мені від вас дійсно потрібно. Пошліть до квартири Мак-Олі охоронця. Треба, щоб ніхто не приходив і не виходив без нашого дозволу, крім слуг, та й тих нехай перевіряють, щоб із квартири нічого не винесли.

— Так, сер.— Банерджі записав інструкції у свій нотатник.

— Як справи з пошуками преподобного О'Ґунна? — запитав я.

— Боюсь, невтішні новини на цьому фронті, сер. Наш колега в Дум-Думі повідомив, що того призна-

чили священиком у церкві Сент-Ендрю, але він поїхав із міста. Я так зрозумів, має повернутись у суботу.

Іще одна затримка. Схоже, у цій справі нічого не можна зробити швидко і просто. Я повернувся до Дігбі:

— На сьогодні все готово?

— Так, старий. Призначено на дев'яту. Виїжджаємо десь о восьмій. Тож маємо ще чимало часу.

— Добре,— кивнув я.— Лишається невеличке запитання про зустріч із лейтенант-губернатором і відверту розмову з повією.

— Хочеш, щоб я привів її на допит? — запитав Дігбі.

— Ні.— Я поглянув на годинник.— Тут потрібен інший підхід. Сам туди поїду. До того ж маю ще одну справу. Знаєте когось у військовій розвідці?

Помітив, як м'язи його щелепи миттєво напружилися.

— Так,— відповів він.— Знаю одного, очолює антитерористичний відділ. Називається Доусон. Упертий сучий син. А чому питаєш?

— Може, він займатиметься справою Мак-Олі?

— Можливо.

— Влаштуйте мені з ним зустріч, й що скоріше, то краще.

— Гаразд,— погодився він.— Але мушу попередити: особливої допомоги від нього не дочекаєшся.

Так і в справі Мак-Олі особливо і поговорити немає про що. Правда в тому, що ми, усі троє, напружені. Шанси розкрити справу значно зменшуються, якщо за сорок вісім годин не з'являється ніякої версії. Потенційні свідки, докази й імпульс розвіюються, як цигарковий дим на вітрові, слід холоне. Ми майже наблизилися до дводенної позначки, але так і не зрушили з місця. Нам край потрібно вхопитися хоч за якусь

ниточку, і я сподівався, що зустріч із приятелем Дігбі щось змінить.

Я повернувся до справи з убивством залізничника.

— Ви шукали інформацію про Пела?

— Так, сер,— відповів Банерджі. Погортав сторінки свого нотатника.— Хайрен Пел, двадцяти років, працівник Східно-бенгальської залізничної компанії. Походить із родини залізничників: батько — помічник начальника станції у військовому містечку Дум-Дума. Хайрен працював на залізниці на різних посадах дев'ять років, остання посада — охоронець...

— Працював на залізниці з одинадцяти років? — перервав я.— Хіба це не зарано?

Банерджі втомлено посміхнувся.

— Влада часом буває недбалою, коли справа стосується записів про народження неєвропейського населення. Цілком може бути, що він на кілька років старший. Як я зрозумів, залізничні робітники доволі часто зменшують свій вік в офіційних документах.

Дігбі розреготався.

— Бачиш, з якими людьми мусимо мати тут справу, Віндгеме! Ось тобі і бенгальська пиха! Навіть бісові кулі брешуть про свій вік.

Банерджі поморщився.

— Якщо дозволите, сер. Сумніваюся, що це через пиху. Справа в тому, що пенсійний вік на залізниці — п'ятдесят вісім років. На жаль, пенсія, яку надають індійцям, як правило, мізерна, на неї не утримаєш родину. Занижуючи свій вік у документах, чоловіки намагаються пропрацювати на кілька років довше і трохи довше прогодувати свою родину.

— Дуже цікаво, сержанте,— відмахнувся Дігбі,— але ніякого відношення до того, чому вбили хлопця.

— А чому його вбили? — запитав я.

— Це ж очевидно,— відповів Дігбі.— Як я вже казав, маємо невміле пограбування. На потяг напали *дакоїти*, сподіваючись знайти у сейфах готівку. Коли побачили, що нічого немає, помстилися на охоронцеві. Той помер, а вони запанікували й утекли.

Банерджі похитав головою.

— Але ж вони пробули біля потяга цілу годину. Чому б не пограбувати пасажирів і не прихопити поштових мішків? Якщо знаєш, чого шукати, то в мішках знайдеться багато цінного.

— Не забувайте, сержанте,— відрізав Дігбі,— що ваш пересічний неписьменний *дакоїт* і гадки не має, яка цінність може бути в поштових мішках.

Щось мені важко повірити, що тут працювали неписьменні селюки. По-перше, занадто добре все сплановано. По-друге, залишилися там відбитки шин. Селюкам пощастить, якщо вони воза знайдуть, не кажучи вже про моторний транспорт.

— Вважаю, що все було надзвичайно ретельно сплановано,— втрутився я.— Двоє в потягу точно знали, коли саме і як смикати стоп-кран, щоб дати своїм приятелям змогу напасти на потяг.

— Тож навіщо вбивати охоронця? Чому нічого не взяли? — запитав Дігбі.

— Не знаю,— зізнався я.

— Може, вони напали на потяг саме для того, щоб убити охоронця? — припустив Банерджі.

— Навряд чи,— заперечив я.— Розробити таку складну операцію, просто щоб убити залізничного охоронця,— якось це не дуже правдоподібно.

— Чому ж тоді? — запитав Дігбі.

У голові почала утворюватися теорія.

— Те, що вони не грабували пасажирів і не взяли поштових мішків, свідчить, що вони шукали щось особ-

ливе, те, що, на їхню думку, мусило бути в поїзді. Коли не знайшли, побили охоронця, сподіваючись, що той скаже. Та він нічого не знав, тож урешті-решт його вбили. Можу припустити, що наступним, за кого б вони взялися,— це за Перкінса, але часу не залишилося.

Дігбі провів язиком по зубах.

— Звідки знаєш?

— А я і не знаю. Це припущення. Але спланова-но все напрочуд скрупульозно. Вони мусили мати розклад руху поїздів. Пригадуєте, потяг спізнювавсь. Якби він вчасно вирушив, на нього б напали на годину раніше. Тоді б вони мали принаймні дві години темряви, щоб зробити свою справу. Навряд чи можна назвати збігом їхній від'їзд майже на сході сонця, за десять хвилин до того, як з'явився інший потяг. Якщо вірити словам машиніста, вони виїхали точно за розкладом.

— Припустимо, що ти маєш рацію, старий,— скептично заявив Дігбі,— і ці хлопці — не просто собі *дакоїти* у пошуках удачі. Якщо вони все так добре спланували, чому ж не знали, що сейфи минулої ночі будуть пустими? Непробачна помилка.

Добре запитання. Відповіді на нього у мене немає.

— А може, у них *мало* щось бути? — сказав Банерджі.

Дігбі пхикнув.

— Добре. Припустимо, що вони сподіваються знайти щось у сейфах, але не знаходять. Чому ж не взяти поштові мішки? Якщо це не дурні селюки, мали б знати, яку цінність являє собою пошта. Щось тут не стикується. Ти хочеш, аби я повірив, що це банда розумників, які ретельно все спланували, але помилилися, напавши на потяг у ніч, коли того, що вони шукали, там не було, ще й запізнювався він на годину. Тоді вони припустилися ще однієї помилки, не пограбував-

ши пасажирів і не взявши поштових мішків, і врешті-решт випадково вбили охоронця.

Він повернувся до мене.

— Перестарався ти, Віндгеме. Це не твоя провина. Ти звик до Англії, де селюки набагато розумніші, ніж тут. Повір мені, це просто звичайнісіньке невдале пограбування.

Може, він і має рацію, але не подобається мені, коли читають нотації.

— Існує спосіб це перевірити,— сказав я.— Сержанте, вирушайте до Сілда. Поговоріть із начальником станції. Мені потрібен перелік багажу за минулу ніч. Знайдіть, чи було щось таке, що мало бути в потягу, але його не було. І з'ясуйте причину запізнення.

Банерджі кивнув і занотував інструкції до записничка. Цієї миті задзвонив телефон. Я відповів, і оператор з'єднав мене з Енні Ґрант у Будинку письменників. Шлунок зав'язався вузлом. Я попросив її зачекати і квапливо відпустив офіцерів: Дігбі пішов домовлятися про зустріч із Доусоном із підрозділу «Н», Банерджі поїхав на станцію Сілда, а по дорозі мав іще послати охорону до квартири Мак-Олі.

— Так, міс Ґрант? — запитав я, щойно двері за ними зачинилися.

— Капітане Віндгем,— пролунав її голос, у якому і краплини тепла, що було за обідом, не лишилося.— Ви хотіли зустрітися з містером Стівенсом. Боюсь, у нас іще хаос. Містер Стівенс вибачається, але сьогодні він з вами зустрітися не може.

Я здогадався, що він був у кабінеті поруч із нею. Може, навіть зазирав через плече.

— А завтра? — поцікавився я.

Запанувала пауза.

— Є час о дев'ятій. Підходить?

— Добре,— погодився я.— Гарного дня, міс Ґрант.

— Гарного дня, капітане Віндгем.

Я поклав слухавку, знову підняв і попросив з'єднати з гаражем, наказав, щоб автомобіль і водій були готові до поїздки в Коссіпор. Саме час відверто поговорити з повією Деві.

Не встиг я застібнути ремінь і взяти капелюха, як двері кабінету рвучко відчинилися і ввалився секретар лорда Таггарта, Деніелз, розпашілий, немов тікав від ведмедя.

— Віндгеме,— ледь вимовив він,— дякувати Богу.

— Пожежа, Деніелзе?

— Що? Ні. Хіба ви не отримали моїх повідомлень? Комісар вам улаштував зустріч із лейтенант-губернатором.

— О! Добрі новини. Коли?

— Десять хвилин тому.

ТРИНАДЦЯТЬ

Будинок уряду. У місті палаців цей найбільший. Чотири величезні крила навколо центральної частини, симфонія колон і карнизів, що завершується сріблястим куполом. Усе вельми вражаюче, і якщо від одного вигляду не перехоплює подих, то перехопить, поки підніматиметеся сходами до входу.

На сходах мене зустрів блідий хлопець у парадному костюмі та краватці. Схоже, якийсь урядовець середнього рівня, а може навіть верхнього прошарку середнього рівня, судячи з краватки. Він не представився, та й добре, бо все одно прізвище я б забув.

Він повів мене всередину до адміністративного крила. Ми поминули тронну залу, де колись сидів імператор в оточенні місцевих сатрапів. Тепер столицю перенесли в Делі, і навряд чи на троні знову хтось сидітиме, принаймні королівських сідниць йому на собі вже не відчути.

— Його честь прийме вас у блакитній вітальні,— сказав урядовець, коли ми проходили через багато подвійних дверей, які відкривали перед нами лакеї в тюрбанах і червоних із золотом лівреях.

Я кивнув, ніби щось тямив у кольорах кімнат святилища лейтенант-губернатора.

Кімната була вдвічі більша за кабінет лорда Таггарта на Лал-базар, але менша, ніж я очікував. За столом завбільшки з добрячий човен сидів сер Стюарт

Кемпбелл, лейтенант-губернатор Бенгалії, і переглядав документи. Поруч стояв іще один урядовець у парадному костюмі та краватці. Коли ми увійшли, він прошепотів щось лейтенант-губернатору. Той підняв голову. Обличчя в нього було жорстким, не жорстоким, але суворим. Обличчя людини, яка звикла до влади, звикла керувати нечисленним натовпом заради його ж блага. Горбкуватий ніс, гострі риси обличчя й очі, що світяться рішучістю ділової людини. Усе разом надавало йому трохи роздратованого вигляду, немов у кімнаті стояв сморід і чув його лише він.

— Капітане Віндгем,— говорив він у ніс,— ви спізнилися.

Я перетнув акр відполірованої підлоги, що відділяв мене від столу, і сів навпроти нього. Він трохи здивувався.

— Я вважав, що вас прийде двоє.

— Боюся, мій колега мусить бути в іншому місці,— відповів я.

— Дуже добре,— сказав він.— Я так розумію, у Калькутті ви недавно.— Скоріше твердження, ніж запитання.— Мені хотілося, щоб такою справою зайнялася досвідчена людина, але Таггарт запевнив мене, що ви працювали в Скотленд-Ярді й упораєтеся краще за будь-кого.— Я не відповів, бо не схоже, щоб відповідь була йому потрібна.— Про прикрий інцидент, що стався два дні тому, ми повідомили самого віце-короля,— продовжив він.— І він вважає справою честі якомога швидше затримати злочинця і відновити налагоджену роботу урядових органів. Ви отримаєте все, що потрібно.

Я подякував.

— Якщо дозволите, ваша честь, я хочу поставити вам кілька запитань щодо Мак-Олі та його ролі в управлінні.

Лейтенант-губернатор посміхнувся.

— Авжеж. Мак-Олі був незамінним.— Він зробив паузу, а тоді виправився: — Ні, це не зовсім правильне слово. Жодна людина не може бути «незамінною», але він був важливою і суттєвою частиною урядового механізму в Бенгалії.

— Які саме обов'язки він виконував?

— Формально він відповідав за фінанси уряду, але фактично його функції були значно ширшими і включали в себе багато питань — від планування до впровадження законів.

— Дуже відповідальна роль.

— Так, дуже. Але Мак-Олі добре виконував свої обов'язки.

— Не знаєте, чи він останнім часом не відчував надмірного напруження?

— Скажіть мені, капітане,— відповів лейтенант-губернатор,— чи вам доводилося на війні бачити німецький табір полонених?

Цікаво, куди це він веде.

— Мені пощастило уникнути такої долі, сер.

— Байдуже. Якось я зустрів коменданта такого табору. Він розповів, що боші охоче використовують німецьких вівчарок для охорони таборів... усіх, крім того, яким керує він. Він надає перевагу ротвейлерам. Розумієте, вівчаркам не довіряє. Собаки вони добрі, що і казати, але мають кращу вдачу. Якщо поводитися з ними ласкаво, вони поступово змінюють свою поведінку. У ротвейлерів навпаки, вдача значно гірша. Вони палко віддані своїм господарям і підкорятимуться будь-якому наказу, яким би він не був. Мак-Олі був ротвейлером нашої адміністрації. Він не та людина, щоб страждати від напруження, надмірного чи якогось іще.

— Тоді він напевне мав кількох ворогів,— сказав я.

— Без сумнівів,— погодився лейтенант-губернатор.— *Заміндарів* і *бабу*[1]. Але вони б на таке не наважилися. Вам знайомий термін «*бхадралок*»?

— Ні, сер.

— Бенгальське слово. Означає «цивілізована людина», той, кого ми називаємо «джентльмен». Так називають багатьох індусів вищого класу, які виділяються поміж своїх одноплемінників. Вони лагідні і товсті. Їхня вдача просто не дозволить їм скоїти щось подібне.

— А білі? Чи хтось мав зуб на Мак-Олі?

— Ви ж не серйозно, правда? — сказав він, розтягнувши тонкі губи в ледь помітній посмішці.— Це ж не 1750-ті, коли *сагиби* влаштовували дуелі на майдані. Ми не вирішуємо свої суперечки вбивствами. Ні, це не зручно. Це явно справа терористів. Здається, записка, яку знайшли у Мак-Олі, це підтверджує. Саме на цьому ви і мусите зосередитися.

— Чи можете ви припустити, чому він був у Коссіпорі в ніч убивства?

Лейтенант-губернатор збентежено почухав вухо.

— І гадки не маю. Навіть не уявляю, навіщо європеєць піде туди в темряві.

— Тож він був там не з робочим візитом?

— Ні, наскільки мені відомо.— Він знизав плечима: — Це можливо, але малоймовірно. Утім, перевірте це у колег із Будинку письменників.

— Неодмінно. Хоча це справа делікатна.

— Чому?

Я завагався.

— Чи вам відомо, що тіло знайшли поблизу борделю? Може, це і збіг, але...— зауважив я.

---

[1] Бабу — титул членів королівської родини і родичів королів у Індії.

— Ви хочете про щось запитати, капітане?

— Ні, просто міркував уголос.

— Добре. Пам'ятайте, капітане, людина, яку вбили ті терористи, була британським урядовцем, а не якимось моральним виродком. Міркування в іншому напрямку ні до чого хорошого не призведе.

Я хотів було вказати, що одне не виключає іншого, але натомість вирішив змінити тему.

— Чи відвідували ви прийом містера Бучана в «Бенгальському клубі» у вівторок увечері?

— Прошу?

— Чи були ви на прийомі, який влаштував містер Бучан? Мак-Олі там був. Ми вважаємо, що звідти він поїхав прямо до Коссіпора.

Лейтенант-губернатор зчепив свої кістляві пальці й підніс їх до рота.

— Ні, не був. Може, він і один із визначних капітанів нашої промисловості, але в адміністрації його величності є справи важливіші, ніж допомагати містеру Бучану налагоджувати контакти.

У двері постукали, й увійшов іще один секретар. Лейтенант-губернатор підвівся зі стільця.

— На жаль, нашу розмову доведеться закінчити. Хамфрі вас проведе.

Я подякував за наданий мені час.

— Ця справа дуже важлива, капітане,— сказав він.— Розкрийте її швидко.

Я вийшов за секретарем у коридор і поглянув на годинник. Рівно п'ятнадцять хвилин, відколи я увійшов до кімнати. Як і обіцяв Таггарт. Така точність справляла враження.

На вулиці я запалив сигарету й обміркував усе, про що дізнався. Мак-Олі був на сто відсотків відданим. Ротвейлер. Утім лейтенант-губернатор трохи помилявся: ротвейлери мають кращу вдачу. І якщо міс Ґрант не помиляється про те, що він знайшов Бога, тож і вдача Мак-Олі була не такою вже й поганою. Підтвердити це могла лише одна людина. Потрібно поговорити з преподобним О'Ґунном.

ЧОТИРНАДЦЯТЬ

Запах хмизу у вогнищі нагадав мені дім. Щільний сріблястий дим, що здіймався із сільських димарів зимовими ночами, забивав носа, пересушував горло і вимагав віскі, щоб змити сажу в горлянці. Тут же, у теплі місячної бенгальської ночі, він піднімався не з димарів, а від тисяч пічечок.

Чорне місто оживало вечорами. Саме в той час, коли проспекти Білого міста порожніли і його мешканці ховались у своїх клубах або за високими вибіленими стінами, населення Чорного міста виходило на вулиці, збиралося на тротуарах біля чайних або на верандах, щоб покурити і посперечатися про політику. Принаймні чоловіки.

Ми з Дігбі і Банерджі, убрані в місцевий одяг і сандалії, мовчки йшли по алеї вздовж Багх-базара.

Зустрілися ми на Лал-базарі, де Банерджі повідомив мені ще одні погані новини. Перелік багажу поштового потяга до Дарджилінга зник. Було дві копії. Одна — у потягу, її могли прихопити нападники. Іншу мали підшити до документів на станції Сілда, але і досі не знайшли. Сержанта запевнили, що такі справи вимагають кількох днів і що начальник станції все переверне, а перелік знайде.

Із Лал-базара Дігбі повіз нас на Ґрей-стрит, за півмилі звідти. У цій частині міста автомобілів було небагато, і, якщо їхати й далі, можна привернути увагу, тож ми пішли пішки людними, погано освітленими

вулицями. Ми з Дігбі сховалися під плащами з каптурами, прикривши голову подобою тюрбанів, які нам, на подив колег, зав'язав констебль-сикх на Лал-базарі. Я нижче опустив каптур. Парочка *сагибів,* що прогулюються в цей час по Багх-базару, викличе таку ж небажану увагу, як і автомобіль, ба, навіть більшу. Тож скориставшися темрявою, ми намагалися рухатись якомога непомітніше. Ми з Дігбі. Не Здавайся, який не потребував камуфляжу, ішов собі, не ховаючись, на кілька кроків попереду нас, перевіряючи, чи безпечний шлях. Можу присягнутися, що сержант відчував певне задоволення від того, що може вільно іти вулицею, а двоє англійців змушені скрадатись у затінку.

Ми завернули на алею, яка не дуже відрізнялася від тієї, де знайшли тіло Мак-Олі. Прямо перед нами розляглася зграя безпритульних собак. Один подивився на Банерджі й ліниво позіхнув. Сержант почав обережно обминати тварин. Раптом із-за рогу за кілька ярдів попереду вигулькнули два велосипедисти. Вся увага Банерджі була спрямована на собак, тож велосипедистів він не почув, і попереджати нас було вже запізно. Ліхтарі стрімко наближалися, і Дігбі занервував. Ще мить — і вони наїдуть просто на нас.

— Ми близько до конспіративної квартири? — прошепотів я.

— Занадто близько, щоб засвітитися,— пробелькотів Дігбі.— Мусимо скасувати зустріч.

Таку можливість ми обговорювали. Якщо двох *сагибів* помітять поруч із конспіративною квартирою, інформатору Дігбі загрожує небезпека, а на такий ризик Дігбі не пішов би. Звісно, ці двоє могли просто проїхати повз нас і не звернути уваги, але Дігбі ясно дав зрозуміти, що, коли справа стосується місцевих, ні в чому не можна бути впевненим і нікому не можна довіряти.

Два *сагиби* в цій частині міста стануть привабливою мішенню для будь-чого — від пограбування до лінчування. Якщо нас помітять, мусимо повернутися, принаймні на кілька годин. Але інформатор чекатиме на конспіративній квартирі лише годину. Довше — занадто ризиковано. Якщо ми відступимо зараз, доведеться чекати двадцять чотири години до наступної спроби, а мені, чорт забирай, втрачати ще один день аж ніяк не хочеться. Я в розпачі роззирнувся у пошуках схованки, але нічого підходящого не побачив.

Велосипедисти наблизилися, майже порівнялись із Банерджі. Ледь вони до нього доїхали, у сержанта, схоже, виникла якась ідея. Він підняв ногу і щосили наступив на хвіст одного із собак. Тварина заверещала від болю і кинулася алеєю, немов її пробило електричним струмом, прямо на велосипедистів. Собака наштовхнувся на велосипед, чоловік вилетів із сідла і пролетів футів десять. Інші собаки, сполохані скавучанням свого родича, негайно кинулися на велосипедистів, оточили їх і почали люто гавкати. Банерджі побіг допомагати тому, хто впав, а ми, скориставшись хаосом, поквапилися далі непоміченими. Зупинилися за кілька ярдів і почекали на Банерджі. Дігбі нахилився, немов поправляв пряжку на сандаліях, я повернувся до муру, удаючи, що мочуся у відкритий жолоб. Нарешті Банерджі нас наздогнав, усміхаючись, як той дервіш.

— Гарна вистава, сержанте,— прошепотів я.

— Дякую, сер. Схоже, іноді сплячих собак обходити *не* варто.

За кілька хвилин ми стояли в затінку пошарпаного будинку, і Дігбі тихо відмикав іржавий замок і знімав ланцюга, який тримав разом дві половинки дверей. Він провів нас у темряву передпокою і забарикадував двері дерев'яною колодою. Схоже, він уже був тут

раніше, бо колоду в темряві знайшов без зайвих зусиль. Витяг коробку сірників і запалив один. Вогонь було затріпотів, але за мить уже горів рівним полум'ям, освітлюючи занедбану кімнату, пропахлу пліснявою та пилом. Часу гаяти Дігбі не став і повів нас у дальню частину будинку, де відімкнув іще одні двері, цього разу старі та трухляві, зачинені на ненадійну клямку. Ступив у коридорчик і пішов до кінця.

— Чекайте тут,— прошепотів він, коли ми дійшли до муру.

Відійшов убік і пошукав у траві, що височіла аж до пояса, швидко повернувся з дерев'яною скринею. Банерджі допоміг прилаштувати скриню під мур. Дігбі заліз на неї і, підтягнувшись, сів на мур, покликавши за собою і нас із Банерджі. Приземлилися ми в іншому садку, обнесеному муром, із протилежного боку якого були двері, освітлені ліхтарем, що висів на зігнутому цвяхові. Дігбі неквапливо перетнув двір і постукав у двері. Ті ледь прочинилися, нас оглянуло пильне око, і лише тоді двері розчахнулися, проскреготівши по землі.

Лише зараз я отримав змогу роздивитися нашого господаря: індієць середнього віку, уже почав лисіти; чорні очі сиділи на пухкенькому обличчі, немов очка на картоплині. Він курив *біді* — скручений лист, наповнений тютюном, перев'язаний з одного боку мотузочкою. Сигарета бідняка.

— Ви спізнилися,— прохрипів він, нервово затягнувшись.— Я вже збирався…

Погляд у Дігбі був такий красномовний, що чоловік замовкнув.

— Довелося діяти обережно. Чи тобі більше б сподобалось, якби ми заявилися вчасно з парочкою переслідувачів на хвості?

Чоловік підняв руки, захищаючись:

— Ні, ні. Аж ніяк!

Провів рукою по черепу, пригладив пасма засмальцьованого чорного волосся.

— Ходіть сюди,— запросив він до сходів і повів униз, у тісний льох, де смерділо по́том і камфорою.

Вказав на циновки, розкидані навколо низенького дерев'яного столика, а сам дістав пляшку і кілька склянок із грубо обтесаного буфета, який явно бачив кращі часи.

— Що скажете, помічник інспектора? — запитав індієць, піднявши пляшку.— Трохи вип'ємо перед тим, як перейти до справи?

— Добре,— погодився Дігбі.

Чоловік поставив склянки на стіл і наповнив кожну золотистою рідиною з пляшки.

— Що це таке? — поцікавився я.

— Арак,— відповів він з усмішкою.— Дуже добрий напій, ніякої помилки. Поставляють лише з півдня.

Дігбі кивнув і відпив. Я зробив те ж саме. Вогняний напій. Від нього і волосся на грудях дибки стане чи геть згорить, якщо пролити трохи.

— Не для мене.— Банерджі відсунув свою склянку.

— Не п'єш міцних напоїв? — запитав чоловік.— Усім індійцям варто пити алкоголь. І їсти м'ясо. Червоне м'ясо, особливо яловичину. Британці,— він вказав на нас із Дігбі,— не цураються алкоголю і яловичини, навіть *мемсагиби.* Тому вони й сильні. Ми, індійці, на жаль, непитущі, ще й вегетаріанці. Саме тому мусимо підкорятися.

— Годі вже,— обірвав його Дігбі.— Що ти для нас маєш, Вікраме?

Індієць криво усміхнувся.

— Справа Мак-Олі. Дуже засмучує британців. Ваші англійські газети називають її «скандальним випад-

ком» і вимагають спіймати вбивцю і негайно з ним розправитися.

Ясно, куди це веде. Вікрам мав інформацію — товар, який нам конче потрібен. Спробує підняти своєму товарові ціну. Просто попит і пропозиція. Байдуже, Лондон це чи Калькутта, інформація залишається інформацією, і економіка процвітає всюди.

— *Сагиби і мемсагиби,*— продовжив Вікрам,— охоплені панікою.

— Переходь до справи, Вікраме,— сказав Дігбі.

— Багато говорять,— вів далі індієць,— у Коссіпорі. Багато пліткують, багато міркують. Знаєте, помічник інспектора, як ми, індійці, обожнюємо потеревенити. Ви, британці, навіть закони приймаєте, аби заборонити наші балачки, але ми не здаємося. Та й із візниками побазікати ніхто не проти. Я дещо чув...

Дігбі його обірвав:

— Плітки мене не цікавлять, Вікраме. Або ти щось маєш, або ні. Годі марнувати мій час.— І почав підводитися з місця.

— Стривайте! — вигукнув індієць.— Ви ж знаєте, що я маю надійні джерела. Цінність моєї інформації висока!

Дігбі зазирнув у очі індійця і повільно сів.

— Що ж ти маєш?

Чоловік завагався, певно, обмірковував свій наступний крок. Продавати інформацію все одно, що продавати кохання. Мусиш подражнити клієнта. Покажи трохи, щоб викликати апетит, але й лиши стільки, щоб уява розігралася, щоб дурник купив твій товар.

— Дві ночі тому, у ніч нещасливої смерті *сагиба*, в одному будинку в Коссіпорі відбулася нелегальна зустріч. Якісь негідники розважали натовп індійців

нісенітницями. Палкі промови і серйозні балачки про те, що потрібно передати повідомлення британцям. Я маю всю інформацію про зустріч і про те, що відбулося потім. Гадаю, ця інформація може бути цінною для вас, помічник інспектора.

— Знаєте імена? — запитав Дігбі.

— Одне особливе ім'я мені назвали кілька разів.

Тепер настала черга Дігбі торгуватися.

— Гаразд. Отримаєш звичну суму. А тепер розказуй.

Інформатор улесливо захихотів.

— Будь ласка, помічник інспектора! З моєю інформацією ви точно кинете лиходіїв за ґрати. А за таку велику справу *бурра сагиб* нагородить вас підвищенням, не сумнівайтеся! — Він поворушив пальцями однієї руки.— Гадаю, це коштує трохи більше!

Дігбі щосили намагався утримати байдужий вигляд, але всі розуміли, що він блефує.

— Гаразд,— урешті-решт здався він,— іще двадцять.

— П'ятдесят,— випалив індієць.

Дігбі пирхнув.

— Додам тридцять, і це все, чого ти вартий. Бери, або ми підемо.

На обличчі інформатора заграла масна посмішка. Замість відповіді він просто кивнув, як це роблять індійці: немов вісімку в повітрі намалював, а ти собі гадай, погоджуються вони, не погоджуються чи просто обіцяють обміркувати все пізніше.

Дігбі витяг гаманець і відрахував вісімдесят рупій у банкнотах, простягнув через стіл. Трохи більше за п'ять фунтів, недешево, гарна ціна за гарну інформацію, якщо індієць каже правду.

— Гаразд,— сказав він,— викладай. Прозою чи віршами.

Вікрам миттєво сховав готівку в кишеню, схопився за пляшку. Наповнив склянки і підняв тост за здоров'я, тільки тоді продовжив.

— Щодо зустрічі в Коссіпорі,— почав він.— Вона відбувалася вдома в одного хлопця на ім'я Амарнат Дутта, найлютішого радикала. Раніше він видавав бенгальську газету «Новий Світанок», але британці її закрили. Але Дутта все одно зайнятий отією «боротьбою за свободу».— Індієць помахав рукою.— Усі ті нісенітниці... Проте я чув, що йому допомагають п'ятнадцять чоловіків, усі не прості: торговці, інженери, юристи. Дутта виголошує промови, але всіх приваблює інша особа: Беной Сен.

— Сен? — раптом пожвавішав Дігбі.— Тож він повернувсь у Калькутту?

Вікрам задоволено закивав.

— О так! Жодної помилки! Сен агітує за рішучі дії проти британської агресії. Каже, що потрібно передати британцям повідомлення, яке вони не змогли б проігнорувати. Усі слухачі в захваті від його пристрасної промови! Тоді містер Дутта каже, що всі мусять звернути увагу на заклик Сена до енергійного протесту, після цього народ розходиться.

— Що сталося потім? — запитав я.

Вікрам усміхнувся.

— Це найінтригуюча частина, інспекторе *сагиб!* Коли наступного дня знаходять тіло, люди кажуть, що це справа рук Сена.

— Чому не одного з тих, хто був присутній на зустрічі? — поцікавився я.

Інформатор похитав головою.

— Неможливо, *сагибе.* Усі ті люди — юристи і бухгалтери; ви, британці, називаєте таких осіб революціонерами в кріслах.

— А ви як вважаєте? — звернувсь я до Дігбі.

— Згоден із Вікрамом,— відповів той.— У Калькутті повно таких бенгальців: одні балачки, ніяких рішучих дій. Їхнє уявлення про дії — це написання офіційних листів віце-королю. Вони ніколи нікого не вб'ють. Ні, це має бути Сен.— Він обернувся до Вікрама.— А де він зараз?

Індієць розіграв переляк.

— На жаль, *сагибе,* цього я не знаю. Можу спробувати дізнатися, але така інформація не дешева. І буде напрочуд добре, якщо я отримаю аванс, щоб покрити витрати.

Дігбі кинув на стіл іще одну десятку. Вікрам усміхнувся і сунув купюру в кишеню.

Ми залишили інформатора і повернулися до муру, а тоді й у конспіративну квартиру, звідти попрямували до автомобіля на Ґрей-стрит.

Було вже пізно, але Дігбі випромінював енергію, немов гун, що потрапив на ковбасну фабрику. Ми всі відчували, що справа, можливо, зрушила з місця, але він радів найбільше. У пориві привітності він запропонував підкинути мене до пансіону. Навіть Банерджі пообіцяв підвезти до найближчої стоянки рикш.

— Розкажіть мені про Беноя Сена,— попросив я Дігбі, коли сержант вийшов біля стоянки.

— Фактично він є лідером «Джугантара»,— відповів той,— одного з численних революційних угрупувань, які намагаються випхати нас із Індії. Мерзотники, відповідальні за вбивства кількох поліцейських. Під час війни вони розробили план контрабанди зброї від бошів. Сподівалися ініціювати озброєне

повстання і влаштувати заколот у полках місцевої армії. Вони все врахували, і ми мали б море крові, якби не втрутилася військова розвідка. Тож ми почекали, коли прибуде вантаж, і захопили їхніх ватажків зненацька. Більшість керівників «Джугантара» було заарештовано або вбито при спробі втекти. Сену єдиному вдалося зникнути. Ходять плітки, що він переховувався десь у горах, неподалік від Читтагонга. Мабуть, планують щось дійсно значне, якщо він ризикнув повернутися.

Дігбі висадив мене біля «Бельведера», і я вже почав сумніватися, чи справедливим було моє ставлення до нього. Сьогодні він мене вразив, із таким апломбом приборкавши інформатора. І якщо вже бути до кінця чесним, на його рахунку всі успіхи в нашій справі — від ідентифікації тіла та надання злочинові статусу політичного до встановлення головного підозрюваного. Під гонором і колоніальною претензійністю ховається досить порядний офіцер. Цікаво, чому ж він і досі лише помічник інспектора?

Коли я увійшов, у вітальні ще горіло світло. Вечеря скінчилася вже дві години тому, але, судячи з голосів, місіс Теббіт і кілька постояльців іще не спали. Я зрозумів, що чекали на мене. Мабуть, побачили заголовки в «Стейтсмені» й хочуть почути все з перших вуст. Я зачинив двері якомога тихіше і навпочіпки прокрався передпокоєм, сподіваючись прослизнути до своєї кімнати непоміченим, немов школяр, який повертається до спальні після відбою. Мені вдалося дійти до сходів, коли двері вітальні раптом розчинилися і звід-

ти полилося світло, у якому безпомилково виділявся силует місіс Теббіт. Усе в цій жінці було загрозливим, навіть тінь.

— Капітане Віндгем, ось і ви! — вигукнула вона, немов проголошуючи друге пришестя Господа.— Я так і подумала, що ви працюватимете допізна, тож залишила вам холодну вечерю. Ви ж, певно, зголодніли.

— Дуже люб'язно з вашого боку, місіс Теббіт,— подякував я,— але я обійдуся, дякую.

— Облиште, капітане! Ви мусите відновити сили. Урешті-решт, ми довірили вам захищати себе від усіх нечестивих індійців у ці непевні часи.

Якщо дивитися з мого місця, вигляд вона мала такий, ніби і сама себе чудово захистить від індійців, нечестивих чи ще яких. А враховуючи габарити жінки, я б сказав, що захисту вимагають саме місцеві мешканці. Бути грубим мені не хотілося, уникнути вечері і запитань, схоже, не було жодного шансу, тож я скорився перед неминучим. Принаймні мене навчили правильно відповідати на запитання. Я посміхнувся, пройшов за нею в їдальню і сів, вона налила мені келих вина і принесла шматок холодного м'ясного пирога і хліб із маслом. Проста їжа. Сподіваюсь, і далі нічого поганого мені не загрожує. Щойно я взявся за пиріг, увійшли Бірн із Петерсом, явно з наміром скласти мені компанію. Місіс Теббіт принесла і їм по келиху, собі ж налила чарочку шеррі.

— Просто жахливо, що сталося з Мак-Олі,— сказав Петерс, ні до кого особисто не звертаючись.

— Моторошно стає, як подумаю,— підтримала його місіс Теббіт.— Навіть у власному ліжку ми не можемо почуватися в безпеці.

Я міг би зауважити, що вбили Мак-Олі не у власному ліжку, а за п'ять миль від нього, на алеї біля

борделю. Та, підозрюю, їм би це не сподобалося. Натомість я зосередився на частуванні.

— Ганьба! Ось що це таке, місіс Теббіт,— продовжив Петерс.— Нахабство. Холоднокровно вбити представника короля прямо тут, у другому місті імперії! Навіть не знаю, як ці скажені бандити наважились.

Ще кілька хвилин він із піною на губах виливав своє обурення, місіс Теббіт схвально притакувала.

Тоді вона повернулася до мене:

— Чи не могли б ви заспокоїти нас, капітане?

Я відповів звичними словами: ми робимо все можливе; ретельно проводимо розслідування, жоден камінчик не залишиться на своєму місці, усе перевернемо тощо; але її це не вдовольнило, тож я додав:

— Особисто вам нема про що хвилюватися.

— Усе це дуже добре, капітане,— сказала вона,— але що, як це початок запланованої кампанії? Якщо так триватиме далі, європейці боятимуться на вулиці виходити після темряви.

— Цього не станеться,— заспокоїв я.— Ви мене дивуєте, місіс Теббіт. Витончена жінка доброї англійської породи. Аж ніяк не очікував, що вас залякають вчинки кількох незадоволених індійців. Візьміть себе в руки, мадам!

Спрацювало. Коли логіка не діє, бажаний результат можна отримати, удавшись до гіпертрофованого заклику до патріотизму.

— Авжеж,— забелькотіла вона,— я не хотіла...

— Капітан має рацію,— підтримав Бірн.— Ви ж самі знаєте, місіс Теббіт, таке і раніше траплялося. Якщо хочете знати мою думку, ті, хто чинить насильство,— не проблема. Проблемою є ті, хто проповідує *ненасильство.* Нехай вони називають це «мирною неспівпрацею», але насправді це економічна війна.

Узяти цей бойкот британських тканин. Торгівля від нього жорстоко постраждала. Мої замовлення за минулий рік знизилися на тридцять відсотків, у деяких регіонах навіть на *п'ятдесят!* Якщо так і далі триватиме, улітку я втрачу роботу. Боже всемогутній, це відбувається не лише в Бенгалії, а по всій країні! І найгірше те, що ми нічого не можемо вдіяти. Тобто не можна ж кидати за ґрати лише за те, що не купляють тканини.

Після цих слів Бірна за столом запанувала зловісна тиша. Обличчя у місіс Теббіт було таке, наче її світ руйнується. Від Петерса ледь пара не валила. Що ж, їм можна тільки поспівчувати. На їхню думку, саме вони й побудували цю країну, а тепер усе, що вони зробили, виявляється під загрозою. І збагнути такого нахабства вони не могли. Як після всього, що вони зробили для цієї землі, індійці мають безсоромність вимагати збирати речі та повертатися до Англії? Але за всим цим ховався справжній страх. Місіс Теббіт і подібні до неї, може, і вважали себе британцями, але, крім Індії, вони нічого не знали, не мали іншого життя, крім вечірок у садочках і коктейлів у клубах. Вони нагадували гібридну квітку, яка потрапила до Індії і так прижилася, що, якби її повернули до Британії, вона б зів'яла і загинула.

Я доїв, і місіс Теббіт прибрала тарілку.

— Уже пізно,— сказав Петерс,— лягатиму спати.

Він підвівся і побажав доброї ночі, і незабаром його втомлені повільні кроки почулися зі сходів. Місіс Теббіт, зрозумівши, що більше інформації не отримає, також вибачилась і пішла. Лишилися ми з Бірном і половиною пляшки червоного вина. Він витяг пару сигарет і простягнув одну мені. Я взяв і запалив.

— Наскільки вас стосується справа Мак-Олі, капітане? — запитав він. Особливої зацікавленості в його голосі не було. Складалося враження, що він просто бажає заповнити тишу.

— Боюсь, саме я і мушу її розкрити,— відповів я.— Але не можу сказати нічого, крім того, що сказав іншим.

— Розумію,— кивнув він.— Було б значно краще, якби ситуація поліпшилась. Я ж бо сподівався, що всі ці нісенітниці щодо незалежності припиняться разом з війною.

— Не співчуваєте? Мені здавалося, що більшість ваших співвітчизників дещо іншої думки.

— Як торговець текстилем я їм абсолютно не співчуваю. Хоча як ірландець...— Він посміхнувся.— Але то вже інша справа.

Він підняв склянку.

— Справа в тому,— продовжив, випивши,— що ваші пересічні індійські терористи, принаймні бенгальські, переважно некомпетентні. Вони витрачають свій час на сварки між собою, а коли не сваряться,— на щастя, більшість часу — вони підривають самі себе, не завдаючи нікому шкоди. Коли часом когось і вбивають, то жертвою виявляється невинний перехожий, але зовсім не той, у кого вони цілилися. Урешті-решт вони незабаром самі себе перестріляють або їх переловлять. Запевняю вас, капітане, так триватиме ще сотню років, тож імперія навіть не похитнеться. Проблема, бачите, у тому, що ваш класичний бенгальський революціонер — дилетант. Погляньте на них: вони усі з вищої касти, аристократи, які вважають цю справу шляхетною, романтичною боротьбою. І все це дуже добре й ошатне на університетських дебатах, та якщо хочеться покінчити зі сторіччям британської влади,

потрібні справжні грубі чоловіки. Хлопці з робочого класу, які вміють працювати. А не гурт кволих інтелектуалів, які не здатні відрізнити рукоятку маузера від дула.

— Якщо вони такі некомпетентні, як ви кажете,— запитав я,— чому всюди тільки й розмов, що про вбивство Мак-Олі?

Бірн замислився, ковтнув вина і лише тоді відповів:

— Знаєте, скільки в Індії британців, капітане?

— Півмільйона? — припустив я.

— Сто п'ятдесят тисяч. І все. А знаєте, скільки тут індійців? Я вам скажу: триста мільйонів. Як же ста п'ятдесятьом тисячам британців утримати під контролем триста мільйонів індійців?

Я не відповів.

— Моральна вищість.— Він помовчав, щоб фраза справила враження.— Щоб така мала кількість правила багатьма, правителі мають створити ауру вищості над підлеглими. Не лише фізичної чи військової вищості, але й *моральної* вищості. І ще більш важливо, щоб їхні піддані, у свою чергу, *повірили,* що вони нижчі, що вони вимагають контролю заради власного ж блага. Схоже, що від часів битви під Плессі ми тільки те й робили, що ставили місцевих мешканців на місце, переконуючи, що вони потребують нашого керівництва, нашої освіти. Їхню культуру ми представляли варварською, релігії — утвореними навколо фальшивих богів, навіть архітектура мала бути нижчою за нашу. Навіщо б іще ми будували той у дідька величезний і огидний Меморіал Вікторії з білого мармуру, більший, аніж Тадж-Махал? Господи, та ми ж навіть *фактам* не дозволяємо кинути тінь на образ, який створили. Погляньте на атлас для індійської навчальної школи. Вони розташували Британію та Індію поруч, і кожна займає цілу сторінку.

Ми навіть масштаби їм не показуємо, щоб маленькі темні діти не зрозуміли, якою крихітною є Британія у порівнянні з Індією!

Проблема, капітане, у тому, що за останні двісті років ми наїлися власної пропаганди. Ми повірили, що є вищими за покидьків, якими керуємо. І якщо щось загрожує цій вигадці, воно являє загрозу і цілій споруді. Саме тому справа Мак-Олі і здійняла такий сморід. Це напад на двох рівнях. По-перше, вона показує, що принаймні деякі індійці більше не вважають себе нижчими настільки, що можуть навіть убити видатного члена вищого класу, а по-друге, це розхитує нашу вигадку про вищість.

Він допив останні краплі вина.

— Тож ви не вірите у вищість білої людини?

— Я тут уже понад п'ятнадцять років і ще не бачив жодного доказу. Слухайте, я ірландець, капітане. У Лондоні багато хто вважає мене дурним Педді[1]. Якщо мені це не подобається, яке ж я маю право запевняти, що вищий за людей іншої раси? Часи змінюються, капітане. Старий порядок руйнується. Погляньте лише на мапу Європи, і самі переконаєтеся. Польща, Чехословаччина, інші щойно народжені нації. Якщо ми віримо, що вони мають право на самовизначення, то чому ж індійці мають від них відрізнятися?

Я докурив сигарету, він дивився в порожню склянку.

— Хай там як,— нарешті сказав він,— уже пізно. Час лягати.

Підвівся і побажав мені доброї ночі.

— Здається, мусимо попрощатися,— зауважив я.— Ви ж уранці вирушаєте до Ассаму, чи не так? На чайні плантації?

---

[1] Педді — глузливе прізвисько ірландців.

— Так, мусив,— посміхнувся він.— Та ні. Боюся, змінилися плани. Застряв тут іще на кілька днів.

Я побажав йому доброї ночі і посидів сам, покурив. Бірн висловив цікаву думку. Я міг би запевнити його, що мої уявлення про британську вищість загинули у Фландрії разом із моїми друзями. Хоча, що б це змінило? І самовизначення, і моральна вищість мені байдужі. Убито людину, і моя справа — знайти вбивцю. Нехай політика залишається іншим.

П'ЯТНАДЦЯТЬ

На стелі зі скреготом обертався електричний вентилятор, але температура в кімнаті навряд чи була нижчою. Я вже кілька днів тому здогадався, що функція у нього скоріше декоративна, але все одно вмикав, плекаючи примарні надії.

Іще одна спекотна бенгальська ніч. Така вогка, що можна задихнутися. Вода мало не висить у повітрі. Піт стікає з тіла і всмоктується в ліжко. Я відчинив вікно, щоб створити хоч якийсь протяг, але натомість напустив комарів, яких, як переконувала мене місіс Теббіт, не існувало.

Поглянув на годинник. Дванадцята сорок. Постукав по циферблату і підніс до вуха. Цокає, хоч і не ритмічно, тож зараз має бути майже друга. Перевернувся, спробував улаштуватися зручніше на вологому матраці, але битву я вже програв. Сон сьогодні не прийде.

Бажання відвідати моїх нових друзів з Тіретта-базару стало майже нестерпним, забуття кликало до себе з такою силою, що її важко було ігнорувати. Але «О» — мій слуга, а не господар, і краще нехай ним і залишається. Він може бути підступним, тож варто ставитись до нього з повагою, а ні — то помститься. Інші цього не розуміють, він оволодіває ними. Цілком. Допоможе дисципліна. Це як перепливати річку на спині у крокодила: люди вважатимуть вчинок відчайдушним, але

якщо знаєш, що робиш, дістанешся туди, куди хочеш. Весь фокус у тому, щоб тебе не з'їли, а для цього потрібно все тримати під контролем. А я, сказав сам собі, і тримаю. Тож залишився в кімнаті, лежав і дивився, як монотонно обертається вентилятор.

Потягнувся, щоб взяти з підлоги пляшку віскі, але її там не було. Я вилаявся. Може, дурна покоївка її викинула? Навряд чи. Вона все життя працює на місіс Теббіт, а це означає, що на незалежні вчинки такого масштабу не здатна. Я сів і оглянув кімнату. Пляшка стояла на краєчку стола, етикетка виблискувала в місячному світлі.

Я через силу підвівся, покульгав до столу і налив подвійну порцію, щедро хлюпнув води з-під крана. Та щойно налив, пригадав попередження місіс Теббіт щодо водопровідної води. Знову вилаявся і зазирнув у склянку, зробив ковток і повернувся в ліжко. Холеру може й не підчеплю, а от благородний напій виливати шкода.

Сів на ліжко і вкотре запитав себе, що я тут роблю, у країні, де місцеві мешканці нас зневажають, клімат зводить із розуму, а вода вбиває. І не лише вода. Схоже, усе тут створене для вбивства європейців: їжа, комахи, погода. Немов Індія реагує на нашу присутність так, як імунна система на сторонній предмет. Навіть дивно, як узагалі таким, як Мак-Олі, вдається протриматися так довго. Сказати, що його вбив індієць, це все одно, що сказати, буцімто його вбила Індія. Обидві фрази мають те саме значення.

Але ми тут жили і живемо, шляхетні англійці, що стіною стали, опираючись невблаганній ворожості природи і людей. Ми запевняємо себе, що приборкали цю дику землю залізницями і розривними кулями, і чорт нас забирай, якщо так легко звідси підемо,

якою б не була ціна в мертвих цивільних службовцях та промочених джином жінках. Урешті-решт, ми ж робимо схвалену Господом справу. Несемо цим бідолашним душам слово Боже і вільний ринок. А якщо і заробляємо при цьому, то на це воля Божа.

На серце немов важкий тягар опустився. Індія мене пригнічувала, як, схоже, і всіх. Ніхто не почувався тут щасливим. Британці нещасні. І Дігбі, і Бучан, і місіс Теббіт, і Петерс. Усі сердиті, налякані або пригнічені, іноді все це разом. Індійці — принаймні освічені — не набагато веселіші, чи то місіс Боуз, що похмуро скоряється нашій гегемонії в її країні, чи Не Здавайся зі своїм чесним, меланхолійним, винуватим обличчям.

Звісно ж, існує ще й Енні. Вона не належить до жодного табору, але теж на щасливу не схожа. Вона сумна. Намагається приховати цей сум за гумором і своєю чарівною посмішкою, але час від часу, як, наприклад, біля «Червоного слона», він прориває ться на поверхню. Вона схожа на птаха в іржавій клітці.

Якщо щастя й існує в Індії, то шукати його, можливо, варто серед бідних, неосвічених, які не мають відношення ні до британської, ні до індійської еліти. Серед таких, як рикша Салман. Щастя для нього — це повний шлунок і *біді* на ніч, і байдуже, хто там сидить у Будинку письменників і керує країною, *сагиби* в костюмах чи *бабу* в *дхоті*[1].

Думки розбігалися. Якоїсь миті повернулися до Сари, як і завжди. За місяці, що минули після її смерті, я зрозумів, що майже не знав її. За три роки нашого подружнього життя ми провели разом загалом п'ять тижнів. П'ять тижнів. Занадто короткий час, якого ви-

---

[1] Дхоті — довгий прямокутний відріз тканини, який обертають навколо ніг і стегон, а один із кінців пропускають між ногами і зав'язують вузлом.

стачило лише на те, щоб спогади про неї назавжди закарбувались у моїй пам'яті. Мене охопила лють. Доля мене обдурила. *Доля.* Не Бог. Бо я більше не вірив у Всемогутнього. Правду кажучи, почав сумніватись у його існуванні ще у траншеях — важко не питатися, де ж він є, коли твоїх друзів розриває на шмаття,— але продовжував звертатися до нього з молитвами, сподіваючись, що він проведе мене крізь цю війну, немов молитви мої були важливіші за благання мільйонів, яким так не пощастило. Але віру мою розбила саме смерть Сари. Цікаво, що в існування божества можна вірити, доки не втратиш найдорожчу людину.

Перед світанком думки повернули до Бірна. Кумедний хлопець. Більшість часу вдає із себе привітного блазня, патякаючи про текстиль і чайні плантації, але якщо застати його наодинці із самим собою, от як сьогодні ввечері, він справляє враження розумної і проникливої людини. Я пригадав його слова про бенгальських революціонерів, їхні дивакуваті уявлення про шляхетну боротьбу і загальне щастя. Він має рацію. Такі люди і гадки не мають, що таке війна. Справжня війна, із кров'ю та різаниною, із криками помираючих. На ній не місце для ідеалів. Справжня війна — це пекло, і вона не щадить ані друзів, ані ворогів.

Мене немов підкинуло. Напад на поштовий Дарджилінга. Раптом на мить усе стало жахливо ясно. Я рвучко підвівся і квапливо натягнув форму. На вулиці ще темно, але мені потрібно до кабінету. Я знаю, чому не пограбували пасажирів. І маю теорію, чому не взяли поштових мішків, і якщо це правда, то ми маємо більшу проблему, аніж смерть залізничного охоронця.

ШІСТНАДЦЯТЬ

П'ятниця, 11 квітня 1919 р.

Я вийшов із пансіону і кинувся до стоянки рикш на розі. Салман розтягнувся на циновці під своїм візком. Почувши мої кроки, він розплющив очі й підвівся. Прокашлявся і сплюнув у жолоб на узбіччі.

— Служба, *сагибе?*

Я кивнув і заліз у візок. Пальцем правої руки Салман смикнув маленький потертий олов'яний дзвоник, що висів на мотузці, обмотаній навколо талії. Немов дитяча іграшка дзенькнула. І ми вирушили.

Незважаючи на ранню годину, народу було багато. Ранок був вогким, небо ледь починало змінювати колір із рожевого та помаранчевого на блакитний, обіцяючи ще один спекотний день.

На столі на мене чекала записка від Деніелза, вимагаючи йому зателефонувати, як тільки зможу, щоб домовитися про зустріч із комісаром. Що ж, я не проти. Із задоволенням зустрінуся, бо маю що йому розповісти.

Зателефонував до кабінету Деніелза, але ніхто не відповів. Тільки шоста ранку, і він, певне, іще в ліжку, тож я з особливим задоволенням нашкрябав для нього сердиту записку, у якій скаржився, що телефонував йому кілька разів, бо терміново мушу звітувати

комісару про розвиток подій. Гукнув *пеона* з коридора і послав із запискою до кабінету Деніелза.

Переконавшись, що він пішов у правильному напрямку, я набрав номер комутатора і попросив чергового офіцера прийняти повідомлення для Не Здавайся. Сержант був уже на місці, тож я попросив його зайти і прихопити із собою матеріали щодо Беноя Сена і терористичного угрупування «Джугантар».

За десять хвилин він постукав у двері й увійшов до кабінету, завантажений пухкими брунатними теками. Поклав на стіл і з полегшенням зітхнув.

— Ось, сер,— сказав він.— Товстіші — з інформацією про «Джугантар». Усе, що зібралося за десять років. Тоненька — про Сена.

— Гарна робота, сержанте,— похвалив я.— Є новини про загублений перелік багажу з поштового Дарджилінга?

— Боюсь, ні, сер. Продовжуватиму питати.

Я відпустив його і почав читати про «Джугантар». Класична оповідка, як від початку нешкідлива група людей перетворилась на значну терористичну загрозу. Перші теки містили переважно звіти з місць злочину, де сталася незначна крадіжка або когось задушили. Пізніші матеріали демонструють перехід до озброєних нападів і більш складних злочинів. Вони почалися з пограбувань таксі і закінчилися пограбуваннями банків. Прибуток від цих нападів ішов на оплату зброї і частин для бомб. Щодо вбивств, то жертвами стали переважно поліцейські, більшість із них місцеві, і кілька незначних британських урядовців. Що цікаво, вказувалась і кількість невдалих спроб убивства. У більшості випадків, терористи навіть не наблизилися до обраних жертв через сміхотворно незграбні дії, або ж зброя зрадила, чи то їх викрили інформатори.

Крім звітів із місць злочину було кілька звітів розвідки. У них робили припущення щодо ієрархії в організації та її структури, викладали інформацію про регіональні осередки по всій Бенгалії та їхні контакти з терористичними фракціями в інших частинах Індії. Очолював групу бенгалець на ім'я Джатіндранат Мухерджі, якого індійці називали «Багха Джатін» — «Тигр».

Під час війни діяльність «Джугантара» значно активізувалась, і кілька останніх тек були присвячені виключно періоду 1914–1917 років. Схоже, Тигр бачив у війні сприятливу нагоду вигнати британців із Індії, і кілька звітів були присвячені нападу, який він і його люди влаштували на склади компанії «Родда і К°», де зброї було найбільше в Калькутті. Вони втекли з десятьма ящиками зброї та амуніції, включаючи п'ятдесят маузерів і сорок шість тисяч одиниць боєприпасів.

Утім, більшість документів стосувалася так званої «німецької змови», плану придбати зброю у кайзера, захопити Калькутту і підняти повстання індійських полків по всій Індії. Описувалися зв'язки групи з повстанськими індійськими організаціями аж у Берліні і Сан-Франциско, детально викладали, як через ці організації проводили оплату перевозки зброї. Урешті-решт групу скомпрометували шпигуни, що працювали на військову розвідку, і повстання в Бенгалії та Пенджабі придушили на самому початку. Мухерджі з п'ятьма своїми приятелями зачаївся, і знайшли його біля Балазора: зрадили місцеві. Підключилася військова розвідка, Мухерджі і ще двох смертельно поранили. Ще двох узяли в полон. Один утік. Беной Сен.

Я взяв документи Сена. Кілька фактів і жодної світлини чи хоч намальованого портрета. Більшість інформації стосується його відношення до ранніх

нападів. Пізніше з'явилися чутки, що він відіграє не останню роль у плануванні операцій, але нічого конкретного. Військова розвідка, маючи кращі ресурси і шпигунів серед членів «Джугантара», мабуть, знає про цього чоловіка значно більше. Мусимо отримати допуск до інформації про нього. Цікаво, чи їхня обіцянка надати яку завгодно допомогу поширюється на ці документи? Чомусь я сумніваюсь.

Задзеленчав телефон. Я підняв слухавку. На іншому кінці лінії важко дихав Деніелз. Комісар може прийняти мене у своєму кабінеті за десять хвилин.

Я сидів перед порожнім кріслом лорда Таггарта, прислухаючись до повільного цокання годинника в кабінеті. Лорд Таггарт запізнювався, і Деніелз не пояснив чому. Тож я сидів, а величний король Ґеорґ V дивився на мене зі свого піднесеного місця на стіні. Двері відчинилися, й увійшов лорд Таггарт, срібні ґудзики щойно випрасуваної форми спалахнули в сонячному світлі.

— Перепрошую, Семе,— сказав він, жестом запросивши мене сісти, і важко опустився у шкіряне крісло.— Що маєш для мене?

Я розповів про зустріч з інформатором Дігбі і що тепер у нас з'явився головний підозрюваний в особі Беноя Сена.

Зачувши ім'я Сена, він нашорошився.

— Отже, старий лис нарешті повернувся додому,— сказав він скоріше собі, ніж мені, і продовжив: — Гарна робота, Семе. Даю тобі дозвіл скористатися будь-якими засобами, щоб його вистежити. Роби те, що мусиш. Я так довго на це чекав, що не хочу, аби

він знову вислизнув крізь пальці. А я тим часом проінформую лейтенант-губернатора про наші успіхи.

— Може, краще зачекати, доки не схопимо Сена? — насмілився я зауважити.

Таггарт похитав головою.

— Ні. Може, це і здається слушним, Семе, але такий хід може поставити хрест на кар'єрі усіх нас, якщо лейтенант-губернатор дізнається, що ми приховували від нього інформацію. До того ж Сена можуть допомогти знайти інші його служби.

— Іще одне,— сказав я.— Гадаю, Сен може бути пов'язаний із нападом на поштовий Дарджилінга.

— Продовжуй.— Голос Таггарта був таким спокійним, немов я розповідав про найприроднішу річ у світі.

— Підозрюю, що напад здійснили терористи, а не *дакоїти.* Це єдине пояснення, яке має сенс. Нападники шукали щось особливе, що мало б бути у сейфах потяга. На щастя, у сейфах нічого не було. *Дакоїти* не пішли б із порожніми руками. Вони принаймні позабирали б коштовності у пасажирів. А от терористів дрібні крадіжки не цікавлять. Як мені сказали, це образило б їхнє почуття справедливості.

— Що ж вони шукали, Семе? — поцікавився комісар. Немов хотів наштовхнути мене на відповідь, яку сам уже знав.

— Можу припустити, що їм потрібна була готівка. І багато. Її й хотіли знайти у сейфах.

— Чому ж тоді не взяли поштових мішків?

— Час,— сказав я.— Щоб отримати гроші за цінні папери, потрібен час.

— Це означає, що готівка їм потрібна терміново,— продовжив Таггарт.— Які висновки з цього можеш зробити?

Відповідь була очевидною:

— Шукають можливість укласти договір на постачання зброї. Якщо цей Сен раптом повернувся до Калькутти і він стоїть за цим нападом, схоже, убивство Мак-Олі — лише перший постріл у великій і кривавій битві.

— Мусиш поділитися своїми висновками з військовою розвідкою,— кивнув Таггарт.— Якщо ти маєш рацію, ми зіткнулися із чимось значно небезпечнішим, ніж я передбачав. Сена і його когорту потрібно зупинити, доки вони не поклали початок терору. Беріться за роботу, капітане.

Я підвівся і попрямував до дверей, але на півдорозі зупинився й обернувся.

— Ви знали, чи не так, сер?

Таггарт підвів на мене погляд.

— Знав що, Семе?

— Що напад на потяг не просто зухвале пограбування *дакоїтів?*

— *Підозрював,* Семе. Я не *знав.* Коли вже на те пішло, і досі не знаю.

— Чому ж не заявили про свої підозри раніше?

— Довіряю твоїм висновкам. До того ж, якби я натякнув, що це може бути справою рук терористів, усі матеріали передали б до рук військової розвідки. Тобі й нюхнути б там нічого не дали. Мені, до речі, теж.

Я подякував за відвертість і повернувся до свого кабінету. Сумна ситуація, але, на мою думку, є в ній дещо і на нашу користь. Сейфи були порожніми. Це означає, що Сен і досі не отримав фінансів для купівлі зброї. Отже, ми маємо шанс. Мусимо тільки знайти його першими, аніж він знайде гроші.

СІМНАДЦЯТЬ

На березі ріки на південь від міста розташувався форт Вільяма. Резиденція східного командування армією, а ще штаб-квартира військової розвідки, підрозділу «Н». Ми з Банерджі сиділи на задньому сидінні поліцейського автомобіля і прямували туди.

— Генерал Клайв наказав перебудувати його після битви під Плессі,— дивувався Банерджі, коли ми під'їжджали по обсадженій пальмами алеї до Казначейських воріт форту.— Це коштувало понад два мільйони фунтів. А звідси жодного пострілу не зробили.

Форт надто відрізнявся від інших військових баз, які я будь-коли бачив. Почати вже з того, що тут було своє поле для гольфу. Може, це й пояснювало такі великі витрати.

— А що місцеві думають про Беноя Сена? — запитав я.

— Ну,— завагався Банерджі,— після смерті Багха Джатіна Сен став народним героєм. Його бачили майже в усіх містах між Силгетом і Сандарабаном: молиться за селян і закликає кару Божу на корумпованих урядовців. Його називають Привидом. Наполовину Робін Гуд, наполовину Кришна. Селяни його обожнюють. Саме тому він і переховувався понад чотири роки, незважаючи на кругленьку нагороду за його голову.

— А чи не ходять чутки, що останнім часом він повернувся до терористичної діяльності?

— Мені про це невідомо, сер, але таке поліцейському навряд чи розкажуть.

— А яке *ваше* враження про цю людину?

Банерджі на мить замислився.

— Гадаю, після смерті Джатіна й інших ватажків люди перетворили Сена на легенду собі на користь. Для тих, хто чекає жорстокої революції, він боєць за свободу, який може перехитрити британців і надихнути народ. Символ того, що боротьба триває. Він їм потрібен, щоб зберегти власну гідність. Водночас для британців, принаймні для «Стейтсмена» і його читачів, він таке собі пугало. Утілення всього, що їх лякає, кровожерливий комуніст, який не заспокоїться, доки не буде вбито або вислано з країни останнього англійця. Він служить чудовим виправданням таким речам, як закони Роулетта. Особисто я вважаю, що він ні те і не інше.

Ми зупинилися біля перевірочного пункту Казначейських воріт. Форт Вільяма справляв враження. Споруда у формі зірки займала три квадратні милі, була збудована з цегли і вапна, у ній розміщувалися тисячі військових і службовий персонал. А ще це місце ганебно відомої калькуттської «чорної ями»[1], яка є, як добре знає кожен англійський школяр, символом довічного бенгальського віроломства.

---

[1] Калькуттська чорна яма — назва маленької тюремною камери, де вночі на 20 червня 1756 року було закатовано багато англійців, які захищали місто. Згідно звіту командира гарнізону, із 146 полонених вижили тільки 23. Цей випадок наводився як зразок варварства і став приводом для взяття Калькутти у 1757 році, а згодом і підкорення усієї Бенгалії.

Водій показав наші папери похмурому вартовому, той театрально прискіпливо їх вивчив і лише тоді махнув, щоб ми проїжджали за червоні мури кілька футів завтовшки. Опинившись усередині, ми проїхали повз кількох триповерхових будівель, бараків, як я зрозумів, і охайних рядів офіцерських бунгало, за якими починалася вулиця з крамницями, поштовим відділенням і кінотеатром. У центрі розташувалася церква Святого Петра з вежами і контрфорсами. Загалом, усе містечко нагадувало скоріше якесь селище в Суссексі, ніж військовий гарнізон.

Військовій розвідці я не довіряв. Це почуття вигострилося за багато років, починаючи з моєї служби в особливому відділку, тоді, під час війни, коли я і сам був гвинтиком у цьому механізмі. Так, людьми вони були розумними і винахідливими, працювали, як самі були переконані, на благо нації та імперії. Але якщо ціль була шляхетною, засоби такими не були. Як поліцейський, що підкоряється букві закону, я вважав, що їхні методи часто бувають огидними, аморальними і, найгірше за все, не-англійськими. Утім, зараз до них звернутися — справжнє полегшення. Їхня допомога є життєво необхідною, якщо ми дійсно хочемо запобігти добре підготовленій терористичній кампанії.

Я виклав Банерджі свою теорію про те, що вбивство Мак-Олі й напад на поштовий потяг Дарджилінга пов'язані між собою і за обома цими справами стоїть «Джугантар», і ми мусимо просити військову розвідку допомогти вистежити Сена.

Обличчя у Банерджі потемніло.

— Вам щось не подобається, сержанте?

Він нервово посовався на сидінні.

— Я можу бути відвертим, сер?

Я кивнув.

— Зробіть таку ласку.

— Ви справді зацікавлені в тому, щоб дізнатися правду про це вбивство?

Запитання мене здивувало.

— Дізнатися правду — наш обов'язок, і ми не мусимо мати ані страху, ані упереджень,— відповів я.— Саме це ми і робитимемо.

— Перепрошую,— сказав Банерджі,— але якщо це дійсно ваш намір, то допитати Сена напрочуд важливо. Чи не так, сер?

— Саме так.

— У такому разі, сер, я б порадив бути обережним у розмові з військовою розвідкою. Вони мають репутацію швидких на розправу.

— Ви пропонуєте приховати інформацію від підрозділу «Н»?

— Я кажу, сер, що коли ви хочете знайти Сена живим, то важливо знайти його раніше за розвідку.

Ми зупинилися біля великої адміністративної будівлі, а з голови мені не йшли слова Банерджі. Підсвідомо я був тієї ж думки, але виконати його прохання неможливо. Іншого вибору я не маю, мушу викласти все підрозділу «Н». Занадто високі ставки. До того ж я і так уже все розповів лорду Таггарту, а він звітував лейтенант-губернатору. Якщо я і триматиму язик за зубами, вони все одно дізнаються.

Тепер мушу сушити голову, що робити з Банерджі. Планував узяти його із собою на зустріч із полков-

ником Доусоном, але вже сумніваюся. До того ж Доусон триматиметься сто́рожко, якщо під час нашої розмови в кімнаті буде присутній індієць. Урешті-решт, я пішов сам, залишивши Банерджі з водієм.

Я увійшов, минув двох млявих охоронців і постукав у перші-ліпші двері та запитав молодшого офіцера, де можна знайти полковника Доусона. Він спрямував мене до кімнати 207 на третьому поверсі.

Кімната виявилася великим кабінетом, у якому кипіла діяльність. Там стояло з дюжину столів для офіцерів та їхніх помічників. На одній стіні було пришпилено кілька великих мап Індії, Бенгалії і якогось міста, певне Калькутти. Кожну вкривала купа прапорців, хрестиків та кружечків. Через гудіння голосів і гуркіт друкарських машинок на мою появу ніхто не звернув уваги. Я запитав юну секретарку у формі кольору хакі, де знайти Доусона. Вона вказала на перегородку з матовим склом у кутку кімнати. Я подякував, підійшов до перегородки і постукав.

— Заходьте,— пролунав гучний голос.

Я так і зробив. І ступив у хмару диму.

— Полковнику Доусоне? — Крізь туман я розди-вився кремезного офіцера-вусаня з люлькою в зубах.

Років під сорок, вирішив я, груба бронзова шкіра і каштанове волосся із сивиною на скронях. Він читав надрукований звіт.

— А-а, капітане Віндгем,— підвівся він потиснути руку.— Прошу, сідайте.

Очевидно, він мене знав. У голосі була така впевненість, немов ми зустрічалися раніше. Не скажу, що мене це здивувало. Це ж розвідка.

— Бажаєте чогось освіжаючого? — запитав він, піднявши важку бронзову руку і подивившись на годинник.— На жаль, для алкоголю ще зарано. Горнят-

ко чаю? Міс Брейтвейт! — гримнув він, не чекаючи на відповідь. У двері просунула голову сердита жінка з конячим обличчям.— Будь ласка, два чаї, Марджорі.

Жінка кисло кивнула і зникла, гучно зачинивши за собою двері.

— Отже, капітане,— звернувся він до мене,— я так розумію, ви недавно в Калькутті. Як вам наше місто?

Схоже, домашню роботу щодо мене він виконав. Б'юся об заклад, що вже читав документи стосовно мене з часів війни. У такому разі мусить знати про моє поранення і демобілізацію, а може, й факти особистого життя. І знає про мене більше, ніж мені самому хочеться пам'ятати.

— Непогане, мені подобається,— відповів я.

— Добре, добре...— Він пихнув люлькою.— Не думаю, що мали змогу оглянути визначні місця, еге ж?

— Не думав, що тут багато цікавого.

Доусон усміхнувся.

— Залежить від того, що хочете подивитися. Рекомендую відвідати храм у Дакшинешварі. Індуська рака богині Калі. Вони називають її Руйнівницею, і вигляд вона має цікавенький. Чорна як ніч, очі налиті кров'ю, на шиї метляється гірлянда черепів, а язик вивалився в несамовитому екстазі. Бенгальці її шанують. І цього досить, щоб зрозуміти, з якими людьми нам доводиться мати тут справу. Їй приносять криваві жертви. Сьогодні це кози та вівці, але не завжди вони були такими цивілізованими. Кажуть, що це місто назване на її честь. Калькутта, місто Калі.— Він помовчав, усміхаючись.— Іронія, еге ж? У нашому сучасному мегаполісі досі б'ється чорне серце язичницької богині знищення.— На мить він замислився.— Гадаю, вам сподобається.

Повернулася міс Брейтвейт із тацею. Зі стуком поставила її на стіл, проливши чай. Доусон виразно

на неї подивився, вона відповіла таким же самим поглядом і вийшла.

— Молоко і цукор, капітане?

— Нічого, дякую,— відповів я, беручи з таці горнятко. На його місці лишилося мокре коло.

— Що ж, капітане, здається, ви понюхали пороху на війні.

Я кивнув.

— Повоював. Пішов у п'ятнадцятому, відслужив три роки, а тоді гансам пощастило і на голову мені впав снаряд.

Тепер кивнув Доусон, немов я підтвердив те, що він уже знав.

— А ви, полковнику? — запитав я.— Були на фронті?

На обличчі у нього промайнуло роздратування.

— Ні, капітане. Не мав такої честі. На жаль, мої обов'язки не дали мені покинути Індію.

Він пихнув люлькою і нахилився вперед.

— Тож чим я можу вам допомогти? — запитав він, наливаючи молоко з маленького порцелянового глечика й розмішуючи чай.

— Убивство Мак-Олі. Мені б хотілося дізнатися, що ви знайшли на місці злочину.

— Авжеж.— Він поклав люльку на стіл і відпив чаю.— Та, боюсь, багато не розповім. Багато крові, це й усе. Шкода, що собаки знайшли тіло раніше за вас. Хоча нам таки вдалося знайти один палець. Його поклали в пакет і відправили до моргу.

— Можна мені копію вашого звіту?

— Аякже, капітане,— погодився він.— Накажу зробити копію і надіслати вам.

— А ваші люди і досі охороняють місце злочину? — запитав я.

— Безумовно, і там вони і залишаться, доки не отримаємо іншого наказу від лейтенант-губернатора. Не хвилюйтеся. Нікого стороннього вони туди не пустять.

— Це заспокоює,— відповів я.— Якщо ви не проти, мої люди продовжуватимуть обшукувати алеї. Може, знайдуть ще щось цікаве.

Від приязної поведінки Доусона і сліду не лишилося.

— Сподіваюся, ви не вважаєте, що мої люди нездатні провести обшук?

— Аж ніяк,— запевнив я його.— Просто буває, що в запалі можна проґледіти дрібнички.

— У *моїх* людей такого не буває,— відрізав він.— Та нехай ваші люди зв'яжуться з Марджорі. Вона організує для них дозвіл. Чим іще можу бути корисним?

— Є ще одна справа.

— О, хіба? — І він підняв звіт, який читав, коли я увійшов.

Я розказав про зустріч у домі Амарната Дутта, про повернення Беноя Сена до Калькутти. Сподіваюся, ця інформація приспала усі тривоги щодо моєї довіри йому, але я йому таки не довіряв.

Почувши ім'я Сена, полковник не продемонстрував ніяких емоцій. Просто кивнув і пихнув люлькою.

— Іще дещо,— сказав я.— У четвер уранці було здійснено напад на поштовий потяг Дарджилінга. Спочатку вирішили, що це невдала спроба пограбування, яку здійснили *дакоїти,* але боюсь, що це справа рук терористів, зокрема Сена. Вважаю, що він шукає готівку, щоб купити зброю. Не мені вам казати, що це означає.

На мить вигляд у Доусона став таким, немов його праскою шваркнули. Уперше за нашу бесіду я відчув, що розказав йому щось таке, чого він не знає. Добре.

— Це серйозніше, ніж мені здавалося,— нарешті сказав він.— Що ви знаєте про Сена, капітане?

— Небагато,— зізнавсь я.— У нас на нього тоненька тека. Я сподівався отримати доступ до вашої.

Доусон замислився.

— На жаль, це неможливо, але ось що я вам скажу. Беной Сен напрочуд небезпечна особа. Ви ж читали про його зв'язки з німцями? Але ви не знаєте, що головною метою цієї змови було змусити індійські полки калькуттського гарнізону виступити проти нас. Здається, тоді тут стояв чотирнадцятий північно-індійський полк. Розквартирувалися прямо тут, у форті. Якщо б почалося повстання, усім білим тут би перерізали горлянки. Одного разу Сен від нас утік. Зробити це вдруге я йому не дозволю.

— Тож ви нам допоможете його вистежити?

— Можете на це розраховувати,— сказав Доусон.— Мої люди зараз же візьмуться до роботи.

— Ви ж негайно повідомите мені, якщо матимете щось? — попросив я.

Доусон ледь посміхнувся.

— Неодмінно, якщо буде щось правдоподібне. Але не можу гарантувати, що чекатимемо, доки ви дізнаєтесь, а тоді вже будемо діяти. Особливо після того, як ви розказали, що він планує значно більшу кампанію. Ця людина переховувалася чотири роки, і якщо ми не схопимо його, доки він у Калькутті, можемо загубити його ще на чотири.

— Розумію,— сказав я, усвідомлюючи, що Доусон повідомить мене, коли Сен буде або мертвим, або за ґратами якоїсь військової в'язниці. У будь-якому разі розвідка дістанеться до нього першою і не залишить мені жодного шансу його допитати.

Я подякував полковнику за час, допив чай і пішов.

Я спустився вниз і вийшов на сонце. Не Здавайся стояв у затінку великого бананового дерева і курив сигарету. Побачивши мене, він швидко її загасив і кинув недопалок у траву. Віддав честь і підійшов до мене.

— Маємо проблеми, сержанте,— сказав я.— І щоб вирішити їх, мені знадобиться ваша допомога.

— Авжеж, сер,— відповів він, і ми пішли назад до будинку.

Піднялися сходами і підійшли до кімнати 207.

— Слухайте уважно,— прошепотів я.— Я представлю вас милій пані на ім'я Марджорі Брейтвейт. Ви з нею потеревените.

— Сер?

— Побалакайте про те та інше з міс Брейтвейт, а тим часом придивіться до її боса. Чоловік у кабінеті в кінці кімнати. Але переконайтеся, що він вас не помітив. Як вважаєте, впораєтесь?

Банерджі сухо відкашлявся. Ще трохи, й у нього ноги підкосяться.

— Не знаю, сер,— відповів він, смикаючи комірець сорочки.— Мені ніколи не вдавалися розмови з англійськими жінками.

— Годі вам, Не Здавайся,— наполягав я.— Хіба вони якось відрізняються від розмов з індійськими панянками?

— Якщо чесно, сер, у мене і з тими не дуже виходить.— Вигляд у сержанта був такий, немов він ішов на власний похорон.— У нашій культурі контакти між чоловіками й жінками суворо обмежені. Я навіть не знаю, що і сказати жінці... От хіба вона крикетом цікавиться,— просяяв він,— тоді проблем не виникне.

Міс Брейтвейт аж ніяк не нагадувала жінку, яку вразить пояснення, у чому полягає різниця між мертвим м'ячем і ноу-болом.

— Гаразд, я трохи подумав,— здавсь я,— і вирішив, що краще тоді попросити у неї дозвіл до місця вбивства Мак-Олі. Це зможете?

Банерджі енергійно закивав.

— Тримайтеся, сержанте! — підбадьорив я його.

Ми увійшли до кімнати 207. Я подивився в бік кабінету Доусона. Двері були зачинені, крізь матове скло можна було побачити тільки його силует. Я підштовхнув Банерджі в напрямку міс Брейтвейт, представив його.

— Радий познайомитися,— пробелькотів він.

Так і стояв із відкритим ротом, переводячи погляд від мене до зачинених дверей Доусонового кабінету, немов золота рибка на тенісному матчі.

— Міс Брейтвейт,— сказав я,— забув дещо запитати у полковника Доусона. Якщо ви не заперечуєте, поясніть сержанту, що потрібно, аби потрапити на місце злочину, а я зазирну до полковника на хвилинку?

Не чекаючи на відповідь, я рушив до кабінету Доусона, постукав і широко відчинив двері.

— Вибачте, що турбую, полковнику,— сказав я.— Забув, як називається храм, який ви згадували.

Він саме розмовляв по телефону, тож таке втручання йому геть не сподобалося.

— Храм Калі в Дакшинешварі,— відповів він, прикривши слухавку рукою.— По дорозі в Барракпор. Ваш водій зрозуміє.

Я подякував і повернувся, щоб іти. Поглянув через кімнату на Не Здавайся. Він перехопив мій погляд і кивнув, тож я зачинив двері й пішов до нього. Міс Брейтвейт щось написала на папірцеві і вручила сержанту. Не Здавайся посміхнувся і вклонився їй.

— Добре роздивилися полковника? — запитав я, коли ми спускалися сходами.

— Так, сер.

— Гарна робота, сержанте. А чи не свій домашній телефон передала вам міс Брейтвейт?

Банерджі зашарівся.

— Ні, сер,— пробелькотів він.— Це пароль, який потрібно показати охоронцю на місці злочину.

— Добре,— похвалив я.— Але наступного разу, коли я попрошу вас потеревенити з жінкою, ви мусите принаймні отримати номер її телефону, якщо так і не зможете запросити на вечерю.

— Ось чого я від вас хочу, сержанте,— почав я, щойно ми сіли на заднє сидіння автомобіля.— Чоловік, якого ви бачили в кабінеті,— полковник Доусон. Він буде шукати нашого підозрюваного, і, враховуючи його можливості, усі шанси, що він знайде Сена скоріше за нас. Ось чому мені потрібно, аби ви сіли йому на хвіст і повідомили мене, щойно вирішите, що він вистежив Сена.

У Банерджі розширилися очі.

— Ви хочете, щоб я стежив за старшим офіцером військової розвідки?

— Саме так,— кивнув я.— Сподіваюся, для вас це набагато легше, ніж розмовляти з міс Брейтвейт.

— Ви хочете, щоб я шпигував за шпигуном? Хіба він не вчився розпізнавати таке? Він помітить мене, не пройду я і милі.

— Не думаю. Наразі його не цікавить нічого, крім Сена. Сподіваюся, він буде заглиблений у свої думки і не зверне на вас уваги.

— Але як же я його вистежуватиму? Він сидить у надійнішому місці в усій Індії, і звідти є принаймні п'ять виходів.

— Доведеться ризикнути,— відповів я.— Якщо Сен і досі в місті, де, на вашу думку, він може переховуватись?

Банерджі на мить замислився.

— Серед індійців,— сказав він.— Серед таких, як і він. А це означає: або в Північній Калькутті, або за рікою Гоуврах.

— Отже, якщо і коли Доусон викриє місце перебування Сена, він зі своїми людьми поїде прямо туди найкоротшою дорогою. Може, на кількох автомобілях. Або навіть із цілою вантажівкою солдатів.

Банерджі миттєво підхопив мою думку.

— У такому разі, я засяду біля воріт Плессі. Це найближчі ворота до північних доріг. На дорозі Плессі-Гейт розташований поліцейський відділок. Можу скористатися ним як базою для операції. І домовлюся про спостереження за мостом — на випадок, якщо вони поїдуть за Гоуврах. Це єдина переправа для автомобілів і вантажівок.

— Добре,— похвалив я.— Сподіваюся, Доусон сам очолить рейд, та якщо ні, ви мусите виглядати кілька автомобілів, що кудись летять світ за очі.

Не найдосконаліший план, але іншого ми не мали. Якщо пощастить, цього вистачить. У будь-якому разі, щоб вистежити Сена, підрозділу «Н» знадобиться днів зо два. Це дає нам шанс вигадати щось краще. До того ж залишається надія, що інформанти Дігбі вистежать його першими. Урешті-решт, вони мають фори в кілька годин.

Банерджі наказав водію їхати до воріт Чоурінгі, а тоді на північ до поліцейського відділку на дорозі

Плессі-Гейт. Я віддав інструкції щодо спостереження за мостом через Гоуврах і попросив зв'язатися зі мною, щойно з'являться новини. Лишивши сержанта у відділку, я попросив водія відвезти мене на Лал-базар, а тоді повертатися до Банерджі і чекати його наказів.

Повернувшись до кабінету, я зачекав хвилин десять і викликав Дігбі.

— Як просуваються пошуки Сена?

— Не дуже. Вікрам нещодавно звітував. Його люди нишпорять по Чорному місту, між Бара-Нагаром і Дум-Думом, але іще зарано чекати результатів, старий.

— А інші інформанти?

— Боюсь, та ж сама історія. Я зв'язувався з тими, хто міг би допомогти, але вони *поза політикою*. Ці хлопці мають своє уявлення про мораль. Вони з радістю підроблять грошенят, винюхуючи таких, як вони самі, але зв'язуватись із таким, як Сен,— це для них зовсім інше. Його вважають героєм.

Він ніби вибачався.

— А з Доусоном домовилися? — запитав Дігбі у свою чергу.

Я ввів його в курс справи.

— От і добре,— сказав він,— Сена вистежити нам допоможуть.

— Сподіваюся,— зітхнув я.— Маю певні сумніви щодо масштабів співпраці з нашими новими друзями. Але все одно ми маємо бути напоготові, якщо вони знайдуть Сена. Тут мені знадобиться ваша допомога.

— Кажи, що робити, старий.

— Хочу зрозуміти, як підрозділ «Н» організовує рейди.

Очі у нього насмішкувато виблиснули.

— Тобто як вони їх планують?

— Скоріше, як організовують сам рейд, який персонал задіяний, де розташовуються основні сили, якого протоколу дотримуються.

— Ну,— почав Дігбі,— із того, що я бачив, можу сказати, що людьми переважно обходяться своїми. Не знаю точно, скільки їх там, але по допомогу звертаються нечасто. А якщо і виникне така потреба, то біжать спочатку до військових, а тоді вже до нас.

— І всіма операціями керують із форту Вільяма?

Дігбі кивнув.

— Наскільки мені відомо, так. Звісно, у них багато агентів у місті, але всі офіцери перебувають у форті.

— А як вони підтримують зв'язок із нами?

— Залежить від того, потрібно їм щось чи ні. Якщо чогось від нас хочуть, просто беруть.

— Але ж поліція не підкоряється військовим,— зауважив я.

— Тут тобі не Англія, старий,— хмикнув він.— В Індії всі шляхи ведуть до одного: до віце-короля. А в Бенгалії — до віце-короля через лейтенант-губернатора. Якщо вони від нас чогось хочуть, лейтенант-губернатор просто віддає наказ комісару і ми його виконуємо. Візьми, наприклад, наше місце злочину. Як швидко вони його у нас відібрали? За кілька годин?

— І Таггарту це подобається?

— Авжеж ні. Та що він може вдіяти? Кому скаржитися? Віце-королю? Той сидить у Делі і голубиться з принцами та махараджами. І гадки не має, що тут відбувається, та йому і байдуже. Він радо дозволяє лейтенант-губернатору робити, що тому заманеться, аби тільки тримав під ковпаком сепаратистів і революціонерів. Ні, старий, Таггарт змушений із цим миритися.

— А якщо нам від них щось потрібно?

Дігбі пирснув.

— Тоді все залежить від того, як добре ти знайомий із якимось офіцером і наскільки вони хочуть зробити тобі послугу.

— Вам доводилося мати з ними справу?

Дігбі ледь помітно напружився.

— Один раз, і то лише дрібничка. Кілька років тому, під час війни. У той час я служив у Райганджі, відповідав за цілий район. Підрозділ «Н» викрив у сусідньому селищі терориста. Мені так і не сказали, навіщо він їм здався. Вони наказали нам перекрити дорогу до села, доки не під'їдуть війська. Звісно, контроль здійснював я особисто. Цілий день ми провели на блокпостах і стежили за полями. Нарешті увечері прибуло кілька вантажівок із солдатами. Цілу ніч вони утримували селище в оточенні, а з першими ранковими променями виступили.

— Упіймали?

Дігбі відвів погляд.

— У певному сенсі. Пристрелили, коли той чинив опір. Разом із кількома селянами.

— Ви розслідували ці смерті? — запитав я.

— Командуючий операцією повідомив, що цих смертей не можна було уникнути. Запевняв, що вони переховували підозрюваного терориста.

— А що сказали на це інші селяни?

Він гірко розсміявся.

— Гурт переляканих селян, які щойно стали свідками, як половину їхнього селища зрівняли із землею… Як гадаєш, капітане, що вони могли сказати? Нічого. Надто залякані були.— Він помовчав і додав: — Для мене не знайшлося складу злочину.

ВІСІМНАДЦЯТЬ

Я сидів у кабінеті Мак-Олі. Тобто це вже був кабінет не Мак-Олі. Саме переходив до іншого власника: речі Стівенса, охайно укладені в коробки, стояли біля столу, чекали, доки їх розкладуть по місцях. Речі Мак-Олі, квапливо покидані в скрині, чекали хтозна-чого.

Не знаю, де Стівенс. Міс Ґрант сказала, що її новий бос зараз до мене приєднається. Це було десять хвилин тому. Хвилин п'ять я роздивлявся світлини Стівенса з дружиною, що стояли на столі, а тоді втомився і виглянув із вікна. Набагато цікавіший вид. Унизу розкинулася площа Далхаузі. Звідси, подалі від спеки і смороду, вона здавалася красивішою. Найкращий вид часто дістається тим, хто має владу.

— Вражає, чи не так?

Я обернувся: до мене підходив Стівенс. На обличчі у нього грала посмішка, як у дитини, яка отримала нову іграшку.

— Вид чи кабінет? — уточнив я.

— Вид, звісно. Кабінет, ну-у...— Фразу він не закінчив.

На вигляд йому можна було дати ледь за тридцять, молодий для такої високої посади. У ньому вирувала нервова енергія, рухи були рвучкими, і це видавало його напруженість.

— Капітане Віндгем? — Він вказав на стілець. Сів за стіл, відрегулював шкіряне крісло з високою спин-

кою, піднявши його на кілька дюймів.— Ви застали мене у складну мить. Лейтенант-губернатор наступного тижня перебирається до Дарджилінга, доки не настала спека, і половина уряду вирушає з ним. І ми тут, у Будинку письменників, мусимо організувати цей переїзд. Найгіршого часу для нещастя з Мак-Олі й не вибереш.

— Так,— погодився я.— Це вбивство створює для вас масу незручностей.

Він пильно глянув на мене, намагаючись зрозуміти, що ховається за моїми словами. Цікаво, чи щось знайде? Враховуючи, що мені й самому не ясно.

— Чим можу вам допомогти, капітане? — нарешті сказав він.— Боюся, не зможу приділити вам багато часу. Маю бути по обіді на терміновій нараді із сером Евеліном Кріспом.

Ім'я нічого мені не підказало. Та й яка різниця? Навіть якби він був дружкою у мене на весіллі, я б усе одно удав, що його не знаю, аби тільки побачити реакцію Стівенса.

— Керуючий директор Банківської корпорації Бенгалії та Бірми,— пояснив він.

Я спробував напустити на себе підходящий благоговійний вигляд. Схоже, Стівенс із тих, хто полюбляє кидатись іменами. Добре. Упевнений у собі чоловік навряд чи став би повідомляти, з ким зустрічається після мене.

— Перейду до суті,— погодився я.— Як довго ви працювали з Мак-Олі?

— Занадто довго,— розреготався він. Невдалий жарт, він це і сам зрозумів. Голос у нього став серйозним.— Я звітував йому останні три роки. Раніше я служив у іншому місці.

— Де саме?

— У Рангуні.

— А ваші стосунки з містером Мак-Олі? Як би ви їх охарактеризували?

— Професійні.

— Не дружні? Ви три роки разом працювали…

Стівенс узяв ручку і неуважно постукав по столу.

— Працювати з ним було нелегко.

— У якому сенсі?

— Скажімо, він завжди наполягав на своєму. Сперечатися з Мак-Олі не можна було. Тільки робити так, як він вимагає. Таке враження, що незалежні думки він сприймав як особисту образу.

— Отже, вам було важко з ним працювати?

— Не важче, ніж із іншими.— Він уважно подивився на ручку, немов уперше її побачив. Може, так воно і було. Може, це ручка Мак-Олі.

— Ви останнім часом не сперечалися?

Він похитав головою.

— Ні.

Я пригадав слова Енні про суперечку Мак-Олі та Стівенса минулого тижня щодо податків на імпорт. Дивно, що Стівенс про це забув.

— А інші? Ворогів у нього було багато?

— Можливо. Як я сказав, його тут не дуже любили, навіть враховуючи, що він шотландець.

— Чи останнім часом він не поводився дивно?

— За останній місяць кілька разів приходив напідпитку. Мені це здалося доволі дивним, бо я чув, що пити він кинув.

— Хтось робив йому зауваження?

— Звісно, ні. Мак-Олі був не просто головою фінансового відділу, він був особливим приятелем лейтенант-губернатора. І це робило його куленепробивним.

Іще один невдалий жарт. Може, він і був кулепробивний, а от ніж устромити у нього виявилося дуже легко.

— Тепер обов'язки Мак-Олі переходять до вас?

— Принаймні контроль фінансів. Власне, і цього вистачить. За ці кілька днів довелося добряче попотіти.

— Здається, Мак-Олі був тут ключовою фігурою?

— Залежить від того, як подивитися,— розсміявся він.— Щодо роботи, то відділ і без нього працює дуже добре. Але певні речі вимагають його авторизації, наприклад, усі платежі та перекази грошей на суму понад сто тисяч рупій. Гроші змащують колеса уряду, і без його підпису нічого не рухається. Не дуже вдала посада мені дісталася в період, коли половина уряду переїжджає до Дарджилінга.

— І право авторизації можна так просто передати іншій особі?

— Було просто. Лейтенант-губернатор надав мені право підпису в середу вранці. Але виникла одна проблема: ми не знайшли багатьох документів, які вимагали авторизації. Виявилося, що старий забрав їх додому.

— Документи, по які міс Ґрант ходила на квартиру до Мак-Олі?

— Прошу? — Він ніби розгубився.— Так, здається, частина з них.

— Чого вони стосуються?

— Звичайні формальності,— знизав він плечима.— Переважно авторизація виплат заробітної платні і переказ коштів. Мак-Олі мусив підписати документи ще у понеділок, але взяв їх додому, там і залишив. Не здивуюся, якщо він напився і забув про них. Доки ми їх повернули, з регіонів почали надходити телеграми, які вимагали відповіді, де, в дідька, їхня платня.

— А поліцейські справи? — запитав я.— Наскільки я зрозумів, Мак-Олі відігравав певну роль у фіскальній поліції. Ви й ці обов'язки виконуватимете?

Очі у нього засвітилися.

— Сподіваюся. У цій сфері багато чого потрібно зробити. Але це залежить від лейтенант-губернатора.

— Наприклад? — поцікавився я.

Як і більшість людей, я не дуже переймався щодо податкової політики, але певну породу бюрократів вона напрочуд приваблювала. Про неї сперечалися Мак-Олі зі Стівенсом, тож корисно буде дізнатися, була то тільки бухгалтерська сутичка чи щось більше?

— Багато чого,— відповів він.— Із чого почати? Багато наших податків є регресивними, а деякі з тарифів на імпорт просто безглуздими. Вони перешкоджають комерції.

У двері постукали, і увійшла Енні.

— До вас сер Евелін, сер.

— Добре,— кивнув Стівенс, підводячись із-поза столу.— Скажи, що я за мить буду.

І повернувся до мене:

— Сподіваюся, ви не проти, капітане. Боюся, наш час вичерпано. Якщо питання ще залишилися, будь ласка, домовтеся з міс Ґрант про зустріч, коли стане спокійніше.

На Лал-базар я повертався, немов уві сні. У голові вже почала вимальовуватися картинка. Іще неясна, як світлина, знята через несфокусовану лінзу фотоапарата, але вже можна було розрізнити силуети. Я дістався кабінету і негайно зателефонував Не Здавайся у відділок на Плессі-Гейт.

— Ні, сер. Форт покидає дуже мало автомобілів. Я наказав і за мостом спостерігати.

— Добре. Маю для вас іще одне завдання. Дізнайтеся про комерційні інтереси Стівенса, колишнього заступника Мак-Олі, особливо ті, що пов'язані з Бірмою.

— Попрошу констебля перевірити в Будинку компаній,— сказав Банерджі.

— Проінформуйте мене, щойно отримаєте звіт.

— Іще одне, сер. Десять хвилин тому я отримав доволі гнівне повідомлення від начальника станції Сілда, у якому він пише, що робить усе можливе, щоб знайти перелік багажу, і запитує, навіщо ми прислали військових реквізувати усі записи за останні два тижні.

— Але ж ми цього не робили.

— Знаю, сер. І сам нічого не розумію.

— Здається, я розумію,— зітхнув я.— Підрозділ «Н». У розмові з Доусоном я згадував про напад на поштовий Дарджилінга. Він, певне, і наказав вилучити всі записи. Без цього переліку ми так і не дізнаємося, чи у потягу мало щось бути.

— Так, сер. Вибачте, сер.

Голос у нього був такий, немов він себе звинувачував, хоча що б він зробив? От халепа із хлопцем. Готовий заколоти себе власним мечем.

Я знову зітхнув.

— Навіщо вибачаєтеся, сержанте? Якщо так міркувати, то це моя провина. Саме я розповів Доусону про напад.

— Але якби перелік вчасно підшили, ми б отримали його ще до того, як підключилася розвідка.

У голові щось клацнуло.

— Що ви сказали, сержанте?

Питання захопило його зненацька.

— Що якби службовці на залізниці не переплутали папери, перелік багажу підшили б вчасно і зараз він був би вже в наших руках.

— Чорт забирай, Не Здавайся! Ви геній!

Я кинув слухавку, схопив капелюха і вибіг із кабінету.

Я вперше перетнув площу Далхаузі і побіг по сходах Будинку письменників, не помічаючи спеки.

Увірвався до кабінету Енні Ґрант, розбризкуючи піт на всі боки.

— Капітане Віндгем,— перелякалася вона,— ви щось забули?

Я перевів подих.

— Можна сказати і так.

— Боюсь, містер Стівенс зараз зайнятий. Не думаю, що він зможе вас прийняти.

— Я прийшов до вас, міс Ґрант,— повідомив я.— Папери, які ви забрали з квартири Мак-Олі… Чи були там документи на авторизацію переказу коштів?

Вона поглянула на мене з подивом.

— Так. Авторизація переказу до Дарджилінга, куди переїжджає лейтенант-губернатор наступного тижня.

— Можете сказати, на яку суму?

— Двісті сім тисяч рупій. Їх повинні були перевезти з державної скарбниці Калькутти до Дарджилінга.

— І кошти затрималися, бо Мак-Олі забрав документи додому?

— Так, але лише на один день.

— Нумо я здогадаюся. Гроші мали перевезти в середу вночі на поштовому Дарджилінга?

Вона глянула на мене, немов перед нею опинився індійський факір-ясновидець.

— Так. А як ви…

— Скільки людей знало, що гроші перевозитимуть у середу?

— Багато,— знизала вона плечима.— Майже всі у фінансовому відділі, багато хто в лейтенант-губернатора, залізничники, військові, які мусили надати охорону. Це невелика таємниця, таке щороку відбувається.

Двісті сім тисяч рупій. Сену і його банді вистачить і на зброю, і на вибухівку — і надовго. І вони б ці гроші отримали, якби Мак-Олі не взяв документи додому, а тоді його б не вбили. Голова моя аж гула. У мене раптом опинилися всі фрагменти. Тепер залишилося відшукати Сена.

ДЕВ'ЯТНАДЦЯТЬ

О четвертій задзвонив телефон.

Лал-базар перетворився на піч, але все одно тут було краще, ніж назовні. Я сидів у кабінеті й читав звіт про розтин, який мені прислав лікар Ламб. Відклав папери і взяв слухавку. Банерджі. Він мало не задихався.

— Сер,— видихнув він,— вони виїхали!

— Підрозділ «Н»?

— Так, сер. Два автомобілі й вантажівка. Їх помітили біля мосту через Гоуврах п'ять хвилин тому.

— Ваші люди можуть їх наздогнати?

— Гадаю, так, сер. Дорога біля самого мосту вузька. У цю пору дня їм доведеться хвилин тридцять згаяти, щоб перетнути міст і через затори перебратися на інший бік. Людина на велосипеді їх швидко наздожене.

— Добре. Накажіть своїм людям не спускати з них очей і звітувати вам на Лал-базар. Проінструктуйте і повертайтеся сюди якомога скоріше.

Підрозділу «Н» вдалося вистежити Сена значно швидше, ніж я сподівався. Певне, вони всюди мають своїх інформантів. Урешті-решт, це ж лише питання бюджету. Цікаво, чому ж тоді не вдалося схопити Сена чотири роки тому? Але це не те питання, на яке варто витрачати час.

Наступні п'ять хвилин промайнули немов у тумані. Я зателефонував Дігбі, передав інформацію Банер-

джі і наказав бути готовим виїхати за п'ять хвилин. Написав записку лорду Таггарту. Пояснити *пеону,* що мені потрібно, без допомоги діаграм і кількох словників, занадто складно, тож я побіг до кабінету Таггарта сам, перестрибуючи через сходинку. Увірвався в приймальню до Деніелза і налякав його вдруге за три дні. Перетворюється на звичку. Вручив йому записку і наказав зачекати десять хвилин, лише тоді передавати босу, щоб я мав досить часу покинути будівлю. Тоді якщо Таггарт і захоче мене зупинити, буде вже запізно.

Повернувся до свого кабінету, перевірив «Веблі». Чистий і заряджений. Щойно сунув його назад у кобуру, з'явився захеканий Банерджі.

— Є новини, сержанте?

— Ще ні, сер.

— Добре,— сказав я.— Їдьмо до відділку на Гоуврах. Накажіть своїм людям пересилати повідомлення туди. Прочитаємо, коли переїдемо через річку.

— Так, сер.

— Зброю маєте?

— Ні, сер, але зараз учуся стріляти з гвинтівки.

— У такому разі візьміть «Лі Енфільд» і чекайте на мене в автомобілі.

За кілька хвилин ми з Дігбі та Банерджі уже мчали по Стренд-роуд, прямуючи до мосту Гоуврах. Сам міст являв собою металеву конструкцію на дюжині понтонів, центральна секція якої розкривалася, забезпечуючи прохід суднам угору і вниз по річці. Як і підозрював Банерджі, біля мосту стояв транспорт.

— Краще нам вийти і піти пішки,— сказав він.— Я домовився, що на тому березі на нас чекатиме автомобіль поліцейського відділку.

Ми вийшли і побігли по мосту. Перед нами текла Хуглі. Рукав Гангу, але навіть місцеві цього не знають. Якщо ти родом із маленької країни, важко оцінити масштаби річки. Навіть тут, за вісімдесят миль від моря, вона була в десять разів ширшою за Темзу в Лондоні. Тяглася аж до обрію, великий брунатний розріз на ландшафті. Ми бігли через міст під палючим бенгальським сонцем і, здавалося, до іншого боку так і не дістанемося. Коли опинилися біля центральної секції, зрозуміли причину затору. Рух зупинили, щоб розвести міст і пропустити пароплав. Я кинувся до службовця, який відповідав за процедуру, і наказав зупинитися. Чоловік виявився англо-індійцем у гостроверхому капелюсі з бляхою калькуттського порту. Будь-які сумніви, що могли в нього виникнути, розвіялися, щойно я розстебнув кобуру. Він загорлав до кількох кулі, щоб ті опускали міст. Ті збентежено обернулися в наш бік, але потік енергійних слів підштовхнув їх до дії.

Десять хвилин, і ми перетнули міст; усі троє були аж мокрі від поту і важко дихали. Перед нами височіла кремезна будівля станції Гоуврах. Банерджі вказав на поліцейський автомобіль, що мчав вулицею. Заскреготіли гальма, і машина зупинилася поруч із нами. Ми без сил попадали на заднє сидіння, і автомобіль, завиваючи сиреною, покотив до дільниці.

Якщо Калькутта — красуня Бенгалії, то Гоуврах — її потворна сестриця. Місто складів і сараїв, схоже на один велетенський господарський двір. Ми проїхали повз довгу низку складів і зупинилися біля маленької поліцейської дільниці. Банерджі вискочив із автомобі-

ля, забіг усередину і за мить повернувся, затиснувши в руці клаптик паперу.

— Вони зупинилися,— видихнув він.

— Де?

— Кона. За п'ять миль звідси, на дорозі до Бенареса.

— Їдьмо.

Ми стрибнули в салон, гаркнули водію, куди їхати, той квапливо здав назад, і автомобіль рвонув по дорозі. Незабаром Гоуврах залишився позаду, ми пролетіли повз приміські поселення і виїхали в поля. Мчати ми мали мов стріла, але дорога скоро перетворилася майже на путівець, ще й засіяний такими ямами, що туди б легко провалилося слонів зо два. Утім, водій, схоже, їх не помічав. Стискав кермо і тиснув на газ як навіжений, і лише завдяки божественному провидінню чи то якомусь шостому чуттю таки довіз нас до Коні, не повбивавши.

В'їхали у селище ми вже в темряві. Знака, який би підтвердив, що ми в потрібному місці, не було, але він і не потрібний був. Посеред дороги зібрався натовп місцевих мешканців. Зовсім поруч заревіли двигуни. Ми поквапилися на звук, перед нами перелякано розбігалися індійці. Фари висвітлювали клубки пилу, який щойно піднявся в повітря. Десь за рогом горіли ліхтарі, і я наказав водію їхати туди. Там у світлі фар військової вантажівки стояла схвильована юрба. У бік спокійних сипаїв летіли сердиті фрази, але ті стояли нерухомо зі штиками напоготові й не давали людям ані кроку зробити. Ми під'їхали до військових, і сипаї розступилися, пропускаючи нас. Два *сагиби* у формі послужили в темряві чудовим пропуском.

Ми зупинилися поруч із двома нерухомими автомобілями. За кілька ярдів від нас стояв полковник Доусон і розмовляв із групою офіцерів. Люлькою, затиснутою в руці, він махав на будинок удалечині. Я обернувся до Банерджі.

— Знайдіть поблизу будинок із телефонною лінією і передайте лорду Таггарту повідомлення,— наказав я.— Продиктуйте наше місце перебування.

Він козирнув і побіг до телефонних стовпів, ми ж із Дігбі пішли до Доусона. Раптом із темряви вилетіла палаюча пляшка і впала під ноги одного із солдатів. Бризнуло скло, впившись йому в ногу. Чоловік закричав від болю і повернувся до свого командира, *субедара* із сивими вусами, той зробив крок уперед і став перед натовпом. Якщо він сподівався їх налякати, то перший же камінь позбавив його ілюзій, за каменем полетіла цеглина, а за нею посипався град найрізноманітніших предметів. *Субедар* відступив, сипаї зробили кілька кроків назад. Командир повернувся до полковника Доусона, той, стиснувши люльку в зубах, коротко кивнув. *Субедар* прокричав кілька наказів. Розрахованих скоріше на натовп, аніж на солдатів, хоч і сумніваюся, що їх почули крізь гамір. Але помилитися було важко: заклацали гвинтівки, готуючись до пострілів. Іще один наказ. Сипаї підняли зброю і націлили її на людей. Запала раптова тиша, а тоді всі разом заревіли, немов поранені звірі: народ зрозумів, що відбувається. Ті, що стояли першими, повернулися і почали проштовхуватися за спини інших.

— Вогонь! — вигукнув *субедар*.

Грім пострілів. Моторошний пронизливий крик. Чоловіки й жінки топтали одне одного, намагаючись утекти. За кілька хвилин на вулиці ані душі не залишилося, запанувала оманлива тиша. Я був готовий по-

бачити дюжини вбитих і поранених, але крім кількох селян, що підводилися із землі, жертв не було. Певне, в останню мить сипаї підняли свої гвинтівки і вистрілили вгору.

Повітря наповнив їдкий запах пороху. Мене немов закинуло назад у 1915 рік, у вухах гуло від вибухів. Я заплющив очі, очікуючи лавини бруду і грудок землі, яка от-от на мене полетить і накриє. Але нічого не сталося. Натомість запахло тютюном.

— Радий, що ви тут, капітане.

Я розплющив очі й побачив полковника Доусона. Якщо він і здивувався, побачивши нас у селищі, то добре це приховав.

— Незаконний мітинг,— пояснив він.— Стріляти в них ми не маємо права, але на нас чекає більша рибка.

Я повернувся до реальності.

— Сен?

Доусон кивнув.

— Ми знайшли його.

«Знайшли його». Добре. Це означає, що ще не заарештували. «Знайшли його» краще за «схопили його». І значно краще як «застрелили його».

— Де?

— Забився в нору десь тут.— Доусон махнув люлькою на найближчий будинок.

При місячному світлі я роздивився низеньку одноповерхову споруду з пласким дахом, із трьох боків оточену невисоким муром. Четвертий бік, схоже, виходив безпосередньо на канал. У будинку було темно, двері на засуві, віконниці зачинені.

— Ви впевнені, що він тут?

— Майже. Наш чоловік бачив, як він туди заходив. І не бачив, щоб хтось виходив. Звісно, існує ймовірність, що він вийде через інший вихід до того, як ми

туди увірвемось, але навряд чи таке станеться. Ми оточили будинок по периметру.— Він указав кілька місць, де зайняли позиції його солдати.— Усі виходи перекриті.

— Хтось із ним є?

— Ми вважаємо, два-три спільники.

— Озброєні?

— Без сумніву.

— Ваші люди всі на місцях?

Він знову махнув люлькою.

— Останній займає свою позицію. Ми збиралися послати його з ультиматумом, коли ви приїхали.

— Цивільні всередині є?

— Кого ви називаєте *цивільними,* капітане? Наскільки мені відомо, усі, хто перебуває в цьому будинку, є співучасниками терористів.

— А жінки та діти? — запитав я.— Якщо Сен вирішить проігнорувати ваш ультиматум, ми мусимо гарантувати безпечний вихід усім, хто захоче покинути його. До того ж можемо отримати від них якусь інформацію щодо плану будинку… і чи дійсно Сен там.

Доусон спопелив мене поглядом. Вираз обличчя у нього не змінився, але він явно розмірковував над варіантами.

— Гаразд,— нарешті сказав він,— зробимо по-вашому.

Він гукнув до сипая з мегафоном, який причаївся під муром перед будинком. Солдат, нахилившись, підбіг. Доусон сказав йому щось на місцевому наріччі, сипай відсалютував і повернувся на свою позицію.

— Починаємо,— кинув Доусон.

Сипай звернувся до мешканців. Голос його завдяки мегафону здавався пласким. Усередині ані руху. Хвилину по тому він повторив свої слова. Цього разу йому

відповіли пострілом. Куля вдарилася об мур недалеко від сипая, цегла вибухнула зливою пилу й уламків.

— Ось вам і відповідь,— завважив Доусон.

Він гукнув *субедара* і наказав відкривати вогонь. Негайно в бік будинку пролунали постріли солдатів із позицій. Із фасаду посипалися штукатурка і скіпки. Зсередини відкрили вогонь у відповідь, кулі рикошетом повідскакували від муру й автомобілів.

Черговий кивок Доусона, і сипаї спробували атакувати будинок. Будь-який ветеран війни назвав би це помилкою: ворога спочатку варто виснажити, а вже тоді здійснювати напад. Але Доусон ветераном не був, а його людям вистачало зухвалості. У перші ж секунди підстрелили двох сипаїв: один із криками скорчився на землі, іншому пощастило, він загинув на місці. Решта відступила до відносної безпеки муру по периметру.

— Це триватиме, доки всі тут не загинуть,— зітхнув Доусон.

— Сподіватимемося, що набої в них закінчаться раніше,— відповів я.

Доусон сухо розсміявся.

— Якщо й так, останні кулі вони збережуть для себе.

Передавши повідомлення лорду Таггарту, повернувся Банерджі і зіщулився поруч зі мною. Постріли припинилися. Терористи берегли сили, відкриваючи вогонь, лише коли помічали рух на нашому боці. Крики пораненого сипая перейшли в плач. Мови я не розумів, але потреби в цьому і не було. Смертельно поранений чоловік плаче лише в присутності двох істот: свого бога і своєї матері. Товариші спробували дістатися до нього, але змушені були відступити під вогнем із будинку. Тоді сипай замовк. Його смерть

стала точкою неповернення. Тепер його друзі шукатимуть помсти і полонених не братимуть. Якщо я хочу отримати Сена живим, мушу взяти ситуацію під свій контроль.

Я залишив Доусона, гукнув Дігбі та Банерджі, і ми прокралися по периметру. Солдати Доусона ховалися за муром, який прикривав будинок спереду і з боків. Позаду будівлі був канал. Із того боку було лише двоє вікон, обоє зачинені. Пострілів звідти не лунало, і Доусон поставив туди лише кількох спостерігачів на випадок утечі злодіїв. Солдати залягли в траві, наставивши зброю на віконниці.

Я впав на живіт і повільно поповз до берега каналу. Дігбі і Банерджі рухалися за мною. Від води смерділо чимось диявольським. Нас помітив один із солдатів на протилежному боці й підняв гвинтівку, але роздивившись, що цілиться у двох офіцерів-*сагибів,* квапливо її опустив. Ми втрьох зісковзнули в теплу стоячу воду і перепливли на інший берег. Вибравшись із води, я жестом наказав колегам займати позиції. Вікна прикриють сипаї. Я попросив у Банерджі його штик, повернувся до каналу і підплив під одне з вікон.

Уздовж берега тягнувся вузький виступ. Якщо на нього стати, я зможу тримати голову над водою. Так я і зробив, і потягнулося очікування. Схоже, усе заспокоїлося. Доусон, певне, розробляє новий план. За кілька хвилин перед будинком знову пролунали постріли. Сипаї готувалися до нового нападу. Я подивився вгору. Вікно футів на вісім наді мною. Зсередини почулися уривки розмови іншою мовою, за ними заглушений крик і несамовиті уривчасті крики. Серце моє калатало. Зараз або ніколи.

Я міцно стиснув штик Банерджі й устромив його в стіну над головою. Лезо було міцним і гострим, тож

легко увійшло в штукатурку, надійно встромляючись у цеглу під нею. Тримаючись за нього однією рукою, іншою я намацав опору і підтягнувся. Витягнув штик і встромив його в стіну вище. Підтягнувся іще раз і дотягнувся до віконної рами. Щойно це зробив, одна з віконниць відчинилася. У місячному світлі блиснув метал: дуло гвинтівки. Я втиснувся в стіну. Вигляну-ла жінка і подивилася вниз. Побачила мене і миттє-во спрямувала дуло вниз. Я заплющив очі. Чи можна щось зробити в такій ситуації? Пролунав постріл...

Кажуть, коли помираєш, перед очима пролітає все життя, розгортається галерея любих спогадів. У моє-му випадку не сталося геть нічого. Жодного образу. Навіть обличчя Сари не побачив. Зіщулився, очіку-ючи на смерть. Майже з радістю. Але кінця не було. Я почув, як наді мною застогнала жінка і важко по-далася вперед. Побачив її нерухому руку, що звисала з вікна.

Підтягнувся до підвіконня і тільки тепер побачив, що вікно було забите залізними ґратами. За зачине-ними віконницями їх було непомітно. Саме на них і повалилася жінка. Я вилаяв себе за дурість. Я ж бо вважав, що за віконницями вікно відчинене. Присів на виступ і поміркував, що робити далі. Єдине рі-шення — повзти далі. Я підвівся. Над вікном був іще один цементний виступ, трохи тонший за той, на яко-му стояв я. Схоже, він слугував захистом від дощів. Я потягнувся до нього, вхопився і підтягнувся. До даху лишалося якихось шість футів. Я продовжував підніматися, устромляючи штик в облуплену шту-катурку і підтягуючись на ньому, і нарешті упав на плаский дах.

Нахилився вниз, витягнув штик і хвилину перево-див дух і обмірковував подальші дії. Постріли почас-

тішали. Попереду я побачив обрис дверей, які напевно вели до сходів у будинок. За порогом лежало тіло, незграбно зіпершись на стіну.

Я витяг револьвера і побіг до дверей, легенько натиснув, відчинив і постояв. Пострілів не чути. Я подивився вниз на сходи. Темно. Повільно спустився кам'яними сходами до передпокою. Там з одного боку тягнувся коридор у глибину будинку. З іншого були двоє дверей, обоє відчинені, які вели до передніх кімнат. У темряві я розрізнив силуети двох постатей: одна, на підлозі, слабо ворушилася, мабуть, чоловік був поранений; інша, біля вікна, із гвинтівкою в руках, чоловік несамовито відстрілювався. Постріли на вулиці ставали дедалі голосніші-ми. Схоже, люди Доусона були рішуче налаштовані вбити супротивника.

Я забіг до кімнати, тримаючи револьвер напоготові, і крикнув чоловіку біля вікна кинути зброю. Той рвучко обернувся. Може, Сен. Сказати точно я не можу, але прийшов сюди точно не для того, щоб убити свого головного підозрюваного. Я прицілився йому в ноги і натиснув на курок. Осічка. Мабуть, щось потрапило в механізм, коли я перепливав канал. Терорист завагався, але вистрілив. Я впав на підлогу, ліву руку пронизав гострий біль.

Чоловік почав квапливо перезаряджати гвинтівку. Час уповільнився. Я почув, як затріщали передні двері. Затупотіли в передпокої чоботи. Вчасно вони до мене не дістануться. Чоловік закінчив перезаряджати і підняв зброю. Залишався один-єдиний шанс. Правою рукою я намацав штик Банерджі і метнув його в нападника. Той його побачив і відбив дулом гвинтівки. Я лише відстрочив свій вирок. Виграв кілька секунд. Але цього вистачило. Увійшов солдат і вистрі-

лив. Чоловік упав на спину, на грудях розтеклася червона пляма. Солдат повернувся і прицілився в іншого, розпластаного на підлозі.

— Стривайте! — крикнув я.

Він обернувся, скинувши гвинтівку.

— Цього чоловіка заарештовано,— сказав я, вказуючи на пораненого.

Сипай тримав мене під прицілом, кімната тим часом заповнювалася солдатами. З ними увійшов і Доусон.

— З вами все гаразд? — запитав він, опустившись поруч.

— Це Сен? — Я вказав на чоловіка на підлозі.

— Посвітіть! — гукнув він, і сипай квапливо підніс до пораненого ліхтар.

Дігбі нахилився, щоб краще роздивитися. Чоловік був увесь вкритий по́том, обличчя спотворене від болю, очі за окулярами в металевій оправі міцно заплющені.

— Можливо. Підходить під опис.

Я витяг кайданки і застібнув один на своєму зап'ястку, інший — на руці пораненого індійця. Чорта з два дозволю я підрозділу «Н» вирвати його з моїх рук після всього, через що мені довелося пройти.

З'явилося кілька санітарів і схилилися над нами. Дихав чоловік важко, підлога аж блищала від крові. Один із санітарів перев'язав мою руку. Сказав, що мені пощастило: рана лише поверхнева. Але біль усе одно був нестерпним. Мені якось вдалося пережити три роки у Франції без жодного поранення. У Калькутті я не протягнув і трьох тижнів.

Пораненого, так і прикутого до мене кайданками, на ношах перенесли в карету «швидкої допомоги». Поруч із Доусоном уже стояв лорд Таггарт. Справжнє

полегшення! Якщо я хочу утримати свого бранця, його підтримка дуже знадобиться.

Вони обидва помітили мене одночасно і поквапилися до нас.

— Комісаре,— почав я,— цей чоловік заарештований у зв'язку з убивством Александра Мак-Олі та нападом на поштовий потяг до Дарджилінга. Я маю намір його допитати, щойно йому буде надано першу допомогу.

Таггарт перевів погляд на Доусона:

— Це Сен?

Доусон нахилився, щоб роздивитись, і кивнув.

— Дякувати Богу,— сказав Таггарт.— Добра робота, капітане. Схоже, ви...

— Якщо дозволите, лорде Таггарт,— втрутився Доусон.— Боюсь, полоненого ми забираємо із собою. Мусимо допитати його щодо кількох нападів.

Таггарт помовчав.

— Полковнику,— нарешті сказав він,— ця людина була законно заарештована моїм офіцером у справі, яку лейтенант-губернатор вважає найважливішою. Він залишиться під нашим арештом, доки ви не зможете показати мені письмові накази робити інше. Звісно, ми з моїми офіцерами дякуємо вам за допомогу і віддаємо належне вашим людям за те, що вистежили і схопили підозрюваного, і поділимось із вами усією інформацією, яку отримаємо в ході допиту.

Полковник пильно поглянув на нього, коротко кивнув, повернувся і пішов геть. Таггарт повернувся до мене.

— Дякую, капітане. Я довго на це чекав. Везіть Сена до шпиталю і забезпечте йому поліцейську охорону. Допитуйте якомога скоріше. Не знаю, як довго зможу стримувати Доусона і його начальників.

— Так, сер.

Санітари підняли ноші. Я поморщився від болю.

— Семе,— Таггарт кивнув на мою поранену руку,— подбай про себе.

Із цими словами він повернувся і пішов до автомобіля, що чекав на нього. Водій віддав честь і відчинив задні дверцята.

Підійшли наскрізь мокрі Дігбі та Банерджі.

— Тільки погляньте на нас,— розплився в усмішці Дігбі.— Герої дня.

— Як три мушкетери, дідько нас забирай,— погодився я.

Дігбі розреготався:

— Мені подобається! Атос, Портос і Банерджі. Непогано звучить, еге ж, сержанте?

Не Здавайся нічого не сказав.

ДВАДЦЯТЬ

Вікон у задній частині «швидкої допомоги» не було. Сен лежав на ношах із заплющеними очима і час від часу стогнав. Шкіра в нього залишалася такою ж сірою, але дихання трохи вирівнялося. Добре. Прикро було б, якби він помер, не давши нам шансу себе повісити.

Про нього дбав санітар-індієць ніжніше, ніж варто, як на мене,— я ж намагався йому не заважати і колихав свою поранену руку. Голова йшла обертом. Можливо, причиною була втрата крові та відсутність сніданку. Зараз навіть страви місіс Теббіт викликали слину, хоча «О» хотілося значно сильніше.

Незабаром я втратив відчуття напрямку. Та нарешті відчув ритмічне підстрибування, що вказувало на те, що ми перетинаємо міст через Хуглі.

До шпиталю Медичного коледжу ми доїхали невдовзі після десятої. Хтось, певне, попередив, що ми під'їжджаємо, бо на нас уже чекав невеличкий натовп із півдюжини медичних працівників і озброєного поліцейського загону. Два санітари-індійці в незайманобілих сорочках і штанах обережно переклали Сена на візок. Білий лікар швидко перевірив його пульс, підняв пальцями повіки і посвітив ліхтариком у кожне око. Медсестра занотувала його зауваження.

Лікар повернувся до мене і простягнув руку. Може виною була втрата крові, але я ніяк не міг збагнути,

чого він від мене хоче. Заплатити йому? Така тут традиція? Я поліз до кишені і витяг те, що лишилося від десятирупієвих банкнот. Плавання в каналі перетворило їх на місиво. Винувато простягнув лікарю.

Той подивився на мене, немов я був несповна розуму.

— Ключ,— сказав він.— Ви прикуті до пацієнта. Якщо не хочете супроводжувати його до операційної, віддайте мені ключ, і я зніму кайданки.

Так я і зробив. Лікар вправно зняв наручники, звільнивши зап'ясток Сена. Передав їх мені разом із рештками моїх десятирупієвих банкнот. Команда медиків швидко підхопила Сена і покотила його всередину, охорона пішла за ними. Кавалькада зникла, і я раптом опинився сам. Збудження від полювання на Сена і його арешт швидко вивітрилось, і я розгублено стояв, стікаючи водою і кров'ю. Привітали героя і геть про нього забули.

Я роззирнувся. Санітар із «швидкої допомоги» притулився до муру і курив. Похмуро глянув на мене, коли я підійшов.

— Мені потрібно перев'язати руку.

Він витяг сигарету і відкинув недопалок.

— Ходімо зі мною, *сагибе.*

Я увійшов за ним до приймальні шпиталю, звідти через двері, що обертаються, у тьмяний коридор. Його черевики рипіли по вимощеній кахлем підлозі. У горлі защипало від міцного запаху дезінфікуючих засобів. На них тут не скупилися, окропляли палати хворих, як ті священики святою водою.

Ми завернули до вузенького коридорчика, уздовж одного боку якого вишикувалися дерев'яні стільці, аж затерті від тривалого використання. Санітар наказав почекати, а сам пішов за лікарем. Повернувся за кілька

хвилин у компанії індійця середніх років у білому халаті. Той представився лікарем Рао. П'ять футів десять дюймів на зріст — високий як на індійця — із гладко поголеною, мов яйце, головою.

— Будь ласка, йдіть за мною,— сказав він, махнувши по коридору.

Ми увійшли до кімнати. Хімічний запах тут не став слабшим. Він увімкнув світло, освітивши кабінет без вікон, трохи більший за шафу.

Я сів на кушетку, він зняв пов'язку, яку в Коні мені наклав санітар.

— Можете зняти мундир?

Я це зробив із трудом. Він був наскрізь мокрим і важив, здається, не менше тонни. Лікар узяв скальпель і відрізав просякнутий кров'ю рукав сорочки.

— Так буде легше,— пояснив він.— Будь ласка, зніміть решту.

Він швидко оглянув рану, повів мене до раковини в дальньому кутку і промив. Я поморщився. Вода так і обпекла мене.

— Ну ж бо,— посміхнувся лікар.— Такий великий чоловік не мусить поводитись як жінка.

Такими манерами любові не завоюєш. Та й зауваження навряд чи чесне, враховуючи, що я щойно заарештував підозрюваного, а можливо, і зірвав терористичну кампанію. Утім, яким би не було моє обурення, довго воно не тривало.

— Я дам вам знеболювального,— сказав він, повертаючи мене на кушетку.— Лягайте, будь ласка.

— Навіщо? — запитав я.

— Морфій.

Кращих слів за цілий день я не чув.

Більше я майже нічого і не пам'ятаю. Тільки те, як лікар відімкнув металеву шафку в кутку кабінету

і дістав шприц. Міцний запах антисептика. І за ним порожнеча.

Прокинувсь я на кушетці й побачив, що рука моя на перев'язі. Схоже, рану зашили і забинтували. Лікар щось писав за столом.

— Ага,— сказав він, побачивши, що я сів,— ви до нас повернулися. Добре, добре.— Підійшов до мене і протягнув тюбик мазі.— Зніміть пов'язку, коли купатиметесь. Нанесіть крем і знову перебинтуйте. Через кілька днів можете ходити вже без перев'язу.

А лікар таки непогана людина. Цієї миті він відсунув Не Здавайся з місця мого найулюбленішого індійця. Важко сердитися на того, хто дарує тобі морфій. Людина він добра, і якщо війна мене чогось і навчила, так це хапатися за таку людину, якщо доведеться її зустріти, обома руками, бо ніколи не знаєш, коли ще трапиться тобі такий добродій.

— А чи не дасте мені знеболювального? — попросив я.

Він на мить замислився, тоді підійшов до сталевої шафки і відімкнув її.

— Дам вам кілька пігулок. Використовуйте їх *дуже* обережно. Одну за раз і лише у випадку крайньої потреби. Вони містять морфій. Розумієте, що це означає?

Я кивнув і спробував прийняти невинний вигляд, а це було важко, бо хотілося на шию йому кинутись.

— До морфію швидко звикають,— попередив він.

«*Так,*— подумав я.— *Як і до всього хорошого*».

Я подякував лікарю, накинув мундир на плечі й пішов у приймальню. Там я запитав чергову медсестру,

де знайти пацієнта, якого не так давно привезли під охороною. Вона звірилась із записами і спрямувала мене до палати на другому поверсі.

Знайти палату Сена було неважко. Поруч із нею стояла озброєна горила. Побачивши мене, констебль відсалютував і відчинив двері: лахи, що залишилися замість моєї форми, виявилися чудовим посвідченням особи. У палаті було лише одне ліжко, загороджене ширмою. У ногах ліжка стояв іще один констебль. Поруч із ним — Не Здавайся і досі в мокрій після плавання в каналі формі.

— Які новини, сержанте?

— Його щойно перевезли з операційної. Лікарі видалили шрапнель із ноги і спини. Кажуть, що втратив багато крові, але житиме.

— Можна його допитати?

— Не раніше ранку. Уночі за його станом стежитимуть, і о восьмій можна буде прийти.

Далеко від ідеалу.

— Хто знає, що станеться до ранку,— сказав я.— Заявиться полковник Доусон із кількома загонами мадраської легкої піхоти, оточить шпиталь і не відступиться, доки не отримає Сена.

Банерджі звів брови.

— Не певен, що мадраська легка піхота розташована у Калькутті,— сказав він,— чи взагалі в Бенгалії, сер. Вони, певне, у Мадрасі.

— Я хотів зазначити, сержанте, що до ранку полковник Доусон може отримати ордер від лейтенант-губернатора, відповідно до якого нам доведеться віддати Сена.

— У такому разі, сер, ви можете звернутися до лорда Таггарта і попросити його виграти якомога більше часу, доки втрутиться підрозділ «Н».

Слушна думка. І нам потрібно перевезти Сена зі шпиталю в безпечніше місце. Навіть якщо його тут охороняють, військова розвідка легко до нього дістанеться.

Завіса біля ліжка Сена піднялася, і вийшов худий європеєць у білому халаті. Занадто молодий як на лікаря. Утім, у наш час усі або занадто молоді, або занадто старі. Він був блідим і чисто виголеним, хоча я б не сказав, що голитися йому доводиться частіше, ніж раз на місяць. Він із тривогою покосився на мою перев'язану руку і сухо представився лікарем Бірдом.

— А ви той офіцер, який його заарештував?

— Капітан Віндгем.— Я потиснув йому руку. М'яку і вологу. Немов рибу потримав.

— Радий знайомству, капітане.— Він указав на пацієнта за завісою: — Наскільки я зрозумів, ви врятували йому життя.

Тут він помиляється. Нічого такого я не робив. Просто зберіг для суду. Його повісять. І я особисто подбаю, щоб розвідка дала мені час підготувати всі необхідні звинувачення. Якщо ні, його вб'ють *вони*. У будь-якому разі йому не жити. Але без бою я свого бранця підрозділу «Н» не віддам. Утім, битися мені б дуже не хотілося, і тут знадобиться допомога цього молодого лікаря.

— Не знаю, чи в безпеці він,— зітхнув я.

— Прошу? — здивувався лікар.— Запевняю вас, капітане, його життю нічого не загрожує. Одужає він дуже швидко.

— Я мав на увазі, лікарю, що тримати його тут досить небезпечно. Приятелі можуть спробувати його викрасти.

Якщо на щоках молодого чоловіка і залишавсь якийсь рум'янець, він швидко зник.

— Але ж ви поставили озброєну охорону? — пробелькотів він.— Хто ж сюди поткнеться?

— Сподіваюсь, ніхто, але абсолютно впевненим бути не можна. Це відчайдушні люди, лікарю. І мені б дуже не хотілося, аби у шпиталі почалася перестрілка. Я б зітхнув із полегшенням, якби він лежав на Лал-базарі. Там ми його добре захистимо. І загрози вашим пацієнтам не буде.

Лікар нервово потер долоні. Клятва, яку він давав, підказувала, що Сен має залишатися тут. Урешті-решт, на ньому обов'язок захищати здоров'я свого пацієнта. Але пацієнт цей — терорист, і його присутність створює загрозу для інших пацієнтів, не кажучи вже про самого лікаря. Урешті-решт перемогли власні інтереси.

— Можете забрати його десь за годину,— сказав він.— Але його супроводжуватиме хтось із персоналу, щоб переконатися, що ви зможете гарантувати адекватні умови для його видужання.

— Зробимо все, що в наших силах, лікарю.

За годину ми із Сеном уже їхали в кареті «швидкої допомоги», цього разу кінцевою зупинкою буде камера на Лал-базарі. Із охоронцями залишиться індійський лікар і перевірятиме пацієнта через кожні тридцять хвилин. Тільки коли Сена влаштували в камері і я переконався, що він під надійною охороною, я вирішив повернутися до «Бельведера».

Годинник мій показував пів на другу, тож, мабуть, було вже за четверту, коли мене висадила біля пансіону поліцейська вантажівка. У будинку було темно,

шум двигуна нікого не розбудив. Крім хіба рикші на розі майдану. Салман почав було підводитись із циновки, але я помахав, щоб він лягав.

Я увійшов, тихо зачинив двері та став підніматися сходами. У темряві стягував із себе рештки мокрої форми і залишав їх там, де вони впали. Здоровою рукою налив собі добру порцію віскі й осушив. Я на це заслужив. Поранена рука знову розболілася. Я подумав, чи не випити ще, щоб заглушити біль, а тоді пригадав, що маю кращі ліки. Витягнув маленьку скляну пляшечку з пігулками лікаря Рао, відкрутив кришечку і витрусив зо два білі диски. Хотів проковтнути обидві пігулки, але поміркував і повернув одну до пляшечки. Пігулок було лише п'ять. Лікар свідомо мене обмежив. Кожна пігулка на вагу золота, маю розтягнути їх якомога надовше, доки зможу знайти інше джерело або навіть іще краще — отримати додаткову порцію. Я кинув пігулку до рота і запив останніми краплями віскі.

ДВАДЦЯТЬ ОДИН

Субота, 12 квітня 1919 р.

Прокинувсь я від пташиного, так би мовити, співу. Я назвав би його хаотичним галасом, що на дев'ять частин складається із скреготіння і на одну — власне зі співу. В Англії світанок супроводжується мелодійним хором, який надихає поетів на вірші про ластівок і жайворонків у небі. А ще, дякувати небесам, цей концерт короткий. Бідолашні істоти, деморалізовані вологою та холодом, цвірінькають кілька тактів, щоб довести, що вони й досі живі, а тоді замовкають і беруться до своїх денних справ. У Калькутті все не так. Жайворонків тут немає, лише великі жирні круки, що починають каркати з першими проблисками світла і не вщухають ані на мить кілька годин поспіль. Поезій про них ніхто не пише.

Усе моє тіло боліло, найменший рух викликав нестерпний біль. Я потягся до пляшки віскі на підлозі і перекинув її. Вона покотилася під ліжко, мені ж залишалося тільки вилаятись. Я знову ліг, зітхнув і заплющив очі, сподіваючись задобрити того, хто обрав мій череп для гри на барабані, і серйозно обміркував можливість пролежати цілий день не ворухнувшись. Непоганий варіант, якби ті круки замовкли.

Та лишався Сен. Лежав у камері на Лал-базарі. Я змусив себе підвестися і покульгав до раковини, побризкав на голову теплою водою і похмуро поглянув

на волоцюгу із зім'ятим обличчям, який дивився на мене із люстра.

Викупався, змастив і перебинтував рану, як міг. Лишив рештки форми на підлозі. Іншої в мене немає. Нова обійдеться недешево, хоча мені й розповіли про кравця на Парк-стрит, який шиє форми офіцерам. Робити нема чого, вбрався у цивільне, як справжній детектив: штани і сорочка, прання яким явно б не зашкодило. Довго порався із перев'язом і врешті-решт пристосував його так, щоб рука не дуже боліла.

Унизу покоївка була вже на ногах, метушилася, прибираючи як завше, доки не спуститься місіс Теббіт.

— Доброго ранку! — привітавсь я.

Вона аж скрикнула від подиву. Мабуть, не почула, як я увійшов. Хоча, може, і мій вигляд налякав.

— Будь ласка, сер,— сказала вона,— сніданок подається о пів на сьому.

Певне, являв я собою сумне видовище, бо серце її пом'якшало. Вона поглянула на годинник, що стояв на комині, тоді на двері за моєю спиною.

— Ходімо,— сказала вона.— Зроблю вам тости з чаєм.

— Місіс Теббіт іще не прокинулася? — поцікавився я.

Вона похитала головою.

— *Мемсагиб* іще з півгодини тут не буде, сер.

— У такому разі, буду дуже вдячний за тости з чаєм.

Я квапливо проковтнув хліб, частково тому, що був голодний, але переважно тому, що хотів забратися звідси, доки не увійшла місіс Теббіт. І мені це вдалося, бо, щойно ступив за двері, почув її кроки на другому поверсі. Салман чекав на розі майдану, курив зі своїми приятелями-рикшами. Я гукнув його. Він кивнув, зробив останню затяжку і віддав свій *біді* іншим.

Помітив мою руку на перев'язі, хотів було щось сказати, але передумав. Натомість опустив візок і допоміг мені сісти.

— Поліцейська дільниця, *сагибе?*

На вулицях було ще тихо, європейців майже не видно. У такий час працювали переважно робітники місцевої ради Калькутти: чистили жолоби, мили тротуари. Ми їхали мовчки. Рикші — хлопці небагатослівні. І їх можна зрозуміти. Нелегко теревенити про всякі нісенітниці, коли тягнеш візок, удвічі важчий за себе.

Прибувши на Лал-базар, я одразу ж пішов до камер. Здивувався, побачивши, що Не Здавайся похропує на ослоні в коридорі. На ньому було лише тонке бавовняне спіднє без рукавів і шорти, сорочку він скрутив і поклав під голову. Тіло було підперезане тоненькою червоною стрічкою: *священна нитка,* символ священицької касти брахманів. Схоже, він цілу ніч тут провів. Я хотів його розбудити, просто щоб побачити реакцію індійця у спідньому, розбудженого офіцером-*сагибом,* але таке потрясіння могло його і вбити. Натомість добрі ангели переконали мене дати йому ще трохи поспати, і я пішов до камер.

Камери розміром п'ятнадцять на десять футів із ґратами замість дверей вишикувалися по обидва боки довгого коридора. Не «Ріц», хоча і з «вигодами» у вигляді цебра в кутку. Сен лежав на койці в дальній камері, накритий поліцейською ковдрою аж до підборіддя. Лікар, який за ним стежив, дрімав на стільці в коридорі. Неподалік спав за своїм столом огрядний черговий офіцер-індієць, обхопивши руками величезний живіт і схиливши голову на груди. Я підійшов

і гучно постукав по столу, розбудивши і його, і лікаря. Він перелякано підвівся й одним спритним рухом змахнув пухкою рукою піт із чола і віддав честь. На диво граційно для такого огрядного чоловіка.

Я підійшов до камери і махнув черговому офіцеру, той поквапився до мене з низкою великих залізних ключів. Сен повернувся до мене. На губах у нього з'явилася ледь помітна посмішка. Він спробував сісти, але не вистачило сил. Обличчя скривилося від болю, і лікар, який увійшов слідом за мною, змусив його знову лягти.

— Як він? — запитав я.

— Непогано як на людину, що провела ніч у камері одразу ж після хірургічної операції,— кисло відповів лікар.

— Мушу поставити йому кілька запитань.

Він подивився на мене із жахом.

— Людина вночі мало не вмерла. У такому стані його не можна допитувати.

Сен підняв руку і підізвав нас підійти ближче. Ми з лікарем замовкли.

— Можна води?

Ледь чутний шепіт. Я кивнув охоронцю, той вийшов із камери і повернувся з глечиком і побитим емальованим кухлем. Лікар допоміг Сену сісти, узяв у охоронця кухоль і обережно підніс до рота Сена. Заарештований зробив кілька маленьких ковтків і вдячно кивнув.

— Будь ласка,— прошепотів він,— скажіть, де я?

— Ви в камері на Лал-базарі,— відповів я.

— Не у форті Вільяма? Шкода. Мені завжди кортіло подивитися, що там, за мурами форту.— Він тихо розсміявся, сміх перейшов у кашель, і лікар знову кинувся на допомогу.

— Не хвилюйтеся,— заспокоїв я його,— існує велика ймовірність, що незабаром ви все там роздивитеся.

Лікар сердито обернувся до мене.

— Він явно не може відповідати зараз на ваші запитання. Ідіть, будь ласка.

Його рішучість викликає захоплення, але людина, яку він захищає,— терорист, індійський до того ж. Кандидат на страту за вбивство англійця. Сама думка про те, що лікар може заборонити мені допит цього чоловіка, смішна. Утім, я ліпше зачекаю на Дігбі та Не Здавайся, та й нема потреби зайвий раз дратувати медика.

— Він може ще кілька годин відпочити, лікарю,— сказав я,— але я мушу його допитати сьогодні.

Я вийшов із камери й повернувся в коридор. Банерджі на ослоні не було, але він незабаром повернувся з мокрим обличчям і волоссям. Убраний все в ті ж шорти і спідню сорочку.

— Сьогодні не в формі, Не Здавайся? — запитав я.

Він міг би поставити мені таке ж запитання, але натомість застиг. Із голови на сорочку крапала вода.

— Вибачте, сер,— пробелькотів він.— Я вмивався.

— Ви тут усю ніч провели?

— Так, сер. Вирішив, так буде краще. На випадок, якщо стан Сена раптом погіршиться.

— Тож тепер ви лікар?

— Ні, сер. Я хотів сказати, що, на мою думку, краще було бути поруч, якщо станеться щось непередбачуване. Ви ж самі підкреслили, як важливо швидко його допитати.

— Добре,— сказав я,— бо мені не дуже приємно було б, якби ви аж так турбувалися про цього чоловіка. Враховуючи поведінку лікаря в камері та медич-

ного персоналу вночі, я починаю вірити, що ми заарештували щонайменше далай-ламу[1], а не терориста. Гадаю, вам не варто нагадувати, що ця людина, скоріше за все, вбила британського урядовця і має за спиною інші злочини?

Обличчя його спохмурніло.

— Ні, сер.

Занадто жорстоко з мого боку, одразу ж зрозумів я, недозволений прийом. Шмагати сержанта мені геть не хотілося, але я втомився як собака. Я майже не спав тієї ночі, коли відвідував опіумне кубло, і недосип явно впливав на мій настрій. Поранення його також не покращило.

Тут я дещо пригадав.

— Сержанте, пам'ятаєте, як я вночі ліз у будинок? Коли спільниця Сена мало не вистрілила в мене з вікна?

— Так, сер.

— Її підстрелив Дігбі чи ви?

Не Здавайся покрутив свою червону нитку.

— Я, сер. Гвинтівка була в мене. Переконаний, помічник інспектора вчинив би так само, але у нього був лише пістолет, а він не такий влучний.

— Добре,— похвалив я.— Радий, що ви не марно тренуєтесь. Ідіть відпочиньте. Маємо кілька годин до початку допиту Сена.

Я почувався збентеженим. Перед цією людиною я в боргу, але подякувати чомусь важко. От у чому біда з цією Індією. Англійцю важко подякувати індійцю. Авжеж, сказати «дякую» досить легко, коли вони роблять щось лакейське, наприклад приносять випити

---

[1] Далай-лама — титул первосвященика ламаїстської церкви, якого вважають живим богом у людській подобі; також верховна урядова і духовна особа (глава церкви) в Тибеті.— *Прим. ред.*

або чистять ваші чоботи, але коли справа стосується важливих речей, таких як рятування життя, усе геть по-іншому. Ця думка полишила в мене гіркий присмак.

Я втомлено піднявся сходами до свого кабінету й упав у крісло. Біль посилився. Я висипав із пляшечки пігулки морфію і поклав на стіл, поміркував. Біль у руці ставав нестерпним, але голова мені потрібна ясна. Лал-базар — не Скотленд-Ярд, та навіть там допит підозрюваного під дією морфію не схвалили б. Я неохоче зсипав пігулки в пляшечку, поклав у кишеню і натомість зателефонував Деніелзу, щоб домовитися про зустріч із комісаром. Секретар відповів після другого гудка і мало не зі штанів вистрибував від готовності допомогти, я вже було подумав, що помилився номером.

— Чекаємо на лорда Таггарта о восьмій, капітане Віндгем. Запишу вас до нього і дам знати, щойно він буде готовий.

Я подякував і поклав слухавку. Мої ставки зростають. Новини про нічний арешт долетіли і до секретаря. Я дозволив собі сухо усміхнутись. Якщо пощастить, отримаємо Сенове зізнання, і справу можна буде закрити. Навіть якщо цей покидьок не зізнається, вистачить свідчення інформатора Дігбі. Додавши до нього опір під час арешту, і цього вистачить, щоб висунути звинувачення. Для англійських присяжних такого звинувачення було б недостатньо, але за законами Роулетта його і не потрібно. Терористи на кшталт Сена мусять відчути всю силу британського правосуддя. Якщо всупереч розважливим сумнівам назбирати ще й інформації на цілу справу, то все тільки ускладниться.

Щойно йому висунуть звинувачення, справу в мене заберуть, і те, що станеться далі, мене вже не обходитиме. Скоріше за все, Таггарт передасть його підрозділу «Н». Вони виб'ють із нього решту інформації, вичавлять, як сік із лимона, а тоді відбудеться суд, де не буде жодного присяжного, і кваплива страта. Загалом, процес напрочуд результативний.

Я відкинувся на спинку і заплющив очі. Мабуть, таки далося взнаки недосипання, бо наступне, що я пам'ятаю,— як мене трусив за плече Дігбі.

— Агов, старий! Мусимо йти! На нас чекає Таггарт.

— Котра година? — іще сп'янілий від сну, запитав я.

— Щойно пробило восьму тридцять.

— А хіба Деніелз не мусив мені зателефонувати? — Я щосили намагався струсити із себе залишки сну.

— Він телефонував, але ти не відповідав. Тож він подзвонив *мені.* До речі, старий, ти знаєш, що ти в цивільному?

— Форма у мене лише одна,— відповів я,— і лишилося від неї зовсім небагато. Іншу завести часу не мав.

— Тоді краще позичу тобі свою. У мене в кабінеті висить запасний мундир. На Парк-стрит є добрий кравець. Пошиє не форму, а цукерочку.

Ми вийшли з кімнати і пішли коридором. Він пірнув до свого кабінету і вийшов із запасним мундиром, допоміг його надягти і влаштувати руку в перев'язі.

Деніелз чекав на нас у коридорі біля приймальні. Ми підійшли, і він привітав мене кивком голови.

— Комісар чекає на вас,— сказав він, пропускаючи нас у кабінет Таггарта.

Комісар стояв до нас спиною і дивився у вікно, але повернувся і привітався. На обличчі в нього грала широка посмішка. Запропонував мені «Честерфілд».

— Як рука, Семе? — поцікавився він.

— Не дуже погано, сер.

— Радий це чути, хлопче. Минулої ночі тобі пощастило. Ти ж не плануєш регулярно демонструвати таке геройство, еге ж?

— Ні, сер.

— Сподіваюся. Заради твого ж блага. Тут тобі не Англія, Семе. Зброї тут набагато більше. Ми, військові, терористи — усі її мають. Трюк, який ти провернув уночі, дуже легко міг закінчитися твоєю смертю, якщо не від руки терористів, то зі зброї наших друзів із підрозділу «Н». Наважуся припустити, що в них ти шаленої любові не викликаєш.

— Буду обережним, сер.

— Обов'язково, капітане. Я вас сюди не для того привіз, щоб вас застрелили в перші ж кілька тижнів. Від вас мертвих ніякої користі.

— Так, сер. Не хотілося б створювати вам незручності.

Він пильно на мене глянув, але вирішив залишити коментар без відповіді.

— Гаразд,— продовжив він,— перейдемо до справи. Учора ви обидва показали себе з кращого боку.— Він повернувся до Дігбі.— Я не забув, що саме ваш інформатор навів на слід Сена.

— Дякую, сер,— кивнув Дігбі.

— Стежити за полковником Доусоном,— вів далі Таггарт,— це ви дуже вдало придумали.

— Нам пощастило, от і все,— відповів я.

— Не варто недооцінювати удачі, Семе. Мені більше подобаються офіцери, яким щастить, ніж просто

розумники. Ті, кому щастить, живуть довше. Хай там як, не будемо афішувати факт, що ви стежили за старшим офіцером підрозділу «Н». Лейтенант-губернатор цього не схвалить. Доведеться вам вигадати більш *прийнятне* пояснення, як змогли так швидко опинитися на місці подій.

— Можемо сказати, що дізналися про місцезнаходження Сена від одного з наших інформаторів,— припустив я.— Саме так його ж і знайшла розвідка. Нехай будуть високої думки про нашу мережу інформаторів.

Таггарт витягнув із кишені хустинку і повільно протер окуляри.

— Добре,— сказав він,— мусить спрацювати. Та все одно, наступного разу перед тим, як сідати на хвіст високопоставленому військовому офіцеру, повідом мені заздалегідь.

Я кивнув.

— Тож як там справи із Сеном? — продовжив він.

— Його забрали до шпиталю Медичного коледжу,— сказав Дігбі.— Підлатали вночі.

— Коли можна перевезти його зі шпиталю?

— Він уже тут,— відповів я.

Обидва чоловіки поглянули на мене з подивом.

— Унизу, у камері. Ми його вночі перевезли.

— Як вам це вдалося? — запитав Таггарт.— Мені здалося, що лікарі кричатимуть про вбивство, якщо хоча б спробувати перевести пацієнта в камеру так скоро після операції.

— Звернувся до їхнього здорового глузду.

— Ну, можна зітхнути з полегшенням,— кивнув Таггарт.— Не вистачало тільки, щоб медики перейшли на бік розвідки. Тепер, якщо вони захочуть його забрати, доведеться діяти через лейтенант-губернатора.

— Сер, як вважаєте, скільки часу ми маємо? — запитав я.

Таггарт похитав головою.

— Важко сказати. Гадаю, Доусон поговорив зі своїм начальством іще вчора, і вранці вони одразу кинулися телефонувати лейтенант-губернатору. Лейтенант-губернатор мусить обговорити справу зі своїми радниками. Якщо ті вважатимуть, що Сена потрібно передати розвідці, то наказ ми отримаємо сьогодні вдень. Можемо якийсь час його ігнорувати. Я поговорю з Деніелзом, нехай він цілий день відповідає, що зв'язатися зі мною не можна, але все одно доведеться його віддати, найпізніше завтра вранці. Дійте, виходячи з припущення, що маєте щонайбільше двадцять чотири години.

— Планую допитати його, щойно ми закінчимо нараду,— відповів я.

— Добре. Хочу, щоб до вечора йому висунули обвинувачення. Спробуйте умовити його на співпрацю, якщо це можливо. Пристрашіть, якщо відмовиться, що відразу передамо до підрозділу «Н». Усе одно, звісно, це станеться, але йому цього знати не варто. Ще щось, джентльмени?

— Сер,— сказав Дігбі,— що казати пресі? Вони вже помирають від цікавості з приводу вчорашнього феєрверку. Вимагають коментарів.

— Якщо запитають, скажіть, що розслідування просувається і незабаром вони отримають детальнішу заяву. Не хотілося б, щоб вони дізналися деталі, доки ми не висунемо обвинувачення Сену. А тепер, джентльмени,— закінчив він, підводячись зі стільця,— якщо більше нічого немає, піду готуватися «зникнути» на цілий день. Звертайтеся до Деніелза, якщо виникне потреба терміново зі мною зв'язатися. В іншому разі викличу вас рівно о шостій.

— Допит починається о десятій годині, дванадцятого квітня, 1919 року.

Кімната була замалою, на двадцять градусів спекотнішою, ніж потрібно, ще й повітря бракувало. Ми вп'ятьох втиснулися на місце, розраховане на двох, і повітря набуло різкого присмаку поту. Сен сидів, утупившись у підлогу, поруч із ним стояв лікар. Мені компанію склав Дігбі. Нас розділяв масний металевий стіл. Банерджі з жовтим нотатником і ручкою примостився збоку.

У протокол записали вступну частину: «Допит проводить інспектор капітан Самуель Віндгем. Допомагають помічник інспектора Джон Дігбі і сержант С. Банерджі».

Недосип і дірка в руці — не найкращий спосіб підготуватися до допиту. Якщо мене щось і втішало, так це вигляд Сена, значно гірший за мій. На ньому було стандартне тюремне вбрання: широкі штани на зав'язках і сорочка. Хакі з чорними плямами. Руки в кайданках спокійно лежали на колінах.

— Будь ласка, назвіть для протоколу ваше ім'я.

— Сен,— сказав він.— Беной Сен.— Голос звучав утомлено.

— Чи відомо вам, чому вас заарештували?

— А вам потрібна причина?

— Вас підозрюють у вбивстві.

Сен і оком не повів.

— Коли ви повернулися до Калькутти?

Відповіді немає.

— Можете сказати, що ви робили вночі восьмого квітня?

Знову тиша.

Ні часу, ні бажання з ним панькатись у мене немає.

— Слухайте, Сене,— сказав я.— Ви, мабуть, не відчуваєте, як вам пощастило. Ваше щастя, що вас заарештували поліцейські, а не військові. Саме тому вас і допитують у такому приємному оточенні з лікарем під боком, і все вноситься до протоколу. Якщо не бажаєте з нами співпрацювати, можемо повернути вас нашим друзям у форті Вільяма, а грати за правилами їм подобається значно менше, ніж нам.

Сен відірвав очі від підлоги і глумливо хмикнув.

— Кажете, правила, капітане? Чому ж ваші правила на них не розповсюджуються?

— Ви тут не для того, щоб ставити запитання, Сене.

Він усміхнувся.

— Я повторю запитання: коли ви повернулися до Калькутти?

Він поглянув на мене, немов оцінив, тоді підняв руки і поклав на стіл. Почулося тихе брязкання металу об метал.

— Я приїхав до міста минулого понеділка.

Я кивнув.

— А чому ви повернулися?

— Я бенгалець, народився і виховувався в Калькутті. Це мій дім. Хіба мені потрібна причина для повернення?

Бажання вступати в полеміку я не мав.

— Просто відповідайте, чому повернулися. Чому саме *зараз?*

— Повернувся, бо мене запросили.

— Хто запросив? З якою метою?

— Вибачте, капітане. Я не розголошуватиму імен інших патріотів.

— Нам відомо, що ви виступали з промовою в будинку містера Амарната Дутти.

Інформація застала його зненацька.

— Мої вітання, маєте гарних шпигунів,— відповів він.— Визнаю, що дійсно виступав із промовою. Говорив із прогресивними людьми про необхідність незалежності.

— А чи відомо вам, що такі збори не є законними? — продовжив я.

— Мені відомо, що за вашими законами такі збори не є законними, а такі виступи називаються бунтарськими. За цими законами індійцям забороняється збиратись у власних будинках і обговорювати бажання незалежності для своєї країни. Їх прийняли англійці, не думаючи про індійців, на яких ці закони розповсюджуються. Чи не погодитесь ви, що такі закони не є справедливими? Чи вам здається, що індійці, на відміну від європейців, не мусять мати права вирішувати власну долю?

— Це не політична дискусія,— зауважив я.— Просто відповідайте на запитання.

Сен розреготався, стукнувши руками по столу.

— Вона і є, капітане! Як інакше? Ви офіцер поліції. Я індієць. Ви захищаєте систему, яка змушує мій народ підкорятись. Я людина, яка бореться за свободу. Іншої дискусії між нами і бути не може, тільки політична!

Господи, ненавиджу політичних. Краще вже мати справу з психопатами чи масовими вбивцями: у порівнянні з політичними допитувати їх завжди дуже легко. Вони, як правило, охоче зізнаються у своїх злочинах. Політичні ж завжди напускають туману, виправдовуються, переконують, що діють заради справедливості і загального добра, і не можна підсмажити омлет, не розбивши голів.

— Не я визначаю, права чи не права політична система, Сене. Моя справа — розслідувати вбивство.

Це все, що мене цікавить. Розкажіть, про що йшла мова на зборах у будинку містера Дутти.

Сен на мить замислився.

— Я наголошував на важливості єдності. На потребі нового напрямку дій.

— І яким мусить бути цей «новий напрямок дій»?

— Ви певні, що хочете це почути, капітане? А то скажете, що я намагаюся долучити вас до політичної дискусії.

— Пильнуй язика, Сене! — втрутився Дігбі.— Не вистачало ще, щоб якийсь там *бабу* читав нам нотації!

Сен не звернув на нього уваги, не відвів погляду від мене.

— Продовжуйте,— кивнув я.

— Вам, інспекторе, без сумнівів, відомо, що до повернення в Калькутту мені довелося на кілька років залягти на дно. У мене було багато часу, щоб добре все обміркувати. Стало ясно, що попри боротьбу за незалежність усіх індійців, яку ми вели двадцять п'ять років, успіхів у нас було дуже мало. І я замислився, у чому ж причина наших невдач.

Звісно, пояснення лежали на поверхні: селянам, виснаженим щоденною важкою працею заради виживання, бракує політичної свідомості; внутрішні розбори між нашими групами, які так безжалісно експлуатуєте ви і ваші лакеї; той факт, що ваші шпигуни можуть проникнути до нашої організації і зруйнувати плани; але я весь час повертався до одного головного запитання: якщо те, що ми робимо, справедливе, чому народ нас не підтримує? Чому ваші шпигуни не розуміють, що ми відстоюємо і їхні інтереси також? Ось яке запитання не давало мені спокою, над ним я міркував цілими днями.

Коли ти переховуєшся, маєш одну перевагу — безліч часу. Я багато читав. Усе, що міг дістати. Книжки,

газети, усе про боротьбу за незалежність у світі. Боротьбу за скасування рабства в Америці, боротьбу за права індіанців у Південній Америці. Особливу увагу приділив газетним вирізкам зі статтями Ганді. Питання він сформував дещо по-іншому. Він питав: «Якщо те, що ми робимо, справедливе, чому наші гнобителі цього не розуміють?» Він доводив, що коли гнобителі серцем чи розумом збагнуть, що не праві, вони втратять бажання гнобити.

Спочатку я посміявся над цими заявами. За його словами, нам тільки і залишається, що вказати вам на те, що ваші дії злі, і ви перелякано відсахнетеся, розкаєтесь і повернетеся додому. Мені, запеклому скептику, все це здавалося ілюзіями безнадійно наївної людини. Якби ми звернулися до того хорошого, що є у вашій душі, ви б самі побачили хибність своєї поведінки!

Він посміявся над таким абсурдом і продовжив:

— Почнемо з того, що я не вірив, чи існує у вашій душі щось хороше.

Я на власні очі бачив, як ваші війська забивали моїх друзів. Для мене ви всі були бездушними демонами. Але час і самотність змушують змінюватись. Я продовжував переховуватись, моя лють ущухала. Я дедалі більше думав про те, що проповідують Ганді і такі, як він. І одного дня у мене сяйнула думка. Дуже добре пам'ятаю цю мить, саме качав воду з колонки. Справа монотонна, тож думки мої блукали. І тут я зрозумів. Я і сам роблю те, у чому звинувачую британців. Якщо ставлю вам за провину поводження з індійцями як із нижчою расою, то не хочу сказати, що індійці вищі за англійців. Ми мусимо бути рівними. А якщо ми рівні, то мушу визнати, що ви маєте таку ж гідність, що й індійці. Якщо вірю, що індійці мають свідомість

і моральний компас, що ми є *хорошими* по суті, тоді мушу прийняти, що більшість англійців також є хорошими. І якщо з цим погодитися, виходить, що принаймні кілька англійців зможуть усвідомити хибність своєї поведінки, якщо їм на неї вказати.

Тоді я зрозумів, що наші дії — дії «Джугантара» й інших груп — лише виправдовують ваші репресії. Кожен вибух бомби, кожна куля забезпечують вам виправдання для посилення контролю над нами. І я побачив, що єдиний спосіб покінчити з британською владою в Індії — це відкинути всі виправдання і розкрити вам очі на те, чому ви насправді окупували мою країну. Саме про це я і повернувся розказати. Тільки єдність усіх індійців і звернення до хорошого в душі гнобителів, тільки ненасильницька співпраця дають надію на свободу.

Дігбі відкинувся на спинку і пирснув.

— Гарні слова, Сене. Чого у вашій країні вистачає, так це бенгальців, що виступають із промовами. Ваш народ ніколи за словом у кишеню не полізе, еге ж? Завжди готові доводити, що чорне — це біле, що день — це ніч.— Він повернувся до мене: — У нас навіть така приказка є, капітане: «Боже, бережи нас від люті афганців і красномовства бенгальців!»

І знову Сен проігнорував Дігбі, звернув свої слова до мене.

— Чи можу я запитати, капітане, котра з цих двох націй, згадана помічником інспектора, гірша?

Дігбі почервонів. Звертаючись виключно до мене, Сен вправно його дратував.

— Тут тобі не дебати, Сене,— сердито заявив Дігбі,— та коли вже ти питаєш, пихаті бенгальці набагато гірші!

Сен усміхнувся.

— Із власного досвіду знаю, капітане, що більшість ваших земляків плекає особливу нелюбов до бенгальців, більшу, ніж до інших індійців. Визнаю, що не знаю, чому саме. Може, помічник інспектора зможе висвітлити цей момент?

— Може, тому що ви всі до дідька багато варняка-єте? — парирував Дігбі.

— У такому разі,— продовжив Сен,— маємо проблеми. Уже понад сторіччя бенгальцям розказують, як їм пощастило, що британці люб'язно насаджують у нас дивовижну англійську мову і свою хвалену західну освіту, спочатку тут, на нашій землі, а тоді вже на решті території Індії. Але, навчаючись у вас усі ці роки, користуючись вашими дарами, ми накликаємо на себе звинувачення в тому, що міркуємо і багато розмовляємо. Може, західна освіта не така вже і добра думка? Може, саме завдяки їй ми, «пихаті бенгальці», нахапалися недостойних нас ідей? Схоже, помічник інспектора вважає, що *хороші* індійці лише ті, хто знає своє місце.

Я втрутився, доки Дігбі не встиг сформулювати нічого доладного. Час спливав, а мені край потрібно отримати від Сена відповіді.

— Якщо ви приїхали проповідувати Євангеліє ненасильства,— запитав я,— чому ж не здалися, коли вночі вас оточили?

— Такий варіант був. Я навіть намагався переконати в цьому моїх товаришів. Але я був у меншості.

— Але ж лідер ви, Сене. Хочете сказати, що вас не послухали б? Переконувати ви вмієте. Кажете, що повернулися переконати свій народ, навернути його на шлях ненасильства, і хочете, аби ми повірили, що власних прибічників не змогли умовити?

— Ви колись були присутні на рейді, влаштованому вашими колегами з військової розвідки? — запитав

він у відповідь.— Якщо так, мусите знати, яку репутацію вони мають. Усе відбувається в темряві. У багатьох випадках людей, які вирішили здатися, перестріляли. Мої товариші постановили, що краще померти як чоловіки, ніж як собаки.

— І ви сподіваєтесь, я в це повірю?

Сен відкинувся і зітхнув. Зазирнув мені в очі.

— Я не можу вас переконати, капітане.

— Гадаю, ви брешете,— заявив я.— Ваш «новий напрямок дій» передбачає терористичні заходи, і перший із них — убивство високопоставленого британського урядовця.

— Навіщо продовжувати цей фарс, капітане? Ваші шпигуни явно були присутні на наших зборах. Вони можуть підтвердити все, що я вам кажу.

— Наші інформанти повідомили лише про збори,— сказав Дігбі.— Вони не згадували про ваші чудесні бесіди по дорозі з Дакки.

— О котрій годині закінчилися збори у Дутти? — поставив я нове запитання.

— Незабаром після опівночі.

— Що ви робили потім?

— Поговорив із містером Дуттою іще десь із півгодини. Тоді повернувся до квартири в Коні.

— Хтось із вами був?

— Мене супроводжував товариш. Ваші солдати вбили його вночі.

— І ви пішли просто туди?

— Так.

Я стукнув кулаком по столу — необережно з мого боку,— і поранену руку пронизав біль.

— Вважаєте мене дурником? — закричав я.— Мені відомо, що з будинку Дутти ви вийшли зі своїм спільником. Відомо, що зустріли на вулиці Мак-Олі. Відо-

мо, що вбили його і запхали до рота записку. Я просто хочу з'ясувати, чи ви заздалегідь обрали його своєю жертвою, чи він став першим-ліпшим білим чоловіком, що, на свою біду, трапився вам на шляху?

Лікар Сена миттєво підвівся.

— Капітане, я протестую! Цей чоловік одужує після операції. Він дуже слабкий. Будь ласка, негайно припиніть допит!

Сен махнув на нього рукою.

— Дякую, лікарю, але я хочу продовжити розмову.— Він повернувся до мене і посміхнувся.— Схоже, я був наївним. Вас цікавить не правда, еге ж? Просто хочеться похвалитися, що впіймали терориста, який убив урядовця, і що вулиці знову безпечні для мешканців Калькутти — принаймні для білих. Шукати справжнього вбивцю вам не хочеться. Потрібен козел жертовний, от і все. А хто підійде на цю роль краще за борця за свободу? Це дасть вам виправдання продовжувати свої репресії.

Я повернувся до Банерджі:

— Сержанте, будь ласка, передайте мені доказ «А».

Із коробки, що стояла на підлозі, Банерджі дістав заплямовану кров'ю записку, яку запхали до рота Мак-Олі. Розправив її і передав мені.

Чорнило трохи потекло, плями стали червонувато-брунатними, але слова розібрати можна було. Я поклав записку на стіл перед Сеном.

— Упізнаєте? Знайшли в роті покійного.

Сен роздивився її і гірко розсміявся.

— Оце і є ваш доказ, капітане? Клаптик паперу? — Він кивнув на Банерджі.— Ваш лакей прочитав записку?

Я зрозумів, що не показував її Не Здавайся. Нерозважливо з мого боку, але ми з сержантом іще не позна-

йомилися, коли знайшли цей папірець, і, враховуючи все, що відтоді сталося, я просто забув це зробити.

Сен про все здогадався, побачивши моє обличчя.

— Ні? Не схоже. Може, варто йому показати? Він скаже, що я не міг її написати... Якщо він, звісно, не боягуз.

Позаду мене Банерджі шумно втягнув повітря. Я підняв руку, доки він не встиг проковтнути наживку. Не можна дозволяти Сенові диктувати умови допиту і не можна визнавати, що Банерджі не бачив записки.

— Чому ви написали цю записку, Сене? — запитав я.

— Ви мусите знати, що я її не писав. Гадаю, жоден бенгалець не міг її написати. Її явно сфабрикували ваші люди, щоб мене скомпрометувати.

— Можу запевнити вас, що це не так. Я сам знайшов цю записку.

Сен зітхнув.

— У такому разі маємо проблеми, капітане. Ви заявляєте, що не вірите, коли я кажу, що не писав цієї записки. А я не можу повірити, коли ви кажете, що її писали не ваші люди, щоб звести наклеп на невинного індійця. Ми обидва вважаємо, що інший бреше. Може, один із нас дійсно бреше, але існує ймовірність, що ми обидва кажемо правду. Кожен має вибір: вірити чи ні в хороше в душі опонента.

Дозвольте запитати, капітане. Якщо, за вашими словами, це застереження британцям написав я, чому ж воно бенгальською? — Він вказав на Дігбі.— Хоч цей факт і дратує помічника інспектора, я ж маю чудову англійську освіту. Чому б мені не написати його англійською?

— Це ж очевидно! — не витримав Дігбі.— Щоб поставити під сумнів свою вину, якщо тебе схоплять!

Сен похитав головою, немов розчарований неймовірною тупістю дитини. Повернувся до мене.

— Справді, капітане, хіба це правдоподібно? Хіба я б так учинив, сподіваючись, якщо мене спіймають, посіяти сумніви в серцях моїх обвинувачів? Яка мені від того користь? Невже лише в тому, щоб звернутися до славетного британського чуття чесної гри? Хіба матиму я можливість постати перед судом присяжних? Авжеж ні! Усе, на що я можу розраховувати,— пародія на суд і куля або петля. Але я не боюся помирати, капітане. Я вже давно прирік себе на мученицьку смерть. Просто хочу, щоб мене замучили за те, що я робив, а не навішували на мене чиїсь гріхи.

Я відкинувся на спинку. Так допит нічого не дасть. Наївно було з мого боку очікувати швидкого зізнання.

— Розкажіть про напад на поштовий Дарджилінга,— змінив я тему.— Що саме ви шукали?

Сен здивувався.

— Не розумію, про що ви?

— Ви нічого не знаєте про напад на цей потяг у четвер уранці?

— Ви збираєтеся повісити на мене всі нерозкриті справи? — запитав він.— Як я вже сказав, я повернувся закликати до ненасильства. Ані вбивство англійця, ані напад на потяг, про які ви згадали, не мають ніякого відношення до мене і моїх товаришів.

Я поглянув на годинник. Уже майже годину ми топчемося на одному місці. Час міняти тактику. Я дістав пачку «Кепстанс» і запропонував одну Сену. Він узяв сигарету тремтячою рукою. Банерджі витяг сірники, запалив один і простягнув йому. Сен глянув на сержанта з огидою і відклав сигарету. Сірник обпалив палець Банерджі. Він потрусив рукою і погасив вогонь.

Сен повернувся до мене.

— Вибачте, але я нічого не прийму від людини, яку вважаю зрадником свого народу.

— Але ж у мене сигарету ви взяли!

— Ми з вами — по різні боки,— пояснив він.— Як би ми не відрізнялись, але я визнаю ваше право захищати свої принципи. Вам теж варто визнати моє право захищати те, у що вірю я. Але ж *він,*— змахнув рукою в напрямку Банерджі,— співучасник поневолення власного народу. Від нього я нічого не прийму.

Банерджі поморщився, немов з трудом утримував язика за зубами, в очах його вперше спалахнув гнів.

— А хіба,— поцікавився я,— посилаючись на вашу нову мантру терпимості й розуміння, вам не варто спочатку дізнатися про причини служби сержанта в поліції, а вже потім його засуджувати? Скажу вам більше: якби не він, ми з вами обидва загинули б минулої ночі.

Сен помовчав. Урешті-решт узяв сигарету і потягнувся до Банерджі.

— Перепрошую, сержанте. Старих звичок позбутися важко. Я не мав права засуджувати вас без доказів. Сподіваюся, що і ваш капітан дотримується таких само принципів.

Сен курив, неквапливо смакуючи кожну затяжку. Коли залишається так мало, заради чого варто жити, людина приділяє багато часу тим задоволенням, які ще лишилися. Його легко зрозуміти. На його місці я б зробив так само. Він закінчив, і ми почали все спочатку: ті ж самі запитання, ті ж самі відповіді. Знову Сен заперечував, що має відношення до вбивства Мак-Олі і напад на поштовий потяг. Знову заяв-

ляв про свої нові плани на мирні зміни, захищав їх із пристрастю щойно наверненого. Логіка його була спокусливо привабливою. Не раз мені довелося нагадувати собі, що переді мною самовпевнений терорист, ватажок організації, яка нівечила і вбивала не лише англійців, а й індійців, військових і цивільних. Його удаване перетворення на людину миру було аж занадто зручним.

Переконаний, він здатен збрехати, може казати що завгодно, аби посіяти в моїй душі сумніви. Я ж його ворог, утілення всього, із чим він бореться все своє життя. Та попри все я починав сумніватися. Правдиві чи ні його слова, але деякі речі здавалися дивними, як от записка, знайдена в роті Мак-Олі. Навіщо і справді Сенові писати її бенгальською, якщо він пише і розмовляє англійською не гірше за інших? І чому він так наполягав, щоб я показав записку Банерджі?

Та й сам папір. Після вбивства я не мав можливості ретельно його оглянути, та щойно побачив знову, виникли запитання. Я забув про його якість — розкішний, цупкий, із гладенькою поверхнею. Такий можна знайти в номерах п'ятизіркового готелю. Мій досвід підказує, що в Калькутті таким небагато хто користується. Індійці надають перевагу тонкому грубому паперу. Навіть той, який видають поліції, за якістю значно гірший, ніж в Англії. Де ж тоді втікач, що переховувався чотири роки, візьме такий? І навіщо його м'яти і пхати жертві в рот?

Я оголосив перерву. Охоронець повів Сена і його лікаря до камери. Щойно вони вийшли, я повернувся до Дігбі та Не Здавайся. Дігбі трусив головою, а Не Здавайся просто сидів із побитим виглядом, як і завжди у пригніченому настрої.

— Ну? — запитав я.

— Скажу одне,— підвівся Дігбі.— Уяви йому не бракує. Усі ці нісенітниці про ненасильство. Можна подумати, що ми заарештували святого, а не ватажка терористів.

— А що скажете ви? — звернувсь я до Банерджі.

Він відірвався від своїх думок.

— Не знаю, що й думати, сер.

— Не піддавайся сумнівам, сержанте,— вигукнув Дігбі.— Я вже таке бачив. І повір мені, синку, горлянку він тобі переріже так само просто, як і білому, дай тільки нагоду.

Банерджі не відповів. Що б він там не думав, ділитися з нами він не збирався. Коробка з доказами стояла на столі переді мною. Я відкрив її, витяг заплямовану кров'ю записку і передав йому.

— Варто було зробити це раніше, сержанте. Дігбі каже, що тут британців із погрозами закликають полишати Індію. Прочитайте і скажіть свою думку.

Банерджі оглянув папірець.

— Помічник інспектора Дігбі має рацію.

— Ось бачиш! — вигукнув Дігбі.

— Хоча дуже дивно.

— Що саме?

— Сер, дуже важко пояснити тому, хто не розмовляє бенгальською. Існують два варіанти бенгальської. Розмовна й офіційна бенгальська, схожа на вашу королівську англійську, але ще більш формальна і надміру ввічлива. Записка не на стандартній розмовній бенгальській. На офіційній.

— Хіба це важливо?

Банерджі завагався.

— Ну... це схоже на те, як ви б написали близькому приятелю записку церковною мовою. Не сказати, що

неправильно, просто незвично. Особливо коли пишеш погрози.

Дігбі міряв кроками кімнату.

— Сен — освічена людина. Може, він надає перевагу формальній бенгальській? Не розумію, чому варто на це звертати увагу.

— Мабуть, я не дуже добре пояснив,— зітхнув Банерджі.— Якщо записка містить погрози, то це найввічливіша погроза, яку лише можна уявити. Тут буквально сказано: «Я мушу вибачитись за те, що подальших засторог не буде. Кров людей, які прибули з-за моря, потече вулицями. Будьте такі люб'язні, полиште Індію». Не знаю, навіщо Сену таке писати.

Дігбі повернувся до мене, шукаючи підтримки.

— Слухай, Сен — відомий терорист, на його рахунку численні напади. Раптом з'являється після кількох років переховувань. У перший же день у місті виступає з промовою, закликаючи до дій проти британців. Того ж вечора неподалік від місця, де він агітує, вбивають Мак-Олі. Наступної ночі здійснюється напад на потяг, який, згідно твоїй версії, був терористичним рейдом. Ти ж не можеш серйозно вважати, що *все* це просто збіг? Ну, пише чоловік дивну записку. Що з того? Факт лишається фактом: записка містить погрозу, попередження про подальше насильство. Саме цьому і присвятив своє життя Сен. Він винний. Визнає він це чи ні, несуттєво.

У певному сенсі він має рацію. Визнає Сен себе винним чи ні, дійсно несуттєво. Його все одно звинуватять і повісять. Стільки народу потішить інкримінування йому жорстоких злочинів, що вердикт іншим бути не може. Преса готова до бою. Убивство для них є безпосереднім нападом на британську владу в Індії. Вони тиснуть на лейтенант-губернатора. Він мусить

проявити залізну волю; показати індійцям, що на такі вчинки відповідатимуть жорстокістю і публічною карою. Чи існує ліпший спосіб продемонструвати британську силу, аніж швидкий арешт і страта терориста? Підрозділ «Н» жадає смерті Сена, щоб розквитатися за те, що дозволили йому втекти, коли решту ватажків «Джугантара» ліквідували в 1915 році. Навіть імперська поліція має свої причини бажати смерті Сена — хоча б той факт, що нас кваплять якомога скоріше закрити справу, а інших підозрюваних ми не маємо.

Була лише одна проблема. Я не певен, що це зробив він.

І виною того не лише записка. Я й досі гадки не маю, що робив Мак-Олі біля борделю в Чорному місті. Ніхто, від лейтенант-губернатора до приятеля Мак-Олі Бучана, цього не знає і не переймається з цього приводу. І тепер я усвідомив, що це із самого початку мене тривожило. Таке враження, немов я відставав на два кроки, ішов стежкою із крихт, яку хтось для мене залишив. На жаль, Дігбі правий. Як пояснити Таггарту, що я маю сумніви щодо вини знаменитого терориста, який був поруч із місцем злочину тієї самої ночі, і все через доволі ексцентричну записку? Він просто посміється наді мною.

Було ще дещо. Десь у глибині душі народився страх. Якщо Сен не винний у нападі, це означає, що підготовка триває. А якщо так, загроза масштабної терористичної компанії і досі реальна, а час спливає. Я спробував позбутися цієї думки. Сен винний. Я мушу лише це довести.

— Сер? — запитав Банерджі.— Якими будуть ваші накази?

Я наказав передрукувати нотатки, які він зробив. Хочу переглянути їх до того, як звітувати комісарові про наші успіхи.

— А Сен? — поцікавився Дігбі.— Хочеш продовжити допит?

— Гадаєте, у тому є сенс?

— Я б на твоєму місці передав його підрозділу «Н» прямо сьогодні. Подивитися, що вони зможуть із нього вибити. Ці хлопці вміють бути переконливими, якщо захочуть.

— Підрозділ «Н» і так незабаром його забере,— відповів я.— А поки потримаємо його, скільки зможемо.

ДВАДЦЯТЬ ДВА

Я повернувся до кабінету, замкнув двері й упав у крісло. Під час допиту Сена біль у руці дедалі сильнішав і став таким нестерпним, що міг легко затуманити мої думки. У камеру я увійшов переконаним, а вийшов із сумнівами геть у всьому. Результат — дві згаяні години.

Мушу зосередитися. Часу залишилося обмаль, і його не можна марнувати. Я поліз до кишені і дістав пляшечку з пігулками морфію. Витяг два круглі білі диски і проковтнув, не запиваючи, сів і заплющив очі. За лічені хвилини біль утамувався. Але дві пігулки були помилкою. Я сподівався, що подвійна доза втамує біль і дозволить мені сфокусуватись, але морфій я недооцінив. Він виявився сильнішим, і я впав у ступор.

Неквапливо плив по Хуглі. Повз пальми і рисові поля. Руде сонце огортало мене своїм теплом. Мозок і тіло жили своїм окремим життям. І це було чудово. На берегах стояли люди і дивилися, як я пливу. І Сара там була. Молода, свіжа і прекрасна, та Сара, яку я вперше зустрів. Вона нічого не казала, просто дивилася з ніжністю. Мені хотілося підійти до неї, але дотягнутися до неї я не міг, а тіло мене не слухалося. Навіть гукнути не міг. Вона зникла з виду, а я поплив за течією, повз потяг, що зупинився на півдорозі до чайних плантацій, повз інші обличчя, повз лорда Таггарта і місіс Теббіт,

повз Банерджі і Бірна, повз Енні Ґрант. Вона мала стурбований вигляд, але не ясно чому. Поруч із нею стояв Беной Сен у тюремній робі, витягнувши перед собою руки в кайданах, долонями вгору. Я спробував ворухнутися, вийти з річки, але тіло відмовлялося підкорятися. Сен і Енні залишилися позаду, і течія потягла мене далі, у печеру. Я змерз. Зі стелі крапала вода. Там стояв Мак-Олі в чорній краватці і закривавленій сорочці, одне око вилізло з очниці вперед. Я зібрався із силами і повернувся подивитися, біля чого він стоїть. У темряві ледь проступали обриси. Так хотілося роздивитись, але нічого не вийшло. Темрява перетворилася на чорноту, і я відчув, що потопаю.

Я плив. Під водою. Звідкілясь лунав шум. Наполегливе дзижчання. Із поверхні лилося світло. Я поплив до нього. Шум ставав дедалі гучнішим, дедалі сфокусованим, я випірнув на поверхню й отямився у своєму кріслі. У двері хтось стукав. Я, хитаючись, підвівся, через силу дійшов до дверей і повернув ключ у замку. Переді мною стояв Не Здавайся. Схоже, мій вигляд його налякав.

— Перепрошую, сержанте,— сказав я.— Ліки, які вчора дав лікар, мене здолали.

У бідолахи почервоніли вуха. Він протягнув мені півдюжини надрукованих аркушів.

— Протокол ранкового допиту, сер.

Я подякував, узяв аркуші й повернувся за стіл. Банерджі закляк у дверях, знову зі своїм виглядом побитого собаки.

— Іще щось? — запитав я.

Він стояв, нервово потираючи підборіддя.

— Я сподівався поговорити з вами віч-на-віч.

— Тобто без помічника інспектора Дігбі?

Він кивнув.

Я жестом запросив його сісти.

Він зачинив двері і зайняв стілець навпроти мене.

— Що ви хотіли розказати?

Банерджі посунувся на краєчок стільця.

— Справа Мак-Олі, сер. У мене погані передчуття.

— Ви про Сена?

— А якщо він каже правду?

— Що просто випадково опинився тієї ночі поряд із місцем злочину, виступив із промовою, а тоді повернувся прямо до Коні? У нього немає алібі, сержанте.

— Він заявляє, що його алібі ми вбили вночі.

— Що ще він може сказати?

Банерджі скорчився.

— А записка, сер? Навіщо писати таку записку?

Відповіді на це запитання я не мав.

— Може, Дігбі має рацію,— припустив я.— Так він хоче збити нас зі сліду.

Він напружився.

— Я не вірю, сер. І з усією повагою до вас, не вірю, що й ви вірите.

Йому довелося зібрати всю мужність, щоб це сказати, але це вже було занадто.

— Пам'ятайте про своє місце, сержанте. Цю людину повісять. Якщо не за цей злочин, то за цілу купу інших. Можете йти.

Банерджі прикусив язика, але очі видали його розчарування. Він підвівся, козирнув і вийшов із кімнати.

Я негайно пошкодував, що повівся так суворо. Урешті-решт, він правий. Докази наші дуже ненадійні. Нічого, що могло б пов'язати Сена безпосередньо з убивством Мак-Олі або з нападом на потяг. Жоден

суд не звинуватив би англійця, спираючись на ті докази, що ми маємо. Та за законами Роулетта лише репутації Сена вистачить, щоб послати його на шибеницю. Від цього ставало моторошно. Чоловіка повісять за злочини, але я не цілком переконаний, що він у них винний. До Індії я такого навіть не припускав. А тепер сам пропоную це зробити. І чому? Бо його легше засудити, ніж виправдати. Бо це допоможе закріпити мою репутацію на новій посаді. Бо життя індійця має меншу цінність, аніж життя англійця.

Банерджі наважився вказати на факти, які мене пригнічували, проти яких мала повстати моя совість. А я його за це покартав. Учинив би я так із білим підлеглим? Можливо, ні, особливо якби і сам був такої ж думки. Та Банерджі був індійцем, і навіть за той короткий час, який я провів у Індії, я усвідомив, що англієць ніколи не мусить демонструвати свої сумніви перед індійцями, щоб ті не прийняли їх за слабкість. Ніхто мені цього не пояснював, воно просто просочилося в мою свідомість, такий собі процес осмосу. Але якщо я погоджуюсь із Не Здавайся, чому це вважається слабкістю?

І тут я зрозумів. Боявсь я не особистої помилки, а можливості помилки держави. Наше правосуддя для керування Індією базується на принципах неупередженої британської юстиції і на дії закону. Якщо ми навмисне перекрутимо процес правосуддя, повісивши Сена за вбивство Мак-Олі без доказів, тоді наше виправдання керування країною, наша моральна вищість дорівнюватимуть нулю.

Моральна вищість. Слова ірландця, Бірна. Він має рацію. Наше панування в цій країні засноване на тому, що ми заявляємо про свою моральну вищість. Часто це залишається несказаним, але явно простежується в усьому, що ми робимо. Ми в це віримо. Імперія є силою

добра. Мусить бути, бо інакше навіщо ми тут? Але імперія, що вбиває Сена заради зручності, підірве ці засади. Це анулює наші головні цінності, а відмова від цих цінностей зробить нас лицемірами. Я докорив Банерджі, що він назвав мене лицеміром, і тієї ж миті він втратив повагу до мене, і як наслідок — до імперії, яку я представляю.

Я опинився перед вибором. Можу прийняти все як є і дивитись, як вішають Сена, або ж можу робити свою справу: шукати доказів, винний він чи ні, і якщо ні, знайти того, на кому лежить провина. Я підвівся з-за столу, накинув на плечі мундир Дігбі, ступив за двері й пішов до камери.

Настав час обіду, але слабкий аромат вареного рису не міг заглушити смороду, що тут стояв. Сен повернувся до тієї ж камери, у якій я його відвідував. Сидів на підлозі біля койки, а поруч стояла масна бляшана миска з рисом і *даалом*[1] із сочевиці. Лікаря, який його супроводжував, не було. Сен їв, рукою підхоплюючи маленькі порції рису і сочевиці і відправляючи до рота. Підвів очі, почувши клацання замка у дверях камери, проковтнув їжу і посміхнувся.

— Капітане Віндгем. Настав час переводити мене до ваших колег із військової розвідки? Якщо так, не проти зачекати кілька хвилин, доки я закінчу трапезу? Не думаю, що у форті Вільяма обслуговування краще, ніж у вас.

Я мимоволі посміхнувся.

— Як на засудженого, ви справляєте враження спокійної людини, Сене.

---

[1] Даал — традиційна індійська страва із сочевиці, помідорів і прянощів.

— Засудженого, капітане? Без суду? Звісно, ви маєте рацію. Я засуджений. Хоча, упевнений, і суд буде, і так само, як і ви, не маю сумнівів щодо вироку. Але, як я вже казав, я змирився зі своєю долею. Смерті я не боюсь.

Я сів на койку.

— Чи шкодуєте про щось? Не хотіли б зняти тягар із душі?

Він проковтнув іще одну жменьку рису й обмірковував запитання. Зітхнув.

— Багато про що шкодую, капітане. Думаю, що б зробив зі своїм життям, народись я за інших обставин. Батько мій завжди згадував, що я народився під напрочуд поганою зіркою. Доброю він був людиною, військовий інженер у часи афганських війн, поважав британців. Вони навіть медаллю його нагородили — індійським орденом «За заслуги» другого ступеня. І він неймовірно ними захоплювався. Саме він умовив мене поступити на державну службу. Якийсь час я вважав це за велику честь для індійця.

— Що змінилося?

— Я виріс. Долучився до політики. Саме це і роблять бенгальці. Таке в нас національне хобі. У вас садівництво, у нас політика. Мене зацікавили роботи таких, як Пал і Тілак[1]. Вони відкрили мені очі на справжній характер вашого панування в моїй країні. Але ви, певне, не хочете чути про мою еволюцію від людини, що піднімається, до революціонера.

— Ви сказали, що шкодуєте.

Сен вправно підхопив кілька останніх зернинок рису і сочевиці й закинув до рота. Кивнув.

---

[1] Біпін Чандра Пал і Бал Гангадхар Тілак — лідери радикального угрупування, ініціатори руху за бойкот англійських товарів.

— Так, шкодую, капітане. Шкодую, що колись вважав, що свободу можна завоювати за допомогою насильства. Що можна боротися з вогнем за допомогою вогню. Шкодую про кожне втрачене життя: життя ворогів, усіх моїх товаришів і невинних людей. Шкодую про те, що всі ці смерті зробили зі мною. Я втратив співчуття. Гадаю, кожен, хто став свідком таких речей, мусить вимкнути якусь частину своєї людяності, інакше не зможе жити в злагоді з самим собою. Але, зробивши це, він втрачає частину душі. Може, тепер ви зрозумієте, чому я кажу, що готовий до смерті. Як я можу її боятися, коли найкраща частина моєї душі померла багато років тому?

Я зазирнув Сенові в очі.

— Це ви вбили Мак-Олі?

— Ні,— відповів він.— Я не маю відношення до цього вбивства, як і до нападу на потяг.

— Ви ж знаєте, що вас усе одно повісять.

— Знаю, капітане. Але обдурити карму не можна. Якщо мені судилося бути повішеним, так воно і буде. Я готовий.

Досвід навчив мене довіряти інтуїції, а вона підказувала, що, якими б не були його злочини, Сен не вбивав ані Мак-Олі, ані залізничника Пела.

Я підвівся і гукнув наглядача. Той підійшов, човгаючи ногами, і відімкнув двері. Я озирнувся на Сена, який так і сидів на підлозі. Простягнув йому руку і допоміг пересісти на койку.

— Можна дещо запитати, доки ви не пішли, капітане? — поцікавився він.— Коли мене передадуть військовим?

— Не знаю,— зітхнув я,— але сумніваюся, що доведеться довго чекати.

Сен поміркував.

— Дякую за відвертість,— нарешті сказав він.

Повертавсь я до кабінету, немов мене накрило чорною хмарою. Прийшов і побачив на столі записку від Деніелза. Комісар чекає на мене у себе вдома о п'ятій. Отже, маю ще час перечитати записи Банерджі й обміркувати подальші дії. Я прочитав уже кілька сторінок, коли задзвонив телефон. Олов'яний голос повідомив, що з'єднує мене з Будинком письменників. І за мить я вже говорив із Енні Ґрант. Від її голосу на мене накотила нелогічна радість, як тоді, коли під час війни нам видавали добавку і це означало, що вранці ми йдемо в атаку.

Голос у неї був схвильований.

— Семе? Я щойно почула новини. З вами все гаразд? Тут усі гудуть як бджоли.

— Що саме ви чули? — уточнив я.

— Що ви заарештували вбивцю Мак-Олі. Підрозділ «Н» каже, що це відомий терорист і ви відмовляєтесь їм його віддавати.

— Від кого ви це дізналися?

— Лейтенант-губернатор наполягає, щоб його передали військовим. Наказ друкувала моя подруга. Зателефонувала мені й поділилася новинами. Сказала, що вас поранили.

— Зі мною все гаразд.

— Точно? Голос у вас втомлений.

— Не виспався вчора.

— Тож це правда? — продовжила вона.— Ви впіймали вбивцю?

Із обережності багато розказувати їй не хотілося. І досі не давала спокою думка про те, що бачив її біля «Стейтсмена».

— Ми заарештували підозрюваного,— відповів я.— Це все, що я можу наразі сказати.

— Щось не так, Семе? Ваша відповідь якась… холодна.

— Просто зайнятий, Енні. Дуже багато роботи.

Вона помовчала.

— Зрозуміла,— нарешті зітхнула вона, хоча те, яким тоном вона це сказала, наводило на інші висновки.

— Слухайте,— додав я,— мені дуже шкода. Зараз стільки всього, що й голови підвести не можу. А якщо сьогодні повечеряємо разом?

Вона повеселішала:

— Ну, капітане Віндгем, я не проти.

Я поклав слухавку і змусив себе зосередитися на Мак-Олі. Що більше я думав, то більше нагадував собі дресировану мавпу, яку нацькували на Сена. Ба — гірше, я сам до нього пострибав, із власної волі. Відтоді, як ми зустрілися з інформатором Дігбі, я геть забув про всі інші напрямки розслідування. Господи, я навіть місце злочину не оглянув. Розслідування, *моє* розслідування, стало інтермедією в чиїйсь грі.

Я зателефонував на комутатор і попросив прислати до мене Не Здавайся. За кілька хвилин він постукав у двері і засунув голову в кабінет. Вигляд у нього був пригніченим.

— Ви наказували мені з'явитися, сер?

І досі сердиться на мене.

— Так, сержанте, я просив, щоб вас покликали. Не стійте там, ходіть сюди, маємо багато роботи.

Здивований Банерджі увійшов і зачинив двері. Сів за стіл і витяг із нагрудної кишені олівець і нотатник.

— Я тут думав,— почав я,— про нашу розмову. Існує цілий ряд запитань у цій справі, на які нам потрібні відповіді. І ми мусимо ці відповіді знайти, якщо хочемо переконатися, що Сен винний.

— Або невинний,— вставив Банерджі.

— Проведемо належне розслідування,— продовжив я.— Повертаймося до того моменту, коли ще не чули про Сена. Купа роботи. Потрібно з'ясувати, що саме робив Мак-Олі в Коссіпорі тієї ночі. Потрібно поговорити з повією, яку ви бачили у вікні. Я також прошу пошукати на місці злочину відбитки пальців. Мусимо дізнатися, з якої зброї скоєне вбивство, якщо це можливо. Вам удалося розпитатися про комерційні інтереси містера Стівенса, колишнього заступника Мак-Олі?

— Ще ні. Я зв'яжуся з Будинком компаній.

— Добре. Тепер щодо приятелів Мак-Олі. Хочу ще раз поговорити із Джеймсом Бучаном. І священиком.

— Преподобний О'Ґунн має повернутися до Калькутти сьогодні, сер.

— Добре,— кивнув я.— Навідаємося до нього завтра.

— А помічник інспектора Дігбі? — запитав Банерджі.— Він переконаний, що вбивця Сен.

— Про Дігбі я подбаю.

Банерджі закінчив писати і підвів очі.

— Іще щось, сер?

— Наразі це все.

Він вийшов із кабінету, і мої думки повернулися до Дігбі. Пихи у нього не менше, ніж у метрдотеля в «Савої», але правда в тому, що він мені потрібен. Без його досвіду і знання місцевості не обійтися, якщо я дійсно хочу дізнатися, що сталося з Мак-Олі, хоча переконати його, що Сен невинний, буде важко. Більше того, інформація про повернення Сена в Калькутту надійшла від агента Дігбі. Якщо Сена швидко визнають винним, Дігбі отримає підвищення, на яке, можливо, заслужив. Щонайменше йому забезпечена вдячність кількох високопоставлених приятелів у підрозділі «Н». А я збираюся переконувати його у протилежному, спираючись

лише на свою інтуїцію. Потребую дива. Звернення до святого Юди, покровителя програних справ, не зашкодило б, але номера його я не маю, тож підняв слухавку і натомість зателефонував до кабінету Дігбі.

— Повірити не можу, що ми взагалі про це говоримо,— вигукнув він, міряючи мій кабінет кроками.— Цей покидьок безперечно винний!

— Ми не можемо цього довести напевно.

— Ми не *мусимо* доводити напевно. Як гадаєш, навіщо нам закони Роулетта? Щоб кидати за ґрати терористів на кшталт Сена і не хвилюватися, що вони вислизнуть через формальності. До того ж його розшукують, звинувачують у цілій низці злочинів — від заклику до заколоту до вбивства. Хочеш сказати, що це не має значення?

— Не хочу,— відповів я.— Але це важко назвати формальностями. Ми не маємо надійних доказів, які пов'язують його з убивством Мак-Олі. А якщо ми помиляємось і вбивці розгулюють на волі? Вони можуть готуватися до терористичної кампанії.

Дігбі зітхнув.

— Якщо на потяг напали терористи — і це дуже велике «якщо» — ти сам казав, що вони не знайшли готівки, яку шукали. Враховуючи те, що інших нападів на поштові потяги за останні дні не було, можна зробити висновки, що винні або Сен зі своєю бандою, і ми їх знищили, або ж усі напади були лише зухвалими пограбуваннями *дакоїтів*.

Він провів рукою по волоссю.

— Коли ти вже второпаєш, що тут не Англія? Сен тобі не якийсь там політик на імпровізованій трибуні

під дощем у «Кутку ораторів»[1] у неділю. Такі, як він, намагаються скинути законний уряд Індії! Для них це боротьба не на життя, а на смерть. Якщо заради цього потрібно вбити службовця або підірвати шпиталь, так воно й буде. Вони ні перед чим не зупиняться, аби тільки досягти своєї мети.

— Я тільки прошу,— сказав я,— щоб ми продовжили розслідування, доки не знайдемо потрібних доказів, які безумовно підтвердять його провину. Мені не обійтися без вашої допомоги.

Здається, це його трохи заспокоїло.

— Слухай, старий,— зітхнув він,— це безнадійна справа. Сена давно шукали по всій країні. Преса вже пронюхала, що відбувається. А вони не дурні, сам знаєш. Невеличка бійка, яку влаштував підрозділ «Н» учора, розв'язала язики не лише в тому районі. Гадаєш, вони це пропустять? Завтра вранці новини про арешт цього покидька з'являться на перших шпальтах. Як відреагує Таггарт, почувши про твої сумніви? Розлютиться так, що аж небо зажевріє. І заради чого все це? Усе одно доведеться передати Сена розвідці, а вони висунуть звинувачення і стратять його, і тижня не мине.

— Дискусію закінчено,— підсумував я.— Якщо на нього чекає смертний вирок, я хочу бути певним, що він винний, до того, як йому на шию накинуть петлю. Ми продовжуємо розслідування. Якщо потрібно, я змушу тебе підкорятися моїм наказам.

Він пильно на мене глянув.

— Так, сер,— відрізав він.— Тільки не забудь. Усе одно закінчиться це смертним вироком. Але Сену чи твоїй кар'єрі, залежить від тебе.

---

[1] «Куток ораторів» — місце в Гайд-Парку, де щосуботи та щонеділі виступають оратори на різноманітні теми.

ДВАДЦЯТЬ ТРИ

Південна Калькутта. Серце Білого міста.

Повз нас швидко проносилося зелене передмістя, широкі проспекти і побілені вілли, сховані за високими живими огорожами. Геть не схоже на місцеві краєвиди, крім хіба що *дарванів,* похмурих індійських сторожів на воротах, які контролюють в'їзд до будинків своїх господарів. Та ще час від часу крізь залізні ґрати огорожі можна було краєм ока помітити садівників, які підстригали смарагдові лужки.

Південна Калькутта, заповідник першосортних людей із другосортних міст на кшталт Гілфорда або Кройдона. Резиденція колоніальних адміністраторів, військових офіцерів і торговців. Південна Калькутта з незчисленними раутами на полях для гольфу і в садах, перегонами і джином на веранді. Гарне життя. Значно краще, ніж у Кройдоні.

Ми їхали в напрямку Аліпора і резиденції лорда Таггарта. Водій уповільнив хід авто і звернув на широку доріжку, засипану гравієм, у кінці якої серед квіткових клумб і лужків широко розкинувся триповерховий будинок. Тільки у Калькутті такі особняки називають «бунгало».

Автомобіль плавно зупинився під портиком біля входу в дім. Білі колони обплетені зеленими ліанами. Підбіг констебль у формі й відкрив дверцята.

— Капітан Віндгем до лорда Таггарта.

— Так, сер,— відповів він.— Лорд у південному саду. Запрошує вас приєднатися до нього. Будь ласка, ідіть за мною.

Він кивнув, повернувся і пішов прямо через недоторканий лужок. Повітря наповнилось ароматом англійських квітів. Троянди і наперстянки. Куточок Англії в чужому полі. Хоча який там куточок, не менше кількох акрів. Поки ми йшли, я помітив озброєних людей, приховано розміщених навколо будівлі. З дороги їх не побачити, із будинку вони також око не муляють.

Таггарт насолоджувався приємною погодою. Сидів за маленьким плетеним столиком, розстібнувши комір сорочки, і переглядав газети. Підняв очі і привітав мене посмішкою.

— Вітаю, Семе. Радий тебе бачити, хлопче.— Голос у нього був теплим, як полуденне сонечко.— Сідай.— І він указав на стілець.— Чим себе труїш? Джин? Віскі?

— Віскі, будь ласка.

Він махнув рукою, підкликаючи слугу.

— Віскі капітану.— Повернувся до мене: — Що до нього?

— Просто трохи води.

— А мені віскі із содовою,— сказав Таггарт.

Слуга вийшов і незабаром повернувся з двома склянками.

Ми випили за здоров'я один одного.

Віскі було солодким і оксамитовим. Як правило, я такого не п'ю. Переважно тому, що не можу собі дозволити.

— Що нового, Семе? — запитав він.— Лейтенант-губернатор і підрозділ «Н» вимагають передати Сена їм. Не певен, що можу довго їх стримувати. Скажи, що ти з цього покидька щось вибив, і покінчимо з цим.

Я завагався. Усю дорогу від Лал-базара я сушив голову над дилемою, що йому розповісти, бо те, що збирався, може покласти край моєму недовгому перебуванню в Калькутті. Не так уже це й погано, мабуть. Я зробив іще один ковток і зібрався з духом.

— Не думаю, що він убив Мак-Олі.

Слова лишились у повітрі. Я ковтнув іще віскі, цього разу не кваплячись. Якщо Таггарт вирішить виставити мене за двері, шкода, коли таке добро пропаде.

— А напад на потяг?

Я похитав головою.

— Ніяких доказів, що він має до цього відношення.

Полетіли секунди. Десь далеко пронизливо крикнув на фікусі зелений папуга. Відповідь Таггарта, коли він нарешті її дав, була несподіваною:

— Так я і думав.

Оце й усе. Ні гніву, ні погроз, ні нотацій. Перебираючи усі можливі варіанти, я навіть і уявити не міг, що Таггарт зі мною погодиться.

— Сер? — наважився я.— Ви теж вважаєте, що він може бути невинним?

— Навряд чи. Мак-Олі, може, він і не вбивав, але невинним його точно назвати важко. І його точно повісять за всі злочини. Просто ще і цей припишуть. У будь-якому разі мусимо розібратися з нападом на потяг. Якщо це не Сен зі своїми спільниками, хто тоді?

Слова його мене збентежили.

— Ви хочете, щоб я звинуватив Сена в нападі, хоча, можливо, це справа рук інших?

— Я хочу, щоб ти був розумним, Семе. Хіба ти знайшов докази на підтримку теорії, що обидва злочини скоєні однією людиною?

Я поміркував. Таких доказів я не мав. Грубе припущення з мого боку. Я вирішив, що ворог має бути

один, але нічим не можу це довести. Таггарт це відчуває.

— Не існує нічого, що пов'язувало б ці два злочини,— продовжив він.— Тож я хочу, щоб ти висунув Сенові звинувачення в убивстві Мак-Олі і передав підрозділу «Н». Сподіваюсь, вони від тебе відступляться. Скажи, що не вважаєш його винним у нападі на потяг. Нехай самі полюють на цих бандитів. У них непогано виходить. Щойно відвернемо їхню увагу, продовжуй розслідування справи Мак-Олі. Щось дивне тут відбувається, і я хочу знати що.

— А той факт, що вони повісять Сена за злочин, якого він не скоював, вас не хвилює?

Таггарт зітхнув.

— Ми вступаємо в бій, якщо можемо його виграти, Семе. Я не просто так покликав тебе до Калькутти. Влада корумпована, з неї тече, як із сита. Більшість індійців бере на лапу, і половина білих не цурається. Мені потрібна людина, на яку можна покластися і навести лад. Професіонал, який ні від кого не залежить. Я не можу дозволити тобі впасти жертвою цієї справи. Ти мені потрібен, Семе.

Не краща пропозиція. Послати невинну людину на шибеницю, на мою думку, аж ніяк не кваліфікується як успішне закінчення, але наразі не маю іншого вибору, як підкоритися вимогам Таггарта. Та хоча б можу продовжити розслідування.

— Гаразд,— погодився я, наступивши на горло власній гордості.— Так і зроблю.

— От і добре. Але пам'ятай, Семе: Калькутта — місце небезпечне. Берегтися варто не лише терористів. Тут повно впливових людей, які не зупиняться перед тим, щоб знищити тебе, якщо відчують загрозу своїм інтересам. Тобі знадобиться мій захист, щоб виконувати свою

роботу. Але абсолютного захисту я тобі гарантувати не можу. Тож ступай обережніше. Ти вже отримав кількох могутніх ворогів серед військових. Полковник Доусон прагне твоєї голови. Такого трюку, який ти провернув у Коні минулої ночі, повторитися не може.

— А мої офіцери? Чи можна довіряти Дігбі?

Таггарт відпив віскі.

— Вважаю, що так. Особливої любові між ним і Доусоном немає. Під час війни Дігбі написав критичний звіт про політичну акцію, влаштовану Доусоном і його людьми десь на півночі. Якимось чином він потрапив до рук підрозділу «Н». Вони ж бо мають шпигунів і в поліції. Звіт передали лейтанант-губернатору. Заявили, що це на руку ворогам. Лейтенант-губернатор став на їхню сторону, зідрав шкуру з попереднього комісара і наполіг, щоб в особисту справу Дігбі занесли догану. Відтоді бідолаху обходять із підвищенням. Із таким досвідом він уже давно б мусив стати інспектором.

Цікаво. Може, то не лише нелюбов Дігбі до всього індійського не дає йому припустити, що Сен невинний. Може, він боїться знову перейти дорогу підрозділу «Н»? Одного разу він уже це зробив і добряче поплатився. Як кажуть, хто обпікся на окропові, той і на холодну воду дмухає. Тут і для мене урок. Як Таггарт щойно зауважив, він вступає в бій лише тоді, коли може його виграти.

— Ви мусите іще дещо дізнатися про Сена,— сказав я.— Він відмовився від насильства.

— Справді? — Таггарт збирався відпити віскі, але так і завмер зі склянкою в руці.

— Каже, багато думав, доки переховувався. Дійшов висновку, що насильницька боротьба є самознищенням.

— Ти йому віриш?

— Не схожий він на людину, що бреше. Каже, саме тому і повернувся до Калькутти. Заявляє, що тепер проповідує принципи ненасильництва і неспівпраці. Розповсюджує їх із завзятістю святого Петра в Дамаску.

Таггарт зробив ковток і замислився.

— А нашим друзям із підрозділу «Н» це відомо?

— Не думаю, але дізнаються, щойно ми його віддамо.

— А ось це вже *дуже* цікаво…

О пів на восьму я стояв під аркою перед «Великим східним готелем», задихаючись від дизельного диму, і спостерігав за трамваями. Убрався до вечері. Чорна краватка, смокінг і перев'яз. На місто вже опустилася темрява, але вечір був і досі задушливим. Після зустрічі з Таггартом я повернувся до кабінету, покликав до себе Дігбі. Усього йому не розказав, лише те, що Таггарт наказав висувати Сену звинувачення і передавати підрозділу «Н». Попросив його зайнятися формальностями. Він явно зітхнув із полегшенням і запевнив мене, що ми все робимо правильно. Казати про те, що розслідування триватиме, я не став. Урешті-решт, завтра неділя, у нього вихідний. Навіщо його псувати? Новини зачекають до понеділка. Добу можу протриматися і без нього.

Інша справа Банерджі. Він із радістю присвятить роботі неділю. І не диво. До того ж він пояснив, що, як і для будь-якого індуса, неділя для нього не має особливого значення. Ми домовилися зустрітися о десятій ранку. Розберемося із Сеном і поїдемо до Дум-Дума

шукати преподобного О'Ґунна. Але зараз думав я не про Дум-Дум — побачив, як із протилежного боку вулиці між автомобілями пробирається Енні Ґрант. На ній була проста блакитна сукня до колін, яка дозволяла скільки завгодно милуватися струнками ніжками.

Людей було багато. Переважно парочки, що вийшли повечеряти суботнього вечора. Судячи з рудого волосся і червонуватих облич, серед них було чимало колишніх мешканців Данді. Енні зупинилася, вигляда-ючи в натовпі мене. Я помахав рукою, і вона посміхнулася, та коли помітила руку на перев'язі, посмішка змінилася переляком.

— Семе! — вигукнула вона.— Що сталося? По телефону ви запевняли, що не постраждали.

— Дурниці,— відмахнувсь я.— Я просто виконував свій обов'язок. Мусить же хтось захищати спокій калькуттських жінок.

Вона ніжно поцілувала мене в щоку.

— Маленька подяка від усіх жінок Калькутти.— Енні взяла мене під руку і повела до готелю.

Біля входу стояв британський констебль і керував транспортом.

— Хіба не дивно? — зауважив я.— Білий офіцер виконує обов'язки регулювальника?

Дівчина посміхнулася.

— Це ж «Великий східний», Семе, найкращий готель із цього боку Суеца. Тут збираються пограти верхи білого суспільства. Чи годиться, щоб їх зауважував індієць, коли вони виходять із готелю п'яні як дим? Уяви тільки, який це скандал!

Ми увійшли у фойє, трохи менше за собор. Воно сяяло кришталевими люстрами, а мармуру тут було більше, ніж у Тадж-Махалі. Енні має рацію, сюди приходять верхи калькуттського суспільства. Військові

офіцери у формі, комерсанти, модні панянки в шовках і атласах. У кімнаті стояв гул розмов, між вишуканими гостями, як маленькі рибки між акулами, снувала дюжина місцевих офіціантів. У бездоганно накрохмалених білих одежах вони мовчки обслуговували публіку, швидко підходили, щоб наповнити склянку чи підкласти на тарілку якоїсь страви, і знову розчинялись у залі. Десь поруч струнний квартет грав популярні віденські мелодії.

— Вип'ємо перед вечерею? — запропонувала Енні.

— Чому б і ні? Це допоможе позбутися присмаку бензину.

Я пішов за нею сяючим коридором, повз готельні крамнички, перукарню і мініатюрну копію універмагу «Гарродз», адаптовану для тропіків. У кінці, біля дверей, що відчинялися на обидва боки, висіла латунна табличка з написом «Вілсонз». Ми увійшли в бар. Як і в «Червоному слоні», тут було темно, як у льосі. В одному кутку сидів за роялем індієць у чорній краватці і тихо грав. Уздовж усієї кімнати простяглася барна стійка, у кінці якої стояв худий бармен у формі, явно на кілька розмірів для нього завеликої. Народу було небагато, так, кілька завсідників, тож роботи у нього було мало. У затінку оксамитових завіс закохано перешіптувалась юна парочка. Бармен театрально витирав склянку картатим рушником, не звертаючи на нас уваги.

Я постукав по стійці, щоб привернути його увагу, Енні всілася на високому стільці. Бармен продовжував полірувати ще кілька секунд, тоді підійшов до нас. На латунному значку на сорочці було вказано «Азіз».

— Так, сер?

Я повернувся до Енні.

— Що питимете?

Вона демонстративно оглянула довгий ряд пляшок на дзеркальній поличці.

— «Джин слінг»[1],— нарешті сказала вона.

Я замовив, собі попросив віскі «Лафройг».

Бармен кивнув, налив мені віскі і похмуро взявся за коктейль для Енні.

— Тепла зустріч,— прокоментував я.

— Хіба це несправедливо? — піддражнила вона.— Усіх своїх приятелів-чоловіків сюди приводжу. Якщо Азізові ви сподобаєтеся, можете розраховувати на друге побачення.

— Не знав, що він ваш приятель. Може, і його пригостити напоєм?

— Не дуже вдала думка, Семе. Йому релігія не дозволяє.

— Дивно, що він працює в барі.

— Ми всі іноді робимо дивний вибір,— знизала плечима вона.— За це платять гроші.

Азіз повернувся з коктейлем і мовчки поставив його на стійку. Я подякував, він кисло посміхнувся.

Ми з Енні цокнулися і перейшли до порожнього столика за завісою.

— Ну, розкажете мені, що сталося? — попросила вона, вказуючи на перев'яз.

— Повірите, якщо скажу, що впав зі слона?

Вона незадоволено надула губки, склавши їх у чутливу, витончену «О».

— Бідолаха,— пожаліла вона.— Хіба імперська поліція не може видати вам автомобіль?

— Я ж новенький,— парирував я.— Щоб отримати такі пільги, потрібно прослужити деякий час. Мені ще пощастило, що не довелося починати з віслюка.

---

[1] «Джин слінг» — коктейль із джину, лимонного соку, содової та цукру.

— Навіть не знаю,— підіграла вона.— З віслюка не так боляче падати.

Я ковтнув віскі.

— Серйозно, Семе,— продовжила вона.— Я чула, у вас стріляли.

— Бачили б ви того, хто стріляв. Лежить собі на столі в моргу на Коледж-стрит.

Її очі округлилися.

— Ви його вбили?

— Ні, убив інший. Минулої ночі я стримався і нікого не пристрелив. Власне, я навіть не стріляв.

— Я рада.— Вона накрила мою долоню своєю.— Ви не схожі на людину, яка із задоволенням хапається за пістолет.

Не можу не погодитись. За своє життя я бачив багато смертей. І запросто можу прожити решту своїх днів, ні в кого не стріляючи.

У горлі раптом пересохло, і я залпом допив віскі.

— Когось іще поранили? — поцікавилася вона.— Як там англійський офіцер, із яким ви працюєте разом?

— Дігбі? Ні, з ним усе гаразд. Навіть подряпини не отримав. Я і не знав, що ви знайомі.

— Не знайомі,— виправила вона, провівши по краєчку склянки наманікюреним пальцем.— Знаю про нього через подругу.

Вона допила коктейль, і ми пішли в ресторан вечеряти.

Приміщення для вечері нагадувало банкетний зал у палаці султана, але такий, яким його спроектували б англійці. Завбільшки з бальну залу, оздоблену білим мармуром і золоченими листочками, розділену на дві зони — головну і терасу, які розділялися вишуканою золоченою огорожею. Незважаючи на свої розміри,

зала була заповненою. Струнний квартет грав черговий віденський вальс, хоча за гомоном його ледь можна було почути. Метрдотель висунув для Енні стілець і метушливо допоміг сісти. Вона подякувала і заглибилась у меню.

Я замовив вино, пляшку білого південноафриканського, до якого звик за час війни. Там його було багато, ще й обходилося найдешевше. З їжі Енні порадила спробувати рибу хільсу.

— Бенгальці полюбляють рибу,— пояснила вона.— Хільса — місцевий делікатес.

Я відмовився і замовив стейк. Мені хотілося чогось простого, без усіляких несподіванок.

— А ви хоробрий,— зауважила вона.

Я приготувався до поганих новин.

— Чи вам відомо, що існує велика ймовірність, що стейк буде з буйволового м'яса, а не з яловичини? Не забули, що корова для індусів священна? Більшість кухарів і не торкнеться її м'яса, тож багато ресторанів вважають за краще подавати натомість буйволяче, особливо зараз, коли групи із захисту корів з'являються усюди, як гриби після дощу. Утім, це ж «Великий східний», може, вам і пощастить.

Вона посміхнулася, і мені раптом стало байдуже, який той стейк, буйволячий чи коров'ячий.

Принесли вино, ми виголосили тост.

— За нові початки,— підняла келих Енні і продовжила: — Коли про це зайшла мова, ви вже знайшли квартиру?

— Часу не було навіть подумати про це. Зараз мене і пансіон улаштовує, хоча їжею можна легко отруїтися. Власне,— знизав я плечима,— мені байдуже, де жити.

— Дурниці,— відрізала вона.— Ви не в Лондоні, Семе. Тут варто пам'ятати про престиж. Не личить

офіцеру імперської поліції, *пукка сагибу,* мешкати в пансіоні. Вам потрібна власна квартира. Гарні апартаменти в районі Парк-стрит і слуги, звісно.

— І скільки слуг?

— Якомога більше. Що більше, то веселіше,— посміхнулася вона.

— Претензійно якось.

— Звісно,— піддражнила вона.— І це добре.

— З моєю платнею, боюсь, можу дозволити собі тільки куций кортеж.

— У Калькутті так не годиться, Семе. Народ тут ладен власну бабцю продати на мило, ніж відмовитися хоч від одного слуги. Що казатимуть люди, якщо леді Така-то відмовиться від парочки покоївок через урізаний бюджет? Ото скандал буде! Власне, ось і проблема в Індії: люди тут значно дешевші за тварин. Слугу, кухара і покоївку дешевше утримувати, ніж коня.

— У такому разі завтра вранці негайно дам ого-лошення: шукаю усіх трьох. Де ж я поставлю коня у квартирі?

Вечір ішов саме так, як я і сподівався. Грав оркестр, лялося вино. Ми їли і розмовляли про Англію, про війну, про Індію та індійців. Коли в бесіді виникали паузи, я роззирався навкруги. За столиками сиділо напрочуд багато блідих юних леді у супроводі чоловіків щонайменше вдвічі старших за них. Я вказав на це Енні.

— Ці дівчата — «риболовний флот», як ми тут кажемо,— розсміялася вона.— Щороку сюди приплива-ють кораблі, завантажені англійками зі шкірою кольору ріпи, які приїхали шукати собі чоловіків. Це триває

вже багато років, а після війни їхня кількість іще збільшилася.

— Це можна зрозуміти,— відповів я.

— Система досить добре працює,— продовжила вона, відпивши вина. Підняла келих і трохи покрутила, щоб підкреслити свої слова.— Щось таке відбувається з англійськими дівчатами, коли їм виповнюється двадцять п'ять. Починають боятися, що залишаться на поличці. Тож сідають на пароплав і приїжджають до Індії, де буквально тисячі *сагибів* сумують за домашнім затишком і ладні одружитися з першою ж ліпшою англійською трояндою. І байдуже, що вона простенька чи має якісь вади, якщо має правильне походження, то чоловіка тут знайде. Мені чоловіків шкода, особливо чиновників. Бідолахи приречені на монаше життя. Знаєте, тут і досі не схвалюють шлюб до тридцяти. А якщо одружитися з небілою жінкою, то можна взагалі поставити хрест на кар'єрі.— Голос у неї став хрипким, у ньому забряжчали металеві нотки. Схоже, вилилася вся гіркота, накопичена за життя. Вино розв'язало язик.— Можуть іще заплющити очі на нетривалий зв'язок,— продовжила вона,— але щоб шлюб? — І вона помахала рукою: — Оце вже ні, ні.

— Як його звали?

Вона здивовано перевела на мене погляд.

— Кого?

— Ви знаєте кого.

— Ім'я не важливе. До того ж це вже давня історія.

Вона відпила вина. Я не поспішав порушувати мовчання. Бачив, що вона хоче зняти із себе тягар болю, а найкраще, що чоловік може зробити для жінки,— це її вислухати.

— Він служив у письменників,— продовжила вона.— Ми познайомилися, коли мені було двадцять один. Він

щойно приїхав із Англії. Закрутив мені голову. Майже рік були разом. Обіцяв одружитися.

— Що сталося?

— А що може статися? Індія. Імперія. Вона змінює англійців. Придушує їх. Вони приїжджають сюди з широко розплющеними очима, сповнені найкращих намірів. І дуже скоро стають цинічними і черствими. Навчаються у старших і починають вірити в усі нісенітниці про британську вищість, не паруються з нижчими расами. Починають зневажати місцевих. Усі небілі вважаються недостойними. Імперія псує добрих чоловіків, Семе.— І вона зробила ще один ковток.— Запам'ятайте мої слова, з вами теж таке станеться.

— Не думаю,— не погодився я.— Годі з мене вже тієї британської вищості.

Вона гірко розсміялася.

— Послухаємо, що ти скажеш через шість місяців.

Може, вона і має рацію. Мої слова пролунали напружено, щойно я їх вимовив. Спокусливо легко звикнути до побутового расизму, на якому, схоже, тут усе базується. Кілька годин тому я і сам його продемонстрував. Він дуже підступний. Але я можу бути кращим: можу навчитись у цієї жінки, цієї вродливої розумної жінки, яка бачила все, що ховається за обманом і лицемірством.

— Я серйозно,— додав я, намагаючись переконати не стільки її, скільки себе.

— Авжеж, Семе. Ви не схожі на інших. *Ви* не такий.— І вона осушила келих.

Що сказати? Наполягати, що я дійсно не такий? Боюся, не таким я можу і не бути. Не знайшовши слів, я просто промовчав і налив їй іще вина.

— Вибачте,— зітхнула вона.— Ви на це не заслуговуєте. Просто я бачила, як це відбувається. Милі

хлопці із середнього класу, з якогось Ширу, приїжджають сюди, і влада та привілеї паморочать їм голову. Їм раптом починають уклонятися і все підносити, навіть одягають їх слуги. І незабаром вони переконуються, що мають на це повне право.

— Тоді мені краще забути про слуг і купити натомість коняку.

Вона посміхнулася. Чарівна посмішка. Як чоловік узагалі може проміняти її на кар'єру?

— Ну що, розкажете мені, що сталося вчора? — запитала вона.

— Майже нема чого розказувати. Ми вистежили підозрюваного. Він пручався. Я робив свою роботу.

— Гадаєте, він убив Мак-Олі?

Я завагався, але похитав головою.

— Більше нічого сказати не можу, Енні. Це не моя забаганка.

Вона посміхнулась і легенько погладила мою руку.

— Вибачте. Не дуже пристойно з мого боку.

Не встигла вона закінчити фразу, почулися гучні голоси. Усі розмови обірвалися, очі присутніх повернулися до дверей. Увійшло четверо чоловіків на чолі з лейтенант-губернатором. На ньому була бездоганна чорна краватка і накрохмалена сорочка з комірцем. За ним тупотів огрядний джентльмен у військовій формі, генерал, якщо вірити лацканам, і дві леді. До них кинувся метрдотель. Уклонився так низько, що я злякався, чи зможе він розігнутися. Коли чолов'яга таки розігнувся, збуджено заговорив щось до лейтенант-губернатора. З нашого місця я не міг почути його слів, але масні посмішки і широкі жести не свідчили, що він протестує проти політики уряду.

Метрдотель повів процесію в нашому напрямку. До вільного столика в дальньому кутку, трохи подалі від

інших. Просувалися вони не швидко, оскільки лейтенант-губернатор зупинявся біля деяких столиків, і гості підводилися, щоб його привітати. Тут кілька слів, там обмін потиском рук. Він помітив Енні, одразу впізнав її і попрямував до нашого столика. Ми підвелися, як усі інші вздовж його маршруту.

— Міс Ґрант,— промовив він. Носовий акцент надавав йому схожості з единбурзьким біржовим маклером.

— Ваша честь.

— Просто хотів висловити, як мене вразило те, що сталося з бідолашним Мак-Олі. Запевняю, що злочинці незабаром постануть перед судом.

— Дякую, ваша честь,— опустила вона очі.— Це втішає.

— Скажіть мені, люба, як ви тримаєтеся?

Вона слабо посміхнулася.

— Добре, дякую. Хоча пережити такий удар було нелегко.

— Оце дух, я розумію. Ну, не падайте духом.

Енні повернулася, щоб представити мене.

— Це капітан Сем Віндгем, ваша честь. Нещодавно…

— О! Я вже мав таке задоволення, моя люба! — перервав він і простягнув мені руку.— Хлопче, ви сьогодні герой! Я так розумію, що саме вам ми мусимо дякувати за арешт нашого давнього приятеля Беноя Сена.

— Не можу зловживати такою довірою, ваша честь,— відповів я.— То була велика операція.

— Так, я чув. Отримали його зізнання?

— Іще ні.

Він поморщив носа.

— Не скажу, що це мене дивує. Мусите передати його військовій розвідці. Вони мають досвід у таких справах. Міс Ґрант, капітане Віндгем.

Ввічливий кивок кожному, і він пішов, повернув до свого столика. Я сів, відпив вина і повернувся до Енні.

— Ви не казали, що товаришуєте з лейтенант-губернатором,— зауважив я.— Якої думки про нього бармен Азіз?

— Навряд чи можна назвати його моїм приятелем, Семе. Кілька разів зустрічалися, коли я супроводжувала Мак-Олі до Будинку уряду. Так це правда? Ви дійсно заарештували Беноя Сена?

Я промовчав і посміхнувся. Якщо жінка вражена тим, що ви зробили, краще за все просто дати їй волю думати, що хочеться, і не псувати ситуацію фактами.

— Вдалий хід,— похвалила вона.— Його кілька років розшукували.

— Я не маю права обговорювати розслідування,— сказав я.

— Облиште, Семе. Лейтенант-губернатор сам випустив кота з мішка. Тепер ви просто зобов'язані все мені розповісти.

Я поміркував. Алкоголь завжди послаблює мою рішучість, а в голові у мене аж дзвенить від думок. Яка біда в тому, що я поділюся з нею? За кілька годин усе одно новини опиняться на першій шпальті «Стейтсмена». До того ж хлопчиськові в моїй душі надто вже хотілося справити на неї враження. Я підняв руку, здаючись.

— Гаразд. Що саме ви хочете дізнатися?

— Усе! — вигукнула вона.— Як ви його вистежили, як захопили, який він. Геть усе!

— Не так уже це й цікаво.

— Авжеж, цікаво,— не відступала вона.— Галантний капітан Віндгем лише кілька тижнів у Калькутті, а вже встиг захопити одного з найнебезпечніших злочинців у країні.

— Як я сказав вашому приятелю лейтенант-губернатору, це не лише моя заслуга. Участь брало багато людей.

— Але ж лейтенант-губернатор назвав героєм саме вас!

Я похитав головою.

— Просто я його заарештував.

— І в процесі отримали поранення.

— Це? — показав я на перев'яз.— Та це ж я зі слона впав.

Я дістав портсигар і запропонував їй сигарету. Вона вдячно прийняла. Я взяв і собі і запалив обидві.

— Чому ж він убив Мак-Олі? — запитала вона.

— У тому-то і справа,— зітхнув я.— Не певен, що це зробив він.

— А ось і несподіванка! — вигукнула вона, широко розплющивши очі.— І навіть словом не прохопилися лейтенант-губернатору?

Я похитав головою.

— Нічого це не змінить. Його все одно повісять. Сен лише пішак у великій грі.

Можна було додати, що й себе вважаю таким пішаком.

Я очікував, що вона обуриться. Питатиметься, чому я дозволяю відправити на шибеницю невинно засудженого. Десь у глибині душі мені навіть *хотілося,* щоб вона обурилася, розсердилася, що я таке допускаю. Хотілося, щоб вона звернулася до моєї порядності й зіграла роль мого сумління, докори якого я намагаюся заглушити. На мій подив, вона нічого не сказала. Я був здивований і навіть трохи розчарований.

— Не варто через це страждати, Семе,— сказала вона, немов прочитала мої думки.— З того, що я чула,

можу зробити висновки, що ця людина — справжнє чудовисько. Він заслуговує на те, що на нього чекає, вбивав він Мак-Олі чи ні.

— Якби ж то все було так просто,— відповів я.

Вона на мить замислилася.

— Якщо ви вважаєте, що убивця не Сен, то хто ж тоді?

— Це я і збираюся з'ясувати.

— Але якщо лейтенант-губернатор наказав висунути Сенові звинувачення, хіба це не означає, що справу закрито?

— Байдуже. Я мушу робити свою роботу. Продовжувати розслідування. Я приїхав до Калькутти не для того, щоб служити декоративним собачкою.

— А навіщо ж ви тоді приїхали, Семе?

— Щоб зустріти вас, звісно.

Вона посміхнулася, і я відчув себе закоханим школярем.

— Ви приїхали врятувати мене із цього Богом забутого місця? — запитала вона.— Тоді маю вас застерегти: рятувати мене не потрібно.— Вона нахилилася вперед і вдихнула сигаретний дим.— Може, ви тут, бо самі потребуєте порятунку?

Ми вийшли десь об одинадцятій: «Великий східний» позбувався гостей. Вони юрмилися на тротуарах п'ятьма групками, чоловіки галасували, жінки хихотіли. Дівчата з «риболовного флоту» отримали добрий улов.

Білий констебль і досі залишався на своєму посту, намагаючись не привертати уваги. На обличчі у нього було написано: «Прошу, Боже, не дозволь цим покидькам улаштувати скандал на моєму чергуванні!» Саме

таке обличчя буває в його колег із Мейфера і Челсі в суботу ввечері. Що робити бідолашному копу з робочого класу із п'яним натовпом аристократів?

Нам услід повертались голови. Не дивно, Енні дуже вродлива. Чоловіки так і витріщалися на неї, поїдали очима. Мене це не хвилювало. Ніколи не був ревнивим. Ревнощі — прояв невпевненості, упевнений у собі чоловік не стане розмінюватись на такі речі. Власне, я навіть від цього отримував задоволення. Життя дає змогу радіти й тому, що чоловіки із заздрощами проводжають очима дівчину, яку ти ведеш під руку. Їхні жінки кидали на неї злі погляди, і обличчя у них були такі, неначе вони напилися чогось кислого. Про що думали? Обурювалися, побачивши білого чоловіка з напівкровкою? Або сердилися на чоловіків за те, що ті витріщалися на цю *чі-чі?* Чи, може, просто ревнували? Скоріше, усе це разом. Я посміхнувся. Нехай ці чистокровні англійські троянди лишаються тим чоловікам. Мені більше подобається бути з Енні.

Вечір був прохолодним. Із ріки віяв приємний вітерець, із неба звисав жовтий місяць. Вона просунула свою руку під мій зігнутий лікоть. Незважаючи на кінні екіпажі, що чекали на пасажирів, ми безцільно пішли у напрямку Майдану, великої відкритої площини між фортом Вільяма і Чоурінгі. Пройшли повз ворота Будинку уряду із левом на арці. Дивне створіння: товстий та кремезний, три з чотирьох коротких лап твердо стоять на постаменті. Щоправда, вигляд у нього трохи втомлений, немов хоче присісти після стількох років стояння. У кількох вікнах палацу ще світилися вогні, хоча важко було сказати, то не сплять господарі країни чи їхні слуги.

Попереду горіли ліхтарі, розсипавшись перлами по периметру Майдану. Повітря було насичене мускус-

ним запахом календули. Удалечині, освітлений дюжинами потужних ліхтарів, височів білий масив Меморіалу Вікторії, схожий на потворний весільний торт, який ніхто не наважиться з'їсти.

— Мені подобається Калькутта в цей час,— зізналась Енні.— Вона майже красива.

— Місто палаців. Так її називають?

Вона розсміялася.

— Тільки той, хто тут не живе. Або живе в палаці. Такі, як Бучан чи лейтенант-губернатор. Іноді мені здається, що я ніколи не зможу поїхати з Калькутти. Та й навіщо? — посміхнулася вона.— Тут усе життя.

— Зізнаюся, що я починаю піддаватися чарам цього міста,— сказав я,— хоча, може винна в тому людина поруч.

— А може, алкоголь усередині?

— Навряд чи,— не погодився я.— У Лондоні я багато пив, але ніколи не відчував до нього такої ніжності.

Вона зупинилась і повернула до мене обличчя, зазирнула прямо в очі, неначе щось там шукала.

— Цікава ви людина, Семе. Незважаючи на все, що довелося пережити, і досі залишилися невинним. Ви точно приїхали до Калькутти за порятунком. Я...

Доки вона не сказала ще чогось, я обійняв її і поцілував. Перший поцілунок, незнайомий, солодкий, схожий на перші краплі осіннього дощу. Запах її волосся. Присмак її губ.

Хоч алкоголь і не змінив мого уявлення про Калькутту, у чомусь він мені таки допоміг. Іноді кілька крапель можуть звільнити англійця від себе самого. Я дивився на неї і немов уперше бачив. Вона обхопила моє обличчя долонями і поцілувала у відповідь. І була в тому поцілункові сила, настійність. Я затамував по-

дих. Другий поцілунок був іншим, важливішим за перший. Він випустив на волю нас обох.

Я гукнув екіпаж.

— Куди, *сагибе?*

Я подивився на Енні. На мить уявив, як везу її на площу Марка, але відхилив цей варіант. До того ж сумнівався, що міс Ґрант, попри всі свої космополітичні розмови, погодиться.

— Боу-Барракс,— сказав я і допоміг Енні сісти.

Вона не сказала нічого, просто взяла мене за руку і поклала голову мені на здорове плече. Я заплющив очі й вдихнув її запах. Екіпаж зупинився біля входу в її будинок, похмуру двоповерхову будівлю, я допоміг вийти. Вона глянула на мене, поцілувала в щоку і зникла, не сказавши ні слова. Я занадто втомився, щоб шукати в цьому якийсь сенс. Натомість повернувся в екіпаж і наказав везти мене в «Бельведер».

ДВАДЦЯТЬ ЧОТИРИ

Неділя, 13 квітня 1919 р.

Прокинувсь я на світанку. Уже давно не почувався так добре. Голова була ясною, біль у руці заспокоївся, і все навколо сяяло. Навіть каркання круків звучало мелодійно. Дивно, як змінює сприйняття чоловіка поцілунок жінки.

Я полежав іще трохи, смакуючи вчорашній вечір. Тоді думки повернулися до Сена, і приємні спогади випарувалися. Двадцять чотири години тому я вважав, що спіймав убивцю Мак-Олі й попередив терористичну кампанію. Двадцять чотири години тому я був героєм, дідько мене забирай. Більшість людей таким мене і досі вважали, включаючи лейтенант-губернатора. Але життя, принаймні моє, не буває гладеньким. Правда полягає в тому, що я нічого не розкрив, а час невпинно спливає. Маю вирішувати, що важливіше: рятувати життя невинної людини чи шукати справжніх терористів.

Я підвівся, умився, поголився, змастив рану і заново її перев'язав. Подумав, чи не начепити перев'яз, але вирішив обійтися без нього. Біль послабшав, і мій крок став упевненішим. А якщо впевненість і згасне, лишаються пігулки морфію.

У їдальні чутно гудіння голосів. Полковник прокинувся. Уперше бачу його за сніданком. У накрохмаленому комірці із краваткою та рішуче зімкнутими щелепами. Навпроти нього сиділа місіс Теббіт у найкращій недільній сукні, між ними — Бірн і молодий чоловік, якого я раніше не бачив.

— От і він! — із ентузіазмом вигукнула місіс Теббіт, щойно я увійшов до кімнати.— Наш капітан Віндгем!

Наш капітан Віндгем? Ого! Невже вона збирається мене усиновити?

— Капітане, будь ласка, заходьте і сідайте ось тут, поруч зі мною.

Так я і зробив, сів між нею і дверима.

— Ми прочитали про ваші подвиги в ранковій газеті,— похвалилася вона, помахавши примірником «Стейтсмена».

Першу сторінку прикрашав заголовок:

УБИВСТВО МАК-ОЛІ:
ТЕРОРИСТА СЕНА ЗААРЕШТОВАНО

— Там усе написано,— прогримів полковник.— Як ви вистрілили і захопили цього мерзенного кулі. Сподіваюся, це буде для нього добрим уроком.

— Я ні в кого не стріляв, полковнику,— утомлено заперечив я.

— Навіть не сумніваюся, що він на це заслужив,— хмикнув він.— Упевнений, ви зробили те, що мусили зробити, мій хлопчику.

Я прочитав статтю, де згадувалося моє ім'я.

Покоївка принесла мій сніданок, і мешканці «Бельведера» продовжили закидати мене запитаннями.

— Скажіть нам, капітане,— вступила місіс Теббіт,— чи він уже зізнався?

— Я не можу цього розголошувати, місіс Теббіт.

— Готова битися об заклад, що ні,— продовжила вона.— Такі люди ніколи не зізнаються. Духу не вистачає зізнатись у своїх злочинах і постати перед судом. Він, напевне, благав змилуватися над ним. Але ви мусите стояти твердо, капітане. Це єдина мова, яку вони розуміють. *Такому пальця в рот не клади.*— Вона покосилася на чоловіка.— Полковник так завжди каже, чи не так, любий?

Старий, схоже, її не почув.

Я взявся за омлет. Хоч холодний і на смак як гума, усе одно велике покращення у порівнянні з попередніми стравами, народженими в чистилищі кухні місіс Теббіт. Я проковтнув його із запалом кальвініста в Судний день і подивився на Бірна. Той і слова не сказав, відколи я увійшов. Може, просто був зайнятий сніданком. А може, Теббіти не дали йому висловити своєї думки.

— А де Петерс? — запитав я в нього.

— Учора повернувся в Лакхнау,— відповів він, щось пережовуючи.— Його справа закінчилась у п'ятницю.— Він відпив чаю.— Тож ви піймали Привида, капітане? Вражає. Він уже кілька років переховувався.

— Чотири,— виправила його місіс Теббіт.— Чотири роки він ховався, і його не могли впіймати. А приїхав *наш* капітан Віндгем і заарештував його, і двох тижнів не минуло. Я завжди казала, що *справжній* англієць швидко з ним упорається. Відколи на високі посади почали допускати індійців, поліція стала геть не та.

— Як і все інше,— хмикнув полковник.

Я закінчив сніданок і сказав, що мушу йти.

— Авжеж, капітане,— проспівала місіс Теббіт.— Ми розуміємо. На вас чекає робота.— Вона повернулася до чоловіка: — Не можу дочекатися, щоб розказати вікарію, як наш капітан Віндгем підстрелив терориста.

Я залишив їх обговорювати новини, а сам вийшов на вулицю. Задушно. Наближалася гроза. Салман сидів з іншими рикшами на розі майдану. Я гукнув його. Він щось кинув своїм приятелям, підхопив візок і побіг до мене.

— Доброго ранку, *сагибе!* — привітався він, із тривогою поглядаючи на небо.

Схоже, він теж відчув зміни. Опустив візок і торкнувся рукою чола. Я кивнув і сів.

— Лал-базар.

Не Здавайся чекав на мене біля кабінету. Він про щось замислився, прихилившись до стіни і постукуючи по підлозі сандалією.

— Доброго ранку, сержанте,— сказав я.

Він квапливо виструнчився і віддав честь.

— Доброго ранку, сер!

Увійшов за мною і зупинився у дверях. На столі чекала чергова жовта записка. Цього разу від Дігбі. Я сів і прочитав. Датована вчорашнім вечором. Він домовився із підрозділом «Н» про передачу Сена. Їхні офіцери прибудуть о дев'ятій і заберуть в'язня. Я зім'яв записку в кульку, кинув у корзину, але вона відскочила від краю й упала на підлогу.

— Усе гаразд? — запитав Не Здавайся.

— Усе добре,— відповів я. Урешті-решт, цього і варто було очікувати. Підрозділ «Н» тільки і мріяв про те, як забрати Сена. Але це не означає, що мені

цей факт подобається.— Військова розвідка приїде за Сеном сьогодні вранці,— сказав я.— Ходімо, поділимося з ним новинами.

Ми спустилися вниз. За ніч у камерах з'явився міжнародний запах. Попурі з форми іноземних матросів і лантухів місцевих мешканців, щедро приправлене смородом блювотини й екскрементів. Народу в камерах — під зав'язку. Калькутта — місто портове, а це означає, що матросам не залишається нічого іншого, як спускати платню на випивку та повій. Європейці, африканці, навіть кілька азіатів — усі покотом лежали на підлозі.

Сену виділили окрему камеру. Політичні арештанти отримували пільги мати одиночну камеру. Він лежав на своїй койці з розплющеними очима, і вигляд у нього був значно кращий, аніж напередодні. Шкіра була вже не такою блідою. Він із зусиллям піднявся на ліктях.

— Доброго ранку, джентльмени.— Кутасте обличчя освітила втомлена посмішка.— Чим зобов'язаний такому задоволенню?

— Сьогодні вас передають до військової розвідки,— заявив я.— Схоже, ваше бажання побачити форт Вільяма незабаром здійсниться.

Новину він переніс стоїчно.

— На це я і чекав. Мене звинувачують у вбивстві містера Мак-Олі?

— Звинувачення буде висунуто після допиту в підрозділі «Н», але можу сказати, що тимчасово вас дійсно у цьому звинувачують.

Він зазирнув мені в очі.

— Розумію, капітане.

Я залишив Банерджі з охоронцем, щоб вони підготували все для перевозки, і пішов шукати, де випити кави.

Так її і не знайшов.

Натомість мене впіймав *пеон.* Схоже, Доусон зі своїми людьми приїхали на годину раніше. Що б я там до них не відчував, такому ентузіазму можна було лише позаздрити. Я пішов до фойє, де чекав полковник із цілим взводом гуркхів[1].

— Бачу, ризикувати ви не збираєтеся,— зауважив я.— Запевняю вас, не такий уже він і небезпечний, якщо не дозволяти йому говорити.

Доусон проігнорував мої слова і вручив кілька надрукованих аркушів.

— Папери на перевозку в'язня Беноя Сена.

Я демонстративно прочитав кожне слово, хоча і не сумнівався, що всі вони в ідеальному порядку.

— Добре,— нарешті сказав я.— Він чекає внизу.— Я гукнув одного з констеблів і попросив провести людей Доусона.— Боюся, доведеться забрати у вас іще кілька хвилин, полковнику.

— Що? — Він так глянув на мене, ніби підозрював, що я спробую позбавити його законної здобичі, але наказав людям іти без нього.

— Ну? — поквапив мене, щойно солдати пішли.

— Напад на потяг, про який я вам казав. Не вважаю, що його скоїв Сен зі своїми прибічниками.

— Тепер скажете, що це *дакоїти?*

— Ні. Просто не думаю, що це банда Сена.

Він зміряв мене поглядом.

— Мушу вам дещо повідомити,— сказав він.— Учора було здійснено пограбування Бенгальсько-бірман-

---

[1] Гуркхи — британські війська в Індії, набрані з непальських добровольців. Брали участь у придушенні антиколоніальних повстань в Індії та в англо-сикхських війнах.

ського банку. Досить тонка робота: злодії викрали дружину директора і змусили його відкрити сейф.

— Скільки забрали?

— Понад двісті тисяч рупій.

— На закупку зброї вистачить.

— І не лише на зброю: на навчання, друк листівок, набір новобранців... За гарних умов досить, щоб фінансово підтримати революцію.

Його слова мене приголомшили. З такими грошима на руках купівля зброї — для терористів лише питання часу. І можна починати заколот. Єдина надія — зупинити їх, доки зброю не привезли. Але вираз на обличчі Доусона свідчив про те, що навіть хвалений підрозділ «Н» не знає, з якого боку до цього підступитися. Без зачіпки це все одно, що шукати тіні в темній кімнаті.

Ясно одне. Це не «Джугантар». Вони б ніколи не змогли прокрутити таку операцію лише через день після того, як схопили їхнього ватажка і його найближчих товаришів.

— Чи підозрюєте когось? — запитав я.

Доусон знизав плечима.

— Це може бути будь-хто, від комуністів до націоналістів. Вибирайте самі. Але запевняю, скоро ми їх знайдемо.

Проте в голосі у нього відчувався сумнів.

— Чим я можу допомогти?

— Що? — з огидою промовив він.— Я розказав вам не тому, що потребую вашої допомоги, капітане. А для того, щоб ви не пхали свого носа куди не слід. Це справа військових. Пригадайте мої слова перед тим, як зробити щось дурне.

Півгодини по тому у двері мого кабінету постукав Не Здавайся.

— Закінчили? — запитав я.

— Так, сер. Вони поїхали п'ять хвилин тому.

— Сідайте, сержанте.

Я передав йому аркуш паперу, на якому написав кілька пунктів.

- МАК-ОЛІ
- СЕН
- ДЕВІ
- МІСІС БОУЗ
- БУЧАН
- СТІВЕНС
- НАПАД НА ПОШТОВИЙ ДАРДЖИЛІНГА
- ПОГРАБУВАННЯ БЕНГАЛЬСЬКО-БІРМАНСЬКОГО БАНКУ

— Який зв'язок? — поцікавився я.

Не Здавайся роздивився аркуш і підняв очі.

— Вибачте, сер. Не бачу ніякого.

— Погано,— зітхнув я.— Я теж. Схоже, доведеться працювати по-старомодному. Автомобіль готовий?

— Водій чекає внизу.

— Добре. Ходімо.

Я підвівся, підхопив мундир Дігбі і попрямував до дверей.

За шість миль на північний захід від центру розташувався Дум-Дум, пошарпане, невиразне передмістя, частина міста з безліччю таких самих, невиразних

передмість. Доїхали ми сюди від Лал-базара за годину: спочатку вгору по вулицях Шіам-базара, тоді через канал і вздовж залізниці Бельгачії, і нарешті по Джессор-роуд, із обох боків якої робітники з пов'язками на стегнах прокладали новий шлях до аеродрому.

Хмарилося небо. Віддзеркалювало мій настрій. Я нічого не досяг, а час швидко спливав. Пограбування Бенгальсько-бірманського банку свідчило про те, що терористичної кампанії не уникнути. Тим часом Сен перебував у руках підрозділу «Н», а вбивця Мак-Олі й досі розгулював на свободі. Водночас я почувався на диво вільним. Проводив розслідування так, як сам того хотів, не просто ганяв примар, і було у мене передчуття, що ми зовсім скоро розплутаємо цю загадку.

Церква Сент-Ендрю виявилася гарненькою побіленою капличкою із дзвіницею і восьмигранним шпилем. Вона притулилася до зеленого парку неподалік від центральної в'язниці. Водій зупинився в місці, де тротуар плавно переходить у проїжджу частину, привернувши увагу групки хлопчаків, які гралися на сходах церкви. Побачивши автомобіль, вони так зраділи, що забули про гру і кинулися до нас досліджувати цікаву штукенцію. Облишивши водія захищатися, ми з Не Здавайся увійшли до церкви.

Зсередини лунали звуки ранкової недільної служби; англійські голоси знущалися над якимось бідолашним гімном. Те саме відбувалося на кожному аванпості імперії від Окленда до Ванкувера. Щонеділі під супровід особливо гнітючого бряжчання піаніно або органа пласкі неузгоджені голоси вбивали ті самі пісні по всьому світу. Це водночас пригнічувало і, як не дивно, заспокоювало.

Ми пройшли крізь велетенські дерев'яні двері й сіли в останньому ряду. Я спробував пригадати,

коли востаннє заходив до церкви. Якщо не рахувати похорони, то, мабуть, під час власного весілля. До нас повернулися голови, відвернулися і продовжили співати «Вперед, воїни Христові».

Я роззирнувся. Шотландцям подобаються аскетичні церкви. Арочні вікна на голих стінах, дюжина рядів дерев'яних ослінчиків з обох боків від центрального проходу. Ліворуч — вузенькі дерев'яні сходи, що, вигинаючись, ведуть на високу кафедру, де стояв проповідник, кремезний чоловік із товстою шиєю, червонуватим обличчям і сталево-сірим волоссям. Чорна сутана, пасторський комірець із накрохмаленими білими стрічками.

Музика завмерла, і парафіяни повернулися на свої місця.

Священик нахилився вперед, відкрив велику Біблію, що лежала на дерев'яному столику, і почав читати. Частина Старого Заповіту, ще з тих часів, коли Бога більше цікавила помста, ніж прощення. Голос із помітним шотландським акцентом голосно відлунювався від стін, рокочучи, немов грім:

— *Чужими богами Його роздражнили, Його розгнівили своїми гидотами. Вони демонам жертви складали, не Богу...*

— Це він? — прошепотів я Не Здавайся.

— Не знаю, сер. Офіцер у місцевому відділку казав, що ранкові недільні проповіді саме він читає.

— *Я на них нагромаджу нещастя, зуживу Свої стріли на них. Будуть виснажені вони голодом, і поїджені будуть огнем та заразою лютою.*

Мушу віддати належне шотландцям. Вогонь та сірка вдаються їм як нікому. Їхніх церковників, схоже, вельми приваблює тема пекла. Може, заздрять? Урешті-решт, у пеклі значно тепліше, аніж у Шотландії.

Він закінчив читати і після театральної паузи розпочав службу, і голос його загуркотів неначе хвилі, що б'ються об берег. Ставав дедалі гучнішим, глибшим. Мій мозок потроху кипів у духоті приміщення, а думки поверталися до безлічі інших недільних служб. Сьогодні часу для Бога залишається обмаль. Якщо він і не подумав спуститися до ліжка моєї дружини, коли та його так потребувала, не бачу причин, чому щонеділі я мушу відвідувати його дім.

Проповідь я вже не слухав, усе і так було ясно. Ми загублені створіння, і врятувати нас від пекла може тільки милість Божа.

Ніякого вітерцю від вікон, і парафіяни спливали по́том у своєму найкращому недільному вбранні, застібнутому на всі ґудзики. Нарешті служба добігла кінця, по рядах прокотилася відчутна хвиля полегшення, і проповідник запросив усіх підвестися на молитву. Щойно пролунали останні слова «Ідіть із миром», як більшість пастви повернулась і попрямувала до виходу. Пастор спустився з кафедри попрощатися; ми зачекали, доки церква спорожніє, і підійшли до нього.

— О, нові обличчя! — привітав він нас широкою посмішкою.— Завжди приємно бачити серед парафіян нових людей.

Я представився.

— Радий познайомитися, сину,— сказав він, простягаючи руку.— Я О'Ґунн. Сподіваюся, служба вам сподобалася.

— Дуже вражаюче.

— Добре, добре,— проспівав він.— Гадаю, ви не так давно у Калькутті, капітане. Церква у нас маленька, але, переконаний, вам тут сподобається.— Відчув моє збентеження.— Парафіян небагато, але ми завжди раді новим.

— Вибачте, преподобний, але я тут із офіційною справою.

— Розумію.— І обличчя у нього посерйознішало.— Шкода. Нова кров завжди доречна.— Він кивнув на Не Здавайся: — Не думаю, що ваш індійський приятель теж захоче до нас приєднатися.

— Сумніваюся.

— Еге ж, отакі вони, індійці. Чомусь ідуть до католиків,— похмуро заявив він.— Мабуть, приваблює театральність католицизму. І ладан. Як я можу рятувати забобонні язичницькі душі й завертати їх у лоно *справжньої* церкви, озброєний лише «Дивовижною милістю» та Біблією короля Якова, коли католики торохкотять кістками святого Франциска Ксав'єра і через тиждень хваляться новими видіннями Діви Марії?

Справжня церква. Цікаво, це він про всіх протестантів чи лише про шотландську церкву? Судячи зі служби, швидше останнє. Якщо вона справжня, то існує велика ймовірність, що дев'яносто дев'ять відсотків мешканців раю — шотландці. Раптом пекло здалося непоганою альтернативою.

— Якщо дозволите, преподобний...

— Ой, вибачте, сину,— схаменувся він.— Скажіть, чим я можу вам допомогти?

— Ми хотіли б поставити вам кілька запитань.

— Авжеж. Ви не проти, якщо продовжимо розмову на ходу? За півгодини мушу бути в притулку для сиріт. Він тут неподалік.

Я був не проти.

— Потрібна допомога з обідом для дітей,— сказав він і повів нас у задню частину церкви. Провів через запилюжений двір у маленький садок, де не було нічого, крім пожовклої трави та сухих чагарників.— Тож чим можу допомогти, капітане?

— Мова іде про містера Александра Мак-Олі,— розпочав я.— Наскільки я зрозумів, він був вашим другом.

— Саме так,— відповів він, швидко крокуючи.— Ми добрі друзі.

— Коли ви бачили його востаннє?

— Кілька тижнів тому. А що? Щось сталося?

— Містера Мак-Олі вбили п'ять днів тому.

О'Ґунн зупинився.

— Я не знав.— Він опустив очі до землі.— Нехай Господь змилується над його душею.

ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ

Притулки мають найрізноманітніші форми та розміри, але всі вони похмурі. Цей, до якого прямували ми, виявився змученою будівлею в потьоках дощу, огорненою аурою знехтування. Вигляд був такий, наче колись вона була пофарбована в рожевий — такі депресивні споруди часто фарбують яскравими кольорами,— але було це багато років тому.

Слідом за О'Ґунном ми піднялися кількома сходинами й увійшли до неосвітленого передпокою. Із-за зачинених дверей доносилися дитячі голоси. Він відчинив одні двері й запросив нас до крихітного кабінету, де пахло пліснявою і добрими намірами і звідки відкривався вид на сад. На стіні висів величезний хрест червоного дерева. У невеличку кімнату ледь утиснули стіл, стільці та книжкову шафу.

О'Ґунн пройшов повз стіл і зупинився біля вікна. Кілька секунд він просто стояв, вдивляючись у траву.

— Преподобний?

Він здригнувся.

— Перепрошую.— Він повернувся, щоб сісти за стіл, але знову застиг.— Нам не вистачає одного стільця.

Не Здавайся запевнив, що стоятиме, але О'Ґунн і слухати не хотів.

— Дурниці, сину мій,— замахав він руками.— Ми або всі сидітимемо, або всі стоятимемо.

Він вийшов із кімнати і повернувся з маленьким дерев'яним стільцем, які бувають у школах. Поставив

його і сів, лишивши великі стільці нам із Банерджі. Був преподобний чоловіком високим і, соваючись на стільці, нагадав мені циркового слона на яскравому м'ячеві. Слушно було б запропонувати стільця Банерджі, лише трохи вищому за школяра, але в релігійних людях є щось від мучеників.

— Тож чим можу допомогти? — укотре повторив він.

— Як ви познайомились із містером Мак-Олі? — запитав я.

— *Це,* капітане, довга історія.— Він зчепив пальці і підніс до рота.— Уперше ми зустрілись у Глазго, років двадцять п'ять тому. Були тоді ще зовсім молодими. Він служив у корабельній компанії. Познайомила нас Ізабелл, його дружина, але тоді вони ще не побралися. Вона була моєю подругою. Справжня красуня. Я її тоді вже кілька років знав.— Він помовчав, посміхаючись своїм спогадам.— І сам утратив від неї голову, але вона ніколи не бачила в мені потенційного нареченого. О, їй подобалися високі, я ж був для неї занизьким. Якось вона представила мене своєму новому кавалеру, хлопцю на прізвище Мак-Олі. Приховувати не буду, спочатку він здався мені покидьком. Але згодом, мушу зізнатись, я став його поважати, навіть заздрив. Він був розумним, ще й ідеалістом на додачу.

— Ідеалістом?

Очі О'Ґунна затуманилися.

— Так. Ідеалістом, але безбожником. Теревенив про права робочого класу, слово у слово цитував Кера Гарді. Глазго — місто радикалів, і Алек увібрав цей дух. Що ж до Ізабелл… Вона йому поклонялася. Він був високим, виглядав непогано, ще й мозок мав! А він кохав її до нестями. Року не минуло, як вони вже одружилися. Незабаром Ізабелл завагітніла, і Алек ходив павичем. Багато він у ті часи не заробляв, і життя їхнє було

важким, але вони почувалися щасливими. Погано те, що він віддалився від Господа. Коли справа стосувалася політики, він відвідував дві-три зустрічі на тиждень, але ж на церкву в неділю часу ніколи не вистачало. Ба — гірше, він відкрито нападав на церкву, звинувачуючи її в тому, що вона є інструментом для стримування робочого класу. Я попереджав його, що добром це не скінчиться. Як сказано у Письмі: «Яка користь людині від того, що здобуде весь світ, але занапастить свою душу?» Застерігав, якщо так і далі поводитиметься, Господь йому помститься. Так воно і вийшло. За два місяці до народження дитини Ізабелл захворіла. Лікар діагностував тиф, але вдіяти нічого не зміг. І вона, і дитина померли. Алек був у розпачі. Закрився від світу, покотився вниз. Припав до пляшки, втратив роботу і заборгував за квартиру. Урешті-решт його викинули на вулицю.— Він знову подивився у вікно.— Лють Господня може не знати меж.

Десь далеко загуркотів грім.

— Гроза наближається,— завважив преподобний.— Сподіваюся, трохи зменшить цю спеку.

— Що сталося з Мак-Олі?

— Знаєте, капітане, Бог може бути й милосердним. Я взяв Алека під своє крильце. З часом пити він перестав, але став іншою людиною. Смерть Ізабелл і немовляти зламала його дух. Він більше не цікавився політикою, його взагалі нічого не приваблювало. Не знав, куди себе діти. Я порадив йому покинути Шотландію і розпочати нове життя в іншому місці. У цей час індійський уряд набирав молодих чоловіків на службу до Бенгалії. Він подав заяву, і його взяли. Ми ще якийсь час листувалися, але згодом утратили зв'язок. Урешті-решт я і сам поїхав із Шотландії сіяти Слово Боже серед язичників: спочатку в Натал, а шість місяців тому приїхав і сюди.

— Тоді з ним і зустрілися?

— Майже,— кивнув він.— Коли я відчув, що волею Господа мушу їхати в Бенгалію, написав колезі, який уже був тут, преподобному Мітчелу, і попросив його пошукати мого старого приятеля Алека. Уявіть собі моє здивування, коли він відповів, що Алек тепер *велике цабе* в уряді. Незбагненні шляхи Господні. Тож я написав Алеку, сповістив про свій приїзд, і, коли приїхав до Калькутти, він уже чекав мене на пристані.

— Яким вам здався Мак-Олі, коли його побачили?

О'Ґунн посміхнувся.

— Немов у старі часи повернувся,— сказав він.— Ми років двадцять не бачилися, проте Алек так і залишився впертим безбожником. Він запропонував мені допомогу, доки я влаштуюсь у Калькутті, і трохи засмутився, коли я повідомив, що преподобний Мітчел уже знайшов для мене житло. Гадаю, він хотів похвалитись, яким зробив своє життя. У перші кілька тижнів після приїзду він показував мені Калькутту, повіз мене до свого клубу, познайомив із великими і заможними, але...— О'Ґунн зробив паузу.— Не було в тому душі. Важко було дивитись, як він плазує перед лейтенант-губернатором. От хто потрапить прямо в пекло, пригадаєте мої слова! Поводиться, як сучасний сатрап, а з Алеком обходився як із лакеєм.

— А його приятель Джеймс Бучан?

— Той змій? — хмикнув преподобний.— Ніякий він не приятель. Такі люди справжніх друзів не мають. Із людьми поводяться в залежності від того, що ті можуть для них зробити. Такий собі товар, який можна продавати і купувати, немов джут і гуму. Найкраще, що я можу про нього сказати: ставиться до індійців без особливого упередження. Не гірше, ніж до своїх робітників у Шотландії.

— Нам він сказав, що був дуже близьким із Мак-Олі,— зауважив я.— Схоже, смерть приятеля його дуже засмутила.

О'Ґунн скривився.

— І ви йому вірите, капітане? — Він сплюнув.— Та він такий приятель Алеку, як вовк ягняті! Вони з лейтенант-губернатором використовували Алека у своїх інтересах. Бучан просто трохи привітніше до нього ставився.

— І як же Бучан його використовував?

Він провів рукою по волоссю.

— Щоб про це дізнатися, капітане, мені знадобилося три місяці.

О'Ґунн підвівся і підійшов до вікна. Те, що він збирався розповісти, схоже, уже давно лежало тягарем на його плечах. Він спохмурнів, немов збирався вершити останній суд, принаймні міг би, якби був католиком. Повернувся і прихилився до віконної рами.

— Варто, мабуть, розказати із самого початку,— зітхнув він.— Як я вже казав, Алек проводив зі мною багато часу в перші два тижні після мого приїзду, але після цього я не бачив його майже місяць. Я поринув у роботу; не сумніваюся, що й він був зайнятий. Тоді раптом якось увечері він заявився до мене додому. Брудний, схвильований, нічого пояснити не міг. Щось белькотів про те, що *вони* перейшли межу. Явно випив багато. Господь знає, як йому вдалося дістатися до мене в такому стані.

Я впустив його і спробував заспокоїти, але він майже відразу заснув, тож я влаштував його на ліжку. Вранці, коли він протверезів, я запитав, що означали

його слова, але він не відповів. Сказав, що то п'яні дурниці і я мушу все забути. Ця ситуація його дуже збентежила. Перед тим як він пішов, я нагадав, що колись був його другом і другом його дружини. Сказав, якщо захоче зі мною поговорити, я на нього чекатиму. Може, і не чесно було з мого боку згадувати Ізабелл, але я зробив це з благою метою.

— Що він відповів на це?

— Нічого. Просто подивився на мене і потиснув руку. Тиждень по тому прийшов на ранкову недільну службу, а потім ми пішли прогулятися в парк. Він повідомив, що багато міркував; що він робив дещо таке, чим не пишається, що може заплямувати пам'ять про Ізабелл.

Я не тиснув. Сказав, що не маю права його судити і що для Ізабелл можна все змінити, повернувшись до Господа. Після цього він став приходити до церкви регулярно, і мені дуже подобалося таке важливе попов-
нення парафії. Алек навіть почав час від часу допомагати мені тут, у притулку. Увесь цей час я відчував, що він щось замислює. І от два тижні тому він відкрив, що мав на серці.

То було в четвер увечері. Алек прийшов до притулку допомогти з вечерею. Після того як діти поїли, він вийшов на веранду покурити. Був чимось стривожений. Пригадую, що у нього навіть руки трусилися, коли припалював сигарету. Зрозумів, що він хоче зняти з душі тягар, тож підійшов і запитав, що його пригнічує. І він зізнався.

О'Ґунн замовк. Повернувся до нас спиною і знову подивився у вікно. Упали перші важкі краплі дощу, залишивши цяточки на порохнявій землі саду. Я обережно, але наполегливо запитав:

— Що саме він розказав?

— Зізнався, що постачає повій для того покидька Бучана. Щоразу, коли Бучану кортить змастити колеса, щоб укласти угоду, або ж клієнти навідуються до міста і хочуть добре відпочити, Алек шукає для нього індійських куртизанок високого класу.

— Мак-Олі постачав Бучану проституток?

Обличчя О'Ґунна стало чорнішим за хмару.

— Боюся, так.

Не бачу в цьому ніякого сенсу.

— Навіщо людині на такій посаді це робити? Він же міг від цього ухилитися?

— Я поставив йому те ж саме запитання, капітане,— похмуро сказав О'Ґунн.— А він відповів, що це не новина. Займається цим уже багато років, іще відтоді, як був простим клерком. Спочатку він потребував грошей, і, наважуся припустити, кар'єрі його це теж не зашкодило. Саме Бучан допоміг йому так швидко піднятися вгору. Зрештою Алек відчув, що виходу немає. Якщо він припинить це робити, втратить заступництво Бучана. І коли вже на те пішло, якщо все розкриється, постраждає він більше за Бучана. Бучан — мільйонер. Скандал переживе, а от Алек втратить усе: кар'єру, репутацію... Усе.

— Що ж змусило його прийняти рішення, що з нього годі?

О'Ґунн підняв руки.

— Цього я не знаю. У мене склалося враження, ще тоді, коли він прийшов до мене п'яний, що якась ситуація стала останньою краплею. І коли він зізнався, залишилося відчуття, що чогось він не договорив, існує щось страшніше, чим він не готовий поділитися зі мною. Я вирішив не тиснути, сподіваючись, що, коли буде готовий, сам усе розповість.— О'Ґунн помовчав.— Тепер уже не розповість.

— Чи розказував він щось іще про свої стосунки з Бучаном? — запитав Не Здавайся.

— Небагато. Схоже, його мучили сумніви. Щось таке він робив для Бучана, про що шкодував. Але за всі ці роки він пройшов із Бучаном довгий шлях, так просто відректися від нього нелегко.

Ззовні пролунав дзвоник. О'Ґунн поглянув на годинник. Дощ уже лляв щосили. Повітря сповнилося металевим запахом свіжонамоклого ґрунту, десь сумно закричав дикий павич.

— Джентльмени,— сказав він.— Вибачте, мушу допомагати з обідом для дітей. Не проти, якщо ми продовжимо трохи пізніше?

Уперше, відколи ми знайшли тіло Мак-Олі, я відчув, що щось намацав. Не можна закінчувати розмову, доки не отримаємо від преподобного останню краплину інформації. Я б охоче сам допоміг готувати дітям обід, якби О'Ґунн іще щось розповів.

— Будь ласка, іще кілька запитань, преподобний,— попросив я.— Розкрити вбивство вашого друга дуже важливо.

— Так,— погодився він.— Гадаю, можу приділити вам іще кілька хвилин… Заради Алека.

— Ви сказали, що Алек мав на душі інший тягар. Щось не розказав?

Він кивнув.

— Так.

— Не знаєте, що б це могло бути?

О'Ґунн прокашлявся.

— Боюся, ні, але можу присягнутися, що це пов'язано із Бучаном. Може, краще *його* запитати? Можу тільки сказати, що Алек Мак-Олі, якого я тут зустрів, був глибоко нещасною людиною. Гадаю, він соромився того, яким став.

— І яким же? — запитав я.

О'Ґунн сумно посміхнувся.

— Лицеміром, капітане.

Він помовчав і продовжив:

— Колись він був людиною, яка невтомно працювала, щоб полегшити долю найбіднішої верстви суспільства, а тепер завдячував своєю посадою багатим кровопивцям. Відколи я сюди приїхав, я зрозумів: Індія з усіх нас робить лицемірів. Господь у своїй мудрості подарував нам панування над цією землею, щоб ми несли його слово й навертали індійців до справжньої віри, а ми що зробили? Скористалися цією щедрістю для власних недобрих потреб. Випили до останньої краплі кров із цієї землі та набили собі скрині. Грішили проти Господа, бо служили не йому, а мамоні[1]. А тепер доводиться брехати самим собі, що ми тут захисники, а не паразити.

— Вас послухати, так ми невиправне зло,— зауважив я.

Він похитав головою.

— Ні, капітане. Якби ми були невиправним злом, не було б потреби у лицемірстві. Ми навіть не намагалися б виправдати свою присутність у ролі господарів у чужому домі. Але ми шукаємо спокутування, тож переконали себе, що творимо добро. У Господові наш порятунок, капітане. Він створив нас спроможними виправити свої вчинки, і наша свідомість спонукає нас стати на бік янголів. Якщо ми бачимо себе на іншому боці, відчуваємо ненависть до самих себе.

Він побачив вираз мого обличчя.

---

[1] Мамона — у деяких давніх народів (сирійців та ін.) — бог багатства та наживи; у християнстві — злий дух, уособлення користолюбства. Поклоніння мамоні — жадоба до наживи, ненаситність, зажерливість.— *Прим. ред.*

— Не вірите мені? Скажіть чесно, капітане. За винятком місіонерів, скільки ваших земляків тут є по-справжньому щасливими? Вони проклинають індійців і клімат, пиячать із ранку до вечора у вишуканій ізоляції своїх клубів — і навіщо? Щоб переконати себе, що вони тут заради блага місцевого населення. Усе це брехня, капітане. І собі ми брешемо більше, ніж індійцям,— указав він на Банерджі.— Освічені бачать нас такими, якими є ми насправді, а коли прагнуть керувати власною країною, ми не розуміємо, як вони можуть бути такими невдячними.

Преподобний розчервонівся від запалу, але торкнувся речей, які мене не стосувалися і на які я не мав часу. Утім, слова його виявилися співзвучними ідеям, які кружляли навколо мене останні кілька днів. Я подякував і попросив дозволу йти.

— Авжеж,— погодився він, трохи заспокоївшись.— Сподіваюся, став вам у нагоді. До речі, похорон вже відбувся?

— Прошу?

— Похорон Алека. Його вже поховали?

Добре запитання. Тіло мають віддати найближчим родичам після розтину, але таких він не мав. Наскільки мені відомо, тіло і досі лежить у шухляді моргу Медичного коледжу.

— Якщо не було,— сказав О'Ґунн,— я б хотів зайнятися похороном.

Я кивнув.

— Я перевірю і повідомлю вам.

ДВАДЦЯТЬ ШІСТЬ

Дощ не вщухав. Ми повертались у місто. Робітники на Джессор-роуд відклали інструменти і сховалися під навісами з пальмового листя, викопані ями заповнилися густою чорною рідиною, і це нагадувало Францію. Ми їхали до Коссіпора. До першокласного борделю місіс Боуз.

Стічні труби захлинулися зливою, і дороги перетворилися на канали. Чорне місто стало нагадувати Венецію бідняків, щоправда, гондол тут було значно менше, а втоплених пацюків значно більше. Транспорт їхав дуже повільно, майже повз, лише місцеві не звертали на погоду уваги. Схоже, дощ надавав їм енергії.

Маніктолла-лейн була завузькою для автомобіля, тож Банерджі наказав водію зупинитися на сусідній вулиці.

— Доведеться решту шляху іти пішки,— сказав він.

Пішки так пішки. Хоч у мене створилося враження, що краще вже пливти. Чорна вода сягала добряче за щиколотки. Черевики і шкарпетки наскрізь промокли, та й штани були вологими аж до колін. Не Здавайся почувався набагато краще. Ішов поруч зі мною, тримаючи свої черевики і шкарпетки в руках, і посміхався, як дитина в калюжі на Брайтон-Біч. Вологі штани також не створювали йому проблем, бо їх просто не було: за правилами, індійські офіцери носили шорти, як хлопчаки в початковій школі.

Перейшовши вулицю вбрід, Не Здавайся гучно постукав у розхитані дерев'яні двері номера сорок сім. Через якийсь час ми почули човгання слуги.

— *Ке?*

— Поліція! — крикнув Не Здавайся — *Дорйа коло!*

— Зачекайте. Зачекайте,— примовляв старий, відсуваючи засув.

— *Га?*

Нас він не впізнав, мабуть, очі його чи мозок закрив туман. Не Здавайся щось грубо йому сказав. Гадаю, попросив провести до місіс Боуз.

— Мадам *барі-те ней.*

— Каже, що мадам пішла.

— Коли повернеться?

— Мадам *кокон фірбе?* — запитав сержант.

Старий приклав долоню до вуха:

— *Кі?*

Не Здавайся закричав іще голосніше, і старий щось пробелькотів у відповідь.

— Каже, дуже пізно.

— А Деві? Вона тут?

— Каже, і вона пішла.

— Скажи йому, що ми почекаємо тут.

Повідомлення не сподобалося. Старий, і досі посміхаючись, енергійно замотав головою. Не Здавайся підвищив голос, може, щоб налякати старого, а може, просто щоб той зрозумів. У будь-якому разі результат був негативний.

— Він каже, що отримав інструкції не пускати незнайомих. Наказати йому, сер?

Сенсу в тому не було. Місіс Боуз не матиме ніякого бажання співпрацювати з нами. Навряд чи наша присутність у її вітальні покращить настрій жінки.

— Облиште,— махнув я.— Повернемося пізніше.

Ми вийшли на затоплену вулицю і поплелися до автомобіля. На розі Не Здавайся вказав на індійку, яка йшла вулицею. Вона підійшла ближче, і я її роздивився. Деві. Вона підвернула один кінець сарі, перетворивши його на імпровізовану торбинку, і щось у ньому несла. Здавалася безтурботною і не звертала на дощ уваги. Та раптом побачила нас і спала з обличчя. Зупинилася, закрутила головою, немов шукала обходу, але, крім як розвернутися на сто вісімдесят градусів, інших варіантів не було. Доки вона не встигла нічого вдіяти, Не Здавайся поквапився в її бік. Дівчина застигла і чекала на нього.

Незабаром ми втрьох уже сиділи в чайній, що виходила прямо на вулицю. Підлогу тут поставили на кам'яні блоки, тож вода її не затопила. І була б вона сухою, коли б дощ не просочувався крізь стелю, у якій за дірками не було видно навісу. Народу не було, крім власника, огрядного індійця в побитій міллю сорочці і картатому блакитному *лунгхі*. Він сидів на стільці й похмуро дивився на дощ — може, розмірковував, скільки ми можемо тут просидіти. Навряд чи сюди хтось іще завітає, доки двоє поліцейських ласують тут чаєм.

Ми сиділи на ослінчиках навколо грубого дерев'яного столу, на який дівчина поставила овочі, що несла у своєму сарі. Не Здавайся щось тихо говорив їй рідною мовою. Із відповідей відчувалося, що вона вагається. Вона відпила чаю з маленького червоного горнятка. Схоже, гарячий чай допоміг їй розслабитись. Я відкинувся на спинку і довірився Не Здавайся. Хай би там що він казав, слова працювали, і дедалі потроху дівчина почала сором'язливо посміхатися.

Банерджі повернувся до мене:

— Вона погодилася відповісти на кілька запитань.

— Запитайте, чи бачила вона щось у ніч, коли вбили Мак-Олі.

Не Здавайся повторив запитання. Дівчина завагалася, але він не відступав. Вона кивнула, опустила очі до столу і почала відповідати.

— Вона була з клієнтами,— переказав Банерджі.— Поверталася з ванної кімнати, глянула у вікно і все побачила.

— Запитайте, що сталося.

— Каже, що бачила, як Мак-Олі вийшов із будинку. Він уже збирався іти, коли його покликав із алеї інший *сагиб.*

— Білий?

— Очевидно.

— Вона певна?

Він повторив запитання.

— Так. Каже, *сагиб* тинявся без діла. Вважає, чекав на Мак-Олі. Вони поговорили кілька хвилин і почали сваритися.

Отже, тієї ночі Мак-Олі таки був у борделі. Вийшов і, якщо вірити дівчині, зустрів того, хто на нього вже чекав, а тоді вбив. Якщо вона не помиляється, це був *сагиб,* і в такому разі Сен із цією справою не пов'язаний. Йому, напевне, від цього легше буде, коли його вішатимуть.

— Про що вони говорили?

— Вона не знає. Каже, що говорили на мові *Фіранджі*[1]. Сперечалися хвилин п'ять.

— Що сталося після цього?

Деві знову завагалася. Коли заговорила, на очах у неї блищали сльози. Банерджі перекладав її відповідь.

---

[1] Фіранджа — Франція.

— Каже, що чоловік, якого вбили, закінчив розмову. Відштовхнув іншого і спробував піти. Другий чоловік витяг щось із кишені — вона вважає, то був ніж,— схопив Мак-Олі зі спини і підніс ніж до горла.

— Вона впевнена, що то був ніж?

Банерджі переклав, і дівчина кивнула.

— Звідки він його дістав?

— Гадає, з піджака.

— Що було далі?

— Мак-Олі перестав чинити опір. Інший чоловік випустив його, і він упав на землю. Чоловік постояв кілька хвилин, а тоді відклав ніж, витер руки об штани і втік.

— Утік? — перепитав я.— Він не колов Мак-Олі в груди? А записка в роті вбитого?

Не Здавайся переклав запитання. Дівчина розгублено на нього подивилась і відповіла.

— Каже, що не бачила, як той писав чи торкався тіла. Просто втік.

— Вона в цьому переконана?

— Абсолютно,— підтвердив Банерджі.

До горла у мене підступила нудота. Схоже, ця дівчина, моя остання надія на те, щоб дізнатися правду про вбивство Мак-Олі, категорично заперечує всі відомі нам факти. Захотілося вдаритися головою об стіну, але дах цього вже точно не витримає, і вся споруда обвалиться на наші плечі. Довелося розпитувати далі.

— Запитайте, чи Мак-Олі регулярно заходив до борделю.

Дівчина похитала головою.

— Каже, що бачила його тільки раз, але вона в Калькутті не так давно. Лише кілька тижнів.

— А вбивця? Вона його роздивилася? Зможе його впізнати?

— Каже, що було темно. Розгледіти його було важко, але у неї лишилося враження, що вони з Мак-Олі були знайомі.

— Чи вона комусь розказувала про те, що бачила?

Дівчина стривожилася, але повільно відповіла. Банерджі переклав відповідь.

— Лише одній людині.

— Місіс Боуз?

Дівчина похитала головою.

— Комусь із дівчат?

Знову похитала головою.

— Тоді кому?

— Не скаже.

— Запитайте ще раз.

Не Здавайся наполегливо повторив питання. По щоках дівчини потекли сльози.

— Не скаже, доки з ним не поговорить. Він дуже добре до неї ставиться.

— Чоловік? Той старий слуга?

Просто чудово. Чоловік, якому вона довірилась, єдиний, хто може підтвердити її історію,— наполовину глухий і не при своєму розумі.

— Каже, що це не він. Інший чоловік, який також був присутній у будинку, коли ми приходили до них уранці. Вона вважає, що ми з ним говорили раніше, бо, коли опитували її та інших дівчат, у кімнаті його не було.

— Він також був свідком убивства?

Дівчина затремтіла. Квапливо підвелася і щось сказала Банерджі. Не встиг він її зупинити, як вона вже зібрала свої овочі, загорнула їх у сарі й вибігла на вулицю.

Показалася інша дівчина з борделю. Деві витерла обличчя від сліз і поспішила до неї.

— Сказала, що дуже затрималася,— передав Банерджі.— Одна з дівчат вийшла її шукати, і вона боїться, що побачать, як вона з нами розмовляє.

Я ковтнув холодного чаю.

— На вашу думку, вона каже правду?

— Навіщо їй брехати, сер?

— Не знаю, але її історія суперечить фактам.

— Тобто не згадує удар у груди і погрози? Вона наполягає, що вбивця записки не лишав. Може, повернувся пізніше?

— Але навіщо? Навіщо ризикувати? А якщо впіймають? І навіщо колоти тіло, якщо воно вже мертве?

Не Здавайся знизав плечима.

Не бачу в цьому ніякого сенсу.

— А чоловік, якому вона зізналася? Не здогадуєтесь, хто б це міг бути?

Вигляд у сержанта став винуватим.

— Перепрошую, сер,— відповів він.— Я мусив сильніше на неї натиснути.

— Не беріть у голову,— заспокоїв його я.— Ви непогано впоралися як на чоловіка, що не вміє розмовляти з жінками.

Минуло півгодини, і я послав Не Здавайся до номера сорок сім перевірити, чи не прийшла місіс Боуз. Він повернувся, хитаючи головою. Ми випили ще по горнятку чаю, щоб підняти дух, а тоді, коли вже почала підкрадатися темрява, поплелися до автомобіля, щоб із нього спостерігати за Маніктолла-лейн. Не знаю, що я сподівався побачити. Може, місіс Боуз, яка повертається додому на тандемі з чоловіком, якому зізналася Деві? На жаль, Калькутта не здійснює

таких мрій. Натомість ми просиділи дві години, і нічого так і не дочекалися. Не побачили ані невловимої місіс Боуз, ані світла у будинку, крім тьмяного ліхтарика в одному з вікон на другому поверсі. Будинок здавався порожнім. До того ж розболілася рука, промокли наскрізь ноги. Доведеться місіс Боуз зачекати до завтра.

Дощ так і лляв, і я наказав повертатися до міста.

Водій поїхав у бік Шіам-базара, де, схоже, оселилася вся калькуттська бенгальська еліта: Боузи, Банерджі, Чаттерджі і Чакербатти. Схоже, що вища каста, то комічніше прізвище, принаймні для британського вуха. Щоправда, будинки комічними назвати язик не повернеться, більшість дадуть фори найкращим особнякам Білого міста. Будинок Банерджі, якщо можна назвати *будинком* чотириповерхову резиденцію, що розкинулася на кілька сотень ярдів, присоромила би будь-який «білий» особняк. Схоже, Не Здавайся почувався через це ніяково. Мій досвід підказує, що дуже заможні й дуже бідні часто почуваються ніяково через своє житло. Це ледь не єдина їхня спільна риса. Сержант заходився пояснювати, що тут живе уся його велика родина, включаючи кузенів і кузин, тіток і дядьків. І все одно я б не сказав, що вони там сидять на голові один у одного.

— Співчуваю,— сказав я.— Важко, мабуть, мати у своєму розпорядженні лише одне крило.

Він посміхнувся, вийшов із автомобіля і пішов до воріт. *Дарван* у формі поквапився їх відчинити і відсалютував, Не Здавайся зник у дворі, так і тримаючи в руках черевики та шкарпетки.

Коли водій висадив мене біля «Бельведера», було вже за сьому. Дощ припинився, повітря сповнилося дивною прохолодою. Майдан був порожнім, навіть рикш на звичному місці не було. У пансіоні світилися вікна вітальні, хоча двері були зачинені. Мені пощастило, і до кімнати я дійшов, нікого не зустрівши на сходах і уникнувши розпитувань про стан мого взуття. Опинившись за дверима власної кімнати, я зняв мокрий одяг, убрався до вечері, зібрався з духом і пішов униз.

Атмосфера в їдальні була святковою, от тільки на їжу це аж ніяк не вплинуло, і ласували ми звичною вечерею, смак якої був десь посередині між «ніяка» і «неїстівна». Місіс Теббіт наказала кухарю приготувати з нагоди неділі печеню зі справжньою яловичиною, щоб ушанувати мої героїчні дії, так розхвалені газетами. Я був потенційно великим, як жаба може бути потенційно принцом, якщо її добряче поцілувати. М'ясо пекли так довго, що якби ще кілька хвилин, і воно б перетворилося на вуглинки, але згодом явно передумали і запікали ще кілька годин, а йоркширські пудинги мали такий смак, ніби везли їх прямо з Йоркширу, ще й на не найшвидшому кораблі. Хоча вино було добрим. І що краще, його було багато. Піднімалися тости, більшість — за мій героїзм і одноособово врятовану імперію, і після кількох пляшок мені розхотілося розсіювати цю оману.

Не знав я, що мине двадцять чотири години, і ми підніматимемо тости за іншого британського офіцера, але з тієї ж самої нагоди і так само обманюватимемось.

Після вечері перейшли у вітальню покурити і випити бренді. Полковник ділився оповідками про другу афганську війну. Послухати його, так він брав участь

у всіх ключових боях, починаючи з Алі Масджида у сімдесятому до Кандагара у вісімдесятому, навіть коли решта його полку розташовувалася сотні за дві милі звідти. Відданості йому не бракувало. З його слів виходило, що нам у дідька пощастило, що він воював на нашому боці.

Спочатку все йшло добре, але незабаром він почав плутати афганські війни. Під Фатхабадом билися з Шер Алі Ханом чи з Аюб Ханом? А в Шерпурі обложили Мохаммеда Якуб Хана чи Газі Мохаммеда Ян Хана? Скінчилося все тим, що полковник остаточно заплутався в ханах і мирно захропів на своєму стільці.

Місіс Теббіт тільки і журила нового постояльця, якого я бачив за сніданком. Звали його Горацій Мік, нещодавно приїхав із Мандалая і щойно скоїв злочин, проливши вино на килимок місіс Теббіт. Коли вона нарешті помітила, що полковник задрімав, то заверещала, як уміють це робити тільки жінки, побачивши вбивцю або мишу, а тоді підвелася і поштовхала чоловіка до ліжка. Мік мав дуже пригнічений вигляд, і Бірн намагався його втішити.

— Не хвилюйся, синку,— казав він.— Вона запевняє, що вони перські, але я точно знаю, що роблять їх бігарці на фабриці в Говраху. З Персією споріднені вони лише через старого афганського крамаря, який купив їх на Гог-Маркеті, хоча він усе своє життя й прожив у Бенгалії. Старий навіть пушту не розмовляє.

Мік утішатися не хотів. Осушив келих і втік до своєї кімнати на випадок, якщо господиня повернеться по його душу.

Ми з Бірном залишилися самі. На самоті він був приємним співрозмовником, принаймні якщо не заводити мову про текстиль. Сигара у нього погасла, і я дав прикурити від своєї.

Схоже, настрій у нього покращився від учора, хоча причиною могло бути і вино.

— Як справи? — поцікавився я.

— О, дуже добре,— посміхнувся він.— У середу вже поїду звідси. Скажіть, ваш злодій уже зізнався?

— Ні. Не в убивстві Мак-Олі. У багато чому іншому зізнався.

— От хіба не дивно? Відхрещується від Мак-Олі, хоча вішає на себе всіх інших собак?

Я налив нам обом бренді.

— Ви ж не вважаєте, що він може казати правду? Щодо Мак-Олі?

— Сумніваюся,— збрехав я.— Усе одно його передали військовим. Тепер це їхня проблема. А вони вже правду з'ясують.

— Будемо сподіватися,— кивнув Бірн.— А що ж він робив ці чотири роки?

— Ховався,— відповів я.— Переїжджав із місця на місце на сході. Якщо вірити йому, побував усюди, від Читтагонга до Шилонга. Заявляє, що навчався, повернув на стежку ненасильства. Скажу тільки, що чоловік він дивовижний. Фанатиків мені доводилося зустрічати, але Сен не такий. Спокійний. Незворушний. Немов отримав відповіді на всі запитання і знає, що станеться.

— І що ж станеться?

— Загине, виконуючи свою справу.

Бірн посміхнувся.

— Схоже, хлопець собою задоволений. Занадто вже розумний, але це йому на користь.

Я докурив сигару, вибачився і пішов до своєї кімнати. Замкнув двері й сів на ліжко, розмірковуючи, чи не

прийняти пігулку морфію. Спокусливо, але спочатку мушу подумати. Зараз не час для наркотиків. А от для випивки… Потягнувся за пляшкою віскі на підлозі. Небагато залишилося. Налив собі порцію. Зробив ковток, відкинувся на подушку і поставив склянку на груди. Мушу знайти сенс у всьому цьому, а віскі, як правило, допомагає.

Якщо вірити Деві, Мак-Олі не лише проходив повз бордель місіс Боуз тієї ночі, він заходив усередину. І, за її словами, це не перший раз. Свідчення преподобного О'Ґунна це підтверджують. Але не ясно, чи Мак-Олі був там заради власної втіхи, чи за дорученням Бучана. Напевне мені відомо тільки те, що Мак-Олі пішов туди після сварки з Бучаном у «Бенгальському клубі». Якщо Бучан послав його за повіями, то чому ж дівчата так і не дійшли до клубу? До того ж, якби це було причиною візиту на Маніктолла-лейн, Деві б про це знала. Хіба не була б і вона серед тих дівчат, яких запросили до клубу? Виходить, що Мак-Олі був у борделі з власної ініціативи. Але це суперечить словам преподобного О'Ґунна, що Мак-Олі розпочав нове життя. Гостини в борделі після прийому не можна назвати типовою поведінкою людини, яка щойно знайшла Господа.

І це не єдина загадка. Під питанням і особа вбивці. Деві вважає, що бачила *сагиба.* Це знімає підозри із Сена і вщент розбиває мою теорію, що вбивство пов'язане з нападом на поштовий Дарджилінга. Але навіщо одному білому чоловіку вбивати іншого посеред Чорного міста, і чи можна довіряти свідку, якщо це юна проститутка? Якщо вона все бачила, чому не помітила записки? Може, у неї просто уява розігралась? Але й тоді не все сходиться. Люди, які видають фантазії за реальність, шукають уваги. А Деві страшенно боялася з нами говорити. Після кожного запи-

тання, на яке вона відповідала, виникало ще двоє, щоб уточнити, що ж вона мала на увазі.

Думки повернулися до розмови з преподобним О'Ґунном. Він казав, що Мак-Олі турбувало ще дещо, щось більше, пов'язане з Бучаном. Але що?

Голова розболілася.

Підозрюваних було лише двоє: Бучан і заступник Мак-Олі Стівенс. І в жодного мотив не був особливо переконливим. Бучан змушував Мак-Олі постачати повій. Але щоб приховати цей факт, здійснювати вбивство не обов'язково, що б там не вважав преподобний О'Ґунн.

Що ж до Стівенса... Слуга Мак-Олі, Сандеш, сказав, що господар боявся, що Стівенс хоче отримати його посаду. За свідченням Енні Ґрант, ці двоє посварилися через мито на імпортні товари з Бірми. Стівенс був у Рангуні і, припускаю, має там зв'язки. Може, нічого в тому і немає, але хто знає, які пристрасті вирують у серці таких бюрократів, як Стівенс? Люди дивні створіння. Довелося мені якось розслідувати справу бухгалтера, який убив свою дружину після двадцяти років шлюбу, бо та просто посміхалася до юного продавця, коли заходила до крамниці.

Я зітхнув і зробив іще ковток. Ясніше не стало, незважаючи на віскі. Думка, що я помилявся з нападом на поштовий Дарджилінга, настрою також не поліпшувала. Може, з убивством Мак-Олі воно не пов'язане, але з нападом на Бенгальсько-бірманський банк зв'язок безсумнівно існує. Якщо за обома цими нападами стоять терористи, тепер вони мають гроші на свою кампанію. Лишилося тільки придбати зброю.

І я нічим не можу завадити. Услужив мені Доусон, нічого не скажеш. Проблема в тому, що, коли я щось пронюхав, не пхати свого носа у справу дуже важко. І погрозами мене не залякати.

ДВАДЦЯТЬ СІМ

Понеділок, 14 квітня 1919 р.

Ранок покаже, що вечір не скаже.

Спав я добре: коктейль із віскі та морфію виявився непоганими ліками як від болю, так і від нічних жахів. Годі й сумніватися, що колись заповзятливий хлопець, швидше за все американець, продаватиме його на ринку як тонік для підтримання здоров'я. І я його купуватиму.

Прокинувсь я в тиші. Ні голосів із вулиці, ні закликів муедзинів. Навіть кляті круки не каркали. Я прийняв душ, вдягнувся і, не заходячи до їдальні, вийшов на вулицю. Салмана на звичному місці не було. Були всі інші. От недоречно! Роботи багато, а час спливає. Нарешті я відчув, що натрапив на слід. Мушу поговорити з місіс Боуз і ще раз розпитати Деві, і доведеться їхати у Серампор до Бучана. Та й у місті роботи чимало. Якщо я не помиляюся, терористи-націоналісти тепер мають кошти, щоб вихлюпнути на вулиці свою ненависть. Мусимо зупинити їх, доки не розпочалася війна. Але це вже не моя проблема. Принаймні технічно.

Вибору не було, довелося йти на Лал-базар пішки. Вулиці були на диво тихими. Не скажу, що порожніми, бо час від часу проїжджали автомобілі, подзенькували трамваї. От тільки індійців було значно менше, ніж звичайно. Кіоск на Центральній авеню, де я іноді

купляв каву, був закритий, кілька крамничок на Коледж-стрит забиті дошками. Мабуть, якесь державне або релігійне свято. Довіряти індусам, буддистам, сикхам і мусульманам можна лише в одному — принаймні раз на тиждень вони влаштовують якийсь святий день.

Проте Лал-базар охопила паніка. Офіцери віддавали накази констеблям у *латхі,* а перелякані *пеони* квапливо розносили записки з одного кабінету в інший. Я кинувся до Дігбі.

— Що відбувається? — запитав із порога.

— Ось і ти,— похмуро відповів він. Відкинувся на спинку крісла.— Ми вже почали хвилюватися, що ти опинився у центрі подій.

— У центрі подій?

— Оголошено тривогу. Схоже, учора відбулася спроба підняти повстання.

Мене аж морозом пройняло. Починається! Справдилися мої найгірші припущення.

— Де?

— Амрітсар. За тисячі миль звідси. Десь у Пенджабі. Утім, причин для паніки немає. Схоже, армія придушила його в зародку. Та все одно Делі оголосило у всій провінції воєнний стан.

— Але чому тривога тут?

— Бенгалія — осередок політичної агітації, старий,— відповів він.— Чутки розлітаються як пожежа. Голову даю відтяти, що всі ті конгресмени пускають плітки про британську жорстокість, аби тільки виманити народ на вулиці. Уже рапортують про бунти під Баранагаром. Лейтенант-губернатор хоче закрити місто, просто про всяк випадок.

— Учора я говорив із Доусоном,— сказав я.— Він каже, що пограбували банк у місті. Утекли, прихопивши із собою двісті тисяч рупій. Він вважає, що це

може бути пов'язано з невдалим нападом на поштовий Дарджилінга.

Дігбі спохмурнів.

— Це все ускладнює, еге ж? Може, і справді армію покликати. Імперська поліція не в тому стані, щоб упоратись із національним повстанням.

Правда.

— А Коссіпор? — запитав я.— Чи можна туди дістатися?

Дігбі надув щоки.

— Не дуже вдала думка роз'їжджати зараз країною. Варто зачекати, доки ситуація нормалізується. Лейтенант-губернатор викликав гарнізон із форту Вільяма, а я завжди нервуюся, коли на вулицях повно озброєних індійців. Байдуже, що вони в нашій формі, усе одно залишаються клятими індійцями. Навмисне чи ненавмисне, усе одно вони в нас стрілятимуть.

Я облишив його і пішов до свого кабінету. Записок на столі не було, і Не Здавайся біля дверей не чекав. Я зателефонував на комутатор. Ніхто не відповів. Довелося іти в кімнату сполучення на самісінькому верхньому поверсі. Ця кімната — наші очі й вуха, за допомогою телеграфу, телефону та радіо з'єднує нас із рештою Індії та цілим світом.

У кімнаті було душно, стояв запах горілого кабелю. Одну стіну займав колосальний радіопристрій Марконі: хаотичне накопичення кнопок, ручок, стрілочок і циферблатів. Переплутані дроти і кабелі тягнулися від пристрою по підлозі, як корені химерного баньяну[1].

Керували обладнанням три офіцери, молодий англієць і двоє його індійських підлеглих. Один із індійців сидів у великих чорних навушниках. На столі

[1] Баньян, баніан — тропічне дерево родини тутових, бенгальський фікус.— *Прим. ред.*

перед ним стояв важкий сталево-сірий мікрофон. Він несамовито шкрябав по паперу і передавав записки колегам, а ті передруковували їх у звіти для начальства. Усе гуло, як у добре налагодженому механізмі.

Я прочитав щойно надіслані звіти. І досі все туманно, але картина потроху починає складатися. Схоже, Дігбі має рацію. Напередодні загін гуркхів під командуванням бригадного генерала на ім'я Даєр відкрив вогонь по кількатисячному революційно налаштованому натовпу в місті Джаллинвала-багх в Амрітсарі. Лейтенант-губернатор Пенджабу хвалив Даєра за придушення збройного повстання. Просив у віце-короля дозволу оголосити в провінції воєнний стан і швидко цей дозвіл отримав.

Що більше я читав, то більш невиразною ставала загальна картина. Першим натяком на те, що не все так гладко, став наказ віце-короля приховувати новини. За ним пішли звіти про жертви.

Спочатку мова йшла про три сотні вбитих і понад тисячу поранених, включаючи жінок і дітей. Досвід підказував, що озброєні революціонери, ладні підняти повстання, неохоче беруть із собою дружин і дітей, аби ті помилувалися видовищем. Що ж до гуркхів Даєра, серед них не було жодного пораненого, навіть подряпин ніхто не отримав. Вражає, враховуючи, що сімдесят п'ять солдатів виступили проти кількох тисяч повстанців.

Мені стало моторошно. Уява малювала різанину. Якщо мої тривоги не марні, це пояснює, навіщо приховувати новини. Не тому, що це допоможе тримати жах у таємниці. Не в наш час. Урешті-решт, ми живемо у вік інформації; технології, які дозволяють *нам* отримувати інформацію з відстані в тисячу миль за кілька годин, доступні й індійцям. Можна не допустити

новин до газет і радіо, але не можна заборонити індійцям розмовляти один із одним по телефону, бо інакше це паралізує й уряд. Усе одно запізно. Якщо звіти про повстання у Баранагарі правильні, про нього вже говорять на вулицях Калькутти. Якщо новини дістались Калькутти, долетіли вони і до Делі, Бомбея, Карачі, Мадраса й усіх міст між ними.

Раптом рішення лейтенант-губернатора звернутися до армії набуло сенсу. Якщо я не помиляюсь, у Пенджабі розгортається трагедія, яка пустить паростки по всій країні, а може, й за її межами. Цей Даєр щойно запалив сірника, який може розпалити національну революцію і перетворити Радж на купку попелу, а з ним і всіх нас. Проблема в тому, що я нічого не можу зробити. Інколи варто лише міцніше триматися і сподіватися, що хвиля історії тебе не змиє.

Коли я повернувся, Не Здавайся сидів на стільці *пеона* в коридорі біля мого кабінету. Вигляд у нього був іще більш пригнічений, аніж завжди. Я наказав йому заходити всередину і сідати, а сам пішов за Дігбі. На мить мені здалося, що він хоче щось сказати, але сержант передумав, похмуро увійшов до кабінету й сів.

Незабаром за моїм столом уже сиділи всі троє: Дігбі у стані нервового збудження, я і Не Здавайся з таким виглядом, немов щойно пристрілили його собаку. Обговорювати події в Амрітсарі і на вулицях не було сенсу, тож я перейшов до справи.

— Мусимо привезти на допит місіс Боуз і дівчину Деві.

Із обличчя Дігбі миттєво зникла посмішка.

— Навіщо? — розгубився він.

Я розказав про те, що сталося вчора, про свідчення преподобного О'Ґунна, що Мак-Олі знаходив Бучану повій, і про те, що перед тим, як його вбили, він збирався з усим цим покінчити. Передав і зізнання Деві, що вона бачила, як Мак-Олі виходив із борделю і сперечався з білим чоловіком перед самісіньким убивством. Про свої сумніви щодо надійності її слів я промовчав. Дігбі все це не дуже переконало.

— Ти серйозно віриш у те, що один із найвпливовіших людей в уряді водив повій до Бучана? І що його вбили, бо він хотів із цим зав'язати? — вигукнув він.— Цілковита дурня. Не знаю, що там тобі напатякав той клятий індієць Сен, але ти хапаєшся за соломинку.

Він має рацію. Недоліків у теорії більше, ніж у планах генерала Хейга[1]. Ми явно щось упускаємо, і я мушу знайти, що саме.

— Знаю, це здається малоймовірним,— погодився я.— Саме тому ми мусимо допитати Деві й місіс Боуз іще раз. Без них не розібратися.

Дігбі зітхнув.

— Гаразд,— нарешті погодився він.— Якщо таке твоє рішення, поїду і привезу їх.

— Поїдемо разом,— рішуче заявив я.

Тут заговорив Не Здавайся, який під час розмови і рота не відкрив:

— Сер, можна поговорити з вами наодинці? Розмова може затягнутися.

— А зачекати не можна?

Країну от-от охопить полум'я, і саме цей час він обрав для балачок?

---

[1] Дуглас Хейг — британський військовий діяч, фельдмаршал. Командував британськими військами під час Першої світової війни, у тому числі й у битві на Соммі, де Велика Британія зазнала найбільших утрат за всю свою військову історію.

Він скривився.

— Боюся, ні.

— Слухай, старий,— сказав Дігбі.— Я можу поїхати в Коссіпор із парочкою констеблів, а ви із сержантом тут розберіться.

— Гаразд,— кивнув я.

— Тоді я пішов,— підвівся Дігбі.

Коли він вийшов і зачинив за собою двері, я повернувся до Банерджі:

— Що ви хотіли сказати, сержанте?

Бідолашний хлопець крутив олівець. Він спітнів і вигляд мав такий, ніби ще трохи, і його знудить. Важко зітхнув.

— Боюся, сер, поведінка військ його величності під час поліцейської акції в Амрітсарі вчора, які застосували абсолютно непропорційну силу у відповідь на загрозу їм і уряду Пенджабської провінції, без законного чи морального виправдання, мала...

На це я не маю часу.

— Слухайте, Не Здавайся, просто передайте двома словами, що вас хвилює.

— Боюсь, я мушу подати у відставку, сер.

Він витяг із кишені зім'ятий конверт і поклав на стіл переді мною. Папір уже став вологим від поту.

— Моє прохання про відставку.

— Через те, що сталося вчора в Амрітсарі?

— Так, сер.

— Чи відомо вам, що звіти повідомляють про придушення озброєного повстання?

— Із повагою до вас, сер, ці звіти... містять помилки. Із того, що ми чуємо з індійських джерел, складається геть інша картина.

— А що саме кажуть ці джерела?

Він посовався на стільці.

— Кажуть, що мирний, неозброєний натовп розстріляли без попередження і не дали змоги втекти.

— Ці люди знають, що такі збори згідно законів Роулетта є протизаконними,— заявив я.— Їх не мусило там бути.

— Сер,— почав він. У голосі в нього забриніли металеві нотки, яких я раніше не помічав.— Я не хочу сперечатися, права чи не права діюча система законів у нашій країні. Скажу тільки, що не можу бути частиною системи, яка поводиться з людьми цієї країни — із моїм народом — таким чином.

Не можу його звинувачувати. На його місці я б учинив так само. Навіть відчув би спокусу взяти закон у свої руки і пристрелити парочку гнобителів. Такий собі спокійний ранок: різанина у Пенджабі, бунти у Калькутті, ще й найрозумніший молодший офіцер погрожує піти у відставку. І це ми ще не снідали.

— Що ж ви робитимете? — поцікавився я.

Схоже, запитання захопило хлопця зненацька.

— Іще не думав.

Добрий знак. Якщо він про це не думав, я ще можу вмовити його залишитись. Але, сидячи на протилежних боках столу і сперечаючись про правильні та неправильні вчинки британської влади в Індії, боюся, що згоди ми не досягнемо. Якщо я хочу переконати його залишитися, мушу поводитися хитромудріше.

Ми сиділи в кав'ярні на алеї неподалік від Лал-базара. Судячи з вигляду, заклад переживав не кращі часи. Утім, будь-який день був значно кращим за сьогоднішній. Індійський заклад, куди європейці нечасто заглядають, але сьогодні вранці тут і індійців було

зовсім небагато. Власне, кав'ярня була майже порожньою, атмосфера більше нагадувала похоронне бюро невдовзі після того, як винесли труну. В одному кутку метушилося двоє офіціантів, намагаючись не дивитися на відвідувачів.

Ми сиділи за маленьким столиком. Одна ніжка у нього була коротшою за решту, тож варто було необережно ворухнутись, як він починав хилитися.

Не Здавайся відпив кави і поморщився.

— Гаряча?

— Гірка,— пояснив він і щедро додав цукру.

— Пригадуєте день, коли ми познайомилися? — запитав я.— Я тоді цікавився, чому ви пішли в поліцію.

— Так, сер.

— Ви відповіли, що одного дня індійці творитимуть власні закони, і коли цей день прийде, країні потрібні будуть досвідчені детективи, судді, військові офіцери, інженери тощо.

— Так.

— Що ж змінило вашу думку?

— Досі,— тихо сказав Не Здавайся,— я вірив у британську справедливість, у чесну гру. Певне, існують погані англійці, як і погані індійці, але мені завжди здавалося, що *система* є справедливою. Карає порушників і захищає невинних. Тепер я бачу, що мій батько має рацію. Коли нападають на одну англійську жінку, невинних індійських чоловіків змушують плазувати перед нею на череві. А коли сотні, якщо не тисячі неозброєних індійців — чоловіків, жінок і дітей — убивають, злочинців прославляють як героїв. Чи британська справедливість є справедливою тільки для британців?

Що я міг сказати? Що все це брехня і пропаганда? Що британський офіцер ніколи такого не дозволив би?

Можна було і так пояснити. Навіть варто було, але я добре знав, що відбувається в Ірландії, і усвідомлював, що хай би як нам хотілося вірити в протилежне, британська армія здатна на жорстокість.

Можна було сказати, що, *коли* сталася ця різанина, порушник є божевільним і отримає по заслузі. Таке пояснення принаймні б частково було правдою. Людина дійсно має бути божевільною, щоб віддати наказ стріляти по натовпу неозброєних цивільних, але досвід показує, що божевілля ніколи не було бар'єром до високих армійських посад, тим більше зараз, після війни, яка багатьох позбавила розуму. Гадаю, Даєр один із таких. Бачив у натовпі індійців не людей, а проблему, яку мусить розв'язати.

Що ж до справедливості, правда в тому, що ми вже давно замітаємо все під килим. Бірн має рацію. Наші закони примушують нас триматися морально вище за тих, ким ми керуємо. А це неможливо, якщо дозволяти стріляти в сотні жінок і дітей.

Але сержантові я брехати не стану. Він заслуговує на краще.

Ми обидва заслуговуємо.

Проблема в тому, що мене та моє розслідування чекає доля «Лузітанії»[1], і без сержантової допомоги судно мені не врятувати.

— Визнаю, те, що сталося в Амрітсарі,— сказав я,— *якщо* це сталося, як ви самі сказали, є злочином. Але ваша відставка не допоможе тим, кого вбили. Якщо ж ви залишитеся, ми можемо спробувати допомогти принаймні одному індійцю.

---

[1] «Лузітанія» — британський океанський лайнер, побудований у 1906 році, щоб конкурувати з німецькими суднами. У 1915 році його торпедував німецький підводний човен, і судно затонуло.

— Ви про Сена? — Він гірко розсміявся і відпив кави.— Йому вже не допоможеш. Його повісять, що б ми не зробили.

— І ваше сумління з цим погодиться? Зможете жити з думкою, що відмовилися від людини, яку вважали невинною, просто заради того, щоб виразити протест проти того, чому не змогли б завадити?

Він нічого не сказав, і я продовжував тиснути:

— Сену недовго залишилося. Щонайбільше кілька днів. Ви перший припустили, що він невинний. Якщо й досі в це вірите, мусите продовжувати розслідування.

Хлопець завагався. Я побачив це по його очах. Час запропонувати компроміс.

— Мені потрібна ваша допомога, Не Здавайся. Один я нічого не зможу, а Дігбі так і бачить Сена на шибениці. Це гарантує йому підвищення. Я прошу вас зачекати з рішенням, доки ми не владнаємо цю справу.

Він допив каву.

— Гаразд,— нарешті оголосив юнак.— Я відкладу рішення, доки ми не розкриємо справу.

— Оце по-нашому! — вигукнув я з ентузіазмом.

Він посміхнувся.

— Ви маєте рацію. Моє сумління не дозволить мені піти прямо зараз.

— Добре,— кивнув я.— Переконаний, Сен оцінить вашу відданість.

— Я не про Сена. Навряд чи я можу піти, якщо існує шанс, що помічник інспектора Дігбі отримає підвищення і стане вашим начальником… сер.

Ми пішли назад на Лал-базар, а навколо розгорталися дії. Мчали на північ оливково-зелені вантажівки із

солдатами, полишаючи за собою чорні клуби диму. Сипаї займали позиції навколо площі Далхаузі. Під керівництвом молодого британського офіцера вони споруджували блокпости і розкладали мішки з піском навколо Будинку письменників, пошти і телефонної станції.

Сама Лал-базар була майже порожньою. Більшість офіцерів вирушили до потенційно проблемних точок, залишилися тільки адміністративний персонал і *пеони.* І детективи, звісно. Їхня черга настане тільки тоді, коли піднімуться в небо аеростати і почнуть гинути люди. Я полишив Не Здавайся у своєму кабінеті, а сам пішов до радіорубки. Хотів дізнатися останні новини, але, враховуючи настрій сержанта, вирішив його із собою не брати. Він і досі вагався, і мені не хотілося, щоб він побачив неприкрашені звіти про те, що відбувається по всій країні, і знову почав говорити про відставку.

Але щоб зрозуміти, що справи кепські, читати звіти мені навіть не довелося. Вистачило виглянути з вікна на четвертому поверсі. На півночі та сході піднімалися чорні стовпи диму, вкриваючи небо, як чорні грозові хмари.

Була вже майже середина дня. Від розжарених електричних приладів радіорубка стала схожою на горно. Мене зустріла нова зміна, білого офіцера і двох констеблів-індійців змінила схожа команда: інші два індійці під керівництвом білого офіцера. Я прочитав останні звіти. Почалися заворушення в більшості великих міст. У Делі вже не було одностайності, військових звітів стало вдвічі більше, усі розхвалювали Даєра як рятівника імперії, цивільні власті були значно стриманішими. Переплутані повідомлення і перший натяк на паніку. Із Пенджабу — нічого. Немов провінція просто зникла.

Я заглибився у звіт із Бомбея, коли до кімнати увірвався Не Здавайся. Весь мокрий. Зі скронь збігали цівки поту.

— Повідомлення з дільниці в Коссіпорі,— ледь видихнув він.— Від помічника інспектора Дігбі. Погані новини.

ДВАДЦЯТЬ ВІСІМ

«Волслі» в гаражі не було. Там узагалі нічого не було. Усі моторизовані транспортні засоби поліції вирушили в проблемні точки по місту. Залишилося кілька коней у стайні, і я запропонував узяти парочку. Не Здавайся глянув на мене, немов я попросив його вийти на бій із ведмедем.

— Це вишколені поліцейські коні,— пояснив я,— не дикі бики.

— Я не в конях сумніваюся, сер,— відповів він.— Не думаю, що боги створили бенгальців для верхової їзди.

Можна було просто наказати йому сідати верхи, та чи був у тому сенс? Ще шию собі зламає або гірше — знову заспіває про відставку.

— Можете придумати щось краще? — поцікавився я.

Виявилося, може. І за десять хвилин ми вже діставалися до Коссіпора на військовій вантажівці, що їхала на північ.

Нас висадили біля місцевої поліцейської дільниці, звідти ми вирушили пішки порожніми вулицями, повз будинки із зачиненими віконницями і забитими дошками дверима. Біля входу в номер сорок сім стояв констебль у формі, озброєний *латі.* На сходах поруч із ним сидів старий слуга Ратан. Як завжди, у чорному *дхоті* і сорочці без рукавів, і щось палко бубонів

констеблю. Потік слів із його беззубих ясен раптом урвався, немов він несподівано забув, про що казав. Констебль, схоже, не звернув на це уваги, бо був дуже зайнятий, намагаючись якомога точніше відтворити вартового біля Букінгемського палацу: стояв струнко й ігнорував старого.

Усередині луною розносилися голоси. У кімнаті в кінці коридора хтось віддавав накази. На сходах стояв констебль-індієць. Побачивши нас, він виструнчився і козирнув. Я запитав, де знайти Дігбі.

Дігбі розмовляв із місцевим констеблем на другому поверсі.

— А! Ось і ти, старий,— привітався він.— Заходь.

Провів нас коридором і зупинився біля кімнати, де на варті стояв іще один констебль. Дігбі зробив широкий жест рукою:

— Після вас!

Кімната була вузькою і невиразною. Меблів майже не було, тільки ліжко. І ще тіло, що звисало зі стелі. Не звернути на нього увагу було б важко, навіть якби предметів інтер'єру було більше. На мотузці, прив'язаній до крюка на стіні, висіла дівчина. На підлозі за кілька футів під нею лежав перекинутий стілець. Голова у неї незграбно звисала вбік, як у ляльки зі зламаною шиєю, обличчя закривало розпатлане чорне волосся. Але я не сумнівався, хто це. Було на ній те ж саме світле сарі, що і вчора.

Я торкнувся руки. М'яка. Іще не заціпеніла.

— Що нам відомо? — запитав я у Дігбі.

— Схоже на самогубство. Коли ми сюди доїхали, вона вже була мертва. Скільки — невідомо.

— Хто її знайшов?

— Покоївка. Господиня дому послала її за дівчиною.

— Коли саме?

— Одразу після того, як ми приїхали. Десь об одинадцятій.

— А до одинадцятої до неї ніхто не заходив?

— Дівчата працюють,— пояснив Дігбі.— Як правило, сплять допізна.

— Де місіс Боуз?

— Унизу. Ми попросили її залишатись у вітальні.

Я кивнув і вказав на тіло Деві:

— Нехай її знімуть і відвезуть до моргу.

Дігбі козирнув і вийшов із кімнати. Я пильно оглянув безвольне тіло і стілець на підлозі. Щось тут не так. Повернувся до Не Здавайся. Він очей не спускав із трупа.

— Що бачите, сержанте? — запитав я.

Він схаменувся.

— Не певен, сер. Самогубство я вже бачив. Це не те, чого я очікував. Більше схоже на страту, свідком якої я був у центральній в'язниці. Але там були справжні шибениці. Навіть тягар до тіла підвішували. І коли його зняли, голова мало не відвалилася.

Він має рацію. Схоже на повішення у в'язниці. А не мусило б.

— Розтин потрібно провести якомога скоріше,— сказав я.— Якщо доведеться, пристрашіть патолого-анатома. Мені потрібна точна причина смерті.

— Так, сер!

Він повернувся йти.

— І ще одне,— додав я.— Мусимо знайти чоловіка, якому довірилася Деві. Тепер, коли вона мертва, він наша остання надія дізнатися правду. Хочу, щоб ви обшукали кожну кімнату. Жодної не пропустіть.

І я спустився вниз. У вітальні було задушно. Дихати неможливо. Місіс Боуз сиділа в шезлонзі, немов *махарані,* що правила суд. Поруч стояли покоївка і троє інших дівчат. Я увійшов, і вона підняла очі.

— Капітане Віндгем,— привіталася вона.— Якби ж то я могла сказати, що рада знову вас бачити, але за таких обставин...

Спокійний голос. Якщо вона і засмучена смертю дівчини, то не показує цього.

— Вибачте мені,— продовжила вона,— якщо сьогодні я буду не такою ласкавою господинею, але важко проявляти гостинність під арештом.

— Ви не заарештовані, місіс Боуз,— відповів я.— Поки що. Ми просто хочемо, щоб ви поїхали з нами на Лал-базар і відповіли на кілька запитань. На жаль, ситуацію дещо ускладнила трагедія, що сталася в кімнаті нагорі.

Вона промовчала.

— Не розкажете, що саме сталося?

Місіс Боуз посміхнулася.

— А я, капітане, сподівалася, що *ви* мені розкажете. Здається, саме з вами вона вчора розмовляла. Що таке ви сказали вразливій дівчині, що змусило її позбавити себе життя? І що мені казати її родині?

— Це вона вам розказала про нашу вчорашню розмову?

— О, так! — Місіс Боуз підняла руку в браслетах і граційно прибрала з обличчя пасмо волосся.— Мої дівчата від мене нічого не приховують.

— Продовжимо розмову на Лал-базарі,— вирішив я і наказав Дігбі провести місіс Боуз до машини.

Я вийшов із парадного входу і запалив сигарету. Старий Ратан сидів собі тихенько в затінку з іншого боку алеї. Схоже, дрімав. Зібрався невеличкий натовп, налетіли на поліцейських, як мухи на гній. Я поглянув

на обличчя. Звичайна суміш ледарів, безробітних та пліткарів. Двійко здалися знайомими. Мабуть, були тут і тоді, коли знайшли Мак-Олі. Вийшов Не Здавайся, і я запропонував сигарету і йому.

— Пощастило?

— Ні, сер. Крім тих, хто був у вітальні, у будинку більше нікого немає. Схоже, ми опинилися там, де і були спочатку.

Він запалив сигарету і затягнувся.

— Не зовсім,— не погодився я.— Принаймні нам відомо, що Мак-Олі знаходив дівчат для Бучана і що він був у борделі в ніч свого вбивства, а трохи раніше того ж вечора посварився з Бучаном.

— А ще існує ймовірність,— додав Банерджі,— що вбивця білий і вони з Мак-Олі знайомі.

Мушу зізнатися, що зі смертю Деві постає запитання, чи правду вона говорила нам напередодні. Дізнатися це можна через місіс Боуз. Вона знає набагато більше, ніж розказує нам, але ілюзій я не плекав: змусити її розповісти правду буде нелегко. Я докурив сигарету і кинув недопалок у стічний жолоб.

ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТЬ

Ми повернулися на Лал-базар і зайняли ту ж саму крихітну кімнату, де допитували Сена. Цього разу навпроти нас сиділа місіс Боуз. Як завжди, у кімнаті було задушно. Вентилятор на стелі кілька хвилин повільно обертався, а тоді засичав і зупинився. Поруч зі мною сидів спітнілий, немов шахтар, Дігбі. Не скажу, що мій власний аромат був вишуканим. Зараз я б не відмовився від затяжки «О», а ще краще — від пігулки морфію, але вони вже давно скінчилися, хоч я і тримав пляшечку в кишені як талісман. Не Здавайся обмахувався планшетом, на якому мав писати. Варто було б зробити зауваження, але занадто приємним був вітерець. Єдиною особою, на яку не впливала задуха, була місіс Боуз, свіжа, немов щойно прибула з чаювання у віце-короля.

— Розкажіть, що сталося з Деві,— попросив я.

— Ви не проти, якщо я спершу потурбую вас і попрошу склянку води, капітане? У мене пересохло в горлі, і якщо ви плануєте поставити мені багато запитань, то пізніше це може викликати деякі незручності.

Я кивнув Банерджі, той вийшов і повернувся із глечиком і склянками. Налив місіс Боуз, яка йому подякувала, делікатно піднесла склянку до губ і зробила малесенький ковточок.

Я повторив запитання про Деві.

— Що я можу сказати, капітане? — знизала вона плечима.— Повернулася додому досить пізно вчора. Коли я прийшла, Деві з іншими дівчатами були зайняті клієнтами. Гадаю, вона закінчила десь о третій або четвертій ранку. Тоді мусила помитись і поїсти перед тим, як лягати спати.

— Ви зазвичай засинаєте, доки дівчата ще працюють?

— Трапляється час від часу. Особливо коли пізно повертаюсь. У таких випадках за порядком наглядає моя покоївка Міна. Якщо виникає ситуація, що потребує моєї уваги, вона мене розбудить.

— А де ви були вчора?

Місіс Боуз усміхнулася. Зчепила пальці й поклала руки на брудний метал столу.

— Деякі з моїх давніх клієнтів досить консервативні. Надають перевагу персональному обслуговуванню.

— Ви виїжджаєте додому?

— До особливих клієнтів. Та хіба ми всі не порушуємо правила, якщо ціна влаштовує, капітане?

Запитання я проігнорував.

— Чи бачив хтось Деві до того, як вона лягла спати?

— Гадаю, Сарасваті бачила перед тим, як пішла до своєї кімнати.

— Усі дівчата мають власні спальні? Хіба це не розкіш?

Вона посміхнулась.

— Я не можу ручатися за ті місця, до яких звикли ви, капітане, але мій заклад розрахований на обраних клієнтів, на витончених калькуттських джентльменів. У мене найкращі дівчата, і вони отримують найкраще. Скажімо так, економіка трохи відрізняється від старих двохрупієвих борделів. Я можу дозволити додаткові витрати.

— Ваші дівчата найкращі, і вони отримують найкраще? — повторив я.— Як вважаєте, чому повісилася Деві?

Місіз Боуз поморщилась.

— Як я вже казала, коли бачила її востаннє, усе було гаразд. Але це до того, як вона поговорила з вами.

— Не думаєте, що її смерть якимось чином пов'язана з убивством Мак-Олі?

— Не бачу, як,— знову знизала вона плечима.

— На вашу думку, це просто збіг?

— Не знаю, що і думати, капітане. Може, вона позбавила себе життя через щось таке, що ви їй сказали?

— Запевняю вас,— заперечив я,— те, що розказала вона, набагато цікавіше за все, що я міг їй сказати.

Я сподівався викликати певну реакцію, але вона сиділа нерухомо, немов та кам'яна богиня.

Я продовжив:

— Не здогадуєтеся, що вона нам розповіла?

Місіс Боуз узяла склянку і зробила ще один ковток.

— Враховуючи сумні обставини, капітане, ваша гра у здогадки здається мені недоречною. Чому б вам просто не сказати мені?

— Вона поділилася, що в ніч убивства Мак-Олі був у вашому борделі. Власне, його вбили, щойно він звідти вийшов. Це правда? Чи бідолашна дівчина збрехала?

— Правда, що цей джентльмен був у нас раніше.

— І ви не вважали за потрібне це сказати?

Вона стримано посміхнулася.

— Ви зрозумієте це, капітане. Мої клієнти цінують приватність. І оскільки цього джентльмена вбито не в моєму будинку і не на моїй території, я не бачу потреби плямувати його репутацію.

— Вам відомо, що приховування інформації від поліції є злочином?

Місіс Боуз зітхнула.

— Я заплуталася, що наразі в Індії є законним, а що протизаконним. Послухати новини з Пенджабу, так навіть мирні збори тепер є злочином, що заслуговує на смертну кару.

— Що саме робив Мак-Олі у вашому будинку минулого вівторка? — запитав я.

— О, що й завжди, гадаю. У своїх уподобаннях він був досить ортодоксальним. Ніяких грішків, ніякої уяви; але з власного досвіду знаю, що для шотландця це нормально. Спочатку я вважала, що винен у тому клімат їхньої рідної країни, дуже неприємний протягом десяти місяців і надзвичайно негостинний протягом двох інших, але з роками я дійшла висновку, що причина в їхній суворій релігії, яка вважає гріхом усе, від чого отримуєш задоволення.

— Отже, приїжджав він не для того, щоб забирати дівчат на прийоми Бучана?

Вона похитала головою.

— Запевняю вас, точно не для цього.

— А колись таке робив?

Вона глузливо розсміялася.

— Ви ж не думаєте, що я поділюся з вами такою інформацією?

Мені почав уриватися терпець. Відчуття таке, ніби я б'юся головою об стіну. Клята спека! Як же кортить викурити люльку!

— Нагадати вам, що це розслідування вбивства? За кілька ярдів від вашого порога вбито *сагиба,* а тепер загинула і ваша дівчина. Я можу зробити ваше життя дуже неприємним, якщо ви не погодитеся нам допомогти.

— Ви самі кажете, капітане, що чоловіка вбили *за* порогом мого будинку, не всередині. І не вам нагадувати мені про долю бідолашної дівчини.

Мушу визнати, ця жінка має характер. За іншими обставинами вона б мені навіть сподобалася, ще й як. Але зараз вона стояла на перешкоді розслідуванню вбивства, і це дуже дратувало. Час показати, що я також людина непроста. Може, ніч у камері змінить її ставлення.

— Продовжимо завтра,— сказав я.— Сподіваюся, ви допоможете нам трохи більше. Якщо ні, висунемо звинувачення в тому, що ви перешкоджаєте поліцейському розслідуванню, а може, ще й інші.

Дігбі відвів місіс Боуз до камери. Біля кабінету мене наздогнав Не Здавайся. Вигляд у нього був схвильований.

— Що таке, сержанте?

— Дещо мені не зрозуміло, сер. Місіс Боуз відомо, що вчора ми говорили з Деві. Удома вона запевняла, що Деві сама їй про це сказала. А тепер стверджує, що не бачила її після того, як повернулася від клієнта. Як же вона тоді дізналася?

Сержант має рацію. Жінка бреше.

— Не хочете продовжити допит? — запитав він.

Я поміркував, але вирішив цього не робити. Вона тільки закриється, а час спливає.

— Ні. Приховаємо цей туз у рукаві.

ТРИДЦЯТЬ

На столі лежала записка. Викликали до кабінету лорда Таггарта. Я піднявся, і секретар Деніелз метушливо всадовив мене на стілець у приймальні.

— Лорду доповідають про ситуацію в Чорному місті. Він скоро звільниться.

Задзвонив телефон, він підняв слухавку і почав слухати, заплющивши очі. Я придивився до нього пильніше: брудні окуляри; рідке сальне волосся, гладко зачесане. Схоже, він тиждень не спав. Говорив той, хто телефонував. Разів зо два Деніелз спробував перебити, але голос на іншому кінці лінії не давав йому цього зробити. Нарешті Деніелз зітхнув і перейшов до свого монологу.

— Вибачте,— сказав він,— це неможливо. Навіть якби люди залишились, а їх у нас немає, ми не змогли б перекинути їх до Південної Калькутти. Тільки не зараз, коли Чорне місто горить вогнем.

Рвучко відчинилися двері кабінету Таггарта, і вийшли кілька офіцерів у військовій формі. Не звертаючи уваги на нас із Деніелзом, вони вийшли в коридор. Я не став чекати, доки Деніелз закінчить розмову, і зазирнув у двері. Комісар схилився над картою, що лежала на столі. Я покашляв, він підвів голову.

— Заходь, Семе,— запросив він.— Сподіваюся, ти приніс добрі новини. Бо досі день мене не порадував.

Смерть єдиного свідка ніяк не можна назвати добрими новинами, тож тему краще змінити.

— Наскільки все погано в Чорному місті? — запитав я, увійшовши.— У словах індійців є правда?

Таггарт знову підняв очі.

— А що ти чув від індійців?

— Один із моїх офіцерів погрожував піти у відставку. Ми поговорили, але він дуже пригнічений. Заявляє, що події в Пенджабі не що інше, як масове вбивство.

Обличчя Таггарта посуворішало.

— Він має рацію. Якийсь дурник-генерал вирішив, що зможе переконати натовп індійців розійтися, стріляючи в них у замкненому просторі. Військові намагаються навести блиск, але правда полягає в тому, що це катастрофа. Ці ідіоти вирішили, що місцеве населення можна навчити силою. У результаті по всій країні панує безлад. Пригадаєш мої слова: завдяки цьому бовдурові кожен білий в Індії, чоловік чи жінка, незабаром стане мішенню для помсти. Що ж до нашого міста, і казати тобі не буду, що це порохова бочка. Це може стати саме тією нагодою, на яку так чекають терористи. Нам дуже пощастить, якщо ми уникнемо кровопролиття.

— Є ще погані новини,— сказав я і передав слова Доусона про пограбування Бенгальсько-бірманського банку.— Хто б це не був, він прихопив із собою двісті тисяч рупій.

Таггарт спохмурнів.

— Розумію, до чого ти ведеш.

Він узяв мапу, згорнув навпіл і відклав убік, зайняв своє місце за столом.

— Власне, покликав я тебе,— сказав він,— щоб почути, як там просувається справа Мак-Олі.

Я повідомив про те, що сталося: про зустріч із преподобним О'Ґунном; про те, що Мак-Олі постачав Бу-

чану проституток; про підозру О'Ґунна, що Мак-Олі приховував дещо гірше, і саме воно і прискорило його смерть. Розказав про свідчення Деві, що Мак-Олі за кілька хвилин до свого вбивства вийшов із борделю, про її впевненість у тому, що вбивця — білий. Добрі новини, якщо можна так сказати,— це те, що тепер я переконаний у невинності Сена, і те, що немає зв'язку між смертю Мак-Олі і нападом на поштовий Дарджилінга. Інша справа, що військові, незважаючи на те, що вистежили Сена в рекордний термін, і гадки не мають, хто стоїть за нападом на потяг і пограбуванням банку.

— Розкажу тобі новини про Сена,— сказав Таггарт.— Суд над ним відбувся *в камері* сьогодні вранці. Його засудили до повішення. Вирок буде виконано післязавтра на світанку.

— Так швидко! — здивувався я.— Я гадав, що коли половина Калькутти у вогні, то підрозділу «Н» є чим зайнятися замість того, щоб улаштовувати бутафорський суд.

— Так,— сказав він.— Але факти є фактами. Якщо хочеш дізнатися правду, мусиш діяти швидко. Після страти Сена я не зможу дозволити продовжувати розслідування.

— У такому разі хочу навідатися до Сена. Можете дістати дозвіл?

Таггарт замислився і кивнув.

— До страти його триматимуть у форті Вільяма. Попрошу Деніелза надрукувати тобі записку, яка дозволить поговорити з в'язнем. Скористайся часом, що залишився, з розумом, Семе,— закінчив він, підводячись.— Відчуваю, що ти взяв слід, але час спливає. Що б ти не збирався робити, роби хутко.

Ми з Не Здавайся йшли за сипаєм із кам'яним обличчям уздовж коридора форту Вільяма. Кроки луною відбивалися від бруківки підлоги і сирих стін. З одного боку вишикувалися камери за залізними дверима. Справжнє підземелля, холодне і вологе повітря, але й натяку не було на сморід блювотини і сечі, що не вивітрювався з верхніх камер. Навпаки, пахло дезінфекційними засобами, немов їх регулярно вичищали до блиску. Цікаво. Навіщо так ретельно мити камери, якщо нічого не потрібно приховувати?

Камера Сена була трохи більшою за альков у стіні. Він лежав на кам'яній полиці, що слугувала за койку. Підняв голову, коли почув, що вартовий відмикає двері, і повільно підвівся. Обличчя у нього було все у синцях, одне око так набрякло, що не відкривалося.

— Капітане Віндгем,— привітав він мене.— Схоже, ви мали рацію щодо форту Вільяма. Аж ніяк не п'ять зірок.

Він незграбно розсміявся.

— Утім, довго я тут не пробуду.

— Я чув про суд,— кивнув я.

— Так, дуже… *кваліфікований.* Провернули за лічені хвилини. Мені чомусь здавалося, що колеса правосуддя обертаються повільніше. У такій квапливості є щось непристойне, вам так не здається?

— Адвокат у вас був?

Сен посміхнувся, наскільки це дозволяли набряклі губи.

— О так! Суд призначив. Англієць. Приємний хлопець, але трохи не обізнаний із тим, як відбувається захист. Якоїсь миті мені навіть здалося, що він вибачиться перед судом за те, що марнує його час. Утім,

що б він зробив? Навіть найкращий адвокат в Індії зазнав би поразки, враховуючи те, як у країні працює система правосуддя. У вас часом сигарети немає? — Він указав на сипая із застиглим обличчям біля дверей камери: — Ці військові *валли* жодної не дали.

Я намацав у кишені м'яту пачку «Кепстенс» і віддав йому.

— Дякую,— сказав він, дістаючи сигарету.— Дуже вам вдячний. Сподіваюся, що щедрість цих джентльменів дозволить їм запалити мені сигарету, коли ви підете.

Я запалив сірника і підніс до його губ. Полум'я освітило синці і засохлу кров.

— Що з вашим обличчям?

— Це? — указав він на заплющене око.— Вашим друзям дуже кортіло, щоб я підписав зізнання.

— Підписали?

Сен похитав головою.

— Ні. Через годину вони здалися. Якщо чесно, мені здається, що вони не дуже й старалися. Мабуть, не так воно й потрібне.

— Маю для вас погані новини,— сказав я.— Страту призначено на шосту ранку в середу вранці.— Я спостерігав, як він сприймає мої слова.— Пропоную порадити вашому адвокату подати апеляцію.

— Чудова думка, капітане,— відповів Сен,— враховуючи, що зв'язатися з ним я не маю ніякої можливості.

— А можете пошукати іншого? — раптом втрутився Не Здавайся.— Може, індійця? Дюжина найкращих адвокатів охоче представлятимуть ваші інтереси, особливо після того, що сталося вчора.

В очах у Сена майнуло запитання. Схоже, цензура у форті Вільяма працює відмінно. Я розказав йому,

що сталося в Амрітсарі,— трохи виправлену версію, але не настільки, як офіційна. У присутності Не Здавайся повторити її язик не повернеться.

— Неозброєні цивільні? — запитав Сен.

— Можливо.

— І яка реакція?

— Надходять звіти про заворушення по всій країні. Не схоже, що ваші сподівання на ненасильницький протест реалізуються так скоро.

Він похитав головою.

— Трагедія, капітане. І для мого народу, і для вашого. Але вона тільки подвоює потребу в ненасильстві. Дії генерала Даєра свідчать про слабкість, викликану страхом. Ми мусимо показати йому й іншим таким, що боятися змін не варто.

На мить запанувала тиша: Сен затягнувся сигаретою.

— Хочу дещо у вас запитати,— порушив я її.

— Так?

— У неділю вночі пограбували банк. Я підозрюю, що ця подія пов'язана з нападом на поштовий Дарджилінга. Вважаю, злодіям була потрібна готівка на купівлю зброї і фінансування терористичної кампанії. Враховуючи події в Амрітсарі, напад допоможе розгорнути неконтрольовані дії, здатні охопити всю країну. Загинуть тисячі невинних. Якщо ви дійсно вірите в ненасильство, розкажіть усе, що вам відомо про тих, хто за цим стоїть,— якщо не заради мене, то заради власного сумління.

Сен гірко розсміявся.

— Моє сумління? Чи ви священик, щоб прощати мені гріхи, капітане? Ви забули, що я не християнин. Мої гріхи — частина моєї *карми,* а закони *карми* не передбачають прощення. Уникнути їх неможливо.

— Я хотів сказати, що ваші слова допомогли б зупинити кровопролиття. Можете назвати імена людей, які не звернули зі шляху насильницької боротьби?

Сен похитав головою.

— Вибачте, капітане, цього зробити я не можу. От якби міг бути певним, що на них чекає чесний суд, але за існуючих обставин...— І він підніс руку до побитого обличчя.— Ми обидва знаємо, що таке неможливо. Що б я вам не сказав, це призведе до їхньої страти. А я не можу зрадити колишніх товаришів просто тому, що більше не погоджуюсь із їхніми методами.

— А іноземці? — поцікавився я.— Люди, які роздмухують цю жорстокість заради власної політичної вигоди?

Він поглянув на мене, як професор на недбайливого учня.

— Колись, капітане, ваша преса звинувачувала мене в тому, що я отримую платню від тих, кого на той час боялися, від кайзера до більшовиків. Запевняю вас, що ані я, ані інші індійські патріоти не підтримують нічиїх інтересів, крім інтересів рідної країни. Ми можемо погоджуватися на допомогу від інших, але ніколи не граємо за їхніми правилами. Сумніваюся, що на нашому місці ви вчинили б інакше. Урешті-решт, чи не ви, англійці, кажете, що ворог мого ворога є моїм другом?

Із цими словами він хитро посміхнувся і простягнув руку. Зустріч закінчено. Він змирився зі своєю долею. Якщо чесно, підозрюю, що в душі він щасливий померти смертю мученика. Це цілком у дусі бенгальської душі. Для нього не існує кращого закінчення життя, присвяченого боротьбі з несправедливістю, реальною чи вигаданою, ніж безглузда, але славна смерть. Смерть, яка надихатиме на боротьбу інших.

Я потиснув йому руку.

На Лал-базар ми повернулися швидко. Скористалися ще раз люб'язністю військових, цього разу нас підвезли у службовому автомобілі. На дорогах було підозріло тихо, і якби хтось вирішив, що зараз неділя, йому можна було б це пробачити. Заважали лише мішки з піском та озброєні солдати в кожному кутку.

По дорозі ми з Банерджі мовчали. Безліч думок не давала мені спокою, а сержант і в ліпші часи красномовством не вирізнявся.

— Нам знову потрібен Бучан,— рішуче заявив я.

Не Здавайся так і витріщився на мене.

— Хочете знову його допитати?

— Точніше сказати, звинуватити.

— У чому, сер? Доказів ми не маємо, лише здогадки, і наш єдиний свідок мертвий.

Він має рацію. Пред'явити нам йому майже немає чого. Тільки слова старого проповідника, який з явним презирством до Бучана звинуватив того в причетності до вбивства. Але Бучан — єдина карта, що в мене залишилася. Не маю іншого вибору, як її розіграти.

— Зможете його знайти? — відповів я.— Хочу зустрітись із ним якомога скоріше.

За годину Не Здавайся уже стукав у двері мого кабінету. Якщо вірити його обличчю, новини були значно гірші за просто погані. А може, це мені здалося. Він завжди має такий вигляд, ніби за мить повідомить погані новини.

— Зв'язатись із Бучаном неможливо, сер.

— Він у Серампорі?

— Ні, сер. Секретар не знає, де він. Мусив повернутися до Серампора сьогодні, але плани змінила… ситуація в країні. Він сподівається, що містер Бучан повернеться завтра вранці. Хоча всі дороги, що ведуть на північ, і залізниця перекриті. Дістатися до Серампора можна лише на кораблі.

Не скажу, що мене це порадувало. В Англії все набагато легше, час будь-якої подорожі обмежується годинами. Чорт! Навіть у воєнній Франції було легше, коли під ногами крутилося три мільйони озброєних до зубів німців.

— Добре. Спробуйте знайти транспорт на завтра.

— Так, сер.

— Ще щось?

— Іще одне, сер. Інформація з Будинку компаній щодо містера Стівенса. Його немає в списках акціонерів жодної компанії, зареєстрованої в Калькутті та Рангуні… а от його дружина є.

— Продовжуйте.

— Вона є головним акціонером гумової плантації біля Мандалая. Про це я дізнався тільки тому, що Стівенс значиться секретарем компанії. Я дозволив собі ознайомитись із копією бухгалтерської книги, і з'ясувалося, що компанія переживає не кращі часи. Має великі борги в кількох банках, у першу чергу в Бенгальсько-бірманській банківській корпорації.

Я так і подався вперед.

Раптом Стівенс набув нового інтересу. Його дружина володіє гумовою плантацією, яка заборгувала банкам, а Енні згадувала, як він сперечався з Мак-Олі щодо тарифів на імпорт із Бірми. От і виник мотив — гроші. Один із не святої трійці мотивів. Решта — секс і влада. Тепер у цій справі присутні всі три мотиви.

Спершу мені здавалося, що все через владу в найвищому її прояві: убивство, яке допомогло б змінити правителів країни. Згодом, коли Сен уже не був головним підозрюваним, фокус змістився на секс, тобто на Бучана з його проститутками. А тепер, схоже, з'явився ще один серйозний суперник: Стівенс зі своїми фінансовими проблемами. Вода стає дедалі каламутнішою.

— Їдьмо,— скомандував я Банерджі, підвівся і взяв картуза.— Повертаємося до Будинку письменників.

ТРИДЦЯТЬ ОДИН

— Мені байдуже, що він дуже зайнятий, міс Ґрант. Мушу побачити його негайно.

Визнаю, що тон мій занадто безцеремонний. Переважно заради Банерджі, але ще й тому, що почувався я виснаженим, як рикша.

Вона також мала втомлений вигляд. Не сумніваюся, що в Будинку письменників сьогодні день був не легший, ніж на Лал-базарі.

— Спробую щось зробити, капітане,— підвелася вона і вийшла з кімнати.

Повернулася за кілька хвилин.

— Містер Стівенс прийме вас обох,— сказала вона, звертаючись до Банерджі.

Зробила це навмисне, і мене такий вчинок зачепив, хоча не можу сказати чому. Утім, психоаналітик зачекає.

Ми увійшли до кабінету Стівенса, цього разу це був дійсно *його* кабінет, усі сліди перебування Мак-Олі було ліквідовано.

— Говоріть по суті, капітане,— сказав він, не підводячись із-за столу.— Я зараз дуже зайнятий. Більшість ранку провів у лейтенант-губернатора, а за двадцять хвилин мушу...

— Це ви вбили Мак-Олі?

Ручка впала на стіл і скотилася на підлогу.

— Що?

— Питаю, чи ви вбили Александра Мак-Олі.

— Нечувано! — Він підвівся.— Гадаєте, я вбив його заради його посади?

— Ні,— відрізав я.— Гадаю, ви вбили його заради грошей.

Він розреготався.

— Ви серйозно, капітане? Убив, щоб мені підвищили платню?

— Мені відомо про ваші комерційні інтереси в Бірмі і про фінансовий стан вашої компанії.

У нього наче зітерли посмішку з обличчя, немов я дав йому ляпаса.

— Ви хотіли, щоб імпорт гуми не обкладали податками, чи не так? Бо інакше справи плантації вашої дружини кепські. Коли Мак-Олі дав відсіч вашим намаганням, ви поїхали за ним до Коссіпора і вбили. Готовий битися об заклад, що зараз ви саме працюєте над питанням із податками.

Він безвольно опустився на стілець.

— Дозвольте дещо розказати вам про Александра Мак-Олі,— гірко сказав він.— Покидьок! Він вигадав ці податки лише для того, щоб дошкулити *мені.* Коли я приїхав сюди з Рангуна, мене попереджали, але я був дурний і не слухав. Дружина щойно успадкувала плантацію, у ті часи завдяки війні попит на гуму був величезний. Плантація процвітала, і грошей нам вистачало. Життя у Калькутті добре, а Мак-Олі здавався напрочуд люб'язним хлопцем. Я вирішив, що нічого поганого не станеться, якщо потоваришувати з босом, тож ми почали проводити час разом. Якось у клубі він мене напоїв, а тоді почав лестити, розказуючи, як добре мені все вдається, особливо з такою платнею. Я і проговорився про плантацію, зізнався, що одружився заради грошей. А шість місяців по тому він по-

чав працювати над цим клятим законом про мито на імпорт. Ніякого комерційного сенсу в ньому не було. Індія вимагає значно більше гуми, ніж вона виробляє, а Бірму важко назвати іноземною. Вона ж британська, чорт забирай! Звісно, інші виробники від нього також постраждали б, але я переконаний, що спрямований він виключно на мене.

Я міг би завважити, що був тут іще один можливий мотив: Мак-Олі міг зробити це за наказом свого покровителя, Бучана, який мав також власні плантації в Індії. Мито на бірманську гуму зробило б індійську продукцію більш прибутковою. І цей мотив більше схожий на правду, ніж помста Стівенсу. Урешті-решт, хіба не це Мак-Олі завжди робив для Бучана? Але хай би які там були мотиви Мак-Олі запроваджувати податки, це зараз не головне. Має значення лише те, чи міг його вбити Стівенс, щоб відмінити цей закон.

— Де ви були між одинадцятою вечора минулого вівторка і сьомою годиною ранку середи?

— Удома.

— Хтось може підтвердити?

— Дружина і півдюжини слуг.— Він змахнув із чола піт білою хустинкою.— Слухайте. Ви маєте рацію. Я не жалкую, що він помер, і доб'юся скасування цих клятих податків, але, присягаюся, я його не вбивав.

— Гаразд, містере Стівенсе,— кивнув я.— Ми перевіримо вашу історію. А доти не залишайте, будь ласка, Калькутти.

ТРИДЦЯТЬ ДВА

У вечірніх газетах про Амрітсар нічого не написали, але вже і потреби не було. Новини поширювалися, як вірус, а за відсутності фактів порожнечу заповнювали плітки і припущення. Чутки електризували громадян Калькутти як білих, так і чорних, і мешканці «Бельведера» не були винятком. Атмосфера у їдальні місіс Теббіт того вечора нагадувала боксерський клуб: легковажність, забарвлена підтримкою та мстивістю. Піднімали тости за доблесного генерала Даєра, рятівника Пенджабу і захисника імперії.

Серце моє не лежало до розмов, тим більше до їжі. Ще й пігулки морфію скінчилися. Тож я вирішив піти, доки не сказав чогось такого, про що згодом можу пожалкувати. Вибачившись, я вийшов до коридору, але біля сходів зупинився. Хоча частування місіс Теббіт апетиту не викликало, їсти все одно хотілося. Може, Енні вільна і ми зможемо повечеряти разом? Я повернув до дверей.

— Виходите, капітане? — пролунав голос за спиною. Сходами спускався Бірн.— Авжеж. І я вас не звинувачую. Бесіда стає монотонною.

Він посміхався, для мене це було несподіванкою. Я вважав його чутливішим за інших.

— Бачу, ви в доброму гуморі, містере Бірн,— зауважив я.

— О так,— закивав він.— Дуже мило, що ви помітили. Великий контракт, про який я вам казав, майже

у мене в кишені. Залишилося тільки з паперами розібратися. Завтра мусять бути готовими, і можу шукати нове пасовище. Як би я не любив Калькутту, але мені починає свербіти, якщо довго сиджу на одному місці. А ви? Куди йдете в таку годину?

— Лишилися справи на роботі,— збрехав я.

— А-а, Сен. Вдалося вибити з цього покидька зізнання?

— Боюся, що ні,— сказав я.

— У газетах пишуть, що революціонери тільки раді хвалитися тим, що зробили. Вважають свої дії шляхетними. Але ці бенгальці не такі. Вони відчувають себе революціонерами тільки вище шиї. Не думаю, що Сен виняток. Такий бундючний вигляд має з цими окулярами та борідкою. Маленький засмаглий Лев Троцький.

— Я дійсно мушу йти,— зітхнув я.

— Розумію, капітане.— Він пішов за мною до дверей.— Будь ласка, не затримуйтесь.

Я зачинив за собою двері й пішов до рогу вулиці. На щастя, рикші повернулися на свій пост. Я гукнув Салмана, він підняв голову, за кілька секунд підхопив свій візок і неохоче підійшов.

— Так, *сагибе?* — запитав він, відвертаючи очі.

— Мені потрібно до Боу-Барракс,— сказав я.— Не довезете?

Салман висякав носа двома пальцями, струсив слиз у канаву і витер руку об складки *лунгхі.* Лише після цього повільно кивнув і опустив візок.

Він мовчки йшов тихими вулицями, а я думав про Сена. Справді, він дуже нагадує Льва Троцького…

— Стривай, Салмане! — крикнув я.— Змінилися плани. На Лал-базар! Хутко, хутко!

Попросив його зачекати, а сам кинувся до кабінету. Схопив слухавку і попросив оператора з'єднати з фортом Вільяма.

— Хочу поговорити з полковником Доусоном,— сказав я.

На іншому кінці лінії відповіла міс Брейтвейт:

— Полковника зараз немає.

Мене охопило таке розчарування, що я не втримався і кинув кілька слів, яких, мабуть, манірна міс Брейтвейт ніколи в житті не чула, а навіть якщо і чула, то ніколи в цьому не зізнається. Якщо її це і приголомшило, голосом вона цього не видала. Мабуть, секретарів таємних агентів від самого початку навчають тримати думки при собі.

— Чи можу ще чимось вам допомогти, капітане?

— Не скажете, де він?

— Боюсь, не маю права розголошувати таку інформацію.

— Мені вкрай необхідно із ним поговорити.

— Розумієте, капітане, саме цього вечора полковник дуже зайнятий.

Сперечатися з нею не було сенсу.

— Будь ласка, перекажіть йому, що я телефонував і просив якомога скоріше зі мною зв'язатися. Скажіть, це терміново.

Я поклав слухавку і наступні сорок п'ять хвилин човгав по підлозі, нетерпляче чекаючи на дзвінок Доусона. Але він так і не зателефонував. Мені не дуже добре вдається сидіти, склавши руки, і напруга від чекання в парі з голодом зробили свою справу. Ще трохи, і не матиме значення, коли передзвонить полковник, я все одно спатиму і не почую. Хоч мені цього

і не хотілося, але врешті-решт я вирішив улаштувати коротеньку перерву. Можу повечеряти з Енні і повернутися за годину перевірити, чи відповів Доусон.

Я вийшов у двір до Салмана.

— Пансіон, *сагибе?*

— Ні, Боу-Барракс.

Вулиці були майже порожніми, і подорож тривала недовго. Я наказав Салманові зупинитися перед похмурим сірим двоповерховим будинком, у якому була квартира Енні. Балкон, що виходив на зовнішні сходи, тягнувся вздовж усього поверху. І на першому, і на другому поверхах були ряди міцних дерев'яних дверей.

Я піднявся сходами і постукав у двері, як вважав, квартири Енні. Подумав, що мав би купити квіти чи щось таке. Як роблять справжні джентльмени. На щастя, виправдання і вигадувати не варто: навряд чи так пізно продають квіти. Бізнес у продавців квітів страждає під час заколотів, але згодом вони наздоганяють втрачене, бо збільшується попит на вінки.

Двері відчинила англо-індійка років двадцяти. Чорне волосся накручене на папільйотки.

— Чим можу допомогти? — запитала вона.

— Я шукаю Енні Ґрант.

Вона окинула мене поглядом із голови до ніг, немов рибу купувала.

— Як вас представити? — хмикнула вона.

Я назвав ім'я і звання, як це нас учили робити в армії на випадок, якщо допитуватиме ворог. Очі у неї розширилися.

— О! — вигукнула вона.— Тож це *ви* капітан Віндгем! — Посмішка швидко зникла, і переді мною знову

була та сама дівчина, що мене зустріла.— Боюсь, Енні сьогодні ввечері немає вдома.

— А вона знає, що половина міста зачинена? — поцікавився я.

— З нею все буде гаразд,— запевнила мене дівчина.— Повернеться за кілька годин.

Сказала вона це так категорично, що стало зрозуміло: Енні часто повертається пізно. Мене це не здивувало. Жінка вона вродлива. Інші чоловіки це також помічають. І я точно не перший, хто запрошує її на вечерю. Може, навіть цього місяця не перший. Але мене схвилювала та впевненість, з якою дівчина заявила, що нічого поганого з Енні не станеться, попри те, що відбувається в місті. Але запитати, де Енні і з ким вона, я все одно не міг. Натомість я попрощався.

Вечір геть не такий, як я сподівався. Ніхто не має для мене часу. Я хотів повернутися на Лал-базар і знову зателефонувати Доусону, але сумнівався, що це щось дасть. Він би зв'язався зі мною, якби мав таку можливість.

Я повернувся і повільно спустився сходами. Почувався хлопчиком, у якого поцупили цукерки. Салман здивувався, побачивши мене так скоро.

— Назад до пансіону, *сагибе?* — запитав він.

— Так,— сказав було я, але в голові майнула краща думка.— Стривай. Вези в Тіретта-базар.

На опіумний притулок, схоже, бунт не вплинув. Двері відчинив той самий присадкуватий китаєць. Зневажливо мене оглянув і лише тоді дозволив увійти. Та все одно, це було найщиріше вітання, отримане мною за сьогоднішній вечір. Я пішов слідом за ним униз, і та

сама гарненька дівчина провела мене до койки і запалила люльку. Я заплющив очі й вдихнув дим. Перед очима закрутилися картинки: Енні десь у порожньому місті, Сен у своїй камері у форті Вільяма, Деві, що звисає з гачка в Коссіпорі, убивство невинних у далекому місті, білий махараджа в палаці на річці, що розважає американських клієнтів індійськими куртизанками.

Прокинувсь я через кілька годин. Стрілки годинника показували північ, але це ще нічого не означало. Я сів. У кімнаті нікого не було. Непевно підвівся, піднявся сходами і вийшов на алею. Глибоко вдихнув і пошукав очима Салмана. Його ніде не було видно. За спиною почулися голоси, я обернувся і побачив двох чоловіків. Індійців. Робітників, якщо судити з одягу. Кремезні чолов'яги, не такі худорляві, як більшість їхніх земляків. Я не зводив із них очей. Обидва відвели погляди, удаючи байдужість. Бачив я вже такі погляди, і вони ніколи нічим добрим не закінчувались.

Я повернувся й пішов у протилежний бік. Кілька ярдів, і я вийду з алеї на відносно безпечну вулицю. Чоловіки позаду побігли. Я обернувся і побачив, що вони мчать до мене. Двоє проти одного, але я не проти. Навіть радий буду дати волю кулакам. Прийняв перший удар, відплативши ватажку добрячим хуком справа в голову. Навіть уклавши в удар усю силу свого розчарування, я немов об стіну бив. Але цей біль за мить забувся, бо кулак іншого натрапив на мою поранену руку. З очей бризнули сльози. Може, бив він і навмання, але у мене склалося враження, що він точно знав, куди саме завдавати удар. Утім, часу на міркування не залишилося, бо перший ударив мене в сонячне сплетіння, і я мало не задихнувся. Зігнувся навпіл, хапаючи ротом повітря. Таким мене і застав

удар у голову. Затріщало, і світ навколо мене полетів шкереберть. Я впав на землю, у роті з'явився присмак крові. У ребра врізався черевик. Я заплющив очі та спробував зберегти свідомість, але думати міг тільки про абсурдність ситуації. Звідкілясь пролунали дзвони. Маленькі дзвоники. Забряжчали. Спершу один, тоді інші. Голоси. Крики. Я підняв очі саме вчасно, щоб побачити, як тікають мої нападники.

Мене поставили на ноги. Двоє чоловіків підхопили мене під руки й понесли. Обережно опустили на землю поряд із рикшою. Я підняв голову й упізнав Салмана. Спробував заговорити, але тільки й зміг, що сплюнути кров і витерти губи рукавом. Салман звідкілясь витягнув м'яту бляшану фляжку, відкрутив кришку і підніс мені до рота. Що б там не містилося, на смак воно було просто огидне. Схоже на самогон. Я закашлявся, мало не виплюнув. Проковтнув, обпікши горлянку.

— З вами все гаразд, *сагибе?*

Салман і сам зробив ковток, допоміг мені стати на ноги. На жаль, ноги не відразу зрозуміли, чого від них хочуть, і я ледь не впав знову. Він мене підхопив і допоміг сісти у візок. Ребра пекли від болю, і я заплющив очі.

Коли розплющив, візок котив тихими вулицями. Знайома дорога.

— Куди ми їдемо? — запитав я.

— До шпиталю, *сагибе.*

— Ні,— запротестував я.— Ніяких шпиталів.

Там повно жахливих лікарів із добрими намірами, які полюбляють ставити незручні питання: «Що ви робили на Тіретта-базарі серед ночі? І чому саме сьо-

годні вас туди понесло?» Авжеж, я щось вигадаю, але хороший лікар мені не повірить. І не потрібно бути генієм, щоб здогадатися, що я курив опіум, а тоді варто шепнути слівце не в ті вуха, і хто знає, що може статися. Не знаю, як ставиться імперська поліція до курців опіуму, але підвищення мені точно не світить.

— Пансіон? — запитав Салман.

Гірше шпиталю може бути тільки пансіон місіс Теббіт. Уявив собі, як стікаю кров'ю на її коштовні перські килими. То краще вже до нападників повернутися.

— Ні.

— Куди ж тоді, *сагибе?*

— Куди завгодно.

Я заплющив очі і знову поринув у небуття. Коли розплющив, ми зупинилися, і Салман трусив мене за плече. Упізнав сірі стіни будинку Енні. На першому поверсі горіло світло, окреслюючи темний силует на порозі.

— Ходіть, *сагибе,*— сказав Салман. Допоміг стати на ноги і, підтримуючи, довів до сходів.

— Господи, Семе! Що з вами сталося? — Енні легенько торкнулася мого обличчя.

— Упав іще з одного слона.

— Я б сказала, що це слон на вас упав.

— Може, так воно й було.

— Заходьте, умийтеся.

Її сусідка, худорлява дівчина із суворим обличчям, стояла в коридорі, схрестивши руки на грудях і міцно стиснувши губи, така собі юна копія місіс Теббіт. Одна папільйотка у неї розкрутилися. Мабуть, хотіла втекти. І я її не звинувачував.

Енні провела мене до маленької ванної кімнати. Зняла з мене сорочку, зачепивши рану на руці. Я поморщився.

— У вас лишилося щось, що не болить? — співчутливо запитала вона.

— Губи.

Вона посміхнулась і налила в рукомийник води з великого емальованого глека, намочила хустинку і почала витирати кров із голови. Вийшла і повернулася з бинтом.

— Перев'язувати мене не потрібно,— замахав я руками.

— Дозвольте, сьогодні за вас прийматиму рішення я, капітане Віндгем! Уранці знімете, якщо захочете.

— Я не можу тут залишатися. Мушу повертатися.

— Нікуди ви не поїдете, капітане. Це не обговорюється.

Раптом мені перехотілося сперечатися. Вона взяла мене за руку і повела до своєї кімнати.

— Ну, скажете мені, що ж трапилося *насправді?*

— Трохи посварився з чоловіками, яких зустрів,— пробелькотів я, упавши на ліжко.— Розповім уранці.

ТРИДЦЯТЬ ТРИ

Вівторок, 15 квітня 1919 р.

Прокинувсь я від пекучого болю над очима. Поруч спала Енні, і, якщо чесно, такий вид трохи полегшив біль.

Крізь планки віконниць проникали перші промені світла. Я повільно піднявся: не хотілося розбудити Енні, та й тривожити вкрите синцями тіло зайвий раз не варто. На дерев'яному комоді стояло велике овальне дзеркало. Я підійшов до нього й оглянув свої поранення. Торкнувся перев'язки на голові. Товста, як тюрбан, від чого я став схожий на кулі. Повільно її зняв. Забагровілу шкіру на скроні перетнув темний розріз. На ребрах розцвів величезний синець у формі підошви. Я обережно помацав потилицю. Голову пронизав гострий біль: я торкнувся ґулі завбільшки з м'яч для крикету. Бували у мене ранки й кращі за ці. Та були й гірші.

Я сів на ліжко. Заворушилась Енні.

— Схоже, ніч ви пережили?

Я відкинув з її обличчя пасмо волосся.

— Дякувати вам.

— Не мені дякуйте, а своєму приятелю-рикші, що вас привіз сюди. Не розкажете, що ж таки сталося?

— На мене накинулися. Пам'ятаю двох чоловіків. А тоді думки починають плутатися. Знаю, мої слова можуть здатися дивними, але, присягаюся, чув дзелен-

чання маленьких дзвіночків. Опритомнів, уже коли Салман зі своїми друзями саджали мене у візок.

Енні посміхнулася.

— Маленькі дзвіночки. Усі рикші їх мають. Мабуть, і ви їх бачили. Дзвонять, щоб люди знали, що вони наближаються. Як дзвінки на велосипедах. Може, користуються ними, щоб покликати інших рикш, якщо виникає потреба?

— Як поліцейські свистки?

— Можливо. Більше ніхто рикші не допоможе. Мені здається, вони мусять доглядати один за одним. Дивлячись на вас, можу сказати, що Салман зі своїми приятелями встигли вчасно. Не здогадуєтеся, хто на вас напав?

Я сказав, що то були просто головорізи. І таке дійсно могло бути. Події в Амрітсарі викликали жагу крові. Може, мені просто не пощастило. Опинився не в тому місці, не в той час. Але був іще один варіант: напад на мене було здійснено навмисно. Чоловіки були більшими і сильнішими за місцевих: свідки тому — синці у мене на тілі. До того ж іще й черевики. Скільки індійців у Калькутті носять підбиті черевики? Занадто добре вони відгодовані та взуті як на простих робітників. Але якщо напад хтось спланував, то навіщо і хто?

Індійські сепаратисти, розлючені арештом Сена? Моє ж бо ім'я засвітилося в усіх газетах. А може, убивця Мак-Олі? Злякався, що я підібрався близенько до правди? Але тут проблемка. Ніхто не міг знати, що тієї ночі я навідаюся до опіумного притону. Я і сам не знав. Прийняв рішення в останню хвилину. Хтось за мною стежив, принаймні відтоді, коли я вийшов із пансіону місіс Теббіт і поїхав до Енні. Щоб хтось стежив, я не помітив, тим більше двох кремезних індій-

ців. Хто б це не був, він мав доступ до безмежних ресурсів, і лише одна-єдина організація мала людей для здійснення цієї операції: підрозділ «Н».

Не скажу, щоб вони мене дуже любили. А якщо таким чином полковник Доусон мене попереджає? Ті двоє цілком могли бути військовими, і про поранену руку вони знали. Якщо це підрозділ «Н», то тепер їм відомо і про опіум. Інформація вже, мабуть, на столі в Доусона. Але хто б не був відповідальним за напад і якими б не були його мотиви, відповіді в ліжку Енні мені не знайти. Шкода.

Думка про Доусона змусила мене дещо пригадати. Мушу терміново з ним поговорити! Я підвівся і натягнув сорочку, намагаючись не викликати нового приступу болю.

Енні поглянула на свій годинничок.

— Ви ж іще не йдете? І половини на шосту немає!

— Мушу.

— Принаймні дозвольте мені нагодувати вас сніданком!

— Не маю часу,— зітхнув я.— Але дякую вам.

П'ять хвилин по тому я вже спускався сходами, озброєний двома сандвічами, які мене змусила взяти Енні. Салман дрімав на циновці під своїм візком. Почув, що я іду, позіхнув, потягнувся і встав. Я поклав долоню йому на плече і простягнув один сандвіч. Він кивнув і поклав у ящик під сидінням візка. З нього ж витяг скляну пляшку, відгвинтив кришку і підніс до рота. Обережно, щоб пляшка не торкнулася губ, влив до рота води. Прополоскав горло, виплюнув рідину в канаву біля дороги. А тоді повернувся і посміхнувся.

— Куди, *сагибе?*

— Лал-базар.

На дорогах було спокійно. Блокпости нікуди не поділися, на них чергували сонні сипаї. На Лал-базарі бракувало гарячкової діяльності, яка напередодні охоплювала всі поверхи, і тепер будівля перетворилася на тихий регіональний аванпост, нічим не нагадуючи центр, який відповідає за поліцейські операції в половині країни.

На столі не було жодної записки. Нічого, що вказувало б на те, що Доусон намагався зв'язатися зі мною протягом десяти годин після мого дзвінка секретарю. Але це ще нічого не означало. Урешті-решт, зараз лише шоста ранку. Хоча Доусон і не схожий на людину, яка не телефонує до свого кабінету мало не щогодини.

Що ж мені робити? З вечора сталося багато чого, щоправда, малоприємного, і дещо досі прикрашає мою голову і тіло. Підозрюю, що в моїх проблемах винні Доусон та його люди, але я офіцер імперської поліції і маю виконувати свої обов'язки, незважаючи на особисте ставлення до цього чоловіка.

Я підняв слухавку і попросив з'єднати мене з фортом Вільяма. Цього разу відповів інший секретар. Лінія трохи помовчала, доки дзвінок переадресовували Доусону додому.

— Чим можу допомогти, Віндгеме? — Голос у нього був бадьорим, ані натяку на здивування, коли почув мій голос. Нічого не сказав і про те, що отримав моє повідомлення ввечері. Але тепер це не має значення.

— Ваша команда нагляду готова до роботи?

— Авжеж.

— Тоді скажу, чим я можу допомогти *вам.*

Розмова тривала хвилин п'ять. Могла бути й коротшою, але він довго допитувався, чому мусить мені довіряти після того, що сталося в Коні. Я міг би поставити йому те ж саме запитання. Урешті-решт ми домовилися. Він перевірить мою версію, а я не пхатиму носа в його справи. Пообіцяв розповісти про результати, але сидіти склавши руки я не збирався.

Повісив слухавку і пішов шукати Дігбі та Не Здавайся. У кабінеті Дігбі нікого не було, і я пішов до «ями» молодших офіцерів. Година була рання, і, крім чергового сержанта, там я теж нікого не знайшов. Тільки коли проходив повз стіл Не Здавайся, помітив худі темні ноги, що стирчали з-під нього. На мить мені здалося, що він також став жертвою нападу і його залишили помирати. Нелогічна думка. Хто вбиватиме поліцейського в поліцейській дільниці і ховатиме тіло під столом? Я списав її на удар у голову, що отримав від двох братчиків увечері. Та й як можна вважати хлопця мертвим, коли він так хропе?

— Сержанте! — гукнув я трохи голосніше, ніж варто було.

Він рвучко сів, стукнувшись головою об стіл. Я не злий, але мене трохи потішило, що сьогодні не в одного мене болітиме голова.

Не Здавайся у самих шортах хакі й сорочці без рукавів виповз зі своєї нори, підвівся на ноги, почухав голову і нарешті пригадав, що мусить відсалютувати. Схоже, синці на моєму обличчі його збентежили, але він мудро промовчав. Я міг би зробити йому зауваження, що розгулює по дільниці, убраний немов той кулі, але, мушу бути чесним, сам я теж не при повному параді. Натомість я запитав, що він, у дідька, робить під столом.

— Сплю, сер,— відрапортував сержант.

— Бачу, але чому?

— Утілюю в життя рішення, прийняте…

— Обирайте простіші слова, сержанте, будь ласка.

Він почав спочатку:

— Змушений був піти з дому, бо не зміг подати у відставку.

— Батьки викинули вас на вулицю?

— Можна і так сказати.

— І вам більше нема куди йти?

Він похитав головою.

— Ніхто не приходить на думку, сер.

— А ваш старший брат? Хіба він не в Калькутті живе?

— У Калькутті, сер, але ми вже кілька років не спілкуємося. Ми не дуже ладнаємо один із одним і…— Він замовкнув.

— Маєте несумісні відмінності?

— Та ні,— відповів він.— Сумісні. У тому і проблема.

— Але ж ви не можете спати під столом. Придумаємо щось краще, коли матимемо час. А тепер хочу дізнатися, що там із розтином Деві.

— Призначений на сьогодні.

— А місіс Боуз?

— Перевели до жіночої частини вночі.

— Алібі Стівенса? Щось дізналися?

— Дружина, покоївка і *дарван* можуть підтвердити, що містер Стівенс тієї ночі, коли сталося вбивство, був удома. Можемо привезти сюди покоївку і *дарвана* для допиту, якщо хочете.

— Може, пізніше,— сказав я.— А тепер одягайтесь і зв'яжіться з людьми Бучана в Серампорі. Дізнайтеся, коли він повертається.

Він поглянув на мене так, немов я попросив його влаштувати чаювання із тигром у калькуттському зоопарку.

— Вибору не маємо,— пояснив я.— Без Деві й того чоловіка, якому вона довірилася, ми більше не дізнаємося про те, що так засмутило Мак-Олі в ніч його вбивства. Нам відомо, що тут задіяний і Бучан, отож спробуємо його потрусити.

— Чи це розумно, сер? — запитав Не Здавайся.— Він людина владна. Якщо звинувачуватимемо його без доказів, він значно ускладнить наше життя.

Не знаю, як Бучан може ускладнити його ще більше.

— За останні кілька днів, сержанте, на мене напали, в мене стріляли, ще й хазяйка пансіону мало не отруїла. Тож якщо містер Бучан вважає, що може всіх переплюнути, нехай спробує.

Як і передбачав Не Здавайся, дороги на північ і досі були перекриті, тож дістатися з Калькутти до Серампора можна було на кораблі по Хуглі. Отже, за годину — після швидкої зупинки в пансіоні місіс Теббіт, щоб перевдягнутися,— ми під'їжджали до поліцейської пристані біля Принсепт-Ґхата. Не Здавайся вже телефонував до пристані та до дільниці в Серампорі, тож на пірсі на нас уже чекав поліцейський баркас. Керував ним молодий англійський офіцер на ім'я Ремнант і команда з кількох індійців. Сам баркас не дуже відрізнявся від корита, але Ремнант ставився до нього, як до лайнера. Палуба була вимита до блиску, а мідний дзвін так відполірували, що він сліпив очі.

Приплив був на нашому боці, і ми досить швидко просувалися вгору. Ремнант вказав на індуїстський

ґхат[1] у Немтоллі. Над сріблястою водою ліниво стелився дим від похоронного багаття. На верхній сходинці ґхата сидів, схрестивши ноги, священик, на грудях його не було нічого, крім священної червоної нитки. Біля підніжжя зібралося кілька людей, щоб віддати останню шану померлому. Усі були в білому.

Місто повільно переплавилось у джунглі, і наша подорож стала нагадувати експедицію. От про таку Індію я і мріяв. Дику, таємничу землю, описану Редьярдом Кіплінгом і сером Генрі Канінгемом. Над рікою здіймався ранковий серпанок і чіплявся за береги, немов тоненьке муслінове простирадло, лише інколи вигулькувало з нього дерево баньян чи місцевий будиночок. Маленькі дерев'яні човни, одні з простим вітрилом, інші взагалі без нього, повільно пливли собі річкою, а їхні лоцмани трималися обраного курсу за допомогою довгої жердини.

На східному березі річки випірнув із туману величний храм, футів сто заввишки, абсолютно незвичного виду. Головна будівля, велика біла двоярусна конструкція, закінчувалася дивною куполоподібною надбудовою, оточеною півдюжиною списів. Перед головним храмом розташувалися в ряд раки, усього дванадцять, немов учні, що прийшли віддати шану вчителю. Усі яскраво сяють на вранішньому сонці, стіни — недоторканно білі, дахи — криваво-червоні.

— Це,— пояснив Ремнант,— храм Калі. Принаймні один із кількох. Навколо Калькутти їх багатенько розкидано, але цей мій улюблений.

Від берега пливли підношення богині — міріади квіток календули, пелюстки троянд і маленькі лам-

---

[1] Ґхат — кам'яна споруда для ритуального обмивання і кремації мертвих.

падки з молитвами побожних людей. Ремнант махнув на сходи, що спускалися до води.

— А це *ґхати* для купання,— сказав він.— Індуси вірять, що занурення в цю воду змиває всі гріхи.

— Дивно,— знизав я плечима.— А от мені вчора один індус розказував, що гріхи не пробачаються. Що *карма* не допускає змін.

— У тому і проблема з індуїзмом,— відповів Ремнант.— Він такий містичний, що навіть індуси плутаються.

Незабаром на обрії показалося кілька цегляних труб, що вивергали в блакитне небо чорний дим.

— Серампор,— сказав Ремнант, і команда спрямувала баркас до західного берега.

Джунглі поступово зникли, відкривши кілька великих особняків. Вони нагадали мені світлини бавовняних плантацій у Південній Каролініі, їхні підстрижені лужки тягнулися аж до річки.

— Елегантне містечко,— зауважив я.

— Правда? — підтримав Ремнант.— Власне, його заснували данці. Вікінги на Хуглі! Це був процвітаючий центр комерції, доки Ост-Індська компанія не припинила пускати кораблі з верхньої частини ріки. Урешті-решт данці змушені були продати нам це місце майже за так. Відтоді тут усим заправляють шотландці.

Баркас підплив до берега і неквапливо пришвартувався біля старої дерев'яної пристані, де на нас уже чекав кремезний офіцер, схожий на ведмедя, який представився старшим поліцейським офіцером Мак-Ліном. Вигляд він мав доволі екзотичний. Вогняно-руде волосся

і статура моряка, але рожеве личко з ніжними дитячими рисами, немов обличчя не встигло вирости за рештою тіла. Форма лише підкреслювала цей контраст і робила його схожим на школяра, такого, який ніби народився для того, щоб грати на тубі в шкільному оркестрі.

— Вітаю вас у Серампорі! — сказав він.

Шотландський акцент. Не дивно. Якби я був людиною азартною, поставив би кругленьку суму на те, що він із Данді. Офіцер потиснув мою руку з палкістю старого друга і повторив процедуру з Не Здавайся, майже піднявши низенького сержанта над землею. Привітавшись, він повів нас до «санбіма 16/20», що стояв на узбіччі.

— Вам пощастило, капітане,— сказав Мак-Лін, коли ми їхали путівцем, обминаючи ями.— Здається, містер Бучан уранці повернувся з Калькутти.

— Ви стежите за його пересуваннями?

— Аж ніяк,— розреготався він.— Але наше маленьке сонне містечко одразу прокидається, коли він приїжджає. Коли він приїжджає чи їде, завжди піднімається метушня.

— Господар маєтку?

Він посміхнувся.

— Нам подобається називати його на шотландський манер: лорд.

Автомобіль з'їхав із путівця і виїхав на головну дорогу, з одного боку якої тягнувся високий мур, з іншого — залізниця. Десь далеко пронизливо заверещав свисток. Мак-Лін звірився з наручним годинником.

— На млинах заступає нова зміна,— сказав він, не звертаючись ні до кого особисто.

Трохи далі мур перервався. Із залізних воріт вихлюпнувся потік чоловіків, білих та індійців. На великій металевій табличці можна було прочитати:

ДЖУТОВА ФАБРИКА БУЧАНА
МЛИН ДАНКЕЛЬД
СЕРАМПОР

За воротями стояла довга цегляна будівля з шиферним дахом, на якому і розташувався величезний димар, що випльовував у небо чорний дим. Поруч із будинком притулилися відкриті сараї, частина з яких була завалена дерев'яними ящиками і круглими бобінами полотна, в інших лежали стоси текстилю, що золотом відливав на вранішньому сонці.

— Сирий джут,— пояснив Мак-Лін.

За кілька хвилин автомобіль звернув із дороги і проїхав між двома високими кам'яними стовпами. На одному був вирізьблений щит із трьома левовими головами в профіль, на іншому — емблема, на іншому стрічка огортала сонце, що сяяло на соняшнику. По довгій стежці ми під'їхали до пишного будинку в стилі бароко, поряд із яким Будинок уряду здавався хатинкою шахтаря.

— Ну от ми і на місці,— сказав Мак-Лін.— Ми називаємо його Бучангемський палац,— посміхнувся він, задоволений власним жартом.

— Це пісковик? — поцікавився я.

Мак-Лін кивнув.

— У Бенгалії його зовсім небагато. Переважно закуповують у заможних раджпутів[1], а ще привозять із глибини країни.

Ми й досі їхали, і я зрозумів, чому під'їзна стежка така довга. Лише з відстані можна побачити всю спо-

---

[1] Раджпути — каста землевласників та військовиків на північному заході Індії, переважно у Раджпутані («Землі раджпутів»). За мусульманських правителів Індії раджпути виступили основними захисниками індуїстських цінностей.— *Прим. ред.*

руду цілком. Два величезні крила, три поверхи, центральна частина, прикрашена такою кількістю колон, що Парфенон позаздрив би.

Автомобіль зупинився поряд із кам'яними сходами, що вели до двох масивних чорних дверей, відчинених назустріч спеці. Підбігли двійко лакеїв-індійців у синьо-золотих лівреях і відчинили дверцята, пір'я на їхніх жорстко накрохмалених тюрбанах аж виблискувало на сонці.

— Дякую за допомогу,— сказав я Мак-Ліну, виходячи з автомобіля.

— Та нічого.— Схоже, він розгубився.— Не хочете, щоб я пішов з вами?

Хлопець він непоганий, та не знаю, чи можна йому довіряти. Серампор — місто Бучана, і я навіть гадки не маю, доки сягає відданість Мак-Ліна. Краще тримати його подалі.

— Немає потреби. Десь тут у Бучана має бути телефон. Як закінчимо, зателефонуємо до поліцейської дільниці.

— Добре, сер,— сказав він, напружившись. Віддав честь і сів до «санбіма».

Ми з Не Здавайся піднялися сходами до головного входу. Позаду нас завівся автомобіль і покотив по стежці, полишивши по собі хмару пилу.

Угорі нас зустрів дворецький. Не індієць, білий. У країні, де праця місцевого населення оцінюється дешевше, ніж робота худоби, присутність білого дворецького багато про що свідчить. Він був лисим, крім пасма сивого волосся від скроні до скроні. Убраний у бездоганний костюм згорблений старий зі зморшкуватим обличчям. Чимось він нагадував Ратана, старезного слугу місіс Боуз.

— Сюди, джентльмени,— запросив він.— Містер Бучан прийме вас за кілька хвилин. Він вибачається, що вам доводиться чекати.

Ми пройшли кімнату, яка мала бути передпокоєм, але легко зійшла б за картинну галерею: картин на стінах висіло більше, ніж я бачив після відвідування Лувра під час війни.

Зупинився біля дверей і запросив нас усередину. У кімнаті пахло тютюном. Схоже, це бібліотека Бучана. Саме такі кімнати до душі людям, що самі заробили свій статок: дерев'яні панелі, полиці, заставлені книгами, які явно ніколи не відкривали. Через скляні двері в дальній стіні лилося світло.

— Чи бажаєте щось випити? — запитав дворецький.

Я відмовився.

— А ви, сер? — повернувся він до Банерджі.

— Так, будь ласка. Склянку води, дякую.

— Добре, сер,— кивнув дворецький і зник.

Схоже, Банерджі це розвеселило.

— Чому вам так весело? — поцікавився я.

— Так просто, сер.

Я сів на один із шкіряних стільців із високими спинками, що стояли по всій кімнаті, Не Здавайся зайнявся оглядом полиць із книгами. На стелі над нами заворушилася велика *пунка*, повіяло свіжим вітерцем. Повернувся дворецький зі склянкою і глечиком на срібній таці.

— Ще щось, сер?

Не Здавайся озирнувся на мене. Я похитав головою.

— Ні, це все, добрий чоловіче,— сказав він.— А тепер, будь ласка, полишіть нас.

Тиждень тому я міг би побитися об заклад, що сержанту бракує почуття гумору. Тепер я почав сумніватися. У країні, де на все дивишся крізь призму раси, його слова до білої людини можна було легко вважати політичним виступом.

Цокали хвилини. Щоб хоч чимось себе зайняти, я підійшов до скляних дверей. Вони вели на веранду, за якою стелився розкішний зелений лужок, що спускався до апатичної Хуглі. За спиною раптом відчинилися двері, й увійшов Бучан, убраний у сині шовкові штани й білу сорочку з відкритим коміром.

— Мої вибачення, капітане! Самі розумієте, ваше бажання побачити мене сьогодні вранці захопило мене зненацька,— заговорив він діловим тоном.— Але хай би там як, мені все одно приємно. Я читав, що ви заарештували терориста. Дідько, його кілька років вистежували, а ви взяли і спіймали його.— Він клацнув пальцями і посміхнувся.— Якщо вам колись набридне робота в поліції або захочеться чогось більш прибуткового, звертайтесь до мене. Такі люди мені потрібні!

Він показав на пару шкіряних стільців за маленьким скляним столиком.

— Будь ласка, сідайте і розкажіть, чим я можу вам допомогти.

— Я з приводу вбивства Мак-Олі. Хочу поставити вам іще кілька запитань.

Він підвів брови.

— Знову запитання? Я вважав, що справу закрито.

— Мусимо закрити всі неясності.

Бучан повільно кивнув.

— Гаразд.

— Свідок стверджує, що бачив, як ви з Мак-Олі сперечалися незадовго до того, як він пішов із «Бен-

гальського клубу» в ніч убивства. Чи не могли б ви сказати, що стало причиною суперечки?

— Не знаю, хто вам таке сказав, капітане, але це неправда. Ми мали розмову перед тим, як він пішов, але то була не суперечка. Мак-Олі просив у мене грошей.

— Але ж він отримував добру зарплатню. Навіщо йому гроші?

Бучан знизав плечима.

— Він не сказав.

— І ви про це не згадали, коли ми зустрічалися минулого тижня?

— Це делікатна справа, капітане, і не має відношення до вашого розслідування. Я не бачив причини плямувати репутацію бідолашного чоловіка.

— А ще ви вважаєте, що той факт, що Мак-Олі постачав вам проституток, також не має відношення до нашого розслідування?

Обличчя у нього потемнішало.

— Жодне з цих питань вас не стосується, капітане. Якщо чесно, я вважаю це втручанням у мої особисті справи.— Голос у нього став жорстким: — Мушу попередити вас, капітане. Обережніше зі словами. Не варто кидатися такими звинуваченнями без доказів. Це може мати далекосяжні наслідки.

— Ми розслідуємо вбивство.

Бучан роздратовано сплеснув руками.

— Але ж справу закрито, капітане! Убивцю вже впіймали! Ви самі!

— Не все так просто,— відповів я.

Він глузливо розсміявся.

— Отже, це правда. Ви не вірите, що Сен винний. До мене доходили такі чутки.

— Від кого?

— О, це точно не має значення. Не будьте таким наївним, капітане. Я знаю все, що варто знати у Калькутті. Наважуся припустити, що працювати тут вам залишилося недовго, і мені це стало відомо раніше за вас.

Сенсу сперечатися з ним немає. Судячи з того, як просуваються справи, ми дуже скоро дізнаємося, чи він має рацію. Натомість я повернувся до запитання:

— Чи Мак-Олі привозив вам дівчат?

Бучан почервонів.

— Добре, капітане. Бачу, попередження ви не хочете чути. Я відповім на ваше запитання, але за наслідки ви нестимете відповідальність самі. Так, Мак-Олі інколи забезпечував розваги на прийомах, які я влаштовував для своїх клієнтів.

— А про що ви сперечалися в ніч його вбивства?

— Я вже сказав. То була не суперечка. Він просив грошей, я відмовив.

— Він не намагався вас шантажувати?

Очі Бучана виблиснули.

— Аж ніяк.

— А мені здається, трапилося ось що,— сказав я.— Гадаю, ви попросили його привезти дівчат тієї ночі, але він відмовився, сказав, що хоче вийти з гри, а дозволити цього ви не могли.

— Тому я його вбив? Дайте мені відповідь, капітане. Припустимо, Мак-Олі дійсно хотів припинити привозити тих жінок, що це доводить? Мені не бракує таких помічників. Я міг би замінити його одним помахом руки. До того ж він був моїм другом. Навіщо мені його вбивати?

— Вважаю, він намагався вас шантажувати. Пригрозив, що розповість, якщо ви не заплатите.

Бучан розреготався.

— Оце і все, капітане? Така ваша славетна теорія? Я боюся, що дізнаються, що я користався послугами повій? Та для багатьох у Калькутті це не новина, а тим, хто не знає, байдуже. Ще щось?

Я не відповів. Бо відповідати було нічого.

— У такому разі...— Бучан підвівся зі стільця.— Приїхавши сюди, ви змарнували свій час і мій, капітане. Враховуючи, що відбувається в Калькутті останніми днями, можу припустити, що комісарові більше сподобається, якщо його люди витрачатимуть час продуктивніше. Навіть не сумнівайтеся, що я проінформую його про нашу милу розмову. А тепер мушу вибачитись, маю справи. Фрейзер проведе вас, коли будете готові.

Із цими словами він повернувся і вийшов з кімнати. На мить запанувала тиша. Я стояв і дивився крізь скляні двері.

— Могло б бути і краще,— процідив я.

— Так,— погодився Не Здавайся.— Сподівався позичити у нього кілька книжок. Тепер він не дасть.

Я повернувся і підійшов до нього.

— І де ж ви їх читатимете? Ви ж бездомний, забули? Може, попроситеся до нього переночувати? Не схоже, щоб у нього не вистачило для вас місця.

Раптом я відчув себе виснаженим. Ну і яму я викопав для себе! Треба ж бути настільки дурником, щоб заявитися до такої владної людини, як Бучан, і розмахувати перед ним сумнівними звинуваченнями у прихильності до проституток. То, мабуть, із відчаю. Я опустився на шкіряний стілець.

— Що це для нас означає? — запитав Не Здавайся.

— Хто знає...— Я втомлено зітхнув.— Я переконаний, що тут замішаний Бучан. Нам просто невідомий справжній мотив. Якби ми тільки знали, що робив у борделі Мак-Олі тієї ночі. Деві рішуче заперечувала,

що розказувала комусь із дівчат, хоча місіс Боуз наполягає на іншому.

— А що, на вашу думку, він там робив?

— Не знаю, але це мусить бути пов'язане з таємницею, яку він приховував від преподобного О'Ґунна. Вона і є ключем до всього. Але без Деві нам нічого не дізнатися.

— Хіба що знайдемо чоловіка, про якого вона згадувала. Якому довірилася. Чи ми здалися?

Я знизав плечима.

— Ми всіх допитали. Там більше нікого не було.

Я відкинувся на спинку, закинув руки за голову, але негайно опустив, бо череп мало не розколовся від болю. Зітхнув. Глухий кут. На зворотному шляху можу купляти собі квиток назад до Саутгемптона. Виходу немає. Перед нами мур мовчання. Ті, хто знає правду, або нічого не скажуть — як Бучан чи місіс Боуз, або померли — як Деві. І всіх улаштовує визнання винним Сена. З-поза книжки на одній із полиць виповзла маленька брунатна ящірка. Вона швидко здерлася по стіні до стелі. Там вона стрімко побігла вперед, дісталася до *пунки*, почекала, доки між лопатями утвориться щілинка, і шмигнула туди.

І тут мене немов обпекло.

Пунка.

Я підскочив і витріщився на нього. Він пов'язаний із блоком, який змушує його обертатися. Простежив за шнуром на стелі до маленької дірочки у стіні, що вела в коридор. Я вибіг і пішов уздовж шнура, спочатку коридором, тоді завернув за ріг. Там сидів маленький індієць, його нога ритмічно піднімалася й опускалася, натискаючи на педаль, прилаштовану до кінця шнура. Якщо він і здивувався, побачивши мене, то я мало не втратив голову від радості.

Побіг назад до бібліотеки і мало не збив із ніг Не Здавайся, який ішов назустріч.

— *Пунка валла!* — вигукнув я.

Не Здавайся подивився на мене як на божевільного.

— І що з ним?

— У перший день,— видихнув я.— У борделі. Коли ми допитували місіс Боуз і дівчат. *Пунка*! Вона ховалася!

Нарешті Не Здавайся второпав.

— *Хай Рам!* Там, мабуть, був *пунка валла!* Працював у дворі. Ось чому ми його не бачили.

— Мусимо повертатися до міста,— сказав я.— Їду в Коссіпор. А ви — на Лал-базар. Дізнайтеся про розтин Деві. І знайдіть Дігбі.

— Що йому сказати?

— Скажіть, що ми поговорили з Бучаном, і все. Зателефоную йому пізніше з коссіпорської дільниці.

ТРИДЦЯТЬ ЧОТИРИ

Ми повернулися на баркасі до Калькутти, а там наші шляхи з Не Здавайся розійшлися. Він узяв кеб до Лал-базара, а я поїхав на автомобілі до Коссіпора.

Коли я дістався до Маніктолли-лейн день уже наближався до вечора. Венами протікав чистий адреналін, і я повеселішав, як завжди, коли інтуїція підказує, що я взяв слід. Нетерпляче постукав у двері номера сорок сім. Старий Ратан відчинив набагато швидше, ніж раніше. Виглянув із надією, але побачив мене самого і посумнішав.

— Га, *сагибе?*

— Я мушу поговорити з чоловіком, що працює з *пунка.*

Старий старанно прислухався.

— Е? Панкадж? Ні, Панкадж не тут, *сагибе.* Це будинок місіс Боуз.

— Хочу поговорити з *пунка валла*! — сказав я, а тоді щосили крикнув: — *Пунка валла!* — так голосно, що попрокидалися собаки, які спали в алеї.

Обличчя старого розпливлося в беззубій посмішці.

— А! *Пунка валла!* Так, так! Ходіть, *сагибе.* Ходіть, ходіть.

Я пішов за ним до вже знайомої вітальні. Будинок здавався порожнім, ані сліду покоївки чи дівчат.

Я залишився чекати, а старий пішов за людиною, яка мені так потрібна, на яку я покладаю останні надії дізнатися правду до того, як повісять Сена. Я підняв голову: *пунка* нерухомо висіла на стіні. Від неї тягнувся шнур і зникав у маленькому отворі високо на стіні, певне, виходив надвір.

Двері відчинилися. На порозі стояв присадкуватий темношкірий індієць, із-за нього намагався визирнути Ратан. Чоловік був могутнього складу, і запах поту в'ївся в його шкіру, як це буває у людей фізичної праці. Я зрозумів, що вже бачив його раніше: біля будинку, коли виносили тіло Деві.

— Ви розмовляєте англійською?

Чоловік утомлено кивнув.

— Як вас кличуть?

— Дас.

— Дасе, вам нема чого боятися. Просто хочу дещо вас запитати. Зрозуміли?

Він стояв мовчки.

— Дівчина, Деві. Вона була вашою подругою?

— Вона не Деві, *сагибе.* То ім'я для роботи. Її звали Анджалі.

— Перед смертю вона сказала, що ви можете мені допомогти. Мені потрібно дізнатися про Мак-Олі, того *бурра сагиба,* якого вбили на алеї минулого тижня. Ви його знали.

— Я знаю Мак-Олі *сагиба.* Він багато разів приходить.

— Чому він приходив сюди востаннє? Деві... Анджалі казала, що приходив він не спати з дівчатами.

Дас кивнув.

— *Сагиб* приходить платити гроші. Він щомісяця приходить платити гроші.

— Платити місіс Боуз за дівчат?

Він усміхнувся і похитав головою.

— Ні, *сагибе.* За це він платить у той день, коли користується. Він платить ці гроші родині іншої дівчини. Дівчини, яка померла. Померла від...— Він підшукав правильне слово: — Операції. Операції, коли витягують дитину.

Невпевнено, ламаною англійською Дас почав розказувати. Якось минулого року одна з дівчат завагітніла. Батьком був якийсь великий *сагиб,* справжній джентльмен і один із найкращих клієнтів місіс Боуз. Дас ніколи не бачив цього чоловіка. Той був занадто важливим, щоб приходити до борделю. Натомість до нього завжди ходили дівчата. Мак-Олі був посередником, який усе влаштовував. Вагітність стала шоком. Цього не мало бути. Місіс Боуз не дозволяє дівчатам працювати в певний час циклу, але клієнти можуть бути дуже вимогливими, трапляються помилки. Дівчина на ім'я Парваті була особливою, улюбленицею клієнта. Місіс Боуз поділилася новинами з Мак-Олі, і той повернувся, вимагаючи, щоб дівчина зробила аборт. Дас відвіз її до нелегального хірурга, що мешкає біля залізниці в Читпорі. Раніше він уже возив до нього іншу дівчину місіс Боуз. Цього разу операція була невдалою. І дитина, і дівчина померли, і саме Мак-Олі мусив позбутися тіл. Дас не знав, куди він їх відвіз, але відтоді Мак-Олі щомісяця привозив гроші для родини дівчини.

Раптом усе стало на свої місця. Клієнт — Бучан. Мак-Олі двадцять років був його довіреною особою, але смерть матері й дитини викликала спогади про втрату багато років тому. Скоріше за все, зі своїм сумлінням він був не в ладу, а зустріч зі старим другом, преподобним О'Ґунном, тільки посилила душевні муки. Із часом у ньому щось зламалося. Більше він

не міг цього робити. Гадаю, тієї ночі він сказав усе Бучану, сказав, що хоче вийти з гри. Запрошувати проституток — це одне, але у Калькутті, одержимій чистотою раси, мати дитину на стороні — зовсім інше. І якщо репутацію це зіпсує, то набагато гірше, якщо світ дізнається про причетність до смерті дитини та її матері. Тож Мак-Олі мусив замовчати. Але Бучан має алібі. У час смерті він був у «Бенгальському клубі»...

— Ви бачили чоловіка, який убив Мак-Олі *сагиба?*

Дас похитав головою.

— Тільки Анджалі бачила. Вона сказала мені.

Байдуже. Мої підозри щодо Бучана правильні. А тепер я маю і мотив. Щодо того, хто виконав убивство, я теж маю підозри.

Я подякував Дасу і мало не бігом кинувся до автомобіля. П'ята вечора, скоро настане темрява. Я наказав водію їхати до коссіпорської дільниці. Звідти я зателефонував Не Здавайся на Лал-базар. У слухавці тріщало, і я чекав цілу вічність, доки його покличе черговий сержант. Нарешті Не Здавайся підійшов до телефону.

— Які новини, сержанте?

— Принесли результати розтину, сер. Вони підтверджують, що смерть спричинив перелом шиї.

— Де Дігбі?

— Його тут немає, але він залишив вам повідомлення. Хоче терміново з вами зустрітися на конспіративній квартирі на Баґх-базарі. Заявляє, що отримав інформацію, яка підтверджує невинність Сена. Каже, що ви мусите прийти, щойно стемніє.

— Добре,— погодився я,— поїду прямо туди. Приєднуйтеся скоріше. І захватіть із собою пістолет, Не Здавайся.

— І ще одне, сер,— продовжив Банерджі.

— Дозвольте здогадатись,— усміхнувсь я.— Місіс Боуз перевели до підрозділу «Н».

— Звідки вам відомо? — здивувався сержант.— Папери прибули з Будинку уряду кілька годин тому.

ТРИДЦЯТЬ П'ЯТЬ

До конспіративної квартири я доїхав, коли було вже зовсім темно. Попросив водія висадити мене неподалік від Ґрей-стрит, де купив на ринку цупку сіру шаль — бельгійці називають такі *шадор* — і пару сандалій. Накинув шаль на плечі і голову і решту шляху пройшов пішки, повторюючи маршрут, яким уже ми ходили.

Постукав і став чекати. Вулиця була порожньою. Дивно тихою. Двері відчинилися, у темряві я розгледів постать, і двері відчинилися ширше.

— Заходь, старий.

Я так і зробив. Дігбі замкнув двері і підпер їх дерев'яною колодою, тоді повів мене до великої кімнати. На столі світилася самотня свічка.

— Що у вас?

Дігбі зблід.

— Нехай Вікрам тобі розповість. Скоро мусить бути тут.— Звірився з годинником: — Схоже, запізнюється.

— Сподіваюся, з ним усе гаразд,— сказав я.— Жахливо, якщо йому переріжуть горлянку... чи зламають шию.

Вираз обличчя у нього змінився. Навіть при тьмяному світлі я помітив блиск у його очах. Він усе зрозумів.

За пістолети ми схопилися одночасно. Він витяг свого першим. Якби на моїй голові вчора ввечері не відпрацьовували прийоми рукопашного бою, я б його обігнав. Я б навіть подумав, перше ніж іти на зу-

стріч, не дочекавшись Не Здавайся, і певно б розробив інший план, у якому були б інші пункти, крім «Подивитися в обличчя Дігбі». Але правда в тому, що після телефонного дзвінка Не Здавайся інших думок, крім подивитися в обличчя Дігбі, я не мав. Можете називати це егоїзмом, але мені дуже не подобається, коли мені морочать голову, ще й власний підлеглий, якому я маю довіряти. Не годиться так поводитись, і я завжди волію розібратися з цим сам.

Він жестом наказав мені кинути револьвер, і, дивлячись у дуло «сміт-вессона», я погодився, що зробити це варто. Повільно поклав зброю на підлогу.

— Хороший хлопчик,— вишкірився Дігбі.— Дурниць краще не робити. Мушу визнати, старий, я вражений. Як ти здогадався?

— Що ви вбили Деві?

— Так її звали? Не пам'ятаю. Просто повія.

— Мотузка,— пояснив я.— Недостатньо довга.

— Авжеж. Необережно з мого боку. Так і думав, що не вистачає кількох футів, щоб шия зламалась. Але задушити її без слідів боротьби я не міг. Проте робити з цього висновки зарано.

— Так, лише цього факту мало,— погодився я.— Спочатку я думав, що це місіс Боуз, але так чисто зламати шию міг тільки чоловік. Були й інші докази. Наш приятель Бучан знає про розслідування набагато більше, ніж мусить, і не забуваймо, що саме ваш інформатор Вікрам спрямував нас на фальшивий слід Сена. І нарешті, коли місіс Боуз перевели до підрозділу «Н», мої підозри підтвердилися. Яка їм від неї користь? Ніякої, наскільки я розумію. Ні, вони забрали її, щоб захистити від моїх запитань. А як же вони дізналися, що вона у нас? Вони всюди мають очі й вуха, але ви найбільш очевидне джерело.

— Дуже добре, старий. А ти підозріливий, еге ж? Мабуть, нікому не довіряєш?

Щира правда. Інколи навіть і собі.

— Навіщо ви це зробили? — запитав я.— Навіщо вбили дівчину?

— Накази, хлопчику. Вона могла знати більше, ніж розказала тобі.

— А Мак-Олі? Також *накази?* Скільки ж вам платить Бучан? Вистачить, щоб піти у відставку?

Обличчя Дігбі так перекосилося від ненависті, що на мить він здався мені середньовічною ґаргулею. Тоді він розреготався.

— Так ось що сталося, на твою думку? Усе, на що вистачило твоїх детективних здібностей,— це дійти *такого* висновку? Чорт забирай, Віндгеме, я був про тебе кращої думки. Ти ж ніби був найкращим у Скотленд-Ярді, а сам і дупи своєї не знайшов би, якби вона була не в штанах. Бачив би тебе зараз Таггарт. Його улюблена мавпочка така самовпевнена, але й гадки не має, що відбувається.

Він мені явно співчував.

— Бучан не має до цього відношення,— заявив він.

— Дурниці,— не погодився я.— Мені відомо про невдалий аборт. Про смерть іншої дівчини, Парваті. Знаю, як це вплинуло на Мак-Олі.

— Що ти *знаєш* іще, капітане? — глузливо запитав він.

— Знаю, що він хотів вийти з гри. Оголосив це Бучану в ніч свого вбивства. І якщо Бучан боявся скандалу з живою незаконною дитиною, то якби Мак-Олі почав розказувати про мертву, точно не витримав би. Ось чому він і змусив вас убити Мак-Олі.

Дігбі розреготався і похитав головою.

— Ну ти і бовдур, Віндгеме. Повір мені. Бучан до цього ніяк не причетний.

— Брехня!

— Залишався б ти в Англії,— пирхнув він.— Гадаєш, що все знаєш, а правда в тому, що про тутешнє життя тобі анічогісінько невідомо. Та в Бучана тут уже півдюжини незаконних дітей! Один із них навіть керує джутовою фабрикою! Одним більше, одним менше, яка різниця? Скандал його не лякає. Він занадто багатий, щоб боятися. Як ця дитина могла б йому зашкодити?

— Тоді хто? — запитав я.— Хто вам наказав?

Дігбі зітхнув, немов я випробовував його нерви.

— Запитай це у себе, старий. На кого ще працював Мак-Олі? Хто б утратив найбільше, якби світ дізнався, що у нього незаконнонароджена темношкіра дитина?

Відповідь мало не збила мене з ніг, як удар у сонячне сплетіння.

Дігбі розреготався.

— Уторопав нарешті!

Правду я дізнався, але повірити в неї було важко.

— Лейтенант-губернатор?

— Саме так, старий. Наш друг лейтенант-губернатор Бенгалії має слабкість до юних місцевих дівчат. Це не вперше вони вагітніють. Звісно, Мак-Олі завжди все улаштовував. Старий був залежний від Мак-Олі. От тільки виявилося, не такий він уже й залежний.

Мене мало не знудило.

Дігбі побачив моє обличчя.

— Не сумуй, старий,— сказав він.— В одному ти правий. Мак-Олі повідомив це Бучану в ніч своєї смерті. Сказав, що іде по папери, а тоді до поліції. Схоже, Бучан намагався його відмовити, але Мак-Олі не здавався. Коли він пішов, Бучан у паніці зателефонував лейтенант-губернатору і розказав йому про плани Мак-Олі. Лейтенант-губернатор зателефонував мені

й наказав знайти Мак-Олі і вправити йому мозок. Якщо він не зрозуміє, я мусив уладнати справу.

— А що вам із цього?

— Хіба не очевидно, старий? Моя кар'єра знову піде вгору. Я вже мав би бути головним інспектором. Я здогадався, що Мак-Олі піде до борделю, тож зустрів його там. Він не захотів мене слухати. Ми посперечалися, і він спробував відштовхнути мене з дороги. Тоді я і перерізав йому горло.

— І закололи.

— Е-е, ні. То вже не я. Перерізав горло і залишив на алеї, а сам пішов. Зателефонував лейтенант-губернатору і розповів, що сталося. Він наказав не хвилюватися, про все подбає підрозділ «Н». А тим дурням тільки й потрібно було, щоб убивство нагадувало терористичний акт. Закололи його і запхали до рота ту безглузду записку. Будь-який індієць, що має хоч краплину здорового глузду, сказав би, що то мелодраматичні нісеніти-ниці. Хоча б англійською написали! Але ти ж знаєш цих хлопчиків із університетів, щойно з Англії. Отримали диплом зі східних мов і вважають себе індійським раджею.

— А Сен?

— Це також вони вигадали. Вікраму заплатили, щоб він переказав тобі цю оповідку.

— Тож підрозділ «Н» знав, де був Сен? Саме тому його так швидко й вистежили?

— *Авжеж* знав. Знали останні чотири роки! Саме вони і дозволили йому втекти, коли решту його приятелів убили в Баласорі. Хотіли подивитися, до кого він приведе. Просто пощастило, що він повернувся до Калькутти. Якби не він, вони б іще когось знайшли. Власне, підрозділ «Н» волів би його не чіпати, але іноді доводиться жертвувати пішаком, щоб захистити короля.

У мене паморочилось у голові. Жодного шансу я не мав. Лейтенант-губернатор — втілення британської влади в Бенгалії. Погрожувати йому — погрожувати всій імперії. Розказати правду я б ніколи не зміг. Уся імперія виступить проти мене, якщо такою буде воля лейтенант-губернатора. Але необхідності в цьому, схоже, немає: Дігбі зі своїм револьвером упорається краще.

Тут постає питання: чи знав про це Таггарт? Навіщо дозволяв мені вести розслідування, якщо знав? А якщо не знав, то, напевне, щось підозрював. Навіщо б іще застерігати мене бути обережним? Знав, якщо його підозри правильні, то навіть він мене не захистить. Урешті-решт, замінити мене дуже просто. Іще один пішак.

— І що тепер? — запитав я.— Застрелиш мене?

— На моє щастя, не доведеться цього робити. Вікрам залюбки візьме це на себе. Коли ще отримаєш шанс убити англійця? Та він за це руками й ногами ухопився, особливо після того, що сталось у Пенджабі. Він по-своєму патріот. Зробив би це, навіть якби я йому не платив. Станеш іще однією жертвою терористів, які почали активну діяльність після цього нещасного випадку.

Він тицьнув револьвером мені в груди.

— Знаєш, ти сам винний. Міг би погодитися, що відповідальність несе Сен. Усе б швиденько владнали, і всі залишились би задоволеними. Але ти не зупинився. Хвалько капітан Віндгем і його нестерпне ego. Не міг погодитися, навіть знаючи, що його не врятувати.

— Мені подобається знати правду,— відповів я.— Тут я дещо старомодний.

Дігбі стояв так близько, що я відчував його кисле дихання. Від люті він утратив обачливість. У мене залишався тільки один шанс. І я мусив ним скористатися. Не встиг він поворухнутись, як я кинувся вперед

і з усієї сили вдарив чолом у його обличчя. Не дуже джентльменський вчинок, але якщо правильно розрахувати, результат просто приголомшливий. Мені пощастило. Я вцілив прямо в ніс. Він випустив револьвер і відсахнувся, закривши обличчя руками. Крізь пальці потекла кров. Він вилаявся, несамовито замахав руками, не влучивши в мене, проте зачепивши стіл, збив свічку на підлогу. Я впав навколішки і потягся за своїм револьвером. Від удару відкрилася рана, яку я отримав напередодні, і очі вже заливала кров. Дігбі шукав свою зброю. Я почув, як шкрябнув об дерев'яну підлогу метал. Знову він мене випередив.

Я підвівся і кинувся бігти. Вискочив уже в передпокій, коли Дігбі почав гарячково стріляти. Десь позаду від куль посипалася штукатурка. На цьому він не зупиниться. І наступного разу мені вже так не пощастить. Я прослизнув у задню частину будинку. Вирішив це за долю секунди. Лишалося сподіватися, що розташування кімнат я не забув.

Дійшов до трухлявих задніх дверей. У пітьмі щось виблиснуло. Після мого останнього візиту тут з'явився величезний висячий замок. Почув, як Дігбі вийшов у передпокій. Він вистрілив. Посипалися скіпки, у тоненьких дверях залишилася дірка. У мене сяйнула думка. Я кинувся на двері. Вони не витримали, і за мить я вивалився на вулицю й упав на землю, спльовуючи пил і кров. Хутко підвівся і побіг до муру на протилежному боці двору. Скриня, за допомогою якої ми залазили на мур минулого разу, була далеко, та й часу возитися з нею не було. Тож я розігнався і стрибнув на мур.

Ухватився пальцями за край. Ліву руку пронизав біль. Зібравши останні сили, я підтягнувся, перевалився через мур і упав з іншого боку. Почув, як позаду стрибає Дігбі. На мить здалося, що й він подолає мур,

але пальці його зісковзнули, і він полетів униз. Він люто вилаявся. Я гадав, що маю секунд тридцять, доки він принесе скриню, але помилився. Він стрибнув знову, і цього разу зачепився за мур. Почав підтягуватись, а я підвівся і побіг до далекого будинку. Почув, як він схопився за револьвер. Пролунав постріл. Повз щоку просвистіла куля. Я не зупинився. Почув шум: Дігбі приземлився з мого боку. Попереду мерехтіла сріблясta смужка світла. Двері будинку відчинилися. На порозі з'явився силует Вікрама з гвинтівкою в руках. Я завмер на місці. Більше бігти нема куди. Повільно підняв руки над головою. Позаду піднімався на ноги Дігбі.

— Саме вчасно, чорт забирай! — крикнув він.

Індієць стояв непорушно. Дігбі підійшов до мене. Ніс у нього перетворився на криваву кашу, очі шалено виблискували.

— Ти заплатиш за це, покидьку! — Він розмахнувся револьвером і вдарив рукояткою мене по голові. Я впав на коліна. Попереду Вікрам зробив крок уперед. Я почув, як клацнув затвор гвинтівки. Підвів очі на силует. Щось у ньому не те. Він підняв зброю і застиг. Ноги! Худющі ноги!

— Давай! — крикнув Дігбі.— Стріляй у нього.— Але тут і він помітив.— Ти? — І перевів пістолет.

Проте занадто повільно. Пролунав постріл, і Дігбі впав на землю, на чолі у нього утворилася охайна кругла дірочка, схожа на червоні цяточки індійських жінок.

— Щось ви не квапилися,— сухо зауважив я.

— Так, сер,— відповів Не Здавайся.— Вибачте, сер. Довелося заповнювати бланки на рушницю. Через повстання індійцям неохоче дозволяють брати зброю.

— Це можна зрозуміти,— кивнув я.— Тільки погляньте, що ви зробили з бідолашним Дігбі.

ЕПІЛОГ

Я сидів на плетеному стільці в саду лорда Таггарта, насолоджуючись вечірнім сонечком. Слуга налив чистого солоду і поставив на столик між нами. Інший слуга запалив комісарові сигару. Лорд зробив кілька затяжок, покрутив сигару, щоб упевнитися, що вона рівно горить. Переконавшись, він ледь помітно кивнув, і слуги мовчки відступили в тінь.

— Досі повірити не можу,— похитав він головою.— Дігбі! Ніколи не сказав би, що йому вистачить мужності.

Я ковтнув віскі.

— Що тепер?

— Важко сказати.

— Заметемо все під килим?

Він затягнувся сигарою. Кінчик зажеврівся.

— Що ти пропонуєш? Заарештувати лейтенант-губернатора?

— Коли я востаннє цікавився законами, убивство, змова і спроба втрутитись у справи правосуддя вважалися серйозними злочинами.

Таггарт похитав головою.

— Яка тут наша роль, як гадаєш, Семе?

Ніхто раніше мене про це не запитував. Може, тому, що я поліцейський, а робота поліцейського, усі це знають,— стежити, щоб погані хлопці отримали своє покарання. Навіть у Індії.

— Забезпечувати правосуддя?

Таггарт розреготався.

— Правосуддя — справа судів, Семе, і ліпше залишити його людям, кращим за нас із тобою. Наша робота — підтримувати закон і порядок у провінції його величності Бенгалії. Ми тут, щоб зберігати статус-кво[1]. І зробити це буде важко, якщо ми заарештуємо людину, яка несе відповідальність за ці землі.

— Тож усе було дарма?

— Навпаки, мій хлопчику. Обвинувачення ми висунути не можемо, але твоя робота дала нам дещо цінне. Ми повернули систему в *рівновагу*. Сумніваюся, що тепер лейтенант-губернатор так безцеремонно пхатиме носа в поліцейські справи. І він трохи уважніше прислухатиметься до наших порад. Візьмемо твого Сена, наприклад. Лейтенант-губернатор за моєю порадою замінив смертний вирок на депортацію й ув'язнення на Андаманських островах. Представить це як жест британської великодушності, що у світлі нещасливих подій в Амрітсарі може повернути нам серця і розум індійців. За кілька років, коли метушня уляжеться, ми тихесенько повернемо його до Індії. Таку людину можна ще використати в наших інтересах.

Настала моя черга сміятися.

— Він ніколи на нас не працюватиме.

Таггарт і бровою не повів.

— І не потрібно. Якщо він дійсно став на шлях ненасильства, найкраще йому якомога скоріше знову опинитися тут, щоб навернути на цей шлях більше послідовників. Урешті-решт, із чим краще мати справу: з озброєною революцією чи з групкою сумлінних опозиціонерів? Ці дурниці про ненасильство — найкраще, що сталося за останні роки.

---

[1] Статус-кво (від *лат.* status quo ante bellum — довоєнне становище) — становище, що існувало або існує в якийсь визначений момент.— *Прим. ред.*

— І все одно Сена звинувачують у вбивстві Мак-Олі?

Таггарт кивнув.

— Мені здається, що це чесний обмін на життя.

— А Дігбі?

— Посмертне підвищення. За значний вклад у розслідування. Дуже шкода, що інформатор так його зрадив.

Йому б це сподобалося. І в певному сенсі він на це заслужив. Якби він не вбив Мак-Олі, поштовий Дарджилінга був би набитий готівкою, коли на нього напали, і велика ймовірність, що зараз ми були б зайняті боротьбою з добре озброєними терористами. Кращого для Дігбі й не вигадаєш. І це нагадало мені…

— Мушу побачитись із Доусоном у форті Вільяма.

Таггарт усміхнувся.

— Я чув, що ви знайшли спільну мову.

— Я б так далеко не заходив,— відповів я.— Сумніваюся, що він надсилатиме мені різдвяні вітання.

Стосунки між нами можна було б назвати стабільним перемир'ям. Я знав про його участь у справі Мак-Олі, а він, схоже, був у курсі щодо моїх пригод з «О». Ми обидва мали компромат один на одного, але, принаймні на деякий час, вирішили його не використовувати. До того ж я зробив йому послугу, зателефонувавши того ранку і поділившись своїми підозрами. Це, можливо, трохи зменшить його бажання мене вбити. Але, абсолютно впевненим бути в цьому не можна.

Таггарт вдихнув сигарний дим і поглянув через лужок. Маєток охороняли військові.

— Ну, Семе, вирішив, чи хочеш залишитись у нас?

Я осушив склянку. Віскі обпалило горло. Проковтнув його, як ліки.

— Мені потрібен час подумати.

Не чекаючи, коли його покличуть, підійшов слуга і знову наповнив склянку.

Таггарт усміхнувся.

— Думай скільки завгодно, хлопчику мій.

Ми з Доусоном зустрілися біля церкви в центрі форту Вільяма. Дивний вибір місця. Схоже, тепер я в кімнаті 207 *персона нон грата.* Мабуть, там таємниці, які мені не варто знати. А може, йому просто не хочеться, щоб я розмовляв із міс Брейтвейт.

— Щось із нього вибили?

Доусон пихнув люлькою.

— Ще ні. Але це лише питання часу. Поки нагадує скоріше монаха-траппіста.

— Не думаю, що він може багато розказати.

— І не варто. Ми ж бо схопили його біля складу зі зброєю і вибухівкою, а в кишені лежало сто п'ятдесят тисяч рупій. Вистачить, щоб тривалий час жити на самому «Гіннесі».

— А ще когось упіймали? — поцікавився я.

Доусон похитав головою.

— Ми стежили за ним до складу в Гоуврахy, де він зустрівся з двома індійцями. Спробували простежити за ними, але вони нас помітили і кинулися бігти. Обох застрелили під час спроби втекти.

— Погано,— завважив я.— Якби взяли живими, можна було б отримати корисну інформацію.

Навіть нового пішака на заміну Сену, але цього я вголос не сказав.

— Маємо гроші та зброю,— уперто повторив Доусон.— Це все, що має значення.

— Скільки зброї?

— Три скрині: револьвери, гвинтівки й вибухівка. Вистачить, щоб розпочати війну.

Ми йшли стежкою до гарнізонного цвинтаря.

— Можна мені зустрітись із в'язнем? — запитав я.

— Це поза нашою юрисдикцією, капітане.

— Сподіваюся, ваші люди не надто завзято вели допит.

Доусон посміхнувся.

— Авжеж ні, капітане. Це ж Індія. Маємо певні правила, яких суворо дотримуємося. Одне з них: не допитувати білого занадто енергійно, хай навіть ірландця. Це може стати поганим зразком для солдатів-індійців. Зізнаюся, інколи це дуже ускладнює справу.

Отже, його не били, хоча за два дні нічого корисного від нього не отримали. Гадаю, технології допиту підрозділу «Н» базуються швидше на брутальній силі, аніж на проникливих запитаннях. Заберіть у них кастети, і вони тільки безпорадно борсатимуться.

— Може, він зі мною говоритиме.

Доусон знову пихнув люлькою і задумався.

— Гаразд. Зробимо виняток. Лише цього разу.

У в'язниці пахло засобами дезінфекції. Я ішов за сипаєм коридором до камери в дальньому кінці.

— Вітаю, Бірне,— сказав я, коли сипай відімкнув двері камери.

— Капітане Віндгем? — здригнувся він.— Господи, як я радий вас бачити! Може, ви зможете пояснити цим джентльменам, що вони заарештували не того, і визволите мене звідси.

Він так схопився за ґрати, що кісточки побіліли.

Мушу віддати йому належне, він добре грав невинного торговця текстилем. Та все одно знає, що гру закінчено.

— З вами добре поводяться?

— Аж ніяк! Я тут уже другу добу, а мені нічого не пояснили і не дозволили зв'язатися з адвокатом.

— Вам пощастило, що ви не індієць,— зауважив я.

— Витягніть мене звідси!

— Важко буде. Мені сказали, що ви мали при собі сто п'ятдесят тисяч рупій готівкою, коли вас заарештували. Пограбували банк?

Він нервово усміхнувся.

— Ні, капітане. Я уклав контракт на велику закупку. Заплатили готівкою.

— Сто п'ятдесят тисяч рупій на купівлю текстилю? Що ви їм продали, Бірне? Туринську плащаницю?

Тепер він уже благав:

— Я кажу правду. Присягаюся.

Але правди в його словах і близько не було.

— Це я навів їх на ваш слід.

Він геніально удав розгубленість.

— Ви? Якого дідька ви це зробили?

Чесне запитання. Я і сам себе запитував кілька разів.

— Бо насправді ви займаєтесь не текстилем. Сумніваюся, що *Бірн* ваше справжнє ім'я.

Ледь помітно напружилися м'язи щелепи. Цього достатньо.

— Тієї ночі, коли ми зустрілися на сходах. Говорили про Сена. Ви сказали, що він нагадує Льва Троцького. Звідки вам знати, як він виглядає?

— Я... мабуть, бачив світлини в газетах,— пробелькотів він.

— Не думаю. Навіть у поліції його світлини немає, лише малюнок олівцем, а вам знайома його зовнішність. Гадаю, що ваші приятелі в Ірландії постачають зброю своїм братам-революціонерам в Індії, а ви стали тут їхнім представником. Зустрічалися з цілою ку-

пою індійських революціонерів. Десь і Сена бачили — може, навіть коли були в Ассамі минулого року, а він саме переховувався у Східній Бенгалії.

— Усе це дурниці, капітане.

Може. Може, він дійсно бачив світлину Сена в газеті, але це не пояснює, що він робив біля складу зі зброєю і зі ста п'ятдесятьма тисячами рупій у валізі.

— Дозвольте дати вам пораду, Бірне,— сказав я.— Зізнавайтеся швидше. Зробіть це тут. Доки вас не відіслали до Британії. Тут не так боляче.

Я повернувся іти.

— Віндгеме! — гукнув він.— Насувається гроза. В Індії і в Ірландії, і коли вона почнеться, усі змушені будуть зробити вибір. Люди з чистим сумлінням мають встати пліч-о-пліч. Ви маєте вибрати, на чиєму ви боці.

Я міг би порадити йому поберегти сили. Після всього, що сталося, сумління моє важко було назвати чистим. А щодо того, на чиєму я боці, Таггарт уже сказав: я на боці статус-кво. І житиму з цим, доки не трапиться менш кривавої альтернативи.

Я попросив охоронця мене випустити і пішов коридором. За спиною клацнули двері камери.

Із пансіону я виїхав наступного дня. І це на краще. Ставлення місіс Теббіт до мене дещо погіршилося, коли я повернувся весь у синцях і крові в ту ніч, коли Дігбі отримав дірку в голову. Та, гадаю, не сподобалася їй не моя зовнішність, а прохання виділити кімнату Не Здавайся. Протестувала вона дуже голосно, апелюючи до мого здорового глузду. Звісно, сама вона зовсім не проти присутності темношкірого під її

дахом, але що скажуть інші постояльці? Ні, це аж ніяк неможливо. Здалася вона лише тоді, коли я повідомив, що сержант має диплом Кембриджа, але навіть це не стримало її від останньої краплини отрути.

— У тому і проблема з цими індусами,— пробурмотіла вона, повертаючись, щоб іти.— Занадто розумні, а користі їм від цього ніякої.

Валізу я зібрав швидко, і незабаром вона вже стояла в передпокої. Лежав у ній весь мій нехитрий скарб. Рикша Салман зі своїми приятелями охоче допоміг мені перебратися на нову квартиру на Премчанд-Борал. Нічого особливого. Володарям особливіших квартир не подобався мій сусід.

Не Здавайся спочатку мало не помер від жаху від самої думки, що житиме зі старшим офіцером *сагибом,* але я наполягав. Сказав, що це піде на користь його кар'єрі, і врешті-решт він неохоче погодився. Були у мене на те свої причини. У тому, що його вигнали батьки, була і моя вина. Саме я не дозволив йому піти з поліції. Але правда в тому, що він двічі за тиждень урятував моє життя, і тільки дурень відмовиться від сусідства з таким щасливим талісманом.

За тиждень ми з Не Здавайся сиділи за пляшкою якоїсь місцевої вогняної води і розмовляли. Виявилося, що квартира така дешева, бо розташована над одним борделем неподалік від іншого. Ми не заперечували, гадаю, що Не Здавайся це навіть подобалося в глибині душі. Якось застав його за любуванням однією дівчиною із сусіднього закладу. Хоча не схоже, що він наважиться піти далі за любування. Навіть заговорити не зможе. Про це я його і розпитував, застосовуючи змішану стратегію: скористався своєю посадою і напоїв його.

— Ну ж бо, Не Здавайся! — казав я.— Слабкому серцю не завоювати прекрасної панянки.

— Мені немає потреби про це хвилюватися, сер,— відповів він, кумедно потрусивши головою, як це роблять індуси.— Коли дійде до шлюбу, моя мати про все подбає. І знайде дійсно прекрасну панянку. Для неї буде ганьбою, якщо невістка матиме темну шкіру.

— Тож ти навіть і слова дівчині не скажеш?

— Я вам уже кілька разів пояснював, сер, що мені важко спілкуватися з жінками. І це, власне, не проблема. Я індієць, і мені майже не доводиться вступати в розмову з жінкою, доки я з нею не одружуся. Це лише один із прикладів, коли моя культура вища за вашу… сер.

Може, у цьому і є сенс. Індійці заощаджують багато часу і зусиль, не кажучи вже про розбиті серця.

— Але ж ви, певне, закохувались у жінку? — піддражнив його я під впливом алкоголю.— Або ж якась мила дівчина закохувалась у вас?

Юнак зашарівся і похитав головою.

— Чому? — запитав я.— У вас дуже приємна зовнішність, і мені здається, що дівчата мають юрбою бігати за вами.

— У нашій культурі все не так.

— Ну а коли ви навчалися в Оксфорді?

— Кембриджі.

— Гаразд, у Кембриджі. Ніякої різниці. Невже не знайшлося пишногрудої красуні, яка б затягла вас до себе в ліжко? Коханець-індієць був би напрочуд привабливим для певного типу політично активних жінок. Він посилив би їхні повноваження, так би мовити.

— Боюся,— підняв він руки,— я не посилив нічиїх повноважень, ані соціалістичних, ані яких інших.

У двері постукали.

Я подивився на Не Здавайся.

— Чекаєте на когось?

— Ні.

У передпокої Сандеш відчинив двері. Тепер старий слуга Сандеш, який був у Мак-Олі, працював на мене. Схоже, усіх це влаштовувало. Йому потрібна була робота, мені — людина, яка прасуватиме мені форму, і тепер усі були задоволені.

Почувся жіночий голос. Двері відчинилися, увійшла Енні. Ми не бачилися з тієї ночі, яку я провів у її ліжку. Виглядала вона так само чарівно, як і на вечері у «Великому Східному».

Не Здавайся невпевнено підвівся, посміхаючись, як мавпа.

— Піду прогуляюся,— заявив він.— Свіже повітря піде мені на користь.

Я кивнув, і він вийшов так квапливо, ніби тільки й чекав на нагоду. Я підняв пляшку і запропонував Енні випити.

— Що це? — поцікавилася вона.

— Дідько мене забери, якщо знаю. Якась місцева отрута, яку Не Здавайся придбав на розі вулиці. Моя провина, мав би й сам сходити. Хлопець геть нічого не тямить у алкоголі.

— І ви його навчаєте?

— Можна сказати й так.

Я налив їй. Вона взяла, осушила до денця і поставила порожню склянку на стіл. Оце так! Рідина ж на смак як бензин! У мене сльози з очей бризнули, коли я перший ковток зробив, а бідолашний Не Здавайся мало не впав зі стільця. Я налив ще.

— Більше тижня від вас ні чутки, ні звістки.

Так, правда. Я уникав її з тієї ночі, коли загинув Дігбі.

— Був зайнятий.

— Бачу, Семе. Чудова у вас тут квартирка.

— Так,— погодився я.— Вирішив обмежитись одним слугою. Може, пам'ятаєте його. До речі, звідки ви дізналися адресу?

— Від вашого приятеля, сержанта Банерджі,— відповіла вона.— Приїхала до вас на Лал-базар. Мені сказали, що ви у відпустці, але сержант може передати повідомлення. Я запитала, де ви мешкаєте, і він дуже люб'язно відповів. Але ані слова не сказав, що теж сюди переїхав.

— Мені подобається, коли друзі поруч.

Вона витягла пару сигарет зі срібного портсигара і простягнула одну мені. Я взяв і запалив обидві. Вона затягнулася і видихнула.

— Чи не скажете мені, що я зробила не так, Семе?

Я зазирнув у її очі. Навіть зараз важко було не втратити від неї розум.

Я взяв свою склянку і вийшов на балкон. Говорити легше, якщо повернутися до неї спиною.

— Ви мусили мені розповісти,— сказав я.

— Про що?

— Про Бучана.

Мені здавалося, що вона почне брехати, але вона була не такою. Натомість підійшла і стала поруч.

— Як ви дізналися?

— Занадто багато він знав про розслідування. Знав, що я вважаю Сена невинним. Хтось передав йому інформацію. Спочатку я підозрював Дігбі. Але то був не він. Ви.

Вона нічого не сказала.

— Тієї ночі, коли на мене напали, ви були в нього, чи не так?

— Мак-Олі був його другом,— відповіла вона.— Він попросив мене тримати його в курсі подій. Я не шкодую про це.

— А що він пообіцяв вам натомість? Дружиною його вам точно не стати. Чи вам вистачить бути його коханкою?

Вона розмахнулась і дала мені ляпаса.

— Він запропонував мені гроші,— відрізала вона.— Безпеку. Більше цього ніхто не може гарантувати. Може, ви не помітили, Семе, але Калькутта для напівкровок — не клумба з трояндами.

Щоку пекло.

— Скільки грошей?

— Вистачить, щоб поїхати звідси і почати все заново.

— Вистачило, щоб зрадити мене?

Вона похитала головою.

— Вас я не зраджувала.

— Спали з ним?

— Вас це не стосується.

Власне, вона має рацію.

— Куди поїдете?

— Іще не вирішила. Думала про Бомбей. Може, навіть до Лондона.

— Тільки не в Лондон,— відповів я.— Повірте, вам там не сподобається. Щодо Бомбея… Ніколи там не був, але йому далеко до Калькутти. Знаєте, усе життя тут.

Попри все своє небажання, вона посміхнулася.

— У Калькутті я завжди можу залишитись.

— Подумайте про це, міс Ґрант,— кивнув я.— Можете залишитися сьогодні тут і добре поміркувати. Я вам допоможу.

Вона подивилася на мене, замислилася на мить, а тоді піднесла руку до моєї почервонілої щоки.

— Ні, Семе. Не допоможете.

ПОДЯКА

Цієї книги ніколи б не побачили у світі без підтримки та підбадьорювання багатьох людей. Найперше, це Елісон Геннесі, Сем Коупленд, Бетан Джоунс, Джон Сток і Річард Рейнолдс, судді письменницького конкурсу газети «Дейлі Телеграф». Особлива подяка Елісон, яка стала моїм редактором, за досвід і поради, за терпіння, з яким перетворила бухгалтера на письменника; Сему, моєму агенту, за невтомне підбадьорювання, постійну підтримку і почуття гумору; і Джону за поради та розкриття секретів авторських мук.

Дякую також усім у «Гарвілл Секер» — у підрозділі видавничої компанії «Рендом Хауз», особливо Пенні Ліхті, Саймону Родесу, Крісу Поттеру, Ровені Скелтон-Волліс, Біллу Донохоу, Анні Редман і Вікі Вотсон.

Дуже вдячний своїй сестрі Елорі та Шеррі Стейн за їхній здоровий глузд, гострі очі та мудрі слова; Алану Саймону, найкращому ментору і вчителю англійської; Аміту Рою за його коментарі, поради й інформацію щодо Бенгалії, за його підтримку пригод Сема і Не Здавайся; Даррену Шарма, який знає все про все; Алоку, Гашу і Ніраджу, моїм партнерам у фінансово-консультативній компанії «Ґютон Стріт Кепітал», за розуміння і терпіння; добрим людям у «Ґленфаркалс Дістіллері», виробнику шотландського віскі за пляшки, особливо ті, яким 25 років, такі неоцінимі для творчого процесу.

Дякую Бапу і Ма за те, що дозволили одружитися зі своєю дочкою.

Особлива подяка моїй мамі Сушитрі Мухерджі за віру і вічну любов, і батьку, якого не стало минулого року і без підтримки, любові і поради якого з мене нічого б не вийшло, який навчив мене, що краса, привабливість і розум набагато цінніші за важку працю.

І звісно, найбільша подяка моїй дружині Сонал за її терпіння, непохитну підтримку і кохання, за що я і дякую їй щодня.

ПРО АВТОРА

Абір Мухерджі — виріс на заході Шотландії. Коли йому було п'ятнадцять, найкращий друг умовив його прочитати роман Мартіна Круза Сміта «Парк Горького», і відтоді хлопець став найзавзятішим фанатом детективів. Народився він у родині іммігрантів з Індії. «Людина, що підводиться» — його дебютний роман, до написання якого його надихнуло бажання більше дізнатися про критичний період англо-індійської історії, який зараз є майже забутим. Твір виграв письменницький конкурс, проведений сумісно видавництвом «Гарвіл Секер» і агенцією «Дейлі Телеграф», і став першою книгою серії романів про капітана Сема Віндгема і Не Здавайся Банерджі. Роман відзначений премією Асоціації детективних письменників «Історичний кинджал» і увійшов до короткого списку номінантів на престижну премію «Найкращий детективний роман року "Текстонс Олд Пек'юліер"». Абір мешкає в Лондоні з дружиною і двома синами.

Переклад з англійської
СВІТЛАНИ ОРЛОВОЇ

ФАБУЛА
ВИДАВНИЦТВО

Видавництво «Фабула» є складовою
видавничої групи «Ранок»

Літературно-художнє видання
Абір Мухерджі
Abir Mukherjee
ЛЮДИНА, ЩО ПІДВОДИТЬСЯ
A RISING MAN
Роман
A novel

Дизайн обкладинки *І. І. Нестеренко*
Головний редактор *А. А. Клімов*
Редактор *Т. О. Попова*
Технічний редактор *Т. Г. Орел*
Коректор *Н. В. Красна*
ФБ677046У. Підписано до друку 11.02.2019.
Формат 84 × 108/32. Папір офсетний.
Гарнітура Minion. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 26,04.
ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кибальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5215 від 22.09.2016.
Для листів: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
e-mail: info@fabulabook.com.
Тел. (057) 717-61-80,
тел./факс (057) 719-58-67.
Надруковано у ПП «Юнісофт»
UNISOFT
вул. Морозова, 13 б, м. Харків, 61036
www.unisoft.ua
Свідоцтво ДК №5747 від 06.11.2017 р.
Наклад 1500 прим. Замовлення 351/02.

Кращий історико-криміна льний роман
2017 року в Англії

Номінація на престижну британську премію
«Едгар» за кращий роман

Премія «Індевор»

Абір Мухерджі — нащадок індійських емігрантів, який народився в Англії. Ще в юності він захопився жанром кримінального роману, й обидві його дебютні книги — «Людина, що підводиться» та «Необхідне зло» — натхнені прагненням розібратися в одному з найбільш гострих і маловивчених періодів англо-індійської історії — початку 20-х років минулого століття. У підсумку на світ з'явилися чудові детективи, дія яких розгортається в екзотичній, похмурій, зафарбованій у містичні кольори Калькутті — тодішній столиці Британської Індії.

**Гине можновладний британський чиновник.
У роті трупа залишено записку, в якій убивця вимагає,
щоб англійці негайно забиралися з Індії, інакше...
У чому полягає загроза? І чому слід злочинця
веде із салонів заможних британських торговців
у найпохмуріші кубла калькуттського дна, просочені
димом чорного опію? Відповіді на ці запитання шукатиме
колишній детектив Скотленд-Ярду капітан Сем Віндгем,
який брав участь у Першій світовій війні, втратив роботу
в Англії і нещодавно прибув до Калькутти, підписавши
кабальний контракт...**

ISBN 978-617-09-4962-2
2310 1258
9 786170 949622

ФАБУЛА ВИДАВНИЦТВО www.fabulabook.com
www.facebook.com/Fabulabook/
t.me/fabulabook
www.instagram.com/fabulabook/

ЛЮДИНА, ЩО ПІДВОДИТЬСЯ

Абір Мухерджі

ВИДАВНИЦТВО ЕАБУДА

Кращий історико-криміна льний роман
2017 року в Англії

Номінація на престижну британську премію
«Едгар» за кращий роман

Премія «Індевор»

Абір Мухерджі — нащадок індійських емігрантів, який народився в Англії. Ще в юності він захопився жанром кримінального роману, й обидві його дебютні книги — «Людина, що підводиться» та «Необхідне зло» — натхнені прагненням розібратися в одному з найбільш гострих і маловивчених періодів англо-індійської історії — початку 20-х років минулого століття. У підсумку на світ з'явилися чудові детективи, дія яких розгортається в екзотичній, похмурій, зафарбованій у містичні кольори Калькутті — тодішній столиці Британської Індії.

**Гине можновладний британський чиновник.
У роті трупа залишено записку, в якій убивця вимагає,
щоб англійці негайно забиралися з Індії, інакше...
У чому полягає загроза? І чому слід злочинця
веде із салонів заможних британських торговців
у найпохмуріші кубла калькуттського дна, просочені
димом чорного опію? Відповіді на ці запитання шукатиме
колишній детектив Скотленд-Ярду капітан Сем Віндгем,
який брав участь у Першій світовій війні, втратив роботу
в Англії і нещодавно прибув до Калькутти, підписавши
кабальний контракт...**

ISBN 978-617-09-4962-2
2310 1258
9 786170 949622

ФАБУЛА ВИДАВНИЦТВО www.fabulabook.com
www.facebook.com/Fabulabook/
t.me/fabulabook
www.instagram.com/fabulabook/

Абір Мухерджі

ЛЮДИНА, ЩО ПІДВОДИТЬСЯ

ФАБУЛА ВИДАВНИЦТВО

Абір Мухерджі

ЛЮДИНА, ЩО ПІДВОДИТЬСЯ

ФАБУЛА ВИДАВНИЦТВО